

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Н. С. Юзікова

Судові та правоохоронні органи України

Навчальний посібник

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів*

Київ

Видавництво "Істина" 2008

ББК 67.7я7(4УКР) Ю20

Ю20 Юзікова Н. С. Судові та правоохоронні органи України: Навчальний посібник. — Вид. четверте, перероб. і допов. — К.: Істина, 2006. — 320 с.

ISBN 966-7613-93-3

У навчальному посібнику викладені завдання, функції, повноваження судових та правоохоронних органів, їх система, а також матеріали щодо їх організації та діяльності відповідно до програми навчального курсу "Судові та правоохоронні органи України", положень Конституції України, законів, які регулюють питання діяльності судів, органів юстиції, прокуратури, внутрішніх справ, СБУ, виконавчої служби, адвокатури та інших органів, що виконують правоохоронні та правозахисні функції. Окремі розділи містять порівняльну характеристику організації та діяльності судових та правоохоронних органів Австрії, Куби, Російської Федерації, Саудівської Аравії, Франції, Японії та багатьох інших держав. До кожного розділу додаються запитання та завдання.

Розрахований на студентів юридичних вузів і факультетів, викладачів та практичних працівників, а також широке коло читачів, які цікавляться питаннями організації та діяльності судових, правоохоронних та правозахисних органів України та інших держав.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Багрій-Шахлишов А. В. — заслужений діяч науки і техніки України, проректор з координації правознавства Одеського національного морського університету, доктор юридичних наук, професор, академік АПрН України;

Корнякова Т. В. — заступник Генерального прокурора України, державний радник юстиції 2 класу, кандидат юридичних наук;

Фролова О. Г. — професор кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету імені Н. М. Каразіна, доктор юридичних наук.

Гриф надано Міністерством освіти і науки України 28 квітня 2006 р. № 14/П. 2 107/

ПЕРЕДМОВА

Перед вами — вже четверте видання навчального посібника з дисципліни "Судові та правоохоронні органи України", розробленого відповідно до програми цього курсу для студентів вищих навчальних закладів.

У книзі міститься характеристика системи, структури та повноважень судових та правоохоронних органів держави, визначені основні їх завдання, напрями діяльності органів суду, прокуратури, юстиції, нотаріату, адвокатури, міліції, СБУ тощо. Окремі розділи навчального посібника містять витяги з нормативно-правових актів, які конкретизують, уточнюють або доповнюють ті або інші питання. У навчальному посібнику також дається порівняльна характеристика судових та правоохоронних органів України, Російської Федерації, США, Франції, Японії й інших держав. Окрім вітчизняних установ, у посібнику дається загальна характеристика міжнародних інститутів, які покликані захищати права та інтереси громадян, юридичних осіб та держави.

При викладенні теоретичного та практичного матеріалу використовуються загальноприйняті методики його засвоєння. Важливі поняття, ознаки, повноваження та завдання правоохоронних органів повністю виділені жирним курсивом; підпорядковані поняття або ті, що деталізують певні терміни, виділяються світлим курсивом, що допомагає студенту проаналізувати та систематизувати питання та проблеми, що пов'язані з організацією та діяльністю судових та правоохоронних органів України, а також визначити головні, другорядні та супутні поняття. Для більш зручного засвоєння матеріалу в навчальному посібнику завдання, функції, система, принципи визначені та систематизовані у пункти або виділені окремо.

Для самостійного визначення рівня засвоєння матеріалу в кінці кожного розділу містяться запитання та завдання для самоконтролю, вирішення яких дасть змогу з'ясувати характер і ступінь засвоєння питань організації і діяльності судових та правоохоронних органів України.

У кінці посібника наводяться помилкові висловлювання студентів, що були вибрані автором з письмових екзаменаційних робіт. Вивчивши уважно курс, читач знайде помилки у цих виразах. Тому це — не просто гумористичний додаток до посібника, а й необхідний елемент навчального процесу.

При визначенні понять, ознак, особливостей організації та діяльності правоохоронних та правозахисних установ, наводиться кілька точок зору та власна точка зору автора. Студент має можливість, ознайомившись з аргументами відомих російських та українських науковців, самостійно сформулювати свою позицію з конкретної проблематики. При цьому студент вчиться мислити, висловлювати та обстоювати свою позицію або внаслідок дискусії — підтримувати іншу, змінювати свою точку зору тощо. Таким чином, одне з найважливіших завдань, що ставиться перед студентами, педагогами та науковцями у галузі юриспруденції — набуття і розвиток навичок самостійного і творчого мислення.

Автор висловлює подяку рецензентам — доктору юридичних наук, професору Леоніду Васильовичу Багрій-Шахматову, доктору юридичних наук, професору Олені Григорівні Фроловій, кандидату юридичних наук Тетяні Всеволодівні Корняковій за висловлені ними побажання, які суттєво вплинули на структуру розташування матеріалу і зміст окремих його розділів.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ, ЩО ВЖИВАЮТЬСЯ У ПОСІБНИКУ

ГПК—Господарський процесуальний кодекс України;
КАС—Кодекс адміністративного судочинства України;
КК—Кримінальний кодекс України;
КпАП—Кодекс України про адміністративні правопорушення;
КПК—Кримінально-процесуальний кодекс України;
ЦК—Цивільний кодекс України;
ЦПК—Цивільний процесуальний кодекс України;
АРК—Автономна Республіка Крим;
ВСУ—Верховний Суд України;
ВЦРПС — Всесоюзний центр ради профспілок;
ДАІ—Державна автомобільна інспекція;
ДДУВП—Державний департамент України з питань виконання покарань;
ЄСПЛ—Європейський суд з прав людини;
КСУ—Конституційний Суд України;
МВС—Міністерство внутрішніх справ;
Мін'юст—Міністерство юстиції України;
МКС—Міжнародний кримінальний суд;
НКЮ УРСР — Народний Комісаріат юстиції Української Радянської Соціалістичної Республіки;
ОВС—органи внутрішніх справ;
РЄ—Рада Європи;
РНК СРСР — Рада Народних Комісарів Союзу Радянських Соціалістичних Республік;

*Якщо у Вас є можливість виявити милосердя,
не пропускайте попереду, навіть вчителя.*

Стародавня мудрість

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

1.1. Правоохоронна діяльність та органи, які її здійснюють: поняття, ознаки та функції

Україна як суверенна, незалежна, демократична, соціальна та правова держава неухильно орієнтується на визнані світовою спільнотою демократичні та гуманістичні за змістом і спрямованістю засади. Конституція України проголошує, що права і свободи людини, їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (ч. 2 ст. 3). Для нормального її функціонування, повноцінного здійснення завдань та реалізації функцій створюються державні організації, які є складовими механізми держави.

Механізм держави — це система всіх державних організацій, діяльність яких спрямована на здійснення та реалізацію функцій держави.

Частина державних організацій наділена владними повноваженнями, за допомогою яких здійснюється управління в суспільстві з метою реалізації завдань і функцій держави. Саме ці державні організації або органи складають апарат держави.

Апарат держави — це система всіх державних органів, які здійснюють різноманітні завдання з метою реалізації функцій держави у межах законодавчо визначеної компетенції.

Поняття та ознаки правоохоронної діяльності

Термін "правоохоронна діяльність" досить часто зустрічається у сучасній юридичній літературі. Проте єдиного підходу до визначення цього поняття та його ознак у правовій науці немає, що спричиняє численні дискусії з цього приводу. Ускладнюється ситуація відсутністю законодавчо визначеного поняття "правоохоронна діяльність", змісту та ознак, що йому притаманні.

Так, у російській юридичній літературі (див., наприклад, підручники: К.Ф. Гуценко, М.А. Ковалева "Правоохранительные органы" (2001 р. видання), В.П. Божьева "Правоохранительные органы Российской Федерации" (1996 р. видання) правоохоронна діяльність визначається як різновид правозастосування, особливістю якого є виявлення правопорушень, розгляд відповідних юридичних справ та прийняття рішень про застосування заходів державного примусу.

В.Д. Басай у підручнику "Судові та правоохоронні органи України" (2002 р. видання) зазначає: "Правоохоронна діяльність — це така переважно державна діяльність, яка здійснюється у встановленому законом порядку і на його основі уповноваженими державними органами з метою охорони і захисту прав, свобод та інтересів суб'єктів права шляхом застосування правових заходів впливу".

В.С. Ковальський у навчальному посібнику "Суд, правоохоронні та правозахисні органи України" (2004 р. видання) дає інше визначення цього поняття: "Правоохоронна діяльність — це державна правомірна діяльність, що полягає у впливі на поведінку людини або групи людей з боку уповноваженої державою посадової особи шляхом охорони права, відновлення порушеного права, припинення або розгляду порушення права, його виявлення або розслідування з обов'язковим додержанням встановлених у законі процедур для цієї діяльності".

Н.І. Клименко у навчальному посібнику "Правоохоронні органи України" (2002 р. видання) під правоохоронною діяльністю розуміє таку державну діяльність, що здійснюється спеціально уповноваженими органами шляхом застосування згідно і нормами закону юридичних заходів з метою забезпечення законності та правопорядку в суспільстві, боротьби зі злочинністю та іншими

правопорушеннями, охорони та захисту прав і законних інтересів громадян, державних і громадських організацій.

Підручник "Судебніє и правоохранительніє органьї Укра-иньї" (1999 р. видання) за редакцією О.М. Бандурки визначає правоохоронну діяльність як таку державну діяльність, яка здійснюється з метою охорони права спеціально уповноваженими органами шляхом застосування юридичних заходів впливу в суворій відповідності із законом і за неухильного дотримання встановленого ними порядку.

Державні органи, поряд з виконанням завдань охорони законності та правопорядку, наділяються функціями забезпечення зовнішньої та внутрішньої безпеки, економічного та політичного співробітництва, будівництва, культури, науки, освіти тощо. Для виділення з великого різноманіття державних органів тих, які займаються саме правоохоронною діяльністю, слід визначити їх ознаки. До них належать: владний характер захисту суспільних відносин компетентними органами; визначеність діяльності у регламентованих законом процедурних межах і формах; можливість застосування заходів державного примусу; здійснення правоохоронної діяльності спеціально уповноваженими державою органами, які комплектуються кваліфікованими фахівцями, переважно юристами.

1.Владний характер правоохоронної діяльності полягає у захисті суспільних відносин, яким завдається шкода, або яким загрожує завдання шкоди, від протиправних посягань. Захист або поновлення порушеного права здійснюється компетентними органами. Рішення, що приймаються державними органами, наділеними владними повноваженнями, мають обов'язковий характер. У випадках невиконання або неналежного виконання приписів органів, що займаються правоохоронною діяльністю, винні посадові особи притягаються до відповідальності. Застосування права зумовлено необхідністю владного забезпечення суспільних відносин у державі.

Приклад. Особа, яка постраждала від наклепу, може вимагати у судовому порядку відшкодування моральної шкоди. Судове рішення про стягнення певної суми на користь позивача має владний та обов'язковий характер.

2.Визначеність діяльності у регламентованих законом процедурних межах і формах. Правоохоронна діяльність здійснюється тільки у визначеному законом процесуальному порядку та у певних процедурних межах. Процес застосування правових норм у правоохоронній діяльності складається з чітко визначених і детально регламентованих стадій. Кожна наступна стадія логічно пов'язана з попередньою, а остання завершує цей процес прийняттям правозастосовного акту, де зафіксовані конкретні правові приписи.

Приклад. Помічник прокурора здійснює нагляд (проводить перевірку в установі виконання покарання) за додержанням і застосуванням законів. За результатами перевірки у разі виявлення порушень закону він вносить протест.

3.Можливість застосування заходів державного примусу. Використання державного примусу під час правоохоронної діяльності зумовлене необхідністю вчинення відповідних дій, спрямованих на захист порушеного права, поза волею правопорушника.

Приклад, який поєднує ознаки 3 та 4. Запобіжне затримання особи здійснюється уповноваженими державними органами з метою недопущення та припинення злочинних посягань, які вчиняються злочинними організаціями, злочинними групами, бандами та іншими організованими злочинними угрупованнями.

4.Наявність спеціально уповноважених державних органів. Ця ознака правоохоронної діяльності нерозривно пов'язана із попередньою, тому що застосування державного примусу обумовлює наявність спеціального суб'єкта (компетентного органу), який перевіряє його законність, обґрунтованість та доцільність. Правоохоронну діяльність здійснюють спеціально уповноважені державою органи, які комплектуються кваліфікованими фахівцями, переважно юристами.

Правоохоронна діяльність є різновидом суспільної і державної діяльності, яка здійснюється від імені та за дорученням держави відповідно до закону уповноваженими спеціальними структурними формуваннями.

Характеризуючи ознаки правоохоронної діяльності, слід звернути увагу на кілька положень. По-перше, вона притаманна не тільки державним організаціям, а й недержавним установам, таким, наприклад, як адвокатура, що покликана здійснювати захист прав та інтересів суб'єктів правових відносин. По-друге, правоохоронна діяльність спрямована не тільки на боротьбу, запобігання злочинності та правопорушенням, а й на захист прав та інтересів осіб, їх поновлення у разі порушення. Наприклад, прокуратура, здійснюючи правоохоронігу діяльність шляхом проведення перевірки дотримання законності та правильного застосування норм, встановлює порушення норм цивільного, трудового, житлового, сімейного, земельного права та вживає заходів до їх усунення.

Таким чином,

***Правоохоронна діяльність** — це форма реалізації функцій держави, що має владний характер і полягає у захисті інтересів держави, безпеки суспільства, прав та свобод фізичних та юридичних осіб шляхом застосування примусових заходів спеціально уповноваженими державою органами та службовими особами у регламентованих законодавством процедурних межах і процесуальному порядку.*

Поняття правоохоронних органів

Правоохоронну діяльність як форму реалізації функцій держави здійснює розгалужена система органів. Органи, що виконують правоохоронні функції держави, отримали назву "правоохоронних". Система правоохоронних органів поєднує правоохоронні органи загального та спеціального призначення, систему судових органів та правозахисних організацій. Багатоманітність системи правоохоронних органів, напрямів їх діяльності, функціональний розподіл та наявність відповідної спеціалізації дають можливість, визначити органи, що є складовими цієї системи.

Питання щодо того, які органи відносити до правоохоронних, у юридичній літературі вирішується по-різному, тому є предметом численних дискусій. У законодавстві чітко не визначені поняття, система правоохоронних органів та їх ознаки. Конституція України використовує одночасно терміни "правоохоронні органи", "органи, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство" тощо, проте чіткого переліку цих органів не містить. Тому, насамперед, з'ясуємо, які органи за галузевими законами відносяться до правоохоронних.

Так, Закон України від 23 грудня 1993 р. "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів" до них відносить органи:

- прокуратури;
- внутрішніх справ;
- служби безпеки;
- Військової служби правопорядку у Збройних Силах України;
- митні;
- охорони державного кордону;
- державної податкової служби;
- органи і установи виконання покарань;
- державної контрольно-ревізійної служби;
- рибоохорони;
- державної лісової охорони;
- інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції.

Які саме "інші органи", які уповноважені здійснювати правозастосовні або правоохоронні функції, у Законі не зазначається. Не містять таких роз'яснень й інші законодавчі акти, що почасти призводить

до різного тлумачення системи правоохоронних органів.

Відповідно до ст. 2 зазначеного Закону захисту підлягають працівники суду і правоохоронних органів, а також співробітники кадрового складу розвідувальних органів України, працівники Антимонопольного комітету України та уповноважені особи Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України, які беруть безпосередню участь у розгляді судових справ у всіх інстанціях; провадженні і розслідуванні кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення; оперативно-розшуковій та розвідувальній діяльності; охороні громадського порядку і громадської безпеки; виконанні вироків, рішень, ухвал і постанов судів, постанов органів дізнання і досудового слідства та прокурорів; контролі за переміщенням людей, транспортних засобів, товарів та інших предметів чи речовин через державний і митний кордон України; нагляді і контролі за виконанням законів.

Окрім визначених категорій осіб, захисту підлягають їх близькі родичі, до яких належать: батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки, посягання на життя, здоров'я, іншим органам. Поряд з цим, вони діють у єдиному державному механізмі, взаємодіючи з органами державної влади. Так, створення та функціонування судів відбувається на підставі законів, що приймаються органами законодавчої влади, організаційне, матеріально-технічне, інформаційне забезпечення судової діяльності здійснюється органами виконавчої влади. Ці дії мають організаційний характер і виконуються за суворого дотримання принципу незалежності суддів та підкорення їх тільки закону.

Незалежність та відокремленість судової системи не відокремлює ці органи від держави та державних органів. Тому, вважаю, цілком логічно розглядати суди у системі правоохоронних органів, що здійснюють правоохоронні функції держави.

Окреме місце у системі правоохоронних органів займає прокуратура. Основним завданням цієї установи є попередження порушень закону, тому діяльність прокуратури спрямована на реалізацію конституційної засади верховенства права і зміцнення правопорядку у суспільстві та державі. Прокуратура як правоохоронний орган здійснює нагляд за додержанням законів у випадках, визначених законом, а також виконує інші функції, передбачені Конституцією.

Разом з державними правоохоронними органами, у відповідному розділі розглядається адвокатура, яка відповідно до Конституції України покликана сприяти захисту прав і свобод особи, представляти законні інтереси фізичних та юридичних осіб та виконувати інші правоохоронні функції.

Більш детально інші правоохоронні органи, що виконують правоохоронні функції, розглянуті у наступних розділах книги. При характеристиці того або іншого правоохоронного органу дається його поняття, місце, роль, компетенція та інші положення, які необхідні для базового ознайомлення із системою судових та правоохоронних органів України.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Положення

про Міжвідомчу комісію з питань реформування правоохоронних органів

Затверджене

Указом Президента України від 23 травня 2005 р. № 834/2005

(Офіційний вісник України, 2005, № 21, с. 11)

(Витяг)

1. Міжвідомча комісія з питань реформування правоохоронних органів (далі — Комісія) є

консультативно-дорадчим органом при Гіді національної безпеки і оборони України. У своїй діяльності Комісія керується Конституцією і законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України, а також цим Положенням.

2. Основними завданнями Комісії є:

здійснення аналізу організації та діяльності правоохоронних органів, визначення рівня їх відповідності викликам і загрозам національній безпеці України;

підготовка з урахуванням загально визнаних міжнародних норм і стандартів пропозицій щодо вдосконалення та оптимізації системи правоохоронних органів в Україні, їх структури, організації діяльності; організація підготовки та розгляд проектів законів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, програм, заходів з питань удосконалення організації та діяльності правоохоронних органів, координації їх роботи щодо посилення боротьби зі злочинністю, корупцією, захисту прав і свобод громадян, своєчасного виявлення та запобігання зовнішнім і внутрішнім загрозам безпеці України.

3. Комісія для виконання покладених на неї завдань має право: одержувати в установленому порядку від органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій статистичні дані, інформацію, довідкові та інші матеріали, необхідні для вирішення питань, що належать до її компетенції; використовувати державні електронні бази даних, системи зв'язку і комунікацій; здійснювати аналіз виконання відповідних програм, проектів, планів, заходів у правоохоронній сфері; утворювати в разі потреби робочі та експертні групи, залучати в установленому порядку представників органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, наукових працівників, незалежних експертів для розгляду питань, що належать до її компетенції;

організувати проведення конференцій, семінарів, нарад з питань, вирішення яких віднесено до її повноважень; брати участь у відповідних міжнародних заходах, у тому числі й за кордоном. Важливого значення у роботі правоохоронних органів набуває кадрова політика. Вона є провідним чинником у діяльності держави, який охоплює розробку основних принципів роботи з людьми у системі правоохоронних органів, що дає можливість більш ефективно використовувати людські ресурси у механізмі боротьби зі злочинністю та іншими протиправними проявами.

4. Для ефективної роботи правоохоронних органів у державі необхідно створювати відповідні умови нормативно-правового, матеріально-технічного, фінансового, наукового та іншого характеру. Тому характеристика правоохоронних органів буде незавершеною без ознайомлення із Концепцією реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі правоохоронних органів.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Концепція

реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі правоохоронних органів

Затверджена

розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2002 р. № 649-р

(Офіційний вісник України, 2002, № 47, с. 333) (Витяг)

1. Загальні положення

Сучасний стан, структура і динаміка злочинності, навіть в умовах певного її стримування, активної боротьби з найбільш зухвалими та агресивними проявами, залишається найбільш гострою проблемою в державі. Загрожуючи інтересам і правам людини, життєдіяльності всього суспільства, злочинність стала одним з основних факторів деструктивного впливу на процеси соціального, економічного та політичного розвитку країни.

Основною метою реформування є забезпечення концентрації і підвищення ефективності використання наукового потенціалу для функціонування правоохоронної системи шляхом створення ефективного механізму взаємодії її суб'єктів, запровадження ефективної системи координації наукової та науково-технічної діяльності, створення належних умов для впровадження результатів наукових досліджень у практику.

2. Основні завдання, функції і принципи реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі правоохоронних органів

Основними завданнями реформування наукової та науково-технічної діяльності в системі правоохоронних органів є:

актуалізація змісту фундаментальних і прикладних наукових досліджень, спрямованих на розв'язання найбільш важливих проблем практичної діяльності правоохоронних органів відповідно до їх функцій та компетенції, визначених законодавством;

підвищення наукового рівня експертизи проектів законодавчих та нормативно-правових актів з питань боротьби із злочинністю, забезпечення громадської і державної безпеки відповідно до компетенції правоохоронних органів;

удосконалення системи підготовки та перепідготовки наукових і науково-педагогічних кадрів;

використання сучасних інформаційних технологій у діяльності правоохоронних органів;

З метою успішного розв'язання поставлених завдань наука повинна виконувати такі основні функції: науковий супровід та інформаційно-аналітичне і науково-технічне забезпечення правоохоронної діяльності;

підготовка висококваліфікованих фахівців для правоохоронних органів;

упровадження в практику діяльності правоохоронних органів сучасних вітчизняних та зарубіжних науково-дослідних методик і технологій.

10. Міжнародне наукове співробітництво

Основними напрямками міжнародного співробітництва у сфері наукової та науково-технічної діяльності в системі правоохоронних органів є:

участь у міжнародних наукових програмах та конкурсах на здобуття грантів щодо цільового фінансування наукових досліджень;

взаємний обмін науковою і науково-технічною інформацією, використання міжнародних інформаційних фондів та систем;

участь у програмах двостороннього та багатостороннього обміну науковими, науково-педагогічними працівниками з метою їх стажування та підвищення кваліфікації;

розширення наукових зв'язків з асоціаціями та іншими об'єднаннями в системі правоохоронних органів, науково-дослідними установами та вищими навчальними закладами країн СНД та Центральної і Східної Європи.

Функції правоохоронної діяльності

Основні напрями судової і правоохоронної діяльності визначаються багатогранністю видів державної діяльності, що виконують різні соціальні функції.

Функції правоохоронної діяльності (лат. — виконання) — основні напрями чи види діяльності, які розкривають її суть та призначення.

Функції правоохоронної діяльності характеризуються чітким розподілом компетенції правоохоронних органів. Діяльність останніх відбувається за основними напрямками, які визначаються функціональним розподілом та наявністю спеціалізації правоохоронних органів. Тому наявність або відсутність функцій правоохоронної діяльності є підставою для визначення місця та

статусу відповідного правоохоронного органу. Усі функції взаємозалежні і взаємопов'язані. До основних функцій правоохоронної діяльності належать:

Конституційний контроль — особливий напрям правоохоронної діяльності з перевірки відповідності законів та інших нормативних актів Конституції України.

В Україні єдиним органом конституційної юрисдикції є КСУ. Він вирішує питання відповідності Конституції законів та інших правових актів національного та міжнародного характеру, додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента з поста в порядку імпічменту, а також питання щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України.

Правосуддя — це вид правоохоронної діяльності, який полягає у розгляді та вирішенні цивільних, кримінальних, адміністративних та інших справ у встановленій законом процесуальній формі.

В Україні відповідно до Конституції правосуддя здійснюється виключно судами. Їх юрисдикція поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі. Ця функція пов'язана із захистом і відновленням найбільш важливих прав і законних інтересів фізичних осіб, підприємств, організацій, установ, а також із своєчасним, справедливим, об'єктивним та неупередженим розглядом цивільних, кримінальних та інших справ по суті.

Організаційне забезпечення діяльності судів — це вид правоохоронної діяльності, який складається із заходів, що спрямовані на створення умов для повного, всебічного, об'єктивного та незалежного здійснення правосуддя.

Ця функція нерозривно пов'язана з функцією правосуддя. Саме тому вона характеризується як діяльність із забезпечення умов для нормального функціонування судів, судової системи України. Реалізація функції організаційного забезпечення діяльності судів сприяє становленню незалежної судової влади, гарантує розвиток та утвердження судової системи, створює умови для ефективної діяльності судів із захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, підприємств і організацій, суспільства та держави.

Прокурорський нагляд — напрям правоохоронної діяльності із забезпечення законності, що полягає у спостереженні за дотриманням і правильним застосуванням законодавства та відповідному реагуванні на порушення закону на всій території України.

Прокурорський нагляд здійснюється Генеральним прокурором України та підпорядкованими йому прокурорами. Ця правоохоронна функція полягає у припиненні порушень закону, захисті інтересів громадян, підприємств, організацій, установ шляхом застосування заходів прокурорського реагування. Діяльність системи органів прокуратури спрямована на утвердження верховенства права і зміцнення правопорядку у суспільстві та державі.

Попередження, виявлення і розслідування правопорушень — це напрям правоохоронної діяльності, який полягає у застосуванні системи заходів загального і спеціального характеру уповноваженими державою правоохоронними органами.

Ця функція притаманна одразу декільком правоохоронним органам, які зобов'язані сприяти виявленню правопорушень, розкриттю злочинів і викриттю осіб, які винні у їх вчиненні. Це — загальні та спеціальні правоохоронні органи (органи прокуратури, МВС, СБУ, Управління державної охорони, податкові органи та інші), предметом діяльності яких є захист конституційного ладу, забезпечення територіальної цілісності, безпеки держави, виявлення, попередження, розслідування та припинення злочинів і виконання покарань.

Надання юридичної допомоги — це правоохоронна функція, яка полягає у наданні правової допомоги юридичним та фізичним особам при вирішенні питань захисту і охорони прав та інтересів у разі їх порушення або у разі захисту у кримінальних справах. Надання юридичної допомоги і захист у кримінальних справах здійснюється уповноваженими державою правозахисними органами та

організаціями. Однією із таких організацій є адвокатура, яка забезпечує право на захист від обвинувачення та надає правову допомогу при вирішенні справ у судах та інших органах державної влади та управління. Надання юридичної допомоги також полягає у роз'ясненні громадянам, установам та організаціям їх прав та обов'язків. Органи та установи юстиції (органи державної виконавчої служби, органи нотаріату та органи реєстрації актів цивільного стану) є державними органами, що сприяють розвитку правових послуг, з метою реалізації прав та інтересів фізичних і юридичних осіб.

1.2. Система нормативних актів, що регламентують діяльність судових і правоохоронних органів

При визченні організаційних основ, напрямів діяльності, повноважень системи судових і правоохоронних органів необхідно використовувати велику кількість нормативно-правових актів. Враховуючи їх значну кількість та для зручності користування у науці та практиці запроваджено їх класифікацію. Правові акти розрізняються як за змістом нормативних положень, так і за їх юридичною силою.

Саме ці два критерії — зміст і юридична сила — покладені в основу класифікації нормативно-правових актів.

За **змістом** нормативно-правові акти можуть бути класифіковані на акти:

- 1) загального характеру;
- 2) про судову владу, правосуддя і систему судів;
- 3) про організаційне забезпечення діяльності судів і органів юстиції;
- 4) про органи прокуратури і прокурорський нагляд;
- 5) про організацію виявлення і розслідування та попередження злочинів;
- 6) про юридичну допомогу та її організацію.

Перша група актів за своїм змістом має безпосереднє значення для визначення суті й спрямованості всіх правоохоронних функцій і структури відповідних органів.

АКТИ ЗАГАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

1. Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р.
3. Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 р.
5. Закон України від 12 вересня 1991 р. "Про правонаступництво України". Закон України від 18 січня 2001 р. "Про громадянство України".
6. Закон України від 29 червня 2004 р. "Про міжнародні договори України".
7. Постанова Кабінету Міністрів від 15 жовтня 2004 р. № 1365 "Деякі питання адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу".
8. Указ Президента України від 1 червня 2005 р. № 901/2005 "Про деякі заходи щодо забезпечення здійснення державної регуляторної політики".

МІЖНАРОДНІ ДОКУМЕНТИ ЗАГАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ

1. Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 року.
2. Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами від

21 березня 1950 року.

3. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 року.
4. Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 року.
5. Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів від 23 серпня 1978 року.
6. Міжнародна конвенція про боротьбу із захопленням заручників від 17 грудня 1979 року.

Друга група нормативних актів регламентує питання, стосовно системи судів загальної юрисдикції, судової влади, здійснення правосуддя та конституційного контролю. Умовно ця група може бути поділена на правові акти, що характеризують конституційний контроль і правосуддя.

АКТИ ПРО СУДОВУ ВЛАДУ, ПРАВОСУДДЯ І СИСТЕМУ СУДІВ

1. Закон України від 15 грудня 1992 р. "Про статус суддів".
2. Закон України від 23 грудня 1993 р. "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів".
3. Закон України від 15 січня 1998 р. "Про Вищу раду юстиції".
4. Закон України від 7 лютого 2002 р. "Про судоустрій України".
5. Указ Президента України від 20 серпня 2001 р. № 641/2001 "Про Мережу та кількісний склад суддів місцевих судів".
6. Указ Президента України від 10 грудня 2003 р. № 1425/2003 "Про Положення про порядок розгляду питань щодо призначення суддів на адміністративні посади в судах загальної юрисдикції (крім адміністративних посад у Верховному Суді України) та звільнення з цих посад".
7. Указ Президента України від 16 листопада 2004 р. № 1417/2004 "Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх мережі та кількісного складу суддів". Третя група нормативно-правових актів регламентує організацію і діяльність органів і управлінь юстиції й характеризує форми організації і діяльність органів виконавчої служби, органів реєстрації актів цивільного стану та органів нотаріату.

АКТИ ПРО ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ І ОРГАНІВ ЮСТИЦІЇ

1. Закон України від 2 вересня 1993 р. "Про нотаріат".
2. Закон України від 18 березня 2004 р. "Про порядок обрання на посаду та звільнення з посади професійного судді Верховною Радою України".
3. Указ Президента України від 30 грудня 1997 р. № 1396/97 "Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України".
4. Указ Президента України від 29 серпня 2002 р. № 780/2002 "Про Державну судову адміністрацію України".
5. Указ Президента України від 3 березня 2003 р. № 182/2003 "Про Положення про Державну судову адміністрацію України".
6. Указ Президента України від 20 квітня 2005 р. № 701/2005 "Питання Міністерства юстиції України".

Четверта група нормативно-правових актів охоплює організацію, діяльність органів прокуратури, основні напрями прокурорського нагляду, повноваження і статус працівників органів прокуратури.

АКТИ ПРО ОРГАНИ ПРОКУРАТУРИ

1. Закон України від 5 листопада 1991 р. "Про прокуратуру".
2. Постанова Верховної Ради України від 6 листопада 1991 р. "Про затвердження Дисциплінарного статуту прокуратури України".

3. Постанова Верховної Ради України від 6 листопада 1991 р. "Про затвердження Положення про класні чини працівників органів прокуратури України".
  4. Постанова Верховної Ради України від 6 листопада 1991 р. "Про затвердження структури Генеральної прокуратури України".
  5. Наказ Генеральної прокуратури України від 25 лютого 2004 р. № 2 гн "Про організацію роботи з кадрами в органах прокуратури України".
  6. Положення про порядок проведення атестації прокурорсько-слідчих працівників органів прокуратури України, затв. Наказом Генерального прокурора України від 17 лютого 2004 р. № 714 ц.
- П'ята група нормативно-правових актів включає різні нормативно-правові документи, що регламентують оперативну-розшукову діяльність, визначають органи досудового слідства і дізнання, органи, що ведуть боротьбу зі злочинністю й іншими протиправними діями.

АКТИ ПРО ОРГАНИ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ДОСУДОВЕ СЛІДСТВО І ДІЗНАННЯ

- 1, Кримінально-процесуальний кодекс України, затв. Законом від 28 грудня 1960 р.
2. Кримінальний кодекс України, прийнятий 5 квітня 2001 р.
3. Закон України від 20 грудня 1990 р. "Про міліцію".
4. Закон України від 18 лютого 1992 р. "Про оперативну-розшукову діяльність".
5. Закон України від 25 березня 1992 р. "Про Службу безпеки України".
6. Указ Президента України від 19 липня 2005 р. № 1119/2005 "Про заходи щодо забезпечення особистої безпеки громадян та протидії злочинності".
7. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 24 червня 2005 р. № 500 "Про затвердження Положення про приймальню Міністерства внутрішніх справ України та Порядку особистого прийому громадян у приймальні МВС України".

І остання, шоста група нормативно-правових актів включає законодавчі акти, що характеризують надання юридичної допомоги фізичним і юридичним особам.

АКТИ СТОСОВНО НАДАННЯ ЮРИДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

1. Господарський процесуальний кодекс України, прийнятий 6 листопада 1991р.
2. Господарський кодекс України, прийнятий 16 січня 2003 р.
3. Цивільний кодекс України, прийнятий 16 січня 2003 р.
4. Цивільний процесуальний кодекс України, прийнятий 18 березня 2004 р.
5. Кодекс адміністративного судочинства України, прийнятий 6 липня 2005 р.
6. Закон України від 19 грудня 1992 р. "Про адвокатуру".

Поряд із класифікацією нормативно-правових актів за змістом, існує їх поділ за юридичною силою. Усі правові акти про судову владу і правоохоронні органи складають чітку ієрархічну систему, що склалася в науці і практиці.

Найвищий рівень у законодавчій піраміді належить **Конституції 1996 р.**, тому що вона як Основний закон держави вирішує найважливіші питання державного і громадського життя, у тому числі щодо організації і діяльності судових і правоохоронних органів.

Наступний рівень займають **закони**, які регулюють більшість питань організації і діяльності окремих судових і правоохоронних органів, що виконують функції, пов'язані з охороною законності та правопорядку, з історією прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб:

- Закон України від 4 березня 1998 р. "Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб".
- Закон України від 1 лютого 2002 р. "Про судоустрій України".

— Закон України від 11 травня 2004 р. "Про третейські суди".

Третій рівень належить **указам і розпорядженням Президента**

— **України**, що встановлюють особливості діяльності тих правоохоронних органів, які належать до складу виконавчої влади: Указ Президента України від 22 квітня 1998 р. № 344/98

"Про утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань".

— Указ Президента України від 11 жовтня 2002 р. № 918/2002 "Про Академію суддів України".

— Указ Президента України від 14 жовтня 2004 р. № 1239/2004 "Про Службу зовнішньої розвідки України".

— Указ Президента України від 20 квітня 2005 р. № 701/2005

"Питання Міністерства юстиції України".

Четвертий рівень у структурі правових актів займають **постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України**. Головним чином, ці нормативно-правові акти приймаються на виконання указів Президента і законів:

— Постанова Кабінету Міністрів України від 30 квітня 1998 р. № 592 "Про систему органів юстиції".

— Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 1994 р. № 778 "Про затвердження Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України".

— Постанова Кабінету Міністрів України від 16 червня 2003 р. № 907 "Про затвердження Державної програми організаційного забезпечення діяльності судів на 2003 — 2005 роки".

П'ятий рівень займає група **відомчих правових актів**, до яких належать інструкції, накази, положення тощо, головною ознакою яких є те, що вони повинні бути точно погоджені з нормами законів, президентських і урядових актів:

— Наказ Генеральної прокуратури України від 7 травня 2004 р. № 9гн "Про організацію роботи органів прокуратури України у галузі міжнародного співробітництва і правової допомоги".

— Наказ Генеральної прокуратури України від 24 січня 2005 р. № 499ц "Щодо призначення працівників на керівні посади органів прокуратури України".

— Наказ Міністерства юстиції України від 28 квітня 2005 р. № 42/5 "Про впорядкування процесу здійснення експертизи проектів законів України та інших нормативно-правових актів на предмет їх відповідності

— Наказ Міністерства юстиції України від 10 вересня 2004 р.

№ 104/5 "Про затвердження форми реєстру постійно діючих третейських судів".

Шостий рівень — **роз'яснення**, які даються у постановах Пленуму ВСУ:

— Постанова Пленуму Верховного Суду України від 12 квітня 1996 р. № 4 "Про застосування законодавства, що забезпечує незалежність суддів".

— Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 р. № 9 "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя".

--- Постанова Пленуму Верховного Суду України від 28 травня 2004 р. № 9 "Про деякі питання застосування судами України адміністративного та кримінального законодавства у зв'язку з набранням чинності Законом України від 22 травня 2003 р. "Про податок з доходів фізичних осіб".

— Постанова Пленуму Верховного Суду України від 11 лютого 2005 р. № 2 "Про практику застосування судами України законодавства, що регулює повернення кримінальних справ на додаткове розслідування".

— Постанова Президії Верховного Суду України, Президії Ради суддів України, Колегії Державної судової адміністрації України

від 18 лютого 2005 р. № 2 "Про стан здійснення судочинства у 2004 р. і завдання на 2005 р."

1.3. Предмет і система дисципліни "Судові та правоохоронні органи України"

Останнім часом зростає роль професії юриста у суспільному житті. Залишається потреба у висококваліфікованих юридичних кадрах. Стрімкий, розвиток законодавства України, численні зміни до нормативно-правових актів знизили рівень правових знань широкого кола осіб, яке не має змоги з ним ознайомитись. Досить часто виникають ситуації, коли особа, знаючи свої права, обов'язки, маючи відомості про певні пільги, що передбачені законодавством, не може їх реалізувати через зміни порядку вирішення **цих** питань. Все це обумовлює зростання кількості навчальних закладів, які готують фахівців зі спеціалізації "Правознавство".

Поряд з традиційними навчальними установами — юридичними факультетами університетів та інститутів, юристів готують відомчі заклади освіти (навчальні заклади ОВС, митних органів). Останніми роками були створені численні юридичні факультети у галузевих університетах, інститутах, академіях. На сьогодні юристів готують понад 170 навчальних закладів різного рівня акредитації приватної та державної форм власності. У кожному такому закладі передбачено вивчення обов'язкового курсу "Судові та правоохоронні органи України" або "Правоохоронні органи України".

Переважно дисципліна вивчається на першому курсі у числі фундаментальних дисциплін, які знайомлять студента зі структурою держави, її механізмом та апаратом, функціями, повноваженнями державних органів тощо. Майбутній юрист знайомиться з системою судових, правоохоронних та правозастосовчих органів України, дізнається про мету їх створення та завдання, вивчає **правовий** статус працівників та службових осіб цих установ.

Предмет дисципліни "Судові та правоохоронні органи України" складається із відомостей про організацію й основні напрями діяльності державних органів (суд, прокуратура, органи юстиції), що виконують правоохоронні функції і займаються правоохоронною діяльністю, і деяких недержавних органів і організацій (адвокатура), які сприяють такого роду діяльності.

На відміну від юридичних дисциплін, в основі яких лежить предмет правового регулювання окремої галузі права (цивільне право, кримінальне право, трудове право тощо) дисципліна "Судові та правоохоронні органи України" не має єдиної юридичної основи. В межах курсу вивчаються нормативно-правові акти різного рівня й з різних питань.

До 1917 р. у навчальних закладах дисципліна як самостійна не вивчалася. Організація, структура і повноваження судових органів і органів охорони правопорядку вивчалися в межах цивільного і кримінального процесу.

В перші роки після Жовтневої революції організація та діяльність судів і правоохоронних органів викладалися в межах самостійного курсу — "Судоустрій".

Надалі, у результаті зростання ролі органів прокуратури і формування командно-адміністративної системи, назва дисципліни "Судоустрій" перестала відповідати вимогам часу. Тому в 60-х роках у юридичних вузах викладають дисципліну "Організація суду і прокуратури в СРСР".

Наступна зміна в назві дисципліни відбулася в 70-х роках ХХ ст. Вона стала називатися "Суд і правосуддя в СРСР".

Однак на цьому зміни в назві дисципліни і пошук найбільш вдалої і змістовної назви не закінчилися. У 1988 р. дисципліна отримала назву "Правоохоронні органи в СРСР". У 1992 р. вона стала називатися "Організація судових і правоохоронних органів України".

Пошук найбільш вдалої назви дисципліни продовжується. Назва навчального посібника, який пропонується для ознайомлення та вивчення, цілком охоплює діяльність, структуру, склад і повноваження органів, що займаються правоохоронною діяльністю, виконуючи правоохоронну та правозахисну функції держави.

Предмет курсу "Судові та правоохоронні органи України" визначає його зміст, який викладається у визначеній системній послідовності.

Система дисципліни "Судові та правоохоронні органи України" — це сукупність розділів, упорядкованих певним чином, які характеризують діяльність органів, що виконують правоохоронні функції держави.

Викладення матеріалу в навчальному посібнику "Судові та правоохоронні органи України" відбувається в такій послідовності:

Розділ I "Загальні положення". Містить характеристику поняття, особливостей, ознак та функцій правоохоронної діяльності, характеристику системи правоохоронних органів. Послідовно викладаються основні джерела дисципліни, а також дається поняття предмету та системи дисципліни "Судові та правоохоронні органи України".

Розділ II "Організація судової влади в Україні" включає питання, що характеризують поняття, ознаки, функції судової влади й основні напрями діяльності судової системи України (КСУ та судів загальної юрисдикції). У розділі аналізується діяльність міжнародних та міждержавних установ юстиції, дається порівняльна характеристика сучасних судових систем світу. Завершується викладення питань судової влади характеристикою демократичних засад правосуддя.

Розділ III "Конституційний Суд України" містить характеристику інституту конституційного контролю, який було започатковано ще у 1803 році у США. Поряд з висвітленням організації, діяльності та статусу органів конституційної юрисдикції України, у розділі аналізується діяльність органів конституційної юрисдикції інших країн (Австрія, Алжир, Єгипет, США).

Розділ IV "Система судів загальної юрисдикції". Розділ знайомить із системою судів загальної юрисдикції, які поділяються на загальні (місцеві суди, апеляційні суди, Апеляційний суд України, ВСУ) та спеціалізовані (господарські та адміністративні суди). Сучасній демократичній державі, якою є Україна, дуже важливо мати добре організовану судову систему, що спроможна забезпечити громадянам доступ до неупередженого суду та відповідну судову процедуру, де право людини визначалося б виключно на підставі доведених фактів і норм закону. При визначенні ролі суду в захисті прав і свобод людини та громадянина слід усвідомлювати, що світове співтовариство визнає судовий захист найвищою формою гарантії прав людини. Це підтверджується не тільки свідомістю громадян демократичного суспільства, а й побудовою апарату держави, до якого входить судова система.

Розділ V "Професійні судді, народні засідателі та присяжні". У розділі дається характеристика правового статусу судді, народного засідателя та присяжного. Визначені підстави та порядок застосування заходів заохочення та дисциплінарного стягнення до суддів. Розділ також містить детальний огляд організації та діяльності Вищої ради юстиції. Вона визнана колегіальним і незалежним органом, який відповідає за формування кваліфікованого суддівського корпусу, за прийняття рішень стосовно порушень суддями і прокурорами вимог щодо несумісності та у межах своєї компетенції — про їх дисциплінарну відповідальність.

Розділ VI "Правові основи забезпечення діяльності судів". Розділ містить детальну характеристику правових засад організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні, систему судів загальної юрисдикції, основні вимоги щодо формування корпусу професійних суддів, систему та порядок здійснення суддівського самоврядування, а також загальний порядок забезпечення діяльності судів та інші питання судоустрою. Організаційне забезпечення діяльності судів складається із заходів матеріально-технічного, кадрового, інформаційного характеру, які спрямовані на створення умов для повного, всебічного, об'єктивного та незалежного здійснення правосуддя.

Розділ VII "Органи юстиції України" містить характеристику основних напрямів діяльності органів та установ юстиції, їх структуру й основні завдання як центрального органу виконавчої влади. Також аналізуються організаційні структури юстиції: органи нотаріату, органи реєстрації актів

цивільного стану, органи державної виконавчої служби та науково-дослідні інститути судових експертиз. Розділ включає напрями діяльності органів нотаріату, питання організації, повноважень працівників нотаріату і вимог, які ставляться до кандидатів на посаду нотаріусів.

Розділ VIII "Прокуратура України" докладно характеризує завдання, функції органів прокуратури. Аналізуються акти прокурорського реагування, основні повноваження прокурора при здійсненні правоохоронної діяльності, питання заохочення та дисциплінарної відповідальності працівників органів прокуратури, а також заходи щодо їх правового і соціального захисту.

Розділ IX "Служба безпеки України " включає принципи і завдання органів служби безпеки, основні права й обов'язки службовців СБУ, а також вимоги до кадрового складу її працівників.

Розділ X "Органи внутрішніх справ України" містить характеристику всіх структурних підрозділів ОВС і їх ролі у запобіганні та протидії злочинності. Також в окремому розділі аналізується участь МВС в діяльності Інтерполу.

Розділ XI "Адвокатура України" укладається з характеристики історичних етапів розвитку адвокатури, основних елементів гарантії адвокатської діяльності і підстав дисциплінарної відповідальності адвоката.

*Сила людині дається від природи, уміння говорити
на благо вітчизни — від душі та розуміння,
а багатство засобів — багато в чому від простого випадку.*

Біант — суддя Стародавньої Греції

Розділ II ОРГАНІЗАЦІЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

2.1. Поняття судової влади

Механізм захисту прав і свобод громадян, що спрацьовує у процесі взаємодії органів влади і громадянського суспільства на сучасній стадії розвитку, є державним гарантом від відомчого чи неправомірного втручання і впливу. Влада у цілому — це авторитетна сила, що має реальну можливість здійснювати свою волю у соціальному житті, використовуючи різні засоби і методи, у тому числі і примусу. В. В. Копейчиков характеризував владу як необхідність, за допомогою якої забезпечується нормальне функціонування усіх соціальних суб'єктів, вона забезпечує організованість і порядок, координує дію різних елементів держави і суспільства.

Державна влада є різновидом соціальної влади, що здійснюється державою, яка здатна підпорядковувати своїй волі поведінку людей та діяльність об'єднань, що знаходяться на її території.

Конституцією державна влада в Україні розподілена на законодавчу, виконавчу і судову. Всі гілки влади утворюють збалансовану систему. Субординація законодавчої, виконавчої та судової гілок влади досягається наявністю комплексу функцій та повноважень, притаманних кожній з них. Незалежність трьох гілок влади означає, що жодна з них не може виходити за межі наданих Конституцією та законом повноважень і втручатись у сфери діяльності іншої. На думку Ш. Монтеск'є — теоретика концепції розподілу влад, перша влада — законодавча — видає і скасовує закони, друга — виконавча — відає зовнішніми зносинами і забезпечує безпеку держави, третя — судова — карає злочинців та стримує зіткнення двох перших влад. Причому судова влада може виконувати своє головне призначення за умови самостійного від двох інших влад існування. У разі об'єднання функцій судової і законодавчої влади, життя і свобода суб'єкта піддаватимуться свавільному контролю, а суддя тоді перетвориться на законодавця. А якщо судову владу об'єднати з виконавчою, то суддя може вчиняти з усією люттю пригноблювача, — зауважував Ш. Монтеск'є.

Органи законодавчої, виконавчої і судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України. Судова влада, з одного боку, є незалежною гілкою влади, а з іншого — її роль полягає у спрямуванні законодавчої та виконавчої гілок влади в рамках законності та здійсненні конституційного нагляду і судового контролю за ними.

Єдиним органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада України, яка здійснює установчі та контрольні функції, передбачені Конституцією, вирішує питання державного і суспільного життя шляхом врегулювання правовідносин, що виникають, законодавчими актами. Роль законодавчої влади у суспільстві полягає у забезпеченні формування основ державного та суспільного життя, регулювання ринкової економіки, зміцнення конституційного ладу та забезпеченні розвитку демократичних інститутів, прав і свобод громадян.

Основним напрямом діяльності органів виконавчої влади є реалізація виконавчої та розпорядчої функцій. Виконавча функція полягає у тому, що ці органи безпосередньо виконують нормативні приписи, що містяться в актах законодавчої влади та інших документах. Розпорядча функція характеризується тим, що для виконання актів законодавчої влади органи виконавчої влади від свого імені видають управлінські акти, дають відповідні розпорядження. Виконавча влада повинна

здійснювати державне управління соціально-економічним розвитком країни, забезпечувати виконання вимог права, захищати законні інтереси громадян і юридичних осіб від протиправних дій. Нормативно-правова діяльність усіх органів виконавчої влади та посадових осіб обумовлена необхідністю дотримання процедур і умов громадського контролю за актами, що приймаються, на предмет дотримання прав і свобод людини. Правовідносини, які складаються під час правозастосування, у разі порушення прав і свобод, а також у випадках оскарження відповідних виконавчих актів, належать до сфери судового розгляду.

Історично відносини у суспільстві щодо захисту прав людини та інтересів держави визначались не судовим рішенням, а звичаєм. Своєрідним осередком судової влади були старійшини роду, до яких звертались за вирішенням спорів. Особливого значення проблема судової влади та судів як самостійного елемента володарювання набуло у період буржуазних революцій у Західній Європі.

В історії становлення української державності проблема місця і ролі судової влади в суспільстві виникла за часи Пилипа Орлика. У Конституції щодо прав і вольностей Війська Запорізького (1710 р.) містилися засади розподілу державної влади на три гілки. Судові функції, зокрема, надавалися гетьманському уряду, який одночасно здійснював і виконавчу владу. Пізніше у III Універсалі Української Центральної Ради (1917 р.) та Конституції Української Народної Республіки (1918 р.) знайшла відображення ідея створення у незалежній республіці справедливого та неупередженого суду. Ця ідея виходила з теорії розподілу влад. Судова влада у межах кримінального, адміністративного та цивільного законодавства повинна була здійснюватися виключно судовими органами на засадах повноти, законності відправлення правосуддя в Україні. У наступних документах, що мали вирішальне значення для становлення державності, на жаль, не йшлося про судову владу як окрему гілку влади. А.О. Селіванов зазначає, що судова влада у державі виступає як незалежний інститут в ієрархії структури державної влади. Державно-владна сила судової влади полягає у обов'язку завжди діяти згідно з Конституцією і законами України в ім'я закону і справедливості. Тому судова влада, використовуючи притаманний тільки їй спосіб захисту порушеного права, виступаючи регулятором відносин суб'єктів суспільства та забезпечуючи відповідність цих відносин нормі права, здійснює функцію правосуддя.

Більшість вчених-правознавців сучасності визначають судову владу як сукупність судів, що здійснюють правосуддя. Інші дослідники визначають судову владу методом її реалізації — правосуддям. Основу судової влади в Україні складає сукупність судових установ, які наділені державно-владними повноваженнями, що визначені законодавством. Головним завданням цих органів є розв'язання правових конфліктів, які виникають між людьми, громадянином і державою, громадянином і організацією або установою, юридичними особами та інше.

Як бачимо, судовій владі належить важлива роль — бути арбітром у вирішенні спорів про право. Суб'єктом судової влади є суд (система судів), що наділений повноваженнями із захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави.

Ю.М. Грошевий та І.Є. Марочкін характеризують судову владу як специфічну гілку державної влади, яка здійснюється уповноваженими на те державними органами — судами — і призначенням якої є розв'язання правових конфліктів та здійснення судового контролю. Одним з головних елементів судової влади є владні відносини, які характеризуються по-перше, наявністю правових норм, що надають суду можливість виносити неупереджене та об'єктивне рішення, обов'язкове для виконання усіма суб'єктами правовідносин. По-друге, вони є своєрідним вираженням волі суду, адресованим всім учасникам цих відносин, яке забезпечується застосуванням правових санкцій у випадку неналежного виконання або невиконання цієї волі.

Отже, Судова влада — це різновид державної влади, яка є системою державних судових органів, що покликані здійснювати правосуддя в Україні.

Органи судової влади, що здійснюють правосуддя, повинні мати гарантії невторчання з боку

законодавчої й, особливо, виконавчої влади.

Останнім часом були здійснені вирішальні кроки на складному шляху судово-правової реформи. 7 лютого 2002 р. був прийнятий Закон "Про судоустрій України", указами Президента від 29 серпня 2002 р. № 780/2002 та 3 березня 2003 р. № 182/2003 створена Державна судова адміністрація України як центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Внаслідок цього було вирішено низку питань щодо організації

діяльності судової гілки влади, забезпечення діяльності судів, здійснення суддівського самоврядування як однієї з найважливіших гарантій забезпечення незалежності судів і суддів. Ця реформа повинна привести судову систему і систему правоохоронних органів у відповідність із соціально-економічними і політичними процесами, що відбуваються в суспільстві. Великого значення в судово-правовій реформі надається втіленню у життя ідей концепції правової держави. Вона полягає у розподілі державної влади на законодавчу, виконавчу та судову; досягненні законності у політичній, економічній, соціальній, ідеологічній та інших сферах; прагненні до встановлення незалежної судової влади; у безпосередньому судовому захисті прав і свобод людини та законних інтересів громадянина; судовому захисті фізичних та юридичних осіб як суб'єктів суспільних правовідносин у державі; забезпеченні прямої дії норм Конституції та законів України; захисті від незаконного затримання, обшуку, арешту; гарантії на право звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина тощо.

Ознаки судової влади

Органи, що уособлюють судову владу, вирішують спори, які стосуються правозастосування, і постановляють рішення на основі Конституції та законів України іменем України. Основу судової влади в Україні складають судові органи, які різняться за компетенцією та юрисдикцією, але всі виконують функції захисту прав та інтересів громадян, конституційного ладу, національної безпеки, територіальної цілісності, дотримання законності і справедливості у суспільстві. Органи судової влади забезпечують захист прав і інтересів громадян від будь-яких правопорушень, вирішують господарські та цивільні спори та встановлюють факти, виходячи з принципів верховенства права і справедливості. Органи судової влади дають оцінку конституційності та законності актів суб'єктів законодавчої і виконавчої влади, актів Президента, а не оцінюють ці документи з позиції доцільності.

До ознак судової влади вчені, які досліджують проблеми судової влади та механізм її реалізації — правосуддя, відносять виключність, єдність та незалежність судової діяльності.

Виключність судової влади — означає, що жоден орган державної влади окрім суду не може вирішувати усі правові суперечки та приймати рішення, здійснюючи правосуддя.

Держава доручає тільки судам приймати рішення з конкретних цивільних, господарських, кримінальних та адміністративних справ, що підкреслює виключність судоних рішень. Тільки органи судової влади можуть застосовувати державні примусові заходи, такі як визнання особи винною, призначення покарання.

. Конституцією встановлено обов'язковість виконання судових рішень усіма державними органами і службовими особами.

Законодавством закріплено можливість певної спеціалізації судів але зазначено, що створення надзвичайних та особливих судів не допускається. Суди різняться за своєю предметною підсудністю та відповідною процесуальною формою судочинства. Судовій владі властивий особливий порядок формування суддівського корпусу. Вимоги до кандидатів у судді, обов'язки суддів при здійсненні правосуддя та поза судовою діяльністю носять специфічний і чітко визначений законами характер. Виключність правового становища підсудного окреслено Конституцією (ст. 62 передбачає, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком) і законами, що

передбачають порядок дослідження судом справи, врахування пом'якшуючих та обтяжуючих вину обставин.

Єдність судової влади забезпечується сукупністю нормативно-правових актів, що регулюють питання судоустрою та судочинства, мають єдиний механізм дії на усій території України.

Єдність насамперед проявляється у функціях судової влади — правосудді і контролі — і забезпечується:

1. **Єдиними засадами організації та діяльності судів.** Засади організації та діяльності системи судів єдині за своєю суттю та службовим призначенням. Незважаючи на індивідуальний, специфічний зміст кожної з них, усі вони діють у непорушному взаємозв'язку і не можуть функціонувати відокремлено від системи. Засади організації та діяльності реалізуються судами незалежно від спеціалізації та територіального розміщення.

2. **Єдиним статусом суддів.** Це положення закріплено у Законі "Про статус суддів" (ст. 1), де передбачене положення про єдність статусу (єдині вимоги для кандидатів в судді, сукупність прав та обов'язків суддів, незалежність та самостійність суддів, незмінюваність та недоторканність, єдині засоби правового, соціального та матеріального забезпечення тощо) всіх судців України незалежно від того, в якому суді вони працюють. Єдність статусу припускає можливість різного за обсягом повноважень і компетенції залежно від конкретного місця суду у судовій системі.

3. **Обов'язковістю правил судочинства, визначених законом для всіх суддів.** Виконання цих правил є, по-перше, найважливішою гарантією законності правосуддя, а по-друге, неодмінною умовою успішної діяльності судової системи України. Правила відправлення правосуддя визначені процесуальним законодавством України.

4. **Забезпеченням ВСУ однакового застосування законів судами загальної юрисдикції.** ВСУ є найвищим судовим органом, що має чітко окреслені повноваження. Він забезпечує однакове застосування чинного законодавства усіма судами і формує єдину судову політику у масштабах держави. Єдине застосування чинного законодавства забезпечується шляхом видання роз'яснень, що містяться у постановах Пленуму ВСУ.

5. **Обов'язковістю виконання на території України судових рішень.** Судові рішення, що приймаються судами системи, які набрали законної сили, є обов'язковими для виконання усіма державними органами, громадськими організаціями, службовими особами і громадянами на всій території держави. Невиконання рішення суду тягне за собою юридичну відповідальність.

6. **Єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності судів.**

Питаннями організаційного забезпечення судів займається Державна судова адміністрація України. Ці питання є тісно пов'язані із забезпеченням самостійності судів та незалежності суддів.

7. **Фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України.** Це положення передбачене ст. 120 Закону "Про судоустрій України", за якою фінансування всіх судів в Україні здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України. Функції щодо розпорядження відповідними коштами здійснюють ВСУ, КСУ, вищі спеціалізовані суди та Державна судова адміністрація, яка, зокрема, розробляє і затверджує за погодженням з Радою суддів

України єдині нормативи фінансового забезпечення судів.

8. **Вирішенням питань внутрішньої діяльності судів органами суддівського самоврядування.** Як зазначається у ст. 102 Закону "Про судоустрій України" суддівське самоврядування діє для вирішення питань внутрішньої діяльності судів, є однією з гарантій, що забезпечує самостійність судів та незалежність суддів. Організаційними формами суддівського самоврядування є збори, конференції, з'їзд суддів, ради суддів та їх виконавчі органи, які сприяють створенню належних організаційних та інших умов для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів, утвердженню незалежності суду, забезпеченню захисту суддів від

втручання в судову діяльність та підвищенню рівня роботи з кадрами.

Незалежність судової влади — це принцип ефективної діяльності суду, що вільний від будь-якого зовнішнього чи внутрішнього впливу з боку органів законодавчої та виконавчої влади, фізичних та юридичних осіб.

Незалежність судової влади обумовлюється конституційним розподілом влади. Судова влада виконує притаманні їй функції правосуддя та контролю незалежно від інших гілок влади, не підпорядковуючись їм. Суд приймає рішення у справі незалежно від інших органів влади та управління, і воно не потребує затвердження іншими гілками влади. Закріплення принципів формування судової системи, визначення порядку і строків обрання та призначення суддів є гарантією незалежності судової влади.

Функції судової влади

Кожна з гілок влади має притаманні тільки їй функції. Судова влада має дві функції — правосуддя та контроль. Як зазначає І.Є. Марочкін, суттю правосуддя є діяльність органів судової влади з розгляду правових конфліктів.

Зміст функції правосуддя у кримінальних справах полягає у розгляді кримінальної справи у судовому засіданні, повному, об'єктивному дослідженні матеріалів справи, визначенні винуватості або невинуватості особи та призначенні відповідного покарання у судовому вироку.

Правосуддя у цивільних справах — це розгляд спору, що виникає із цивільно-правових відносин у державі, пов'язаних із захистом прав та свобод людини, інтересів суспільства і держави, і винесення неупередженого рішення. У цивільних справах функція правосуддя поширюється на встановлення фактів, які мають юридичне значення. До них належить: визнання особи безвісті відсутньою, померлою, обмежено дієздатною — у разі зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, психотропними речовинами або прекурсорами або визнання особи недієздатною у випадках душевної хвороби.

Функція контролю з боку органів судової влади визначається Конституцією. КСУ і суди загальної юрисдикції уповноважені здійснювати контроль за законністю і обґрунтованістю рішень і дій державних органів влади і управління та службових осіб. Особливого значення судовий контроль набуває у сфері кримінального судочинства, коли контролю підлягають правові акти, що були прийняті органами виконавчої влади, законність яких оскаржує прокурор.

І.Є. Марочкін серед важливих проблем становлення судової влади в Україні відзначає проблему доступу до правосуддя.

Доступність правосуддя є нормативно закріпленою і реально забезпеченою можливістю для фізичних та юридичних осіб безперешкодно звертатись до суду за захистом своїх прав та інтересів.

Пошук оптимальної моделі правосуддя безпосередньо пов'язаний з дослідженням та розв'язанням проблеми доступності. Адже становлення правової держави неодмінно пов'язане з ефективним, справедливим і доступним правосуддям. Статтею 8 Загальної декларації прав людини встановлено загальне положення, згідно з яким кожна людина має право на ефективне поновлення в правах національними судами у разі порушення її основних прав, наданих Конституцією або законами. Національне правосуддя, зазначає І.Є. Марочкін, вважається доступним, якщо відповідає певним міжнародно-правовим стандартам доступу до правосуддя.

Повноправне членство України у світовому співтоваристві вимагає визнання, прийняття та запровадження тих засад і принципів, які стали загальноновизнаними нормами міжнародного права щодо незалежності та неупередженості судової влади, своєчасного та ефективного захисту прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства і держави, враховуючи, звичайно, те, що Конституція має найвищу юридичну силу.

МІЖНАРОДНІ ТА МІЖДЕРЖАВНІ УСТАНОВИ ЮСТИЦІЇ

Європейський суд з прав людини

Слід відзначити унікальний вплив ЄСПЛ на українську систему правосуддя. Він виробляє загальні стандарти захисту прав людини, які впливають на правову систему України і практично всіх країн Європи, на національне законодавство, практику кримінального, адміністративного та цивільного судочинства, статус іноземних громадян тощо.

Європейський суд з прав людини (Европей Союз о/Нитан Кіфіз) — судовий орган у системі контролю за виконанням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року державами — учасницями Конвенції.

Юрисдикція ЄСПЛ не превалює над національною судовою системою. Тільки у випадках, коли національний судовий захист виявиться неефективним, громадянин або юридична особа може подати скаргу до ЄСПЛ, що знаходиться у м. Страсбург (Франція). Діяльність ЄСПЛ побудована на принципі субсидіарності, коли головна роль захисту прав та свобод людини, закріплених у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, належить національній системі — судовим органам України.

До складу ЄСПЛ входить 41 суддя — по одному від кожної країни-учасниці Конвенції. Від України суддею ЄСПЛ є В. Буткевич. Судді обираються на 6 років з можливістю переобрання. Судді, які засідають у ЄСПЛ, повинні відповідати наступним критеріям: мати високі моральні якості, кваліфікацію, необхідну для призначення на високу судову посаду чи бути юристом з визнаним авторитетом. Упродовж строку своїх повноважень судді не можуть займатися жодною діяльністю, що є несумісною з їх незалежністю, безсторонністю або вимогами виконання посадових обов'язків на постійній основі. Суддя може бути звільнений з посади, якщо рішення про його невідповідність встановленим вимогам буде ухвалено іншими суддями більшістю у дві третини голосів.

ЮРИДИЧНА ПРАКТИКА

Справа "Калашников проти Росії". Заявником був Калашников В.Є., 1955 року народження, громадянин Росії. Обставини справи: у лютому 1995 року під час перебування на посаді президента Північно-Східного акціонерного банку Калашнікова було звинувачено у розтраті грошових коштів. У червні 1995 року його було взято під варту. Магаданський міський суд розпочав розгляд справи у листопаді 1996 року, потім розгляд було перенесено на травень 1997 року, далі — на квітень 1999 року. Весь цей час він перебував під вартою. 3 серпня 1999 року було винесено вирок і його перевели до виправно-трудової колонії у с. Талая Магаданського району. 30 вересня цього ж року проти заявника були висунуті нові звинувачення щодо незаконного за олодіння майном. 9 грудня 1999 року Калашнікова знову перевели до слідчого ізолятора. 31 березня 2000р.

року його було визнано невинуватим за останнім обвинуваченням і 26 червня 2000 року звільнили з-під варту внаслідок амністії. Заявник стверджує, що умови його утримання у слідчому ізоляторі були незадовільними (мало місце порушення ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) щодо заборони нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження та інших міжнародних норм).

Порушення полягають у такому:

1. Площа камери становила близько 17 м², на яких було розміщено 8 ліжок. Кількість ув'язнених у камері — 24 чоловіки. З огляду на це, ув'язнені вимушені спати по черзі. ЄСПЛ зауважив, що відповідно до положень Європейського комітету із запобігання тортурам та нелюдському чи такому, що принижує

гідність, поведженню або покаранню встановлено мінімальну площу камери на одного ув'язненого — 7 м². А у камері, де перебував заявник, на одного ув'язненого припадало від 0,9 до 1,9 м² площі камери, що, звичайно, є порушенням ст. 3 Конвенції.

2. Нормально спати можливості не було, оскільки телевизор та освітлення у камері були увімкнені постійно.

3. Під час відвідування туалету ув'язнений перебував на виду як своїх співкамерників, так і охорони.

4. Камера не була обладнана вентиляцією, тому влітку було спекотно, а взимку — холодно.

5. Співкамерники були курцями, тому заявник був вимушений стати пасивним курцем.

6. У камері шість разів розміщували хворих на туберкульоз та сифіліс, внаслідок цього заявник був змушений проходити профілактичні щеплення.

7. Заявник захворів на низку шкірних та інших інфекційних захворювань.

8. У камері було багато тарганів і мурах.

Суд вказав, що умови тримання заявника під арештом, зокрема, переповненість камери, її антисанітарія і вплив цих факторів на здоров'я заявника у поєднанні із тривалістю такого арешту, є таким поведженням, що принижує людську гідність. Отже, мало місце порушення ст. 3 Конвенції. Крім того, тривалий час судового розгляду справи заявника не обумовлювався ні складністю справи, ні поведінкою останнього. Таким чином, Суд дійшов висновку, що період перебування заявника під вартою перевищив "розумний строк", а, отже, мало місце порушення ч. 3 ст. 5 Конвенції. Відповідно до ст. 41 Конвенції, Суд призначив сплатити заявнику 5000 євро як компенсацію моральної шкоди та 3000 євро на відшкодування судових витрат. На різних стадіях розгляд справ здійснюють спеціально створювані органи ЄСПЛ: комісії, палати, Велика палата. Комісія, до складу якої входить три судді, може визнати неприйнятною або вилучити з реєстру справ індивідуальну заяву, якщо така ухвала може бути винесена без додаткового вивчення. Кожна така ухвала є остаточною, і особа, що шернулась із заявою, не може вимагати її перегляду.

Більша частина роботи Суду здійснюється на другому рівні його організаційної структури — у палатах. До складу палат входить 7 суддів, в тому числі й член палати за посадою — суддя, якого було обрано від зацікавленої держави-учасниці, або особа, що призначається для участі в разі відсутності такого судді. Палата приймає ухвали щодо прийнятності та суті міждержавних і індивідуальних заяв, які не були визнані неприйнятними у комісіях. Третій рівень — це діяльність **Великої палати**, до складу якої входять 17 суддів. Окрім члена Великої палати за посадою, який засідає на тих же умовах, що визначаються щодо члена палати за посадою, до складу Великої палати входить Голова Суду, заступники Голови, голови палат та інших суддів, які визначаються відповідно до регламенту Суду. Велика палата уповноважена розглядати тільки ті справи, які були передані до неї. Відповідно до ст. 30 Конвенції палата може відмовитись від своєї юрисдикції на користь Великої палати за таких обставин:

— якщо справа, яку розглядає палата, порушує серйозне питання щодо тлумачення Конвенції чи протоколів до неї;

— якщо вирішення питання, яке вона розглядає, може привести до результату, несумісного з рішенням, постановленим Судом раніше;

— якщо жодна зі сторін у справі не заперечує проти цього. ЄСПЛ розглядає спір по суті і виносить рішення, яке є обов'язковим для сторін. За виконанням державою рішення ЄСПЛ спостерігає Комітет міністрів Ради Європи (РЄ), до складу якого входять міністри закордонних справ усіх держав—членів РЄ. Нагляд полягає в забезпеченні виплати урядом будь-якої сатисфакції, яка призначається Судом. У виняткових випадках, коли проста грошова виплата не може адекватно виправити становище, в якому опинився заявник, контроль включає також інші заходи, яких має вжити уряд (наприклад, помилування, перегляд справи, зняття кримінального обвинувачення, надання права постійного проживання на території

держави тощо. Якщо уряд не вживає адекватних заходів, то заявник може звернутися із скаргою до Комітету міністрів. Досі жодна держава не відмовилася виконувати ухвалу у справі ЄСПЛ або рішення Комітету міністрів.

Практикою ЄСПЛ вироблені мінімальні стандарти доступу до правосуддя, які зафіксовані в його рішеннях. Серед цих стандартів пріоритетним є положення, яке полягає у можливості пред'явлення до суду будь-яких вимог, що стосуються захисту громадянських прав та обов'язків. Якщо зацікавлена особа не має коштів на оплату послуг представника, держава зобов'язана надати їй безкоштовну юридичну допомогу. Судовий розгляд справи повинен здійснюватися у розумний термін.

Статистика ЄСПЛ свідчить що останнім часом збільшилась кількість заяв, які надходять протягом року проти України. Мін'юст повідомляє, що у 2000 р. до ЄСПЛ проти України було подано 1520 заяв, у 2001 р. вже 2104 заяви, за 2002 р. надійшло 2549 заяв. Тільки за 10 місяців 2003 року проти України до суду було подано 1732 заяви. Слід зазначити, що не всі з поданих заяв до ЄСПЛ приймаються до розгляду, більшість із них повертаються. Серед заяв проти України, які були визнані ЄСПЛ як потенційно прийнятні до розгляду, — скарги на неможливість виконання рішень національних судів, застосування під час досудового слідства незаконних методів ведення слідства, порушення прав при затриманні та взятті під варту, неефективність розслідування органами прокуратури скарг на катування під час слідства. Переважну більшість складають скарги, що пов'язані з кримінальним судочинством. У 2000 р. Судом були визнані можливими до розгляду та надіслані українському уряду для надання зауважень 26 заяв, у 2001 — 13, у 2002 — 18, а за 10 місяців 2003 їх вже було 131.

Міжнародний кримінальний суд

12 березня 2003 р. у парламентському комплексі Біненхоф (Гаага) пройшла урочиста церемонія відкриття МКС. Перше його засідання відкрила королева Нідерландів Беатрікс. Суд почав діяти після другої підсумкової сесії, яка відбулася 12 вересня 2003 року. Діяльність МКС ґрунтується на Конвенції про покарання за злочини, пов'язані з геноцидом 1948 року. Міжнародний судовий орган утворено для доповнення національних органів кримінальної юстиції, якщо вони не зможуть виконувати свої функції відносно вчинених злочинів. Відповідно до статуту МКС, жодна особа не має імунітету проти його юрисдикції. Тому навіть обговорювалось питання про притягнення до відповідальності прем'єр-міністра Тоні Блера за його участь у Іракській кампанії.

МКС не пов'язаний мандатами, на відміну від існуючих міжнародних трибуналів з питань Югославії, Руанди та ін., які могли б обмежити його юрисдикцію у часі або просторі. Крім того, статутом передбачено повну незалежність установи, у тому числі від рішень Ради Безпеки ООН.

На момент створення МКС його статут було підписано 139 державами. Однак СІПА, яка підписала документи за часи президентства Біла Клінтона, відізнала свій підпис. Україна 20 січня 2002 р. підписала статут МКС. Але КСУ своїм Рішенням від 11 липня 2001 р. низнав ст. 1 Статуту МКС, яка проголошує, що Суд доповнює національні органи юстиції, такою, що не відповідає Конституції. Крім того ст. 25 Конституції передбачає, що громадянин України не може бути виданий іншій державі, тобто Україна на вимогу МКС не має права видати обвинуваченого.

Координаційна рада юстиції

20 червня 2003 р. в Одесі під час першої зустрічі керівників мищих органів судової влади Російської Федерації та України було підписано Протокол про співробітництво органів судової шіади (далі — Протокол).

Представники органів судової влади Російської Федерації та України, враховуючи необхідність вдосконалення координації діяльності у сфері судового захисту прав і свобод фізичних, юридичних

осіб та держави, з метою розвитку наукових та інших видів співробітництва у галузі відправлення правосуддя, а також най-Гіільш ефективного використання національних інформаційних ресурсів, створили Координаційну раду юстиції (Раду). Діяльність піди ґрунтується на загальноновизнаних нормах міжнародного права і сприяє гармонізації правових систем держав Співдружності.

Рада є органом, що забезпечує взаємодію та співробітництво вищих органів судової влади Російської Федерації та України, а також інших країн Співдружності Незалежних Держав.

Відповідно до ст. 2 Протоколу до складу Ради як учасники входять Голова Конституційного Суду Російської Федерації, Голова КСУ, Голова Верховного Суду Російської Федерації, Голова ВСУ, Голова Вищого Арбітражного суду Російської Федерації, Голова Вищого господарського суду України, голови Вищої ради юстиції Російської Федерації і України. Поряд із зазначеними особами, учасниками Ради можуть бути керівники вищих органів судової влади усіх держав Співдружності, а також інших держав, які будуть зацікавлені у співробітництві на основі Протоколу.

Враховуючи повну незалежність у питаннях формування та реалізації державної політики у сфері судового контролю та здійснення правосуддя, Рада надає допомогу у питаннях:

- співробітництва у розробці і здійсненні міждержавних інформаційних проєктів, координації і розвитку інформаційної бази відправлення правосуддя;
- розвитку прямих зв'язків між судами усіх юрисдикцій з урахуванням існуючих міжрегіональних та інших робочих зв'язків;
- вироблення рекомендацій щодо зближення законодавства та судової практики у галузі відправлення правосуддя, захисту прав і свобод громадян;
- проведення міждержавних узагальнень судової практики;
- організації наукових досліджень з питань підвищення ефективності і якості правосуддя;
- розробки системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації професійних суддів, працівників органів судової влади.

Рада проводить свої засідання не рідше одного разу на рік на базі Одеської національної юридичної академії. Одночасно із засіданням можуть проводитись науково-практичні семінари, зустрічі, конференції представників органів судової влади, вчених та інших спеціалістів держав-учасників. До участі у роботі Ради, крім Академії, залучається широке коло навчальних та наукових установ держав-учасників, юридична громадськість, професійні асоціації і об'єднання, державні і громадські організації.

2.2. Характеристика судової системи

Судова система — це сукупність судів, побудована відповідно до їх повноважень, завдань і функцій, передбачених Конституцією України, іншими законодавчими актами, міжнародними договорами і угодами.

Суди України наділені повноваженнями здійснювати судову владу, яка ґрунтується на єдиних засадах правосуддя. Основним елементом, що характеризує судову систему, є норма Конституції про те, що правосуддя в Україні здійснюється виключно судами (ст. 124). Судочинство здійснюється КСУ і судами загальної юрисдикції. Судова система визначається Конституцією, Законом "Про судоустрій України" та іншими нормативними актами. При цьому створення надзвичайних і особливих судів не **допускається** (ст. 125 Конституції).

Елементи судової системи України можна поділити на 2 групи. У першу групу входить тільки КСУ, що не має підсистеми і складається з єдиної ланки, яка виконує функцію конституційної юрисдикції. Другу групу складають суди загальної юрисдикції, які очолює ВСУ. Вона складається з декількох підсистем.

КСУ — суд, що вирішує питання про відповідність законів і інших правових актів Конституції і дає офіційне тлумачення Конституції і положень законів України (більш докладно — у наступному

розділі посібника).

Суди загальної юрисдикції будуються за принципом територіальності та спеціалізації і складаються з двох підсистем (більш докладно—у розділі IV посібника). Це — загальні суди та спеціалізовані суди окремих судових юрисдикцій. Правосуддя в судах загальної юрисдикції в Україні здійснюється шляхом розгляду і вирішення в судових засіданнях цивільних, господарських, адміністративних, кримінальних та інших справ, передбачених законом.

Систему судів загальної юрисдикції відповідно до Конституції складають місцеві суди, апеляційні суди, Апеляційний суд України, вищі спеціалізовані суди, ВСУ. Військові суди належать до загальних судів і здійснюють правосуддя у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, які утворюються відповідно до чинного законодавства. Спеціалізованими судами законодавчо визнано господарські, адміністративні та інші суди.

Характеристика судових інстанцій

Усі суди судової системи України виконують певні функції, що пов'язані з розглядом судових справ (ухваленням рішення по суті, перевіркою законності й обґрунтованості прийнятого рішення чи винесеного вироку). Кожна стадія судового процесу відбувається у передбаченій процесуальним законодавством судовій інстанції.

Судова інстанція (лат. — *безпосередня близькість, наполегливість*) — це судовий орган, що наділений відповідними процесуальними повноваженнями, які залежать від стадії судового процесу, щодо розгляду, вирішення або перегляду цивільних, кримінальних, господарських та інших справ. В Україні діють суди першої, апеляційної та касаційної інстанцій. Конституцією до основних засад судочинства віднесено забезпечення апеляційного та касаційного оскарження судових рішень. Визначимо поняття апеляційного та касаційного оскарження.

Апеляція (лат. — *звернення, скарга*) — це спосіб оскарження судового вироку чи рішення, які не набрали чинності відповідно до процесуального законодавства, до апеляційного суду з метою перевірки їх законності та обґрунтованості. **Касація** (лат. — *скасування, знищення*) — це спосіб оскарження судових рішень, які вже набрали чинності у визначеному законом порядку, до вищого спеціалізованого суду або до ВСУ.

Суд першої інстанції — це суд, що уповноважений приймати рішення по суті у тих питань, що є основними в судовій справі.

Суд першої інстанції здійснює докладне дослідження доказів з метою всебічного, повного та об'єктивного з'ясування обставин справи з прийняттям відповідного рішення.

Під час судового слідства у кримінальному процесі суд першої інстанції допитує підсудного, потерпілого, свідка, експерта, призначає експертизу, оглядає речові та оголошує письмові докази. Всі судово-слідчі дії сприяють встановленню винуватості чи невинуватості особи, яка притягається до кримінальної відповідальності, після чого суд виносить обвинувальний вирок, визначаючи при цьому відповідно обставинам справи покарання або постановляючи виправдувальний вирок.

Під час розгляду цивільної справи суд першої інстанції заслуховує пояснення позивача, відповідача та третіх осіб, оголошує письмові докази, оглядає речові докази, заслуховує висновки судового експерта і органів державного управління, думку представників підприємств чи установ. Це сприяє вирішенню питання про доведеність чи недоведеність пред'явленої позовної вимоги та винесенню рішення, ухвали чи постанови.

Як суд першої інстанції виступають місцеві (районні, районні У містах, міські, міжрайонні суди, військові суди гарнізонів, господарські суди АРК, областей, міст Києва та Севастополя та інші відповідно до законодавства) та апеляційні суди судової системи України (апеляційні суди областей, апеляційні суди міст Києва та Севастополя, Апеляційний Суд АРК, військові

апеляційні суди регіонів та Військово-Морських Сил України та інші відповідно до законодавства). Як виняток, Вищий адміністративний суд України розглядає у *першій інстанції* справи за позовною заявою Центральної виборчої комісії про скасування реєстрації кандидата на пост Президента України, яка подається до Вищого адміністративного суду України протягом 3 днів після виявлення підстав для скасування реєстрації кандидата на пост Президента України, встановлених законом (ст. 176 КАС).

Суд апеляційної інстанції — це суд, що покликаний перевіряти законність і обґрунтованість вироку чи рішення, яке ще не набрало чинності, у разі неправильного застосування судом першої інстанції норм матеріального чи процесуального права.

Цивільне, кримінальне та господарське процесуальне законодавство надає право сторонам, що є учасниками процесу, та іншим особам, які беруть участь у справі, в апеляційному порядку оскаржувати рішення чи вирок суду першої інстанції. Кримінально-процесуальним законодавством право подавати апеляційні скарги на вироки, постанови, ухвали місцевих судів, які не набрали законної сили (протягом 15 діб або протягом строку, вказаного у нормах КПК), надається:

- засудженому, виправданому, обвинуваченому, щодо якого справу направлено на додаткове розслідування або закрито, а також законному представнику і захиснику цих осіб;
- потерпілому, цивільному позивачу, цивільному відповідачу та їх представникам;
- прокурору, який брав участь у розгляді справи, або прокурору, що затверджував обвинувальний висновок (ст. 348 КПК).

Право на апеляційне оскарження судового рішення у цивільній справі мають позивач, відповідач, треті особи, прокурор, який брав участь у розгляді справи, у господарській справі — сторони, наділені правом на оскарження. Заяву про апеляційне оскарження рішення суду першої інстанції може бути подано протягом 10 днів з дня проголошення рішення. Апеляційна скарга на рішення суду подається протягом 20 днів після подання заяви про апеляційне оскарження. Заяву про апеляційне оскарження ухвали суду першої інстанції може бути подано протягом 5 днів з дня проголошення ухвали. Апеляційна скарга на ухвалу суду подається протягом 10 днів після подання заяви про апеляційне оскарження (ст. 294 ЦПК). У господарській справі апеляція подається на рішення місцевих господарських судів, які не набрали законної сили, протягом 10 днів.

Сторони у справі мають право подати апеляційну скаргу, а прокурор — апеляційне подання на рішення місцевого господарського суду, яке не набрало законної сили. Апеляційна скарга або подання подається через місцевий господарський суд, який розглянув справу. Місцевий господарський суд у 5-денний строк надсилає одержану апеляційну скаргу або подання разом зі справою відповідному апеляційному господарському суду (ст. 91 ГПК). Апеляційна скарга подається, а апеляційне подання вноситься протягом 10 днів з дня прийняття рішення місцевим господарським судом, а у разі, якщо у судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частину рішення, — з дня підписання рішення (ст. 93 ГПК).

Заява про апеляційне оскарження та апеляційна скарга подаються до адміністративного суду апеляційної інстанції через суд першої інстанції, який ухвалив оскаржуване судове рішення. Заява про апеляційне оскарження постанови суду першої інстанції подається протягом 10 днів з дня її проголошення, а в разі складення постанови у повному обсязі — з дня складення в повному обсязі. Апеляційна скарга — протягом 20 днів після подання заяви про апеляційне оскарження. Заява про апеляційне оскарження ухвали суду першої інстанції подається протягом 5 днів з дня проголошення ухвали. Апеляційна скарга на ухвалу суду першої інстанції подається протягом 10 днів після подання заяви про апеляційне оскарження. Апеляційна скарга може бути подана без попереднього подання заяви про апеляційне оскарження, якщо скарга подається у строк, встановлений для подання заяви про апеляційне оскарження (ст. 186 КАС). При розгляді справи суд апеляційної інстанції з'ясовує як юридичний так і фактичний бік справи у тому ж обсязі, що і

суд першої інстанції. Тобто, за поданою апеляцією апеляційна інстанція перевіряє законність і обґрунтованість постановленого у справі судового рішення не тільки за наявними у справі матеріалами, а й може прийняти від осіб, які беруть участь у справі, нові матеріали, а також провести у кримінальній справі судове слідство, у цивільних і господарських справах — повторне дослідження обставин справи, під час якого безпосередньо дослідити необхідні докази. Розгляд справи апеляційною інстанцією відбувається з додержанням основних засад судочинства. За результатами розгляду цивільної, кримінальної справи апеляційний суд вправі скасувати або змінити постановлене у справі судове рішення, або залишити його без змін відповідно до норм процесуального законодавства.

Апеляційною інстанцією у цивільних справах є судові палати у цивільних справах апеляційних загальних судів, у межах територіальної юрисдикції яких знаходиться місцевий суд, який ухвалив судове рішення, що оскаржується (ст. 291 ЦПК).

Судами апеляційної інстанції у кримінальних справах є апеляційні суди АРК, апеляційні суди областей, міст Києва і Севастополя, військові апеляційні суди регіонів і Військово-Морських Сил (ст. 356 КПК).

Судом апеляційної інстанції в адміністративних справах є апеляційний адміністративний суд, у межах територіальної юрисдикції якого знаходиться місцевий адміністративний суд (місцевий загальний суд як адміністративний суд чи окружний адміністративний суд), що ухвалив рішення. У окремих випадках, передбачених КАС, судом апеляційної інстанції є Вищий адміністративний суд України.

Перевірка законності та обґрунтованості рішення суду не обмежується лише апеляційною скаргою, що є можливістю додатково захистити права та інтереси фізичних, юридичних осіб та держави.

Суд касаційної інстанції — суд, уповноважений перевіряти законність і обґрунтованість рішень і вироків, винесених судами, у разі неправильного застосування норм матеріального чи порушення норм процесуального права, якщо це призвело або могло призвести до неправильного вирішення справи.

Процесуальним законодавством право на касаційне оскарження вироку, ухвали, постанови апеляційного суду, що були постановлені ним як судом першої інстанції та в апеляційному порядку, а також вироку чи постанови місцевих судів незалежно від того, були вони предметом апеляційної перевірки чи ні, надається:

- засудженому, виправданому та законному представнику і захиснику цих осіб;
- потерпілому, його представнику;
- цивільному позивачу, цивільному відповідачу і їх представникам;
- прокурору, який брав участь у розгляді справи судом першої чи апеляційної інстанції, Генеральному прокурору України, прокурору області і прирівняному до нього прокурору та їх заступникам (ст. 384 КПК).

Касаційні скарги або подання у кримінальних справах можуть бути подані на судові рішення, постановлені місцевим судом, і ухвалу апеляційного суду, постановлену щодо нього — протягом 6 місяців, а на вирок, ухвали і постанови апеляційного суду, постановлені ним як судом першої інстанції, та на вирок і постанови, які ним постановлені в апеляційному порядку — протягом 1 місяця.

У цивільних та господарських справах касаційне подання (скаргу) вправі робити (подавати) сторони та інші особи, які беруть участь у розгляді справи, а також прокурор і особи, які не брали участі у розгляді справи, але суд вирішив питання щодо їх прав і обов'язків (сторони подають касаційну скаргу, а прокурор — касаційне подання). Предметом касації у цивільній справі є судові рішення, ухвали, які були постановлені судом першої інстанції та були розглянуті в апеляційному порядку, а також ухвали і рішення суду апеляційної інстанції. Предметом касації у господарській справі є рішення місцевого господарського суду, що набрало законної сили, та постанова апеляційного

господарського суду. Касаційна скарга (подання) подається (вноситься) до Вищого господарського суду України через місцевий чи апеляційний господарський суд, який прийняв оскаржуване рішення чи постанову.

Касаційна інстанція за результатами розгляду касаційної скарги (подання) має право:

- 1) залишити рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції без змін, а скаргу (подання) — без задоволення;
- 2) скасувати рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції повністю або частково і прийняти нове рішення;
- 3) скасувати рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції і передати справу на новий розгляд до суду першої інстанції, якщо суд припустився порушень, передбачених ч. 2 ст. 111-10 ГПК;
- 4) скасувати рішення першої інстанції, постанову апеляційної інстанції повністю або частково і припинити провадження у справі чи залишити позов без розгляду повністю або частково;
- 5) змінити рішення першої інстанції або постанову апеляційної інстанції;
- 6) залишити в силі одне із раніше прийнятих рішень або постанов.

Касаційна скарга на судові рішення в адміністративних справах подається протягом одного місяця після набрання законної сили судовим рішенням суду апеляційної інстанції.

Касаційною інстанцією у цивільних справах є суд, визначений Законом "Про судоустрій України" як суд касаційної інстанції у цих справах (ст. 323 ЦПК). Вищий господарський суд України переглядає за касаційною скаргою (поданням) рішення місцевого господарського суду та постанови апеляційного господарського суду (ст. 108 ГПК). Судом касаційної інстанції в адміністративних справах є Вищий адміністративний суд України (ст. 210 КАС). Касаційною інстанцією у кримінальних справах є колегії суддів палати ВСУ з кримінальних справ — на судові рішення, постановлені Верховним судом АРК, обласними, Київським і Севастопольським міськими судами, вироки районних (міських) та міжрайонних (окружних) судів; колегії суддів військової палати ВСУ — на судові рішення, постановлені військовими судами регіонів і Військово-Морських Сил, вироки військових судів гарнізонів (ст. 385 КПК).

При перевірці постановленого судового рішення касаційною інстанцією повторного безпосереднього дослідження доказів не відбувається: рішення перевіряється за наявними у справі матеріалами та поданими новими матеріалами. За результатами розгляду справи суд касаційної інстанції ухвалює рішення, яке оскарженню не підлягає. Як касаційна інстанція виступають вищі спеціалізовані суди, ВСУ. ВСУ переглядає у порядку *повторної касації* справи, розглянуті судами загальної юрисдикції у касаційному порядку.

Процесуальним законодавством передбачено крім перегляду судових рішень у апеляційному та касаційному порядку, перегляд судових рішень, які набрали законної сили, за нововиявленими обставинами, а також винятковими чи виключними обставинами.

Нововиявлені обставини — обставини, які під час розгляду справи судом першої інстанції не були відомі і спростовують висновки, вказані у судовому рішенні, яке вже набрало законної сили.

Перегляд справи у зв'язку з нововиявленими обставинами є особливим видом перегляду, що відрізняється від апеляційного та касаційного переглядів.

Підставами для перегляду рішення, ухвали суду чи судового наказу у зв'язку з нововиявленими обставинами є:

- 1) істотні для справи обставини, що не були і не могли бути відомі особі, яка звертається і заявою, на час розгляду справи;
- 2) встановлені вироком суду, що набрав законної сили, завідомо неправдиві показання свідка, завідомо неправильний висновок експерта, завідомо неправильний переклад, фальшивість докумен

тів або речових доказів, що призвели до ухвалення незаконного або необгрунтованого рішення;

3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення рішення чи постановлення ухвали, що підлягають перегляду;

4) встановлена КСУ неконституційність закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане (ст. 361 ЦПК).

Рішення, ухвала суду чи судовий наказ переглядаються у зв'язку з нововиявленими обставинами судом, який ухвалив рішення, постановив ухвалу або видав судовий наказ. Ухвала суду апеляційної чи касаційної інстанції, якою було відхилено скаргу на рішення суду першої чи апеляційної інстанції, в разі перегляду рішення чи ухвали у зв'язку з нововиявленими обставинами втрачає законну силу.

Судова система Австрії

Відповідно до Федерального Конституційного закону Австрії 1920 р. у державі діють 3 вищих судових органи — Конституційний, Адміністративний та Верховний суди.

Конституційний суд розглядає спори між окремими землями, що входять до складу Австрійської Республіки та їх конфлікти з федеральною владою, спори про розмежування компетенції судів та адміністративних установ, а також скарги на відповідність законів Конституції. Адміністративний суд розглядає скарги на рішення органів управління, з приводу зловживання владою, завдання шкоди громадянину та з інших питань.

Верховний суд очолює систему загальних судів. Він є вищою судовою інстанцією у цивільних та кримінальних справах, розглядає касаційні скарги на вироки судів шеффенів.

Суд шеффенів — розглядає справи середньої тяжкості у складі колегії з двох професійних суддів та двох засідателів. Суд шеффенів прийшов на зміну суду присяжних.

Як суд другої інстанції виступає вищий суд землі. їх діє чотири — у Вені, Граці, Лінці та Інсбруці. Вони розглядають скарги на рішення та вироки нижчестоящих судів. Судом першої інстанції виступають суди землі або округу (їх — 17). До їх компетенції належить: розгляд кримінальних справ у першій інстанції щодо злочинів, де термін покарання складає більше 6 місяців, розгляд цивільних справ, розгляд скарг на рішення і вироки дільничних судів. Нижчою ланкою судової системи є 200 дільничних судів. Вони розглядають справи про малозначні злочини та цивільні спори (стосовно усиновлення, опіки, оренди та інші).

Поряд з загальними судами у державі діють спеціалізовані суди. До них належать: суд з трудових спорів, який вирішує конфлікти між роботодавцями та працівниками; третейський суд з розгляду питань соціального страхування; Патентний суд, що приймає рішення про визнання патентів недійсними.

Судова система Греції .

Система загальних судів Греції складається з трьох ланок: вища ланка — верховний суд — Ареопаг; середня — окружні суди; нижча ланка — мирові суди. У складі **Ареопагу** діє 55 суддів, він складається з 6 палат (4 — у цивільних справах і 2 — у кримінальних). Ареопаг, головним чином, виступає як касаційна інстанція, розглядаючи скарги з питань права, а не факту, на постанови нижчестоящих судів. Усі судді (за винятком церковних) призначаються Президентом безстроково після консультації з Судовою радою.

До складу судової системи входять також 60 **окружних судів**. Вони здійснюють розгляд цивільних та кримінальних справ як суд першої інстанції. Окружні суди діють у складі одного судді (з обмеженою компетенцією залежно від суми позову чи тяжкості злочину) або 3 професійних суддів. Справи про тяжкі злочини розглядаються у складі 3 суддів та 5 засідателів, які також беруть участь у розгляді справи і призначенні покарання. До компетенції окружних судів також входить розгляд скарг на постанови

мирових суддів.

Мирові суди (близько 300) розглядають дрібні цивільні, земельні спори і справи про малозначні злочини. У більшості міст ці суди спеціалізуються на розгляді кримінальних справ. Як загальні суди діють суди у справах неповнолітніх. До системи адміністративної юстиції Греції належать: **адміністративні суди** (податкові суди), які очолює Державна рада, яка скасовує адміністративні акти, прийняті з порушенням закону чи зловживанням владою; **Фінансовий суд**, що виконує функції контролю за витрачанням державних коштів.

Для вирішення конфліктів між Ареопагом, Державною радою і Фінансовим судом з приводу тлумачення закону або визнання його неконституційним створюється **Особливий верховний суд**.

Особливе місце у судовій системі Греції займають **церковні суди**, яким підсудні злочини священнослужителів грецької православної церкви.

Судова система Норвегії

Сучасна судова система Норвегії своїм корінням сягає "датського періоду". Після здобуття незалежності Норвегією був створений національний Верховний суд. Зараз у Норвегії діє близько 50 місцевих судів на 4,2 млн мешканців держави. У структурі судової системи Норвегії, крім 50 місцевих судів першої інстанції, діє 6 апеляційних судів та Верховний суд Норвегії, який одночасно виконує функції Конституційного суду. У Норвегії три рівні судів вирішують цивільні, кримінальні та адміністративні справи. Компетенція загальних судів поширюється на всі правовідносини в державі, а окремих чи спеціальних судів не існує. Кожен суд очолює голова суду, який, будучи суддею, виконує організаційно-управлінські функції.

У першій інстанції кримінальні справи розглядаються суддею та 2 присяжними, цивільні — одним суддею або в окремих випадках суддею та 2 експертами у відповідній сфері (бухгалтерії, будівництві). Апеляційний суд вирішує кримінальні справи у складі 3 суддів та 4 присяжних, а особливо складні справи, коли санкція статті передбачає покарання у вигляді позбавлення волі більше, ніж на 6 років, — 3 суддів та 10 присяжних. Цивільні справи вирішує колегія з 3 суддів. Верховний суд Норвегії заслуховує справи у третій інстанції у складі колегії з 5 суддів. Підготовчу роботу здійснюють 3 судді. Якщо Суд піступає як орган конституційної юрисдикції збирається пленарне засідання з усіх 18 суддів Верховного суду, на якому приймається рішення про конституційність нормативних актів, а також про необхідність іміти практики застосування законодавства загальними судами. Якщо виникає правовий спір з органами влади та управління, наприклад, якщо особа звернулася за дозволом на будівництво будинку, а їй відмовлено, спочатку скарга направляється до органу управління вищого рівня. У випадках відмови у задоволенні вимог особи, це рішення може бути оскаржено до суду першої інстанції. Суд вирішує, наскільки правомірними були рішення, дії чи бездіяльність владних чи управлінських органів. Можливість оскарження в суді будь-якого адміністративного рішення є загальною вимогою законодавства.

Англо-американська модель судової системи

Судова система Великобританії

Вища судова інстанція у Великобританії — Палата лордів. Вона приймає до розгляду апеляції з питань права на постанови у цивільних і кримінальних справах, що були винесені апеляційними інстанціями Англії й Уельсу, Шотландії. Палата лордів складається з досвідчених юристів (від 7 до 11 чоловік), як правило, членів Апеляційного суду. Верховний суд Англії й Уельсу, який очолює лорд-канцлер, включає три самостійних судових установи — Апеляційний суд, Високий суд і Суд корони.

Апеляційний суд складається з цивільного і кримінального відділень і розглядає в колегіях із 3 чи більше суддів апеляції на постанови інших судів. До складу суду входять лорд-канцлер, особи, які були лорд-канцлерами, лорд — головний суддя (очолює цивільне відділення) й інші вищі судові діячі, а також до 18 лордів апеляційних суддів.

Високий суд має 3 відділення — королівської лави, канцлерське і сімейне. У нього входять лорд-канцлер і інші вищі судові діячі, а також до 80 рядових суддів. Відділення королівської лави розглядає у першій інстанції найбільш складні цивільні справи й апеляції на вироки магістратських судів у кримінальних справах. На правах складових частин Відділення королівської лави самостійно функціонують: Суд Адміралтейства, у якому розглядаються спори про морські перевезення, зіткнення кораблів і відшкодування пов'язаних з цим збитків тощо, і Комерційний суд, якому підсудні багато спорів торгового характеру. Канцлерське відділення слухає як суд першої інстанції цивільні справи, пов'язані з управлінням майном, довірчою власністю, діяльністю компаній, банкрутством та інші. На правах однієї зі складових частин Канцлерського відділення функціонує Патентний суд, що розглядає клопотання генерального контролера з питань патентів, дизайну і торгових марок. Сімейне відділення в основному зайнято розглядом скарг на рішення магістратських судів із усіх питань сімейних відносин, у тому числі розлучення, роздільного проживання подружжя, виплати аліментів, опіки і піклування. Розгляд справ у першій інстанції у відділеннях Високого суду проводиться судьями одноособово, розгляд апеляцій — зазвичай, в колегіях із 2 чи 3 суддів. У Відділенні королівської лави за певних умов справа може слухатися за участю присяжних.

Суд корони (створений у 1971 р.), розглядає у першій інстанції обов'язково за участю присяжних справи про найбільш тяжкі злочини, а також апеляції на вироки і рішення магістратських судів. Суд корони регулярно проводить засідання у своїх округах, центри яких розташовані в найбільших містах Англії та Уельсі.

Усі зазначені суди відносяться до категорії вищих. Нижчими в Англії й Уельсу є суди графств і магістратські суди.

Суди графств (понад 350) — основні органи цивільного правосуддя, де у першій інстанції розглядається близько 90% цивільних справ. Межі району, в якому діє відповідний суд графства, визначаються лордом-канцлером. Він вправі скасовувати чи поєднувати, засновувати нові суди графств. У кожному суді графства зазвичай є один чи два постійних судді. Їхня компетенція обмежена порівняно з Високим судом, що також розглядає цивільні справи у першій інстанції, вони відрізняються розмірами позовних вимог (наприклад, до 5 тис. ф. ст. за позовами з договорів і деліктів). Справи в них слухаються окружними судьями чи рекордерами в більшості випадків одноособово або з присяжними, якщо суддя задовольнить заздалегідь заявлене клопотання про це однієї зі сторін (кількість присяжних у цих судах — не менше 8). Рішення судів графств можуть бути оскаржені до Апеляційного суду, але тільки за згодою суду, який виніс рішення, і, як правило, лише з питань права або допустимості доказів, а не з питань факту.

Магістратські суди розглядають у сукупності (без присяжних) основну масу кримінальних справ (до 98% на рік). Вони можуть застосовувати покарання до засуджених лише у вигляді штрафу або позбавлення волі на термін, як правило, до 6 місяців. Якщо магістрати дійдуть висновку, що обвинувачений заслуговує на більш суворе покарання, вони передають справу до Суду корони. Цивільна юрисдикція магістратів обмежується з розглядом спорів про стягнення боргів і деяких питань сімейного права.

Судова система США

Про єдину судову систему США говорити не можна, оскільки вона складається з кількох автономних судових систем — це 51 судова система: федеральна та кожного штату. В країні існує два види судочинства: цивільне та кримінальне, які відрізняються за правилами ведення процесів, обов'язками судді та правами підсудних. У США не існує особливих конституційних судів, тобто кожний суд має

повноваження оголосити той чи інший закон або дії виконавчої влади неконституційними з подальшим можливим переглядом цього рішення у суді вищої інстанції.

Федеральні суди організовані урядом США для розв'язання конфліктів, що стосуються федеральної Конституції та затверджених Конгресом законів. Вони мають право ухвалювати рішення про те, чи порушують закони штату федеральне законодавство. Федеральні суди розглядають переважно справи, де однією зі сторін виступає держава:

- справи, що стосуються порушення Конституції чи федерального закону;
- справи, до яких причетні іноземні дипломати;
- справи, пов'язані з банкрутством;
- справи, пов'язані зі стихійним лихом на морі;

а також розглядають кримінальні злочини, які стосуються:

- пограбування банку, вклади в якому застраховані федеральним органом;
- нелегального завезення з інших держав наркотиків;
- використання американської пошти для введення в оману споживачів тощо.

Федеральні суди у рік розглядають близько 1 млн справ, з яких 78% — справи про банкрутство, 4% — кримінальні справи, 18% — цивільні справи. У федеральних судах працює близько 1600 суддів.

Спеціальні суди. У межах судової системи (федеральної) спеціальні суди для розгляду особливих питань не створюються. Винятком є діяльність Суду США з федеральних позовів (Претензійний суд США), який розглядає фінансові позови до Сполучених Штатів Америки та Суд США з міжнародної торгівлі, який приймає рішення у цивільних справах проти Сполучених Штатів Америки, федеральних відомств та їхніх працівників, що ґрунтуються на будь-яких законах, пов'язаних з міжнародною торгівлею. Апеляційний суд США в системі федеральних судів також вважається спеціалізованим судом.

Адміністративні суди. Вони розглядають значне коло питань — від управління природними ресурсами до питань охорони здоров'я й безпеки працівників. У разі виникнення спорів сторони надають свої докази судді з питань адміністративного права, який займається встановленням фактів.

Суди штатів. Кожен штат, округ Колумбія і Пуерто-Ріко мають власні судові системи, які діють незалежно від федеральної системи та одна від одної. Суд штату організовує штат, округ чи місто у межах відповідного штату. Цей суд розглядає справи, які стосуються конституції та законів відповідного штату. Найвищий суд штату має виняткові повноваження тлумачення закону відповідного штату. В Україні такими повноваженнями наділений КСУ. В більшості штатів у федеральній системі діють апеляційні суди федерального рівня. Суди штатів займають чільне місце у системі правосуддя США не тільки внаслідок розмаїття справ (пограбування, хуліганство, порушення правил дорожнього руху — юрисдикція цього суду), але й глибинних зв'язків із суспільним життям. Суди штатів, штатна чисельність яких майже 30000 суддів, щорічно розглядають понад 29 млн справ. У США є суди першої інстанції спеціалізованої юрисдикції. Вони вирішують спори особливого характеру у межах штату. Це суди, що затверджують заповіти, вирішують питання, що пов'язані зі спадщиною або опікунством (контроль за розподілом майна померлого, справи неповнолітніх або недієздатних дорослих) суди у справах неповнолітніх, у справах подань (грошові претензії до держави).

Місцеві суди США. Кожен штат поділений на адміністративні регіони і муніципалітети, які називаються великими містами, округами, містечками і селами. Місцеві органи влади зазначених адміністративно-територіальних одиниць мають власні судові системи. Місцеві суди очолюють місцеві магістрати. До компетенції місцевих судів належать право ухвалювати рішення згідно з законами про зонування землекористування, збирання і розподіл місцевих податків, створення і забезпечення діяльності громадських шкіл.

Мусульманська та змішана моделі судової системи

Судова система Індії

В Індії діє єдина централізована судова система, що застосовує закони федерації та штатів. Цю систему очолює Верховний суд, який складається зі старшого за віком головного судді (СггеГ.ли5і:ісе оГПсііа) та 17 членів.

Перший рівень судів складають суди панчаятів у селах. Вони розглядають незначні кримінальні та цивільні справи. У великих містах діють народні суди, які також розглядають незначні кримінальні та цивільні справи у межах міста, а також справи про дорожньо-транспортні пригоди. Другий рівень судів — суди мунсифів. Вони розглядають тільки цивільні справи, де сума позову від 1000 до 5000 рупій.

Мунсиф — це суддя-індус, назва йде з колоніальних часів, коли вищу судову владу здійснювали представники метрополії.

Якщо сума позову більше 5000 рупій, а також у разі подання апеляції на рішення мунсифів, ці справи розглядають додаткові суди. Окружні суди розглядають апеляції на рішення додаткових судів і мають необмежену юрисдикцію як суди першої інстанції у цивільних та кримінальних справах. Наступний рівень — високий суд штату. Він виконує функцію суду першої та апеляційної інстанцій, здійснює керівництво та контролює діяльність всіх судів на території штату, в тому числі військових та адміністративних судів. До його повноважень належить видання судових наказів про усунення порушень конституційних прав зі всіх питань. Він здійснює конституційний контроль, але остаточне рішення приймає Верховний суд Індії.

Вищим органом єдиної централізованої судової системи Індії є Верховний суд. Як суд першої інстанції він уповноважений розглядати справи між урядом Союзу і штату, а також між штатами, виступає як суд апеляційної інстанції у цивільних та кримінальних справах. У межах своїх повноважень видає приписи щодо судочинства, а на прохання Президента може давати різні висновки з питань факту або права. Важливою функцією Верховного суду Індії є конституційний контроль, результатом якого може бути тлумачення конституційних положень, що є обов'язковим для всіх судів держави.

Судова система Ірану

Судова влада в Ірані функціонує відповідно до ісламських норм та звичаїв. Вищою судовою інстанцією є Висока Рада Правосуддя, яка складається з 5 членів, що обираються на 5 років. До Ради входять Головний суддя Верховного суду та Генеральний прокурор. Обидва повинні бути шийтськими муджтахідами. Три інші члени обираються мусульманськими правознавцями.

Муджтахіди — визнані знавці мусульманського права із числа духовенства, що отримали право на самостійне формулювання нових правил поведінки на підставі Корану і сунни.

До компетенції Ради Правосуддя входить затвердження смертних вироків, підготовка законопроектів стосовно судової влади, нагляд за призначенням суддів та вирішення кадрових питань. Верховний суд здійснює контроль за виконанням закону та однаковим тлумаченням норм. Він є судом апеляційної інстанції, що перевіряє рішення ниж-честоящих судів та слідкує за єдиною судовою практикою. У системі мусульманського правосуддя діє військовий суд, який згідно зі ст. 172 Конституції Ірану розглядає справи

про злочини, пов'язані з проходженням військової служби або служби у військових формуваннях держави (жандармерії, поліції, Корпусі Стражів ісламської революції). На підставі ст. 173 Конституції в Ірані утворено і діє суд адміністративної юстиції для розгляду скарг громадян на дії урядових органів та їх посадових осіб, а також оскарження підзаконних актів. Поряд із загальними, в Ірані діють спеціальні установи мусульманського контролю і інспекції (хісба), які уповноважені накладати мусульманське покарання за відхилення від правил торгівлі, громадського порядку чи норм моралі. Для здійснення фінансово-економічного контролю у державі діє Фінансовий суд. Він знаходиться у Тегерані і прямо підпорядковується Меджлісу, структура визначається законом. Суд перевіряє та інспектує всі рахунки міністрів, державних підприємств та установ, інших структур, які використовують державний бюджет країни, з метою з'ясування правильності фінансових витрат та їх відповідності затвердженим кредитам. Фінансовий суд готує відповідні висновки, рахунки і документи, передає Меджлісу звіт про виконання бюджету за кожен рік з додання своїх пропозицій.

Судова система Саудівської Аравії

У Саудівській Аравії діє судова система (4 рівні), що була введена нізамом (чинні в державі правові акти) про суди 1975 р. До нижчого рівня системи входять суди першої інстанції з одного кадї, які вирішують шлюбно-сімейні справи та незначні цивільно-правові спори. Наступний рівень — загальні суди, що розглядають кримінальні справи у складі 3 кадї. Середній рівень утворюють апеляційні суди, що мають палати я кримінальних, шлюбно-сімейних та інших питаннях.

Наді — суддя у мусульманських країнах, що одноособово здійснює судочинство на підставі законів шариату. У сучасний період в мусульманських країнах визначене поняття кадї стосується не тільки шариатських судів, але й усіх інших судових органів.

Вищий контроль над усіма мусульманськими судами у Саудівській Аравії здійснює Вища судова рада. Вона виконує функції вищої апеляційної інстанції з найбільш серйозних кримінальних справ. Вища судова рада діє у складі 11 членів, які обираються з провідних улемів (вищі релігійні теоретики, що є визнаними знавцями Корану). Судді призначаються королем із числа осіб, які мають вищу релігійно-правову освіту.

Судова система країн пострадянського простору

Судова система Білорусі

Система судів у Білорусі будується на принципах територіальності та спеціалізації. Утворення надзвичайних судів забороняється. Відповідно до Закону від 13 січня 1995 р. "Про судоустрій і статус судів у Республіці Білорусь" судова влада здійснюється загальними, господарськими й іншими судами, передбаченими законами Республіки Білорусь.

До загальних судів належать: Верховний Суд, обласні, Мінський міський, районні (міські), а також військові суди (Білоруський військовий суд, міжгарнізонні військові суди). Система господарських судів включає: Вищий господарський суд, господарські суди областей і прирівняні до них суди, господарські суди міст і районів. У системі загальних і господарських судів допускається утворення спеціалізованих колегій, а у випадках, передбачених законом, — спеціалізованих судів: у справах неповнолітніх, сімейних справах, суди адміністративні й інші.

Районні (міські) суди складаються з голови суду, суддів і суддів у адміністративних справах і виконавчому провадженні. Районний суд розглядає всі цивільні, кримінальні й адміністративні справи, за винятком віднесених законом до компетенції інших судів.

Обласні, Мінський міський суди складаються з голови, його заступників, суддів і діють у складі судових колегій і президії суду. Ці суди розглядають у межах своїх повноважень справи як суди першої інстанції, у касаційному порядку, у порядку нагляду і за нововиявленими обставинами; здійснюють нагляд за судовою діяльністю районних (міських) судів, надають їм допомогу в застосуванні законодавства; вивчають і узагальнюють судову практику.

Верховний Суд здійснює правосуддя і нагляд за діяльністю загальних судів республіки. Він складається з Голови, першого заступника, заступників Голови, суддів Верховного Суду і діє в складі: судової колегії у цивільних справах; судової колегії у кримінальних справах; Військової колегії; судової колегії у патентних справах Верховного Суду; Президії Верховного Суду.

Верховний Суд розглядає справи в касаційному порядку, у порядку нагляду, за нововиявленими обставинами, а також як суд першої інстанції — у випадках, передбачених законом; вивчає й узагальнює судову практику, аналізує судову статистику і дає роз'яснення з питань застосування законодавства, що виникають при розгляді судових справ. Роз'яснення Пленуму Верховного Суду обов'язкові для судів, інших органів і посадових осіб, що застосовують закон. Судді Верховного Суду Білорусі призначаються на посаду Президентом Білорусі за згодою Ради Республіки і виконують свої обов'язки безстроково.

Господарські суди здійснюють правосуддя в області економічних відносин з метою захисту прав і охоронюваних законом інтересів юридичних і фізичних осіб. Їх організація і повноваження визначені Законом від 9 грудня 1998 р. "Про господарські суди в Республіці Білорусь". Єдину систему господарських судів складають: Вищий господарський суд; господарські суди областей, господарський суд міста Мінська, а також спеціалізовані господарські суди (з банкрутства, земельні, податкові й інші), утворені за необхідності Президентом за поданням Голови Вищого господарського суду Білорусі.

Судова система Російської Федерації

Організація і діяльність судової системи Російської Федерації визначаються Конституцією і Федеральними конституційними законами: від 31 грудня 1996 р. "Про судову систему Російської Федерації"; від 28 квітня 1995 р. "Про арбітражні суди в Російській Федерації", від 23 червня 1999 р. "Про військові суди Російської Федерації". Частково діє також Закон "Про судоустрій РФ" від 8 липня 1981 р. (у частині, що не суперечить актам законодавства).

До федеральних судів належать: Конституційний Суд РФ; Верховний Суд РФ, верховні суди республік, крайові й обласні суди, суди міст федерального значення, суди автономної області й автономних округів, районні суди, військові та спеціалізовані суди, що складають систему федеральних судів загальної юрисдикції; Вищий арбітражний суд РФ, федеральні арбітражні суди округів, арбітражні суди суб'єктів РФ, що складають систему федеральних арбітражних судів. До судів суб'єктів Російської Федерації належать: конституційні (статутні) суди суб'єктів Російської Федерації, мирові судді, що є судьями загальної юрисдикції суб'єктів РФ.

Вищим судовим органом у цивільних, кримінальних, адміністративних і інших справах, що підсудні судам загальної юрисдикції, є Верховний Суд РФ. Він є останньою судовою інстанцією в усіх справах, віднесених до його компетенції. Верховний Суд РФ уповноважений: здійснювати судовий нагляд за діяльністю судів загальної юрисдикції і давати роз'яснення з питань судової практики; перевіряти у порядку нагляду будь-яке рішення нижчестоящего суду, в тому числі військових і спеціалізованих судів у будь-якій справі; наділений правом законодавчої ініціативи; давати висновок про наявність у діях Президента РФ ознак злочину (у рамках процедури усунення Президента від посади).

Районний суд у межах своєї компетенції розглядає справи як суд першої і другої інстанції. До його компетенції належить розгляд усіх цивільних, переважно більшої частини кримінальних (за винятком справ,

підсудних мировим судцям, вищестоящим і військовим судам) і ряду справ про адміністративні правопорушення. Районний суд є вищестоящою судовою інстанцією відносно мирових суддів. Федеральний конституційний Закон "Про судову систему Російської Федерації" передбачив відновлення інституту мирових суддів. Мировий суддя розглядає в першій інстанції: кримінальні справи про злочини, за які може бути призначене покарання, що не перевищує 2 років позбавлення волі; справи про розірвання шлюбу, якщо між подружжям немає спору про дітей; справи про розподіл між подружжям спільно нажитого майна; справи про визначення порядку користування земельними ділянками, будівлями й іншим нерухомим майном; деякі справи про адміністративні правопорушення. Особливе місце у системі судів загальної юрисдикції займають **військові** суди, що до 1992 р. називалися військовими трибуналами. Вони здійснюють правосуддя у Збройних Силах, інших військових формуваннях і федеральних органах виконавчої влади, у яких федеральним законом передбачена військова служба. У систему військових судів входять окружні (флотські) військові суди і гарнізонні військові суди. В рамках судової системи діють **арбітражні** суди, які здійснюють правосуддя шляхом розгляду економічних спорів і розгляду інших справ. Арбітражним судам підвідомчі справи про економічні спори, що виникають з цивільних, адміністративних та інших правовідносин між юридичними особами, громадянами, що здійснюють підприємницьку діяльність без утворення юридичної особи, а також між Російською Федерацією і суб'єктами федерації, між суб'єктами РФ. Вищий арбітражний суд РФ здійснює судовий нагляд за діяльністю всіх арбітражних судів і дає роз'яснення з питань судової практики.

Аналізуючи досвід закордонних держав зі здійснення правосуддя, забезпечення нормальної роботи суду, можна дійти висновку, що в більшості країн їх організаційне забезпечення покладається на адміністративні структури й органи юстиції. У Конституції України передбачається наближення нашої судової системи до європейського зразку.

2.3. Правосуддя в Україні

Правосуддя — це правозастосовча діяльність, що здійснюється судами загальної юрисдикції на підставі й у точній відповідності із законодавством України, міжнародними договорами й угодами.

Правосуддя як головний елемент судової влади в державі має визначені риси, що відрізняють його від інших функцій державної влади. Так, правосуддя є винятковою компетенцією суду, що входить до судової системи України. Конституцією (ст. 124), Законом "Про судоустрій України" (ст. 5) забороняється делегування функцій судів, які входять до судової системи України, і привласнювати ці функції жодній організації, установі, підприємству, посадовій особі. Юрисдикція судів поширюється на всі відносини, що виникають у державі.

Особливістю правосуддя є спеціальний порядок його здійснення, що докладно регламентований чинним законодавством України, і полягає у можливості приймати рішення у справі тільки судом.

Основним завданням суду, визначеним Законом "Про судоустрій України", є забезпечення захисту гарантованих Конституцією та законами прав і свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави.

Поряд з цим, завданням суду є зміцнення законності та правопорядку, запобігання злочинам та іншим правопорушенням, охорона від посягань на суспільний лад, політичну й економічну системи, на політичні, соціально-економічні й особисті права і свободи громадян, на права й інтереси підприємств, установ, організацій, об'єднань і громадських організацій.

Іншим завданням правосуддя є забезпечення своєчасного і кваліфікованого розгляду справ та спорів по суті. Як правило, розгляд цивільних і кримінальних справ у судовому засіданні за-

кінчується винесенням резолютивного рішення (у кримінальній справі — вироку, у цивільній — рішення). Ці рішення називаються **актами правосуддя**, що виносяться судами в межах встановлених повноважень і мають **загальнообов'язковий** характер (обов'язкові для виконання фізичними та юридичними особами).

Засади здійснення правосуддя в Україні

Чіткий перелік демократичних принципів (засад), на яких базується правосуддя в Україні, вміщений у Конституції (ст. 129) і Законі "Про судоустрій України" (ст. ст. 5—17). Усі принципи правосуддя взаємозалежні і взаємообумовлені, і, відповідно, порушення одного з них має наслідком порушення й іншого. Складаються передумови для винесення неправомірного рішення.

Під системою принципів правосуддя розуміється певна модель, що визначає природу і суть правосуддя, заходи, за допомогою яких можна вирішити завдання, поставлені перед ним.

Основними засадами судочинства відповідно до ст. 129 Конституції є: законність; рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; забезпечення доведеності вини; змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; підтримання державного обвинувачення в суді прокурором; забезпечення обвинуваченому права на захист; гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом; обов'язковість рішень суду. Законом також можуть бути визначені інші засади судочинства в судах окремих судових юрисдикцій.

Закон "Про судоустрій України" визначив, що правосуддя в Україні здійснюється на основі наступних принципів (засад): здійснення правосуддя виключно судами; право на судовий захист; рівність перед законом і судом; правова допомога при вирішенні справ у судах; гласність судового процесу; мова судочинства; обов'язковість судових рішень; право на оскарження судового рішення; колегіальний та одноособовий розгляд справ; самостійність судів та незалежність суддів; недоторканість суддів; незмінюваність суддів; суддівське самоврядування.

Як бачимо, більшість принципів правосуддя, визначених законом, збігаються з тими, що передбачені Конституцією. Розглянемо їх детальніше.

***Законність** — це універсальний принцип правосуддя і судочинства, що спрямований на неухильне виконання і дотримання законів усіма учасниками правовідносин і особливо представниками судової влади в державі.*

Незважаючи на те, що суть цього принципу виражена у загальній для всіх суб'єктів правовідносин вимозі дотримуватись Конституції і законів, вона носить універсальний характер і може бути застосована під час відправлення правосуддя.

В Україні правосуддя здійснюється в чітких законодавчих рамках судочинства, тому досягнення цілей, поставлених перед правосуддям, обумовлене регулюванням суспільних відносин процесуальними законодавчими актами. Саме на цих правових актах побудоване кримінальне, адміністративне, цивільне та господарське судочинство.

***Рівність перед законом і судом.** Правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від статі, кольору шкіри, віку, раси, мови, віросповідання, політичних переконань, національного походження, службового чи соціального стану, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин.*

Рівність у судовому процесі повинна бути гарантована однаковим застосуванням нормативно-правових актів щодо всіх громадян без винятку. Така рівність гарантується не тільки Конституцією і Законом "Про судоустрій України", але і кодексами, на підставі яких здійснюється судочинство в державі (ГПК, ЦПК, КПК, КАС).

Принцип рівності передбачає втілення і дотримання двох складових даної основи правосуддя: єдності суду і єдності права. Єдність суду характеризується тим, що в державі відсутні суди, що базуються на будь-яких елементах дискримінації. Створення спеціальних судів у державі заборонено Конституцією. Відомий російський правознавець ХХ століття А.Ф. Коні у книзі "На жизненном пути" (1912 р. видання) зазначав, що основоположне начало відправлення правосуддя полягає в тому, що повинен бути єдиний суд, який дає однакові керівні начала, які мають в окремих випадках імперативний характер, для всіх судових установ. **Єдність права** відзначається тим, що в Україні як у справжній демократичній державі діють єдині правові норми для всіх верств населення.

Крім того, з метою забезпечення рівності закон передбачає додаткові гарантії особам, які з різних причин не можуть захистити свої права та інтереси. До таких гарантії належить встановлення обов'язкової участі захисника у справах за участю неповнолітніх, німих, глухих та інших осіб з фізичними чи психічними вадами, **які** не можуть повною мірою самостійно здійснити право на захист. Іншою гарантією є надання можливості особам, які не володіють державною мовою, права користуватись у судовому процесі рідною мовою або послугами перекладача.

Наприклад, Руською Правдою передбачалося два різних види покарання за здійснення одного й того самого злочину, а саме за вбивство чужого холопа. Якщо цей злочин вчиняв пан, то він притягався до відповідальності як за знищення майна і повинен був відшкодувати його вартість грошима або іншим холопом чи холопами. У разі вчинення вбивства холопом — він карався смертю.

***Забезпечення доведеності вини** — принцип, що полягає, по-перше, у всебічному дослідженні, доборі та достовірності доказів у кримінальній справі, по-друге, — у забезпеченні доведеності невинуватості.*

Як винуватість, так і невинуватість доводиться слідством і судом. Винуватість повинна бути доведена, тому що, зважаючи на презумпцію невинуватості, особа вважається невинуватою, доки слідчими і судовими органами не буде доведено протилежне. Презумпція невинуватості, яка визначена ст. 62 Конституції, є складовою частиною принципу доведеності вини.

***Презумпція невинуватості** полягає у тому, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню доти, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду.*

Судово-прокурорські і слідчі органи не мають права перекладати обов'язок доведення вини у вчиненні злочину на обвинуваченого. Одним з проявів дії цього принципу є заборона вимагати показання від обвинуваченого й інших учасників судового процесу шляхом насильства, погроз та інших незаконних заходів.

Обвинувачення у злочині не може бути засновано на припущеннях і здогадках, а також на доказах, отриманих незаконним шляхом. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь. Визнання обвинуваченим своєї вини може бути покладено в основу обвинувального вироку тільки за умови підтвердження визнання сукупністю доказів, що є у справі. Свого часу А.Я. Вишинський стверджував, що особисте визнання — цариця доказів вини підсудного, надаючи особливого значення серед судових доказів особистому визнанню обвинуваченим своєї вини у вчиненні приписуваних йому злочинів. Це — яскравий приклад порушення принципу доведеності вини. Існування принципу презумпції невинуватості є прикладом реалізації прав людини, закріплених у вітчизняному і міжнародному законодавстві. Саме по собі порушення кримінальної справи і пред'явлення громадянину, підозрюваному в учиненні злочину, обвинувачення не вирішує питання про винуватість особи. Питання про винуватість чи невинуватість встановлюється і визначається тільки судом.

***Здійснення правосуддя виключно судами** — це ключовий принцип, на якому базується судочинство, який полягає у тому, що тільки суди мають право розглядати кримінальні, цивільні та інші справи на*

території України.

Не мають права привласнювати судові повноваження, тобто розглядати цивільні і кримінальні справи, віднесені законом до компетенції судів загальної юрисдикції, інші органи державної влади, організації, посадові особи чи громадяни. Законом суду надається виключне право на визнання особи винною в учиненні злочину і призначення відповідного покарання або виправдання невинуватої особи; на ухвалення рішення за безпосереднього, всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи в умовах гласного й усного судового розгляду при забезпеченні змагальності й рівноправності сторін. Тому при прийнятті рішення чи винесенні вироку суд не зв'язаний висновком, який було дано на досудовому слідстві, доказами, зібраними сторонами, тому що в процесі розгляду суд самостійно аналізує зібрані матеріали, може вимагати надання інших доказів, необхідних для встановлення істини у справі. При цьому органи, до яких було спрямовано запит, зобов'язані надати інформацію чи матеріали, необхідні для розгляду судової справи по суті.

Конституцією чітко визначається компетенція суду при здійсненні правосуддя. При цьому суди не мають права делегувати свої повноваження органам влади та управління, службовим особам чи громадянам.

Самостійність судів та незалежність суддів. Суди здійснюють правосуддя самостійно, а судді у своїй діяльності зі здійснення правосуддя є незалежними, підкоряються лише закону і нікому не підзвітні.

Незалежність суддів — важливий принцип правосуддя, який знайшов відображення у багатьох законодавчих актах: Конституції (ст. 126), законах "Про судоустрій України" (ст. 14), "Про статус суддів" (ст. 11), КПК (ст. 18) та інших. Його значення полягає у створенні суддям умов для здійснення правосуддя, за яких вони могли б розглядати справи і приймати рішення відповідно до Конституції, законів й інших правових актів, керуючись своїми внутрішніми переконаннями і правосвідомістю, заснованими на дослідженні всіх обставин справи у сукупності. Такі умови можна створити тільки за відсутності будь-якого впливу з боку органів державної влади при розгляді судом конкретних справ. Втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи судді, збирання, зберігання, використання або поширення інформації усно, письмово чи в інший спосіб з метою завдання шкоди авторитету судді забороняється і тягне юридичну відповідальність.

Наприклад, ст. 376 КК передбачає відповідальність за втручання у діяльність судових органів і встановлює покарання у вигляді штрафу до 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або виправних робіт на строк до 2 років, або арешту на строк до 6 місяців.

Крім того, Конституцією, Законом "Про статус суддів" та іншими законодавчими актами передбачені гарантії незалежності суддів.

Так, не допускається арешт, затримка, привід чи застосування заходів адміністративного впливу щодо судді при виконанні ним службових обов'язків. Відповідно до ст. 126 Конституції суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення обвинувального вироку судом. Верховна Рада України може зупинити повноваження судді і дати згоду на його затримання чи арешт у випадках, передбачених Конституцією та Законом "Про статус суддів".

Гарантії незалежності суддів, засоби їх правового захисту, матеріального і соціального забезпечення, передбачені Конституцією і Законом "Про судоустрій України", поширюються на всіх суддів України без винятку і не можуть бути скасовані або зменшені іншими нормативними актами.

Незмінюваність суддів — полягає у тому, що професійні судді судів загальної юрисдикції обіймають посади безстроково, крім суддів, які призначаються на посаду вперше. Наявність принципів

незмінюваності і недоторканності суддів у Конституції і законах, додержання яких гарантується державою, свідчить про підвищення ролі і самостійності судової влади. Судді, які були обрані Верховною Радою України безстроково, перебувають на посаді судді до досягнення ними 65 років. До закінчення вказаного строку вони можуть бути звільнені з посади судді тільки на підставах, що передбачені ст. 126 Конституції (неможливість виконання професійних обов'язків за станом здоров'я, порушення присяги, набрання законної сили обвинувальним вироком щодо судді, припинення громадянства тощо).

Право на судовий захист — гарантована можливість суб'єкта захистити свої права, свободи і законні інтереси у незалежному, неупередженому суді, який створюється відповідно до закону. Відповідно до ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожному, чий права і свободи, викладені в Конвенції, порушуються, надається ефективний засіб правового захисту в національному органі влади, навіть якщо таке порушення вчинили особи, які діяли, виконуючи свої офіційно визначені функції. Виходячи з основних норм Конвенції, громадянин за жодних обставин не може бути обмежений у використанні за собів судового захисту своїх порушених прав. Право людини на судовий захист своїх прав виникає з моменту їх порушення, а не за якихось особливих умов або з особливого дозволу.

Українська судова система покликана захищати різноманітні блага, права і свободи особи у порядку цивільного чи кримінального судочинства. Громадяни мають право на захист від посягань на честь і гідність, життя, здоров'я і безпеку, майно, інші права і свободи. Цим принципом охоплюється реалізація права на оскарження дій і рішень державних органів, оскільки він спрямований на забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Громадяни, які оскаржують дії державних органів і посадових осіб, сприяють забезпеченню законності й встановленню істини у справі.

Для забезпечення всебічного, повного та об'єктивного захисту своїх прав та свобод громадянин може звернутись до суду першої, апеляційної та касаційної інстанцій. Це означає, що ніхто не може бути позбавлений права на участь у розгляді своєї справи у визначеному законом порядку в суді будь-якого рівня. * Законом передбачено, що жодна особа не може бути позбавлена права на розгляд її справи у суді, до підсудності якого процесуальним законодавством відноситься справа. Правом на судовий захист користуються також іноземці та особи без громадянства нарівні з фізичними та юридичними особами України.

Забезпечення права людини на судовий захист є складовою механізмом реалізації її прав на доступ до правосуддя та гарантією від свавілля.

Правова допомога при вирішенні справ у судах — кожен має право користуватися правовою допомогою при вирішенні його справи у суді.

Цей принцип дуже тісно пов'язаний з правом на судовий захист. Реалізація права на захист своїх прав та інтересів у суді передбачає надання правової допомоги, порядок та умови надання якої визначено процесуальним законодавством. Для надання правової допомоги у суді загальної юрисдикції будь-якої інстанції в Україні діє адвокатура. Крім адвокатів, правова допомога може надаватись іншими особами. Згідно зі ст. 59 Конституції кожен громадянин є вільним у виборі захисника своїх прав. Це положення дає можливість особі, що потребує правового захисту та допомоги, наприклад, при притягненні до відповідальності, отримати її від фахівця у галузі права або від іншої особи, що має право надавати правову допомогу чи діє за дорученням. У випадках, що передбачені законодавством, правова допомога надається безоплатно.

Право на оскарження судового рішення — це право, яке надається учасникам судового процесу та іншим особам у випадках і порядку, передбачених процесуальним законодавством. Учасники судового процесу та інші особи мають право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення. Так, наприклад, ст. 12 КПК передбачено право потерпілого на оскарження

рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності внаслідок зміни обстановки або у зв'язку із застосуванням заходів адміністративного стягнення чи громадського впливу.

Як йдеться у Рішенні КСУ від 25 листопада 1997 р. № 6-зп у справі громадянки Дзюби Г.П. щодо права на оскарження в суді неправомірних дій посадових осіб громадянин України має гарантоване державою право оскаржити у суді загальної юрисдикції рішення, дії чи бездіяльність будь-якого органу державної влади, службової особи, якщо вважає, що вони порушують або ущемлюють його права, а тому потребує правового захисту в суді. КСУ особливо підкреслив, що такі скарги підлягають розгляду в судах незалежно від того, що прийнятим раніше законом міг бути встановлений інший порядок розгляду таких скарг. Забезпечення конституційного права громадянина на оскарження є надійною та ефективною гарантією від свавілля органів державної влади, посадових і службових осіб.

Забезпечення обвинуваченому права на захист відбувається шляхом використання процесуальних засобів, тим самим надаючи можливість заперечувати проти пред'явленого особі обвинувачення.

Це — принцип кримінального судочинства, базою якого є конституційні і кримінально-процесуальні норми. Право обвинуваченого на захист складається з декількох елементів. Насамперед, підозрюваний, обвинувачений (підсудний) має право знати, у чому його обвинувачують. А вже з урахуванням пред'явленого обвинувачення він може представляти будь-які докази, що сприяють встановленню істини у кримінальній справі; спростовувати свою участь у вчиненні злочину; наполягати на зміні змісту обвинувачення; заявляти клопотання в процесі кримінального судочинства; представляти слідству і суду докази, що пом'якшують його відповідальність чи виправдовують; знайомитися з протоколами слідчих дій; приносити скарги на дії і рішення осіб, що проводять слідство і дізнання; користуватись правовою допомогою захисника; брати участь у судових дебатах; виступати в суді своєю рідною мовою і користуватись послугами перекладача; вчиняти інші законні дії, захищаючи свої інтереси.

Суд, прокурор, слідчий та інші особи, що проводять дізнання та досудове слідство у кримінальній справі, зобов'язані забезпечити обвинуваченому можливість захищатися встановленими законом засобами і заходами від пред'явленого йому обвинувачення, а також забезпечити охорону його особистих і майнових прав.

У 20—30-ті роки ХХ ст. цей принцип порушувався. Так, пред'явлення матеріалів слідства відповідно до ст. 200 КПК УРСР 1927 р., не було обов'язковим. Копія обвинувального акту оголошувалась обвинуваченому за 24 години до судового розгляду. Захисник у судові засідання не допускався, однак участь прокурора в ньому була обов'язковою. Прокурор робив подання з окремих питань, що виникали в процесі судового розгляду, і після закінчення судового слідства давав суду свій висновок.

Важливим елементом забезпечення права на захист є вжиття судовими, прокурорськими, слідчими органами всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи. Слід виявляти не тільки обставини, що звинувачують особу, але й такі, що виправдовують її. Суд, в свою чергу, при постановленні вироку і призначенні покарання повинен враховувати як обтяжуючі, так і пом'якшуючі обставини.

Не менш важливою складовою права обвинуваченого на захист є участь захисника, який допускається на різних етапах досудового слідства. Так обвинуваченому захисник може бути наданий з моменту пред'явлення обвинувачення, а підозрюваному — з моменту пред'явлення йому протоколу затримання чи постанови про застосування до нього запобіжного заходу — тримання під вартою.

Кримінально-процесуальним законодавством передбачена обов'язкова участь захисника при проведенні дізнання, досудового слідства і в розгляді кримінальної справи в суді першої інстанції у наступних випадках: у справах осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочину, у віці до 18 років; у справах про злочини осіб, які через свої фізичні чи психічні вади (німі, глухі, сліпі тощо), не можуть самі здійснювати своє право на захист; у справах осіб, які не володіють мовою, якою ведеться судочинство; коли санкція статті, за якою кваліфікується злочин, передбачає довічне

ув'язнення — з моменту затримання особи чи пред'явлення їй обвинувачення; при провадженні справи про застосування примусових заходів медичного характеру; при провадженні справи про застосування примусових заходів виховного характеру.

У суді апеляційної інстанції також процесуально передбачена обов'язкова участь захисника у випадках, коли в апеляції ставиться питання про погіршення становища засудженого чи виправданого.

***Гласність судового процесу** — це здійснення відкритого розгляду справ у суді, під час якого громадянин може реалізувати гарантоване законом право на отримання у суді усної або письмової інформації щодо результатів розгляду судової справи.*

Відкритий розгляд справ у суді впливає на якість правосуддя, на присутніх у залі судового засідання осіб і на учасників процесу. Судовий розгляд кримінальних справ у більшості випадків відбувається відкрито. Розгляд справ у закритому судовому засіданні допускається за рішенням суду тільки у виняткових випадках, передбачених процесуальним законодавством, з метою запобігання розголошення державної, військової, комерційної, службової таємниці. У закритому судовому засіданні розглядаються справи за мотивованим рішенням суду про злочини, які вчиняються особами, що не досягли 16 років, усі кримінальні справи про статеві злочини, а також справи, по яких можуть бути розголошені відомості про інтимне життя сторін, що беруть участь у кримінальному чи цивільному судочинстві. Слухання справ у закритому судовому засіданні здійснюється з дотриманням усіх правил судочинства (ст. 20 КПК).

При розгляді кримінальної справи у суді вирок завжди оголошується **гласно** (публічно), навіть якщо справу було розглянуто у закритому судовому засіданні. Принцип гласності забезпечує соціальний контроль за діяльністю органів, що здійснюють правосуддя у судовому процесі.

Розгляд цивільних справ у всіх судах проводиться усно і відкрито. Закритий судовий розгляд допускається у разі, якщо відкритий розгляд може привести до розголошення державної або іншої таємниці, яка охороняється законом, а також за клопотанням осіб, які беруть участь у справі, з метою забезпечення таємниці усиновлення, запобігання розголошенню відомостей про інтимні чи інші особисті сторони життя осіб, які беруть участь у справі, або відомостей, що принижують їх честь і гідність. При розгляді справ у закритому судовому засіданні мають право бути присутні особи, які беруть участь у справі, а у разі необхідності — свідки, експерти, спеціалісти і перекладачі. Рішення суду оголошується прилюдно, крім випадків, коли розгляд проводився у закритому судовому засіданні. Особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їх права, свободи чи обов'язки, мають право на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду відповідної справи (ст. 6 ЦПК).

Розгляд справ в адміністративних судах також проводиться відкрито. Особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси чи обов'язки, не можуть бути обмежені у праві на отримання в адміністративному суді як усної, так і письмової інформації щодо результатів розгляду справи.

Законом надається право кожному громадянину знайомитися в установленому законодавством порядку із судовими рішеннями у будь-якій розглянутій у відкритому судовому засіданні справі, які набрали законної сили. Але це право може бути обмежено відповідно до закону в інтересах нерозголошення конфіденційної інформації про особу, державної чи іншої таємниці, що охороняється законом.

Суд ухвалою може оголосити судові засідання або його частину закритими з метою нерозголошення державної чи іншої таємниці, що охороняється законом, захисту особистого та сімейного життя людини, в інтересах малолітньої чи неповнолітньої особи, а також в інших випадках, установлених законом. Під час розгляду справи в закритому судовому засіданні можуть бути присутні лише особи, які беруть участь у справі, а в разі необхідності — експерти, спеціалісти, перекладачі та свідки.

Якщо під час закритого судового засідання буде встановлено, що інформація з обмеженим

доступом є суспільно значущою або доступ до інформації обмежено з порушенням закону, суд постановляє ухвалу про її дослідження у відкритому судовому засіданні (ст. 12 КАС).

Проведення в залі судового засідання фото- і кінозйомки, теле-, відео-, звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури, а також транслявання судового засідання допускаються тільки з дозволу судді, що веде процес, в порядку, передбаченому законодавством. При розгляді справи у суді перебіг судового процесу фіксується технічними засобами та відображається у протоколі судового засідання у порядку, встановленому законом. Конституція, закріпивши у п. 7 ч. 3 ст. 129 положення про необхідність забезпечення гласності судового процесу та його повного фіксування технічними засобами, надала певного імпульсу роботі з комп'ютеризації судової системи.

Змагальність сторін — полягає у встановленні законом рівних можливостей для сторін, які беруть участь у судочинстві, використовувати засоби захисту своїх прав і інтересів в умовах змагального порядку судового розгляду справ.

Є.А. Смоленцев у своїх роботах зазначав, що змагальність — це найважливіший принцип перевірки доказів і спосіб пошуку істини у справі, а рівність прав учасників судового процесу щодо подання і дослідження доказів, заяв, клопотань є правовою основою реалізації цього демократичного принципу.

І.Є. Марочкін у своїх роботах пише, що визнання права на змагальність — це й визнання за тими, хто змагається, права вільно використовувати рівні засоби та можливості в поданні суду доказів, а також у доведенні перед судом їх переконливості. Процесуальна рівноправність означає, що усе, що має здійснювати обвинувач для доведення обвинувачення, вправі здійснювати й захисник для його спростування.

Змагальність особливо чітко простежується при розгляді справи у суді першої інстанції, хоча цей принцип властивий і розгляду апеляційною інстанцією.

Змагальність у *цивільному процесі* ґрунтується на рівних можливостях позивача і відповідача, коли позивач обґрунтовує заявлений позов, а відповідач може його спростувати. У цивільному процесі конфронтуючими є цивільний позивач, його представник з одного боку, а з іншого — цивільний відповідач чи представник. При цьому сторони є рівноправними в судочинстві.

Змагальність у *кримінальному процесі* ґрунтується на рівних процесуальних правах державного обвинувача і захисника; підсудного і потерпілого (представника потерпілого); цивільного позивача і цивільного відповідача.

Сторони в судовому засіданні мають рівні процесуальні права на доведення перед судом своїх позицій, використовувати допустимі процесуальні засоби їх обґрунтування: щодо кримінального переслідування і захисту своїх інтересів; щодо підтримання цивільних позовних вимог або заперечення їх. Суддя повинен забезпечити сторонам належні умови для реалізації їхніх процесуальних прав, стежити за законністю дій сторін, тим самим сприяючи встановленню істини у кримінальній або цивільній справі.

Мова судочинства — відповідно до чинного законодавства судочинство в Україні здійснюється державною мовою. Окремим категоріям осіб, що не володіють мовою судочинства, повинна бути забезпечена можливість повного ознайомлення з матеріалами справи через перекладача, а також надається право виступати в судовому засіданні рідною мовою.

Зміст цього принципу можна визначити так: судочинство здійснюється державною мовою; учасникам, що не володіють або недостатньо володіють державною мовою, надається можливість ознайомлення через перекладача з матеріалами справи; участь вищевказаних осіб у судовому процесі забезпечується за допомогою перекладача; дозволяється вищезгаданим особам користуватись у суді рідною мовою.

Статтею 19 КПК передбачено, що особам, які беруть участь у кримінальному судочинстві й не володіють мовою, якою ведеться процес, надається право робити заяви, давати показання, заявляти клопотання, знайомитися з усіма матеріалами справи, виступати в суді рідною мовою і користуватися

послугами перекладача в порядку, встановленому КПК. Відповідно до КПК слідчі і судові документи надаються обвинуваченому перекладеними на його рідну мову чи будь-яку іншу мову, якою він володіє. Якщо в судовому засіданні не було забезпечено обвинуваченому, який не володіє державною мовою, участь перекладача, це є істотним порушенням кримінально-процесуального законодавства і підставою скасування вироку.

Колегіальний або одноособовий розгляд справ у суді — *справи у судах першої інстанції розглядаються суддею одноособово, колегією суддів або суддею і народними засідателями, а у випадках, визначених процесуальним законом, судом присяжних.*

У процесуальному законодавстві встановлений обов'язковий колегіальний розгляд судових справ у цілому, тобто власне кажучи — у суді першої інстанції, апеляційній чи касаційній інстанціях з винесенням відповідного рішення, вироку, апеляційної або касаційної ухвали чи постанови. Однак це не виключає одноособового здійснення суддею тих чи інших процесуальних дій.

Одноособові дії судді проявляються при попередньому розгляді справи у кримінальному судочинстві й у стадії порушення і підготовки справи до розгляду в цивільному процесі. Суддя, що розглядає одноособово кримінальну або цивільну справу, у суді першої інстанції діє як суд.

У апеляційній або касаційній інстанціях розгляд справ здійснюється судом колегіально у складі не менше 3 професійних суддів відповідно до закону. У порядку повторної касації справи розглядаються складом суддів, тобто колегіально, відповідної судової палати ВСУ згідно з вимогами чинного процесуального законодавства. Перегляд справ у зв'язку з винятковими обставинами здійснюється ВСУ у складі, встановленому процесуальним законом (ст. 13 Закону "Про судоустрій України").

Підтримання державного обвинувачення в суді прокурором — *підтримуючи державне обвинувачення, прокурор бере участь у дослідженні доказів, подає суду свої міркування щодо застосування кримінального закону та визначення покарання підсудному.* Однією з найважливіших функцій прокуратури, яка властива більшості правових систем сучасності, є підтримання державного обвинувачення у суді. Підтримання державного обвинувачення у суді є конституційним обов'язком прокурора і принципом кримінального судочинства. Головний зміст цієї засади судочинства полягає у тому, що додержуючись принципу самостійності суду, незалежності суддів і підкорення їх тільки закону, прокурор сприяє виконанню вимог закону щодо всебічного, повного і об'єктивного розгляду справ та постановленню законних та обґрунтованих рішень. Взаємовідносини прокурора та суду повинні будуватись на основі суворого додержання принципів змагальності і рівності прав сторін, незалежності суддів та підкоренні їх тільки закону.

Статтею 129 Конституції до основних засад судочинства поряд зі змагальністю сторін, забезпеченням доведеності вини віднесено підтримання в суді державного обвинувачення, яке згідно зі ст. 121 Конституції покладається на органи прокуратури. Виходячи з цього у постанові Пленуму ВСУ від 1 листопада 1996 р. № 9 "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя", при відданні особи до суду в усіх справах, що надійшли до суду з обвинувальним висновком, слід визнавати обов'язковою на підставі п. 1 ст. 253 КПК участь прокурора у судовому засіданні.

Метою підтримання державного обвинувачення у кримінальній справі є необхідність довести винуватість підсудного перед судом. Але це зовсім не означає, що прокурор зобов'язаний довести винуватість підсудного, навіть у випадку коли вона є невинуватою. Прокурор виступає від імені держави і внаслідок цього підтримує обвинувачення у відповідності з законом і в межах, підтверджених у судовому слідстві. Тому, якщо прокурор під час судового розгляду справи дійде висновку, що дані судового слідства не підтверджують обвинувачення, він зобов'язаний відмовитись від обвинувачення.

Право на оскарження судового рішення — *це право на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення, яке надається учасникам судового процесу та іншим особам у випадках, передбачених процесуальним законом.*

Положення ст. 55 Конституції щодо права кожного на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб дістало розвиток у ст. 12 Закону "Про судоустрій України". Закон передбачає право кожного учасника судового процесу та інших осіб у випадках і порядку, передбачених процесуальним законом, на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення. Ці положення містяться у КПК — глави 29—31, ЦПК — глави 1 та 2 розділу V, у ГПК — розділи 12 та 12-1, у КАС — глави 1 та 2 розділу IV. Процесуальним законодавством передбачено коло осіб, які мають право на апеляційне чи касаційне оскарження, перелік судових рішень, що можуть бути оскаржені, порядок принесення апеляційної чи касаційної скарги та її розгляду, а також визначені межі перегляду по суті рішень суду першої інстанції, повноваження вищестоящих інстанцій. Право на оскарження судового рішення полягає у поданні відповідної апеляційної чи касаційної скарги або внесенні подання прокурором до апеляційного або касаційного суду. Реалізація учасниками судового процесу у випадках і порядку, передбачених процесуальним законодавством, свого права на оскарження судового рішення, залежить від їх волевиявлення. Подача відповідної скарги зобов'язує апеляційний чи касаційний суд розглянути скаргу і перевірити законність, обґрунтованість і справедливість постановленого у справі судового рішення.

Апеляції на судові рішення, постановлені апеляційними судами у розглянутих ними кримінальних і цивільних справах як судами першої інстанції, будуть розглядатися Апеляційним судом України.

Обов'язковість судового рішення — судові рішення, що набрали законної сили, є обов'язковими до виконання усіма органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами, об'єднаннями громадян та іншими організаціями і громадянами на всій території України.

Обов'язковий характер судового рішення, що постановлено іменем України, сприяє утворенню в державі режиму законності, підкреслює авторитет судової влади, суб'єктом якої виступає суд. За невиконання рішення законом передбачено відповідно кримінальну, адміністративну або дисциплінарну відповідальність. Так, наприклад у ст. 382 КК передбачено кримінальну відповідальність за умисне невиконання службовою особою вироку, рішення, ухвали постанови суду що набрали законної сили, або перешкоджання їх виконанню. Адміністративна відповідальність за нежиття заходів з виконання судового рішення тягне відповідальність за ч. 1 ст. 185-6 КпАП. Невиконання службовою особою судового рішення, якщо в її діях відсутні ознаки злочину чи адміністративного правопорушення, є підставою застосування до такої особи заходів дисциплінарного впливу.

Обов'язковий характер мають не тільки судові рішення, якими завершується розгляд справи у суді першої інстанції, а й інші ухвали та постанови суду.

Рішення судів судової системи держави є обов'язковими до виконання в Україні для інших судів, органів прокуратури, слідства, дізнання. Це передбачено процесуальним законодавством (ст. 14 ЦПК, ст. 14 КАС). Так, вирок, який набрав законної сили є обов'язковим для суду, що розглядає іншу кримінальну справу або цивільну справу. Набрання рішенням суду законної сили (у цивільній, адміністративній або господарській справі) виключає можливість провадження в цивільній, адміністративній або господарській справі з тих самих правовідносин між тими самими особами. Але це рішення не позбавляє права зацікавлених осіб звернутись до суду за захистом охоронюваних законом інтересів, спір про які не був предметом розгляду та вирішення у суді.

Крім рішень, що приймаються українськими судовими органами, до України можуть бути надіслані рішення судів інших держав.

Рішення іноземного суду — рішення іноземних судів у цивільних, трудових, сімейних справах, вирок іноземних судів у кримінальних справах у частині, що стосується конфіскації майна та відшкодування шкоди потерпілим, а також рішення іноземних арбітражів та акти інших органів іноземних держав, до компетенції яких належить розгляд цивільних, трудових, сімейних справ, що набрали законної сили, підлягають визнанню та виконанню на території України відповідно до міжнародних договорів України.

Виконання рішень іноземних судів є також обов'язковим на території України за умов, визначених законом, відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість, яких надана Верховною Радою України. Питання щодо визнання та звернення до виконання рішення іноземного суду, що підлягає або не підлягає примусовому виконанню, регулюється главами 1 та 2 розділу VIII ЦПК. Рішення іноземного суду визнається та виконується, якщо це передбачено міжнародними договорами України або за принципом взаємності за домовленістю асі пос з іноземною державою, рішення суду якої має виконуватися в Україні. Так, наприклад, виконання рішень ЄСПЛ є обов'язковим, а ухилення від виконання чи невиконання тягне за собою міжнародні санкції, передбачені Статутом Суду та Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Рішення іноземного суду може бути пред'явлено до примусового виконання в Україні протягом 3 років з дня набрання ним законної сили, за винятком рішення про стягнення періодичних платежів протягом строку, що перевищує 3 роки, яке може бути пред'явлено до примусового виконання протягом усього строку проведення стягнення з погашенням заборгованості за останні 3 роки достатню кількість матеріалів необхідних для встановлення істини в справі і винесення вироку.

Як повинен діяти суддя в таких випадках?

Чи є порушення засад правосуддя? Якщо так, то які, чому?

У судові засідання, де розглядалася цивільна справа про розірвання шлюбу між Орликом Т. та Орликом П., були запрошені студенти 3 курсу юридичного факультету університету. Позивач, побачивши студентів, попросила провести закриті судові засідання. Суддя не задовольнив клопотання позивача, тому що ні державна, ні комерційна таємниця у процесі розгляду цивільної справи не розголошувалися.

Яке рішення необхідно прийняти ?

Які принципи правосуддя були порушені?

Відповіді мають бути обґрунтовані.

Судом розглядається кримінальна справа за обвинуваченням громадянина Вірменії Нарімяна і громадянина України Наркісяна (ст. 296 КК — хуліганство). Слідство велося російською мовою. У судовому засіданні Наркісян і Нарімян заявили клопотання про надання їм перекладача. Але суддя відхилив клопотання, тому що підсудні вже 6 років проживають в Україні і на досудовому слідстві розуміли мову.

Як повинен діяти суддя в таких випадках?

На підставі яких засад правосуддя повинно бути прийнято рішення ?

*Коли збільшується кількість законів та наказів,
зростає кількість крадіїв та розбійників.
Лао-цзи, IV—III ст. до н.е.*

Розділ ІІ КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

3.1. Історія розвитку конституційного контролю в Україні та у світі

Створення органу конституційної юрисдикції — КСУ — тісно пов'язане з прийняттям Конституції. Власного досвіду в створенні подібних конституційних органів в Україні не було, тому на початку 90-х років теорія і практика звернулася до досвіду закордонних країн щодо питань організації конституційного контролю в державі.

Інститут конституційного контролю було започатковано в США, і виник він на основі судових прецедентів, а не конституції. Основні положення конституційного контролю були сформульовані суддею Верховного суду США Джоном Маршаллом у рішенні 1803 р. Він акцентував, що саме судова влада має право і зобов'язана сказати, що є закон. У результаті розгляду справи Марбері проти Едісона виник прецедент, який послужив основою американської моделі конституційного правосуддя. Конституційний контроль здійснювався судами загальної юрисдикції.

Майже через століття виникала європейська модель конституційного контролю її було запропоновано у 1918—1920 рр. ав-стрійським вченим Г.К. Кельзенем і К. Ейзенманом. На відміну від американської моделі конституційного правосуддя, європейське здійснюється не загальними судами, а спеціальним судом — кон-ституційним. Ця модель була запроваджена у Греції, Італії, Іспанії, Монголії, Португалії, Німеччині, Росії. Після розпаду Австро-Угорської імперії у 1918 р. була прийнята Конституція 1920 р., яка стала важливою пам'яткою світового конституціоналізму. Саме Конституцією вперше у світі було запроваджено конституційний суд і проголошено, що міжнародне право є складовою частиною національної правової системи.

В Україні питання про створення спеціального контрольно-наглядового органу за дотриманням норм Конституції піднімалося у середині 80-х років. Результатом законотворчих процесів, що відбулися в державі, на підставі ст. 112 Конституції УРСР було створення Комітету конституційного нагляду УРСР. Він повинен був обиратися Верховною Радою терміном на 10 років із числа фахівців в галузі політики і права у складі Голови, заступника і 7 членів Комітету.

До повноважень Комітету конституційного нагляду УРСР законодавством було віднесене: надавання Верховній Раді висновків про відповідність Конституції проектів законів; здійснення

нагляду за відповідністю Конституції і законам постанов і розпоряджень Ради Міністрів УРСР; надання висновків про відповідність Конституції актів місцевих органів Рад народних депутатів і інших громадських організацій. Однак на практиці положення ст. 112 Конституції УРСР не були реалізовані, і Комітет створений не був. На той час вважалося недоцільним створювати Комітети у кожній республіці окремо, разом з тим, що діяв у СРСР.

І тільки у 90-х роках була доведена необхідність створення спеціального державного органу, що здійснюватиме конституційний контроль. У Декларації про державний суверенітет України зазначалося, що з метою побудови правової держави, забезпечення верховенства законів і Конституції слід створити спеціальний державний орган.

Ідея створення Конституційного Суду як державного органу конституційної юрисдикції на практиці була реалізована після внесення змін до Конституції УРСР 1978 р. (до ст. ст. 97, 103, 108, ПО, 112, 114-6, 114-9). У цих нормах передбачалося створення конституційного органу в складі: Голови, заступників і 23 членів суду. Проте кількість членів була занадто великою. Адже, наприклад, Конституційний Суд Австрії налічує 20 суддів, Бразилії — 11, Греції — 13, Іспанії — 12, Ірану — 12, Італії — 15, Марокко — 9, Молдови — 6, Монголії — 9, Німеччини — 16, Туреччини — 15, Росії — 19, Хорватії — 11, Чехії — 15 суддів. Недоліком було і дублювання повноважень Конституційного Суду іншими державними органами.

Більш повно структура і повноваження Конституційного Суду визначалися Законом України від 3 червня 1992 р. "Про Конституційний Суд України". Цей Закон не передбачав регулювання процедурних питань здійснення судочинства, відсилаючи до спеціальних законів, що повинні бути прийняті з цього приводу ("Про конституційне судочинство", Регламент Конституційного Суду України). Склад Конституційного Суду передбачався в кількості 15 суддів, голови і двох заступників, що обираються Верховною Радою терміном на 10 років. Першим Головою Конституційного Суду України став професор Леонід Петрович Юзьков.

Таким чином, в останні кілька років були створені всі умови для формування КСУ. Основні конституційні норми і принципи організації і діяльності КСУ були уточнені і конкретизовані в Законі України від 16 жовтня 1996 р. "Про Конституційний Суд України".

Конституційний контроль в зарубіжних країнах

Алжир

Спеціальним органом конституційного контролю у Алжирі є Конституційна Рада. Вона діє у складі 9 членів, 3 з яких (в тому числі голова) призначаються Президентом Республіки, по два обираються Національними народними зборами і Радою нації, по одному — Верховним Судом та Державною радою. Термін повноважень суддів — 6 років, без права повторного призначення чи обрання на цю посаду. Поряд з контролем конституційності нормативних актів та міжнародних угод, Конституційна Рада перевіряє законність референдуму, президентських і парламентських виборів і оголошують їх результати. Якщо Конституційна Рада вважає, що норма законодавчого або іншого правового акту є неконституційною, вона втрачає силу з моменту прийняття відповідного рішення Радою. Міжнародна угода, визнана неконституційною, не може бути ратифікована.

Іран

Інститут конституційного контролю в Ірані має свої особливості, що обумовлені ісламським характером всієї правової системи. Конституцією 1979 р. було запроваджено Раду з охорони Конституції (Опікунська рада або Рада стражів), яка була уповноважена розглядати закони, що приймав Меджліс і вирішувати питання їх відповідності ісламським конституційним принципам.

Меджліс — однапалатний парламент ісламської ради, що складається з 270 депутатів, які обираються прямим і таємним голосуванням терміном на 4 роки.

До складу цього конституційного органу входили 6 мусульманських правознавців, які були відомі у державі знанням ісламської юриспруденції та знайомих з вимогами часу і 6 юристів, що представляють різні галузі права. Перші обираються духовним керівником держави, а другі — Високою Радою Правосуддя, після чого остаточно затверджуються Меджлісом. Строк повноважень Ради з охорони Конституції — 6 років, кожні 3 роки 50% складу має поновлюватись за жеребкуванням.

Німеччина

У Німеччині завдання конституційного контролю здійснюють Федеральний конституційний суд (був створений у 1951 р. і діє у м. Карлсруе) та конституційні суди земель. Федеральний конституційний суд вирішує питання тлумачення Конституції, спори щодо співвідношення з Конституцією федеральних законів і законів, що видаються органами влади земель. Цей суд наділений повноваженнями зі скасування законів, що були прийняті парламентом ФРН і владою земель, будь-яких постанов уряду і рішень судових інстанцій, у тому числі й вищих федеральних судів у разі виявлення суперечностей їх Конституції. До компетенції суду належить визнання неконституційною діяльності різних організацій та об'єднань громадян; розгляд скарг громад та окремих громадян на порушення органами влади їх конституційних прав. Компетенція конституційних судів земель обмежена тлумаченням положень конституцій земель і розглядом скарг про порушення закріплених у них правах. Рішення конституційних судів не підлягають оскарженню.

3.2. Організація і діяльність Конституційного Суду України

Конституцією визначено, що судочинство здійснюється КСУ і судами загальної юрисдикції. Так, законодавець уперше нормативно визначив, що конституційне судочинство (поряд з господарським, цивільним, адміністративним та кримінальним) є однією із форм здійснення правосуддя.

КСУ— єдиний орган конституційної юрисдикції, який гарантує верховенство Конституції як Основного Закону держави на всій території України.

Виконуючи завдання конституційного контролю, КСУ визначає, чи відповідають закони і інші правові акти Конституції України. Організація і діяльність КСУ визначається Конституцією, Законом "Про Конституційний суд України", Регламентом КСУ.

У деяких країнах функція конституційного контролю покладена на суди загальної юрисдикції (Канада, Норвегія, США). В інших (Австралія, Туреччина, Росія, Україна) ця функція покладена на спеціальний орган — Конституційний суд.

Основним завданням КСУ є гарантування верховенства Конституції як Основного Закону держави на території України. Юрисдикція КСУ з питань конституційності поширюється на:

— закони України й інші правові акти Верховної Ради України, акти Президента України, акти Кабінету Міністрів України, правові акти Верховної Ради АРК, що були прийняті після набрання чинності Конституцією 1996 р.

— закони України й інші правові акти Верховної Ради України, її органів, акти Президента України, акти Кабінету Міністрів України, правові акти Верховної Ради АРК, що були прийняті до набрання чинності Конституцією 1996 р.;

— усі чинні міжнародні договори України чи ті міжнародні договори, що вносяться до Верховної Ради України для дачі згоди на їхню обов'язковість.

В основу діяльності суду, що здійснює конституційний контроль, були покладені вироблені теорією і практикою та закріплені в законі принципи:

— верховенства права;

— незалежності;

- колегіальності;
- рівноправності суддів;
- гласності;
- всебічного розгляду справ і обґрунтованого ухвалення рішення у них.

Склад КСУ формується законодавчою, судовою гілками влади та Президентом. Але це зовсім не означає, що кожний суддя буде захищати інтереси того органу, який його призначив на цю посаду. Суд повинен діяти як єдина організаційна державна структура конституційної юрисдикції. Визначальним у діяльності суддів повинні стати не інтереси однієї з гілок влади, а Конституція і закони. Кожна з гілок призначає рівну кількість суддів — по 6. Така практика формування конституційного корпусу існує в багатьох європейських країнах, де повноваження конституційного контролю здійснює окремий орган, а не суд загальної юрисдикції.

КСУ створюється і діє в складі 18 суддів, які призначаються на посаду Президентом України, Верховною Радою України і з'їздом суддів України.

Президент при узгодженні й обговоренні кандидатур із Прем'єр-міністром України і Міністром юстиції України призначає на посаду суддів КСУ, про що видається відповідний указ. Верховна Рада призначає суддів КСУ таємним голосуванням шляхом подання бюлетенів. Призначеними на посаду судді вважаються кандидати, що набрали найбільшу кількість голосів депутатів, але більше половини голосів депутатів від конституційного складу Верховної Ради України.

З'їзд суддів України за пропозицією делегатів з'їзду відкритим голосуванням більшістю голосів присутніх делегатів визначає кандидатури на посаді суддів КСУ для того, щоб їхні кандидатури були включені в бюлетені для таємного голосування. Призначеним на посаду судді вважається кандидат, який в результаті таємного голосування одержав більшість голосів від числа обраних делегатів з'їзду суддів України.

У разі припинення повноважень судді КСУ, який був призначений Президентом України або Верховною Радою України, Президент чи Верховна Рада призначає у місячний термін на цю посаду іншу особу. А якщо були припинені повноваження судді, який призначався з'їздом суддів, новий з'їзд суддів України у 3-місячний строк призначає іншу особу на цю посаду.

Суддею КСУ може бути громадянин України, який:

- на день призначення досяг 40 років;
- має вищу юридичну освіту і стаж роботи (практичної, педагогічної чи наукової) за фахом не менше 10 років;
- проживає в Україні протягом останніх 20 років;
- володіє державною мовою.

Після призначення судді на посаду він складає присягу.

Присяга. *Урочисто присягаю чесно і сумлінно виконувати високі обов'язки судді Конституційного Суду України, забезпечувати верховенство Конституції України, захищати конституційний лад держави, конституційні права і свободи людини і громадянина.*

Термін повноважень суддів — 9 років, повторне призначення на посаду судді КСУ не допускається.

Повноваження КСУ

Повноваження КСУ визначаються Конституцією (ст. 150), Законом "Про Конституційний Суд України" (ст. 13) і актами КСУ. Відповідно до цих норм КСУ:

1.Вирішує питання про конституційність наступних правових актів:

- законів і інших правових актів Верховної Ради України;
- актів Президента України;
- актів Кабінету Міністрів України;
- актів Верховної Ради АРК.

2.Приймає рішення та дає висновки у справах щодо відповідності Конституції чинних міжнародних

договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість.

3. За зверненням Верховної Ради України дає висновок щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента з посади в порядку імпічменту в межах, визначених ст. ст. 111 і 151 Конституції.

Імпічмент (англ. — осуд, обвинувачення, від старофранц. *etreесНетені* — перешикода, тортури) — це одна з форм конституційної відповідальності, що реалізується шляхом парламентської процедури, яка пов'язана з позбавленням президента недоторканності у зв'язку зі вчиненням ним певного злочину.

4. Здійснює офіційне тлумачення Конституції і законів України.

Щоб уникнути втягнення КСУ в політичну боротьбу і розмежувати його діяльність з діяльністю судів загальної юрисдикції у законодавстві закріплюються положення, що встановлюють компетенцію Суду. При здійсненні конституційного судочинства КСУ утримується від вирішення питань, що належать до компетенції судів загальної чи спеціальної юрисдикції або інших органів. Так, згідно зі ст. 14 Закону "Про Конституційний Суд України" він не вирішує питання конституційності актів органів державної влади, органів влади АРК і органів місцевого самоврядування, а також інші питання, віднесені до компетенції судів загальної юрисдикції.

Підставою для висновку щодо неконституційності правових актів повністю або частково є: невідповідність Конституції; порушення встановленої Конституцією процедури їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності; перевищення конституційних повноважень при їх прийнятті.

Слід звернути особливу увагу, що КСУ, реалізуючи положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, послідовно обстоює право громадянина на доступ до суду. Можна стверджувати, що рішення КСУ сприяють реалізації конституційних засад правосуддя (право на судовий захист, право на оскарження та інші). Як встановлено Рішенням КСУ від 25 грудня 1997 р. № 9-зп у справі за зверненням жителів міста Жовті Води, ч. 1 ст. 55 Конституції містить загальну норму, яка означає право кожного звернутися до суду, якщо він вважає, що його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші обмеження прав та свобод. Як вказано у Рішенні, зазначена норма зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий захист. Відмова суду в прийнятті позовних та інших заяв чи скарг, які відповідають встановленим законом вимогам, є порушенням права на судовий захист, яке відповідно до ст. 64 Конституції не може бути обмежено. Голова КСУ обирається таємним голосуванням на спеціальному пленарному засіданні КСУ з числа суддів КСУ не пізніше 2-місячного терміну з дня, коли посада Голови стала вакантною. Термін повноважень Голови Суду — 3 роки без права повторного переобрання.

Повноваження Голови КСУ визначаються Законом "Про Конституційний Суд України" і Регламентом Конституційного Суду України, затв. Рішенням КСУ від 5 березня 1997 р.) і іншими актами КСУ, що регламентують організацію його внутрішньої роботи. Голова КСУ:

- очолює КСУ і займається організацією його роботи і діяльності;
- скликає і проводить засідання, пленарні засідання КСУ;
- уповноважений розпоряджатися бюджетними коштами на утримання і забезпечення діяльності КСУ. У зв'язку з цим: подає на затвердження КСУ проект витрат на кожний наступний рік; подає на затвердження план роботи суду на кожен квартал року;
- призначає на посади радників і помічників Голови, наукових консультантів і помічників суддів, заступників керівника Секретаріату, керівників самостійних структурних підрозділів Секретаріату, кандидатури яких затверджуються на засіданнях КСУ;
- виступає представником КСУ у відносинах з органами державної влади і міжнародних організацій.

Пленарні засідання КСУ можуть бути скликані з ініціативи Голови, заступників, колегій судців і постійних комісій КСУ чи не менше 3 суддів.

На пленарних засіданнях КСУ:

- розглядаються справи, провадження у яких відкрито за конституційним поданням чи конституційним зверненням;
- затверджується положення про постійні комісії;
- приймаються рішення про створення тимчасових комісій, при цьому визначається персональний склад і призначається голова.

На засіданнях КСУ:

- затверджується Регламент КСУ (при цьому на засіданнях до нього можуть вноситися зміни і доповнення);
- розглядаються питання про відкриття провадження у справі в КСУ й у випадку прийняття Колегією суддів КСУ процесуального визначення про відмовлення у відкритті такого провадження;
- затверджуються положення про секретаріат, архів, бібліотеку;
- призначається, за поданням Голови КСУ, керівник Секретаріату;
- приймають рішення про створення постійних комісій і затверджують їхній склад;
- затверджують структуру і штатний розклад КСУ;
- приймають рішення про дострокове звільнення з посади Голови, заступника Голови КСУ.

Колегії суддів КСУ, що входять до складу КСУ, розглядають питання про відкриття провадження у справах за конституційними поданнями та конституційними зверненнями.

Конституційне подання — це письмове клопотання до КСУ про визнання правового акту (або його окремих положень) неконституційними, про визнання конституційності міжнародного договору або про необхідність офіційного тлумачення Конституції та законів України.

Законодавчо визначається, що конституційним поданням є звернення Верховної Ради про дачу висновку щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента з посади в порядку імпичменту. Перелік суб'єктів, які мають право на конституційне подання визначено ст. 40 Закону "Про Конституційний Суд України". До них належать:

- Президент України;
- Верховна Рада України;
- Кабінет Міністрів України;
- не менше 45 народних депутатів України;
- Уповноважений Верховної Ради з прав людини;
- ВСУ;
- інші органи державної влади;
- Верховна Рада АРК;
- органи місцевого самоврядування.

У конституційному поданні суб'єкти (орган чи службова особа), які направляють конституційне подання, зазначають: по-перше, повне найменування, номер, дату прийняття правового акту, конституційність якого в цілому або окремих його положень заперечується чи який потребує офіційного тлумачення; по-друге, наводять правове обґрунтування тверджень щодо неконституційності правового акту або необхідності в офіційному тлумаченні; по-третє, зазначають дані інших документів, на які вони посилаються, та наводять перелік матеріалів та документів, що додаються.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

КСУ на пленарному засіданні розглянув справу за конституційним поданням Верховної Ради АРК щодо

відповідності Конституції (конституційності) положень ч. 7 ст. 3 Закону від 12 лютого 1998 р. "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим" з підстав наявності спірних питань щодо відповідності Конституції положень зазначеного Закону. Верховна Рада АРК — суб'єкт конституційного подання — звернулася до КСУ з клопотанням розглянути питання щодо відповідності Конституції положень ч. 7 ст. 3 Закону "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим", відповідно до якої військовослужбовці Збройних Сил, Прикордонних військ, Служби безпеки України, особи рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України, судді і прокурори, державні службовці можуть бути зареєстровані кандидатами в депутати, якщо на момент реєстрації вони подадуть до окружної виборчої комісії особисте зобов'язання про припинення виконання службових повноважень на період виборчої кампанії. Верховна Рада АРК вважає ці положення такими, що порушують принцип рівності конституційних прав і свобод громадян, закріплений ч. 1 ст. 24 Конституції, і є неконституційними.

Вирішуючи справу, Суд послався на попереднє Рішення від 26 лютого 1998 р. №]-рп/98, в якому він сформулював свою правову позицію щодо неприпустимості обмежень конституційного права громадян балотуватись на виборах. Орган конституційної юрисдикції зазначив, що встановлення ч. 7 ст. 3 Закону "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим" обмежень щодо реалізації певними категоріями громадян права балотуватися на виборах депутатів Верховної Ради АРК є порушенням вимог ч. 1 ст. 24 Конституції, відповідно до якої громадяни мають рівні конституційні права і свободи.

Отже за **Рішенням** положення ч. 7 ст. 3 Закону "Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим" визнані такими, що не відповідають Конституції.

Конституційне звернення — це письмове клопотання до КСУ про необхідність офіційного тлумачення Конституції та законів України з метою забезпечення реалізації чи захисту конституційних прав та свобод фізичної та юридичної особи.

Закон визначає, що суб'єктами права на конституційне звернення є:

- громадяни України;
- громадяни інших держав (іноземці);
- особи без громадянства (апатриди);
- юридичні особи.

У конституційному зверненні вищезазначені суб'єкти зазначають: дані особи, яка звертається; статті Конституції чи закону, тлумачення яких має бути дано КСУ; обґрунтування необхідності в офіційному тлумаченні положень Конституції чи законів; дані щодо документів та матеріалів, на які посилається суб'єкт конституційного звернення, і перелік документів, що додаються.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

10 квітня 2003 р. КСУ прийняв Рішення № 8-рп/2003 у справі про поширення відомостей, порушеною за конституційним зверненням громадянина України В.А. Сердюка з клопотанням про офіційне тлумачення положення ч. 1 ст. 7 ЦК УРСР — "поширив такі відомості". В.А. Сердюк зазначав, що його заяву щодо неправомірних дій інспектора державної податкової інспекції до Державної податкової адміністрації місцевий суд визнав такою, що поширює відомості, які не відповідають дійсності, порочать честь, гідність та ділову репутацію працівника державної податкової інспекції. Своїм рішенням суд зобов'язав заявника спростувати заявлені відомості шляхом направлення заяви до відповідного відділу зазначеної адміністрації, а також відшкодувати збитки за заподіяну моральну шкоду цій службовій особі. КСУ наголосив на тому, що звернення громадян до правоохоронного органу, які містять певні відомості про недодержання законів посадовими або службовими особами, передаються чи повідомляються не з метою доведення таких відомостей до громадськості чи окремих громадян, а з метою їх перевірки уповноваженими на це законом іншими посадовими особами. Тому такі звернення не можуть вважатися поширенням відомостей, які порочать честь, гідність чи ділову

репутацію або завдають шкоди інтересам посадової чи службової особи правоохоронного органу.

За **висновком** КСУ положення ч 1 ст. 7 ЦК УРСР "поширив такі відомості" в аспекті конституційного звернення треба розуміти так, що викладення у листах, заявах, скаргах до правоохоронного органу відомостей особою, на думку якої посадовими чи службовими особами цього органу при виконанні функціональних обов'язків порушено її право, не може вважатись поширенням відомостей, які порочать честь, гідність чи ділову репутацію або завдають шкоди інтересам цих осіб. Викладення у листах, заявах, скаргах до правоохоронного органу завідомо неправдивих відомостей тягне за собою відповідальність передбачену чинним законодавством України. Рішення про відкриття провадження за конституційним поданням чи зверненням ухвалюється колегією суддів КСУ або Судом на засіданні. Справа, провадження в якій відкрито за конституційним поданням та конституційним зверненням, по суті розглядається на пленарному засіданні Суду. Пленарне засідання є повноважним, якщо на ньому присутні не менше 12 суддів. Строк провадження у справах за конституційним зверненням не повинен перевищувати 6 місяців, а за конституційним поданням — 3 місяці з моменту винесення ухвали про відкриття конституційного провадження у справі.

Важливою стадією конституційного провадження є прийняття рішення або дача висновку КСУ. Рішення приймається у справі з питань про неконституційність актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції і законів України. Висновки даються у справах з питань про відповідність Конституції чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради для надання згоди на їх обов'язковість, а також щодо додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента з посади у порядку імпічменту. Рішення та висновки мотивуються, підписуються суддями, що голосували "за" або "проти" їх прийняття, та оприлюднюються. Рішення є остаточними і оскарженню не підлягають. Порядок організації і внутрішньої роботи КСУ визначається Конституцією, Законом "Про Конституційний Суд України", актами КСУ.

Секретаріат КСУ здійснює організаційне, науково-експертне й інформаційно-довідкове забезпечення роботи Суду.

Додатковими робочими органами з питань організації і внутрішньої діяльності Суду є **постійні комісії** КСУ:

- 1) з питань регламенту й етики;
- 2) з питань бюджету і кадрів;
- 3) з питань наукового й інформаційного забезпечення;
- 4) з міжнародних зв'язків.

Для додаткового дослідження питань, що пов'язані з конституційним провадженням, і забезпечення участі фахівців відповідних галузей права створюються **тимчасові комісії**.

Для збереження матеріалів КСУ створюються **архіви**. Термін збереження матеріалів в архіві визначається Законом "Про Конституційний Суд України". Так, матеріали справ, у яких приймається рішення чи дається висновок КСУ, зберігаються 100 років. Оригінали рішень і висновків КСУ зберігаються безстроково. Інші документи зберігаються відповідно до загальних термінів, визначених законодавством України.

З метою забезпечення КСУ нормативно-правовими актами, спеціальною і науковою літературою створюється бібліотека.

Суддя — це закон, який говорить.

А закон — це німий суддя.

Цицерон — оратор Стародавнього Риму

Розділ IV

СИСТЕМА СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Глава 1

Основні етапи розвитку судової системи України

Історія розвитку судової системи є складовою частиною історії держави і суспільства в цілому. На різних етапах розвитку держави суди відображають її політику і здійснюють її функції. Розвиток судової системи України умовно можна поділити на декілька етапів.

Становлення радянського суду

Після Жовтневої революції в багатьох містах і навіть селах України були організовані нові суди. Першим документом Народного Секретаріату про суд була постанова від 4 січня 1918 р. "Про введення народного суду на Україні", якою була передбачена ліквідація старої судової системи (окружні суди, судові палати, військові і морські суди, комерційні суди м. Одеси, волосні та мирові суди). На Україні були організовані дільничні народні суди з розрахунку один суд на 10000 осіб. Вироки виносилися ім'ям народу України більшістю голосів членів суду, були остаточними і не підлягали оскарженню, тому суди другої інстанції (для апеляційного та касаційного перегляду справ не організовувалися. Вирок суду підлягав негайному виконанню. А у разі виявлення "нових істотних обставин" у справі, вона могла бути переглянута тим же судовим органом.

Попереднє розслідування у кримінальних справах проводив один з постійних народних суддів, а накази про затримку, арешт затверджувалися всім складом народного суду протягом 12 годин.

Організація судових органів, відповідно до реформи 1922 р. завершилася створенням двох рівнозначних систем: революційних трибуналів і народних судів. Поряд з єдиною судовою системою діяла система тимчасових спеціальних судів:

—у справах про злочини, що загрожують Червоній Армії — військові трибунали;

—у справах про особливо небезпечні злочини, що загрожують транспорту, — транспортні трибунали;

—у справах про злочини і порушення Кодексу законів про працю — особливі трудові сесії народних судів.

Діяльність судових органів у період відбудови народного господарства (1925—1937 рр.)

Цей етап відзначається суттєвим впливом на судову систему адміністративно-командних принципів і відходом від демократичних принципів правосуддя, що почали впроваджуватися на першому етапі. Процес формування незалежних судів надовго призупинився. На зміну прийшов етап "інтеграції" судів у систему виконавчих органів влади і створення репресивних органів. Великого поширення і резонансу набували процеси проти духовенства. Були порушені справи про закриття Києво-Печерської лаври, а також Фролівського монастиря і виселення звідти монахів.

З 1926 р. починають діяти позасудові органи, що були наділені повноваженнями розглядати політичні справи і справи про господарські злочини в особливо великих розмірах. Постановою ГПУ У РСР від 9 червня 1926 р. "Про уточнення функцій органів Державного політичного управління УРСР" слідство у справах про службові і господарські злочини, крадіжки державного і колективного майна і проти порядку управління провадилося надзвичайними сесіями; вони також приймали рішення у цих справах. Ці органи були організовані в Україні як тимчасові революційні суди для боротьби з контрреволюційними проявами і проіснували 12 років (з 17 липня 1922 р. до 10

липня 1934 р.).

25 вересня 1931 р. постановою ВУЦВК і РНК УРСР було затверджене Положення про судоустрій Української РСР. Особлива увага приділяється боротьбі зі спробами протистояти соціалістичному будівництву. У результаті створення в 1932 р. 5 областей — Харківської, Київської, Вінницької, Дніпропетровської, Одеської — виникають обласні суди, що були судами першої і касаційної інстанцій.

Організація і діяльність судових органів у період "завершення будівництва соціалізму" (1937—1958 рр.)

Відповідно до Закону про судоустрій УРСР 1938 р. судові органи склалися з:

- військових трибуналів;
- лінійних судів залізничного транспорту (по одному на кожній залізниці);
- водно-транспортних лінійних судів (Азово-Чорноморський і Дніпровський басейни).

Вони склали систему спеціальних судів, що діяли в УРСР. До основної судової системи входили наступні органи: народні суди; обласні суди; Верховний Суд УРСР.

Характерною рисою цього періоду було явне підпорядкування всіх судів єдиному центральному судовому органу — Верховному Суду СРСР, що не мав ніяких обмежень у своїх повноваженнях, перевіряючи законність і обґрунтованість вироків і рішень усіх судів країни без урахування інтересів вищих органів судової влади республіки.

Судові органи в період "будівництва комунізму" (1958—1970 рр.)

На цьому етапі відбувалось становлення судової системи з урахуванням інтересів республіки, відмирання репресивної структури. У цей період було прийнято Закон "Про судоустрій УРСР" 1960 р. який зберіг судову систему, що існувала раніше, розширивши компетенцію судів; затверджені нові КК та КПК УРСР (введені в дію 1 квітня 1961 р.); прийняті нові ЦК та ЦПК УРСР 1963 р. У цей же час створюються товариські суди, що діють на підставі Положення про товариські суди, затвердженого Президією Верховної Ради УРСР 1961 р. Замість дільниць народного суду Закон "Про судоустрій УРСР" передбачив створення єдиного народного суду району чи міста, що не має районного поділу.

Всі ці заходи дозволили значною мірою демократизувати органи правосуддя: посилити процесуальні гарантії прав обвинуваченого і потерпілого, розширити права захисту шляхом допущення захисника не тільки на етапі судового розгляду, а й на етапі попереднього слідства, підвищити роль народних засідателів. Нове кримінальне законодавство відмовилось від "аналогії закону", були декриміналізовані ряд діянь, скасовані такі додаткові види кримінального покарання: оголошення ворогом трудящих з позбавленням громадянства СРСР, вигнання за межі СРСР та позбавлення виборчих прав. Було підвищено загальний вік, з якого настає кримінальна відповідальність — з 14 до 16 років, а з 14-річного віку особи притягались до відповідальності лише за тяжкі злочини, за які раніше каралися з 12 років.

Період 1970—90-х рр.

Прийняття Конституції УРСР 1978 р. сприяло перегляду цілого ряду законодавчих актів, у тому числі й тих, що регулювали організацію та діяльність судових органів. Основний напрям діяльності судів цього періоду був пов'язаний з реабілітацією жертв сваволі і беззаконня. Однак у результаті реабілітації відновлювалися тільки цивільні права і скасовувалися незаконні рішення репресивних органів, а майнові і моральні права не відновлювалися.

У цей період істотно оновлюється судова система, відбувається повернення до демократичного принципу — здійснення правосуддя виключно судами.

Сучасний період організації і діяльності судової системи України

Сучасний етап характеризується новими підходами до проблем законності, правопорядку, охорони і

захисту прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

Перший крок був зроблений внесенням змін до Конституції 1978 р.: збільшені терміни повноважень суддів з 5 до 10 років, підвищена відповідальність за неповагу до суду, чітко визначений статус суддів; передбачалася організація з'їздів і конференцій суддів, створення кваліфікаційних комісій суддів.

Наступний крок був зроблений після прийняття Конституції 96 р., яка визначає порядок обрання суддів, терміни повноважень суддів (уперше на посаду професійного судді особи призначаються Президентом терміном на 5 років, всі інші судді обираються Верховною Радою безстроково в порядку, установленому законодавством України), значно підвищений соціальний статус суддів.

Сьогодні створена національна система правосуддя, основи якої закріплені на конституційному і законодавчому рівнях; утворений орган конституційної юрисдикції, прийняті нові кодифіковані процесуальні акти; відбувається гармонізація українського законодавства з нормами міжнародного права. Це свідчить про сталу тенденцію гуманізації усіх складових судово-правової системи України.

Глава 2 Загальні суди України

2.1. Місцевий суд — головна ланка судової системи України

Серед передбачених законом форм захисту прав і інтересів фізичних і юридичних осіб провідна роль належить судовому захисту. Захист прав і інтересів громадянина, суспільства та держави здійснюється у судовому порядку судами загальної юрисдикції. Суди загальної юрисдикції поділяються на загальні та спеціалізовані. У цьому розділі розглядаються загальні місцеві суди.

Місцеві суди — головна ланка в системі судів загальної юрисдикції, які розглядають абсолютну більшість кримінальних і цивільних справ.

До місцевих загальних судів належать районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди та військові суди гарнізонів. Місцеві загальні суди діють у межах району, міста, району в місті, декількох районів одночасно. Місцевий суд діє в складі суддів, голови та заступників голови суду. Судді місцевого суду обираються Верховною Радою безстроково в порядку, установленому законом, а ті, що вперше пройшли конкурсний відбір, призначаються Президентом терміном на 5 років у порядку, встановленому законом.

Місцеві загальні суди утворюються та ліквідуються Президентом України за поданням Міністра юстиції України, що узгоджується з Головою ВСУ.

Склад і повноваження місцевого суду

До складу місцевих судів входять судді, кількість яких залежить від судового навантаження (кількість справ), розмірів території юрисдикції та фонду видатків, виділених в державному бюджеті на утримання судів.

Місцеві суди виступають тільки як суди першої інстанції, що розглядають по суті справи, віднесені процесуальним законодавством до їх підсудності. Вони проводять розгляд справ в умовах усності та безпосередності за участю сторін і інших учасників кримінального та цивільного процесу, досліджують докази та вислуховують думки учасників процесу.

Як відзначалося раніше, юрисдикція місцевого суду охоплює всі **цивільні** справи незалежно від категорії складності, суми позову і характеру спору. Місцеві суди розглядають усі справи щодо спорів, якщо хоча б однією зі сторін є громадянин. У порядку цивільного судочинства відбувається розгляд спорів, які виникають з:

- цивільних, житлових, сімейних, трудових і земельних правовідносин;
- справи окремого провадження (про визнання громадянина безвісно відсутнім, про визнання громадянина обмежено дієздатним, недієздатним, справи із скарг на дії нотаріусів і справи про

встановлення фактів, що мають юридичне значення).

Розглядаючи цивільну справу, суд повинен визначити наявність чи відсутність певних правовідносин чи юридичних фактів. Він вирішує питання про обґрунтованість чи необґрунтованість позовних вимог, після чого виносить рішення про задоволення позовних вимог, про відмову у задоволенні позову або про припинення провадження у справі.

Місцевому суду підсудні всі кримінальні справи, за винятком тих, котрі підсудні апеляційним або військовим судам. Підсудність визначена ст. 34 КПК. Кримінальні справи розглядаються в тому суді, у районі діяльності якого вчинено злочинне діяння. Якщо місце вчинення злочину встановити неможливо, справа повинна бути розглянута судом, в районі діяльності якого закінчене дізнання чи досудове слідство. З метою забезпечення найбільш об'єктивного і повного розгляду справи, а також забезпечення виховної ролі судового розгляду, в окремих випадках справа може бути передана на розгляд суду за місцем проживання чи роботи обвинуваченого або за місцем знаходження більшості свідків. Спори про підсудність між судами не допускаються. Справа, надіслана з одного суду до іншого у порядку, передбаченому процесуальним законом, повинна бути прийнята цим судом до свого провадження, якщо при цьому не перевищується компетенція суду. При розгляді кримінальної справи судом встановлюється винуватість чи невинуватість підсудного та визначається покарання з урахуванням обставин справи та особи винного. Місцеві суди розглядають справи по суті з винесенням відповідного вироку, рішення, ухвали або постанови.

Крім того, місцеві суди, відповідно до ст. 22 Закону "Про судоустрій України" як суд першої інстанції розглядають адміністративні справи та справи про адміністративні правопорушення.

Суддя місцевого суду є носієм судової влади. Він здійснює свої повноваження на професійній основі у точній відповідності з законом. Ці повноваження полягають у наступному:

1. Здійснення правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом. У межах професійних повноважень, які надані чаконмДсуддя зобов'язаний слідкувати за дотриманням процесуальних норм сторонами, при проведенні будь-яких судових дій.
2. Вчинення процесуальних дій та організаційних заходів з метою забезпечення розгляду справи, Суддя повинен вжити необхідних заходів щодо забезпечення, якісного розгляду справ, які знаходяться в його провадженні. Отримавши справу, він зобов'язаний вивчити всі матеріали, провести попередній розгляд 'та, за наявності достатніх підстав, призначити її до розгляду в засіданні. З метою своєчасного закінчення справи суддя повинен вжити організаційних заходів для забезпечення своєчасного вручення копії обвинувального висновку підсудному (у кримінальній справі), копії позову відповідачу (у цивільній справі), своєчасної явки в судові засідання осіб, що викликаються.
3. Контроль відповідно до закону за своєчасним зверненням до виконання судових рішень, постановлених під його головуванням. Суддя здійснює контроль засвоєчасним зверненням до виконання судових рішень що проголошені під його головуванням. Адже повне і своєчасне виконання судового рішення є важливим фактором ефективності правосуддя. Після набрання вироком суду законної сили, він звертається до виконання не пізніше 3 діб з дня набрання чинності або повернення справи з апеляційної чи касаційної інстанції. Органи, що виконують вирок, у свою чергу, зобов'язані повідомити суд про його виконання.

Права та обов'язки суддів місцевого суду

Судді основної ланки мають **право:**

- вимагати від окремих посадових осіб і громадян виконання пов'язаних зі здійсненням покладених обов'язків;
- вносити подання до державних органів про усунення порушень законності;
- одержувати будь-яку інформацію від державних органів,

громадських організацій, підприємств усіх форм власності

Головним обов'язком судці є здійснення правосуддя у відповідності з чинним законодавством та незалежно від законодавчої та виконавчої влади.

Здійснюючи правосуддя, судця **зобов'язаний**:

—при розгляді цивільних і кримінальних справ точно виконувати закон, забезпечувати охорону прав та законних інтересів

— бути справедливим при ухваленні рішення і встановлення істини у справі;

—працювати над підвищенням свого професійного рівня;

—при виконанні своїх професійних обов'язків не допускати дій, що ганблять почесне звання судді, які могли б викликати сумнів у його об'єктивності

—не розгшюшувати таємниць.

На підставі закону усі судді мають рівний правовий статус. Однак це не виключає можливість, а головне, необхідність, уповноважити одного із суддів вести організаційну роботу суду. Цими повноваженнями наділений голова місцевого суду. Голова, його заступник призначаються на посаду терміном на 5 років з числа суддів та звільняється з посади Президентом за поданням Голови ВСУ на підставі рекомендації Ради суддів України.

Голова місцевого суду. Голова місцевого суду забезпечує злагодженість в роботі апарату суду, створення сприятливих умов для відповідного ставлення усіх працівників до своїх службових обов'язків і на цій основі — виконання судом покладених на нього законом завдань щодо відправлення правосуддя. Він:

—безпосередньо здійснює правосуддя у справах;

—здійснює організаційне керівництво діяльністю суду;

—визначає обсяг обов'язків заступника;

—видає накази про призначення на посаду судді чи обрання судді безстроково або припинення повноважень на підставі указу Президента або постанови Верховної Ради України;

—здійснює заходи щодо забезпечення формування складу народних засідателів;

—організує роботу з підвищення кваліфікації суддів та виконує інші функції.

Організація роботи місцевого суду

***Організація роботи** — засіб практичної реалізації завдань судової влади і функцій правосуддя.*

Найголовніше в організації роботи — правильно добрати і розставити кадри. Останнє стосовно судів полягає у розподілі обов'язків між суддями.

Виділяються такі принципи розподілу обов'язків при розгляді справ:

—**зональний**, коли судді розглядають усі кримінальні та цивільні справи на території, що була закріплена за ними головою місцевого суду;

—**функціональний**, коли відбувається розподіл за спеціалізацією при розгляді цивільних, кримінальних справ і адміністративному провадженні;

—**змішаний**, коли судді розглядають справи за спеціалізацією в межах закріпленої за ними головою суду території;

---**беззональний**, коли голова суду розподіляє кримінальні справи між суддями, а розгляд цивільних справ відбувається тільки у випадку надходження заяви від громадян під час прийому. Вибір принципу, на основі якого відбувається розподіл обов'язків між суддями, визначається головою суду чи суддями.

Успішна робота суду залежить не тільки від злагодженої роботи суддів, але і від виконання обов'язків апаратом суду, що складається з: канцелярії (старший секретар, діловод-машиністка, секретар у цивільних справах, секретар у кримінальних справах, архіваріус), секретарів судових

засідань і помічників суддів.

Канцелярія суду забезпечує роботу всього колективу суду. Секретарі доводять до відома громадян час прийому голови, суддів, інших працівників, організують чергування по району у вихідні дні. Канцелярією вивіщується необхідна для громадян інформація на визначених стендах у будинку суду — витяги із законодавчих актів, що часто використовуються у практиці суду, адреси та час прийому правоохоронних структур, банків, пошти, нотаріальних і адвокатських контор, вищестоящих судів.

Секретарі судового засідання забезпечують розгляд кримінальної та цивільної справи шляхом виклику всіх учасників процесу в засідання: підсудного, потерпілого, свідків, експерта, позивача, відповідача, перекладача тощо. Секретар перевіряє наявність та з'ясовує причини відсутності осіб, яких було викликано до суду, і доповідає про це головному У судовому засіданні секретар веде протокол, у якому фіксуються виступи всіх учасників процесу, а також забезпечує фіксування судового засідання технічними засобами. До повноважень секретаря судового засідання належить оформлення матеріалів справи і виконання інших доручень головному, що стосуються розгляду справи.

Судовий розпорядник забезпечує належний стан залу судового засідання і запрошує до нього учасників цивільного процесу; з урахуванням кількості місць та забезпечення порядку під час судового засідання визначає можливу кількість осіб, що можуть бути присутні у залі судового засідання; оголошує про вхід і вихід суду та пропонує всім присутнім встати; слідкує за додержанням порядку присутніми у залі судового засідання; виконує розпорядження головному про приведення до присяги перекладача, експерта; під час судового засідання приймає від учасників цивільного процесу документи та інші матеріали і передає до суду; запрошує до залу судового засідання свідків та виконує вказівки головному щодо приведення їх до присяги; виконує інші доручення головному, пов'язані зі створенням умов, необхідних для розгляду справи (ст. 49 ЦПК).

Організація і діяльність військових місцевих судів

В даний час в Україні йде процес побудови правової держави. Тому суть діяльності військових судів змінюється. Військові трибунали, що існували раніше, були орієнтовані суто на боротьбу з різного роду посяганнями на безпеку країни, боєздатність Збройних Сил, військову дисципліну і встановлений порядок несення військової служби. Усі ці завдання збереглися і на сьогодні. Однак в наш час до завдань військових судів відноситься правовий захист військовослужбовців на демократичних засадах правосуддя, передбачених Конституцією і законами. *Військові суди — це суди загальної юрисдикції, що уповноважені здійснювати правосуддя у Збройних Силах України, Прикордонних військах, СБУ та інших військових формуваннях, передбачених законодавством України.*

В Україні діють військові суди гарнізонів, які входять до системи судів загальної юрисдикції та прирівнюються до місцевих загальних судів. Військові суди гарнізонів утворюються на території, де розташовано один або декілька військових гарнізонів.

Правосуддя у військових судах здійснюється шляхом розгляду та вирішення кримінальних, цивільних та адміністративних справ на загальних конституційних засадах, передбачених для територіальних судів, та єдиних процесуальних нормах. Як частина єдиної судової системи загальної юрисдикції, вони являють собою ланку організаційної структури Збройних Сил України. Діяльність військових судів спрямована на охорону від будь-яких посягань на національну безпеку України, боєготовність і боєздатність Збройних Сил та інших військових формувань, на захист прав і свобод військовослужбовців та інших громадян, на захист інтересів військових частин.

Підсудність кримінальних справ військовим судам визначена ст. 36 КПК. Враховуючи специфіку військового відомства, місцевий військовий суд гарнізону як суд першої інстанції уповноважений розглядати справи про злочини осіб, які мають військове звання до підполковника, капітана другого

рангу включно, та які займають посади нижче командира полку, командира корабля першого рангу, крім тих справ, що підсудні військовим судам вищого рівня.

У тих випадках, коли військовослужбовець обвинувачується в здійсненні одного чи декількох злочинів у складі групи осіб, справа підлягає розгляду у військовому суді. Крім того, якщо одна особа чи група осіб, незалежно від того, чи є вони військовослужбовцями чи ні, обвинувачуються в учиненні декількох злочинів, і справа хоча б щодо одного з цих злочинів підсудна військовому суду, то справа про всі злочини підлягає обов'язковому розгляду у військовому суді. Якщо злочин вчиняється особою до призову на військову службу, то така справа підсудна загальному суду.

Судді військових судів

За своїм правовим статусом судді військових судів відрізняються від суддів інших судів тим, що вони перебувають на військовій службі, входять в штатну чисельність Збройних Сил України і мають офіцерське військове звання. З метою забезпечення принципу незалежності від військового командування, звання суддям військових судів присвоюються безпосередньо Президентом. Вони також представляються до нагородження державними нагородами незалежно від військових службових осіб. Судді військових судів не можуть бути залучені до виконання обов'язків військової служби (до складу військових комісій, несення наряду тощо), тому що головним їх обов'язком є здійснення правосуддя.

2.2. Апеляційні суди України. Апеляційний суд України

Важливе місце у судовій системі займають апеляційні суди. Вони належать до другої ланки єдиної системи судів загальної юрисдикції. Суди даного рівня мають широке коло повноважень з розгляду цивільних і кримінальних справ як суд першої та апеляційної інстанцій. Апеляційні суди є судами вищого рівня стосовно місцевих загальних судів, Апеляційний суд України — стосовно апеляційних судів.

Апеляційні суди — це судові органи другої ланки системи судів загальної юрисдикції, що виступають як суди першої та апеляційної інстанцій і діють в АРК, областях, містах Києві і Севастополі, а також у кожному військовому регіоні (Західному, Центральному та Південному) і Військово-Морських Силах України. Кількісний склад суддів у кожному апеляційному суді визначається Президентом на підставі подання Голови Державної судової адміністрації, яке погоджується з Головою ВСУ чи головою відповідного вищого спеціалізованого суду з урахуванням обсягу роботи суду, та в межах видатків, що затверджені у Державному бюджеті України на утримання суддів.

До складу апеляційного суду входять судді обрані Верховною Радою безстроково чи призначені Президентом у межах 5-річного терміну. Народні засідателі цих судів обираються Верховною Радою АРК, обласними, Київською і Севастопольською міськими радами, на території яких знаходяться відповідні суди, за поданням голови апеляційного суду терміном на 5 років.

В апеляційних судах можуть діяти судові палати для розгляду справ в апеляційному порядку і в першій інстанції, що очолюються заступниками голови суду. Кількість цих палат залежить від виду апеляційного суду. Так, у апеляційних судах областей діють дві судові палати: судова палата у цивільних справах та судова палата у кримінальних справах. В Апеляційному суді України діє судова палата у кримінальних справах та військова судова палата.

Повноваження апеляційних судів

Розгляд справ у апеляційних судах здійснюється колегіально у складі не менше 3 суддів. Апеляційні суди діють як суди апеляційної інстанції у розгляді рішень місцевих судів, як суди першої інстанції в адміністративних, кримінальних і цивільних справах, що законом віднесені до їх підсудності.

До компетенції апеляційних судів законом віднесено: 1) *Розгляд справ в апеляційному порядку відповідно до процесуального закону.* Апеляцію до суду може бути подано на вироки, рішення, постанови або ухвали, що не набрали законної сили, у випадках, передбачених кримінально-процесуальним та цивільним процесуальним законодавством. За результатом розгляду

справи та за наявності достатніх підстав суд приймає рішення про скасування, зміну рішення місцевого суду, винесення нового судового рішення або залишення рішення місцевого суду без змін.

2) *Розгляд у першій інстанції справ, визначених законом.* Важливо зазначити, що апеляційні суди розглядають у першій інстанції переважно справи, визначені процесуальним законом. До цивільних, наприклад, належать справи, в яких стороною виступає місцевий суд або суддя (ст. 108 ЦПК). До кримінальних належать справи:

— про злочини проти основ національної безпеки України, передбачені ст. ст. 109—114 КК;

— про злочини, за вчинення яких КК передбачено покарання у виді довічного позбавлення волі (ст. 34 КПК)

У випадку особливої складності або важливості справи, підсудної місцевому суду, апеляційний суд АРК, апеляційні суди областей, міст Києва та Севастополя мають право прийняти ці справи до свого провадження.

3) *Ведення та аналіз судової статистики, вивчення і узагальнення судової практики.* Ця важлива функція апеляційного суду значною мірою сприяє виробленню єдиного підходу в застосуванні норм матеріального та процесуального права. З цією метою суд вивчає і узагальнює судову практику з різних категорій справ, які переважно розглядаються в судах відповідної області або регіону, проводить аналіз судової статистики.

4) *Надання методичної допомоги у застосуванні законодавства місцевими судами загальної юрисдикції.* Методична допомога ґрунтується на детальному дослідженні судової практики та аналізі судової статистики. Це дозволяє створити уявлення стосовно практики застосування місцевими судами певного регіону норм права, труднощів у тлумаченні цих норм та щодо допущених помилок. Методична допомога надається у різних формах розробка оглядів і узагальнень судової практики; проведення семінарів з розгляду та обговорення питань однакового застосування норм права з окремих категорій справ.

У загальних апеляційних судах для розгляду у першій інстанції судових справ, визначених законом, діють суди присяжних (ст. 31 Закону "Про судоустрій України"). Участь суду присяжних у розгляді справ є відображенням конституційного принципу безпосередньої участі народу у здійсненні правосуддя. На сьогодні процесуальним законодавством ще не визначено коло справ, правосуддя у яких буде здійснюватися за участю присяжних, не визначений і порядок їх участі у здійсненні правосуддя.

Суд присяжних виник у Франції за часів судових реформ 829 р. н.е. у період правління короля Луї Піуса. Пізніше цей суд було введено до судової системи Англії під час вторгнення норманів у 1066 р. і до ХХ століття він залишався частиною англійського судочинства.

У Російській Федерації розгляд кримінальних та цивільних справ у першій інстанції відбувається за участю присяжних засідателів, яких повинно бути не менше 12, та двох запасних. З листопада 1993 р. за участю колегій присяжних засідателів перейшли до розгляду кримінальних справ у першій інстанції Ставропольський краєвий суд, Іванівський, Московський, Рязанський та Саратовський обласні суди.

Розгляд кримінальних і цивільних справ у апеляційному порядку має важливе значення, дозволяє не допустити набрання чинності незаконними і необґрунтованими рішеннями, вироками, ухвалами і постановами, тим самим сприяючи здійсненню цілей і завдань правосуддя. Не порушуючи принципу незалежності суддів місцевих судів при розгляді ними справ, суди апеляційних судів дають указівки у матеріалах конкретних справ, підвищуючи якість і ефективність правосуддя.

Судді апеляційного суду здійснюють правосуддя в порядку, встановленому процесуальним законом. Розглядаючи цивільні чи кримінальні справи, вони повинні суворо дотримуватись процедури судового розгляду, що передбачена чинним процесуальним законодавством, правильно тлумачити та застосовувати норми матеріального права та додержуватись правил професійної етики.

Суддя, що бере участь у розгляді справи, повинен вжити необхідних заходів процесуального та організаційного характеру, які сприяють своєчасному, повному та об'єктивному розгляду справи в апеляційному порядку або у першій інстанції.

Законом на суддю покладено обов'язок щодо контролю відповідно до закону за своєчасним зверненням до виконання проголошених за його участі судових рішень.

Організація роботи в апеляційних судах

За ефективну і якісну роботу в апеляційному суді відповідає голова суду. Він зобов'язаний організувати чітку і злагоджену роботу усього колективу суду, щоб кожен працівник чітко і своєчасно виконував свої обов'язки. Крім обов'язків з організації роботи у суді та керівництва його роботою, голова апеляційного суду здійснює функції судді.

До кола повноважень голови апеляційного суду Законом " Про судоустрій України" віднесені наступні:

- здійснення організаційного керівництва діяльністю суду;
- розподіл обов'язків між заступниками голови суду;
- організація роботи президії суду та головування на її засіданнях;
- організація роботи з вивчення й узагальнення судової практики й аналізу судової статистики;
- організація роботи з підвищення кваліфікації суддівського корпусу і співробітників апарату суду;
- подання в установленому порядку пропозицій щодо фінансування витрат на утримання суду та організаційного забезпечення його діяльності;
- внесення пропозицій Голові ВСУ щодо кандидатур для призначення на посади голів місцевих судів та їх заступників та інші повноваження.

Поряд з вищевказаними повноваженнями, голова суду виконує цілий ряд інших обов'язків організаційного характеру: здійснює контроль за виконанням судових рішень, стежить за своєчасним виконанням вироків, веде підготовку звітів про роботу суду, затверджує поточні і довгострокові плани роботи суду і здійснює контроль за їх виконанням, відає кадровою політикою апарату суду.

У випадку відсутності голови суду його функції виконує перший заступник голови, у випадках його відсутності обов'язки голови виконує старший за віком заступник голови апеляційного суду — голова судової палати. Заступники голови апеляційного суду очолюють судові палати.

Повноваження заступників голови апеляційного суду

Перший заступник та заступники голови апеляційного суду призначаються у тому ж порядку, що і голова суду. На ці посади вони можуть бути призначені повторно після закінчення 5-річного терміну. Заступники голови апеляційного суду — голови судових палат:

- організують роботу відповідної судової палати;
- формують колегії суддів для розгляду конкретних цивільних і кримінальних справ та головують у засіданнях або призначають для цього суддів;
- інформують президію суду про діяльність судових палат та здійснюють інші повноваження.

У разі виникнення необхідності голова суду за погодженням з президією суду може з числа суддів апеляційного суду призначити у складі судової палати заступника голови судової палати. Він виконує доручення голови судової палати щодо організації її діяльності та здійснює обов'язки голови палати у разі його відсутності. За відсутності заступника обов'язки голови судової палати виконує старший за віком суддя палати.

Президія апеляційного суду

Президія складається з голови апеляційного суду, його заступників і суддів, кількість яких визначається рішенням загальних зборів суддів даного суду.

Президія апеляційного суду — це постійно діючий орган суду, що сприяє діяльності голови суду та поширює демократичні і колегіальні принципи управління судовою установою.

Президія апеляційного суду здійснює функції, що умовно можна поділити на три групи: організаційно-розпорядчу, загально-аналітичну та методично-правову надання методичної допомоги місцевим судам з метою забезпечення правильного застосування ними законодавства організація роботи із забезпечення виконання рішень зборів суддів

Президія апеляційного суду проводить свої засідання не рідше одного разу на місяць. Вони є повноважними, якщо на засіданні будуть присутніми не менше двох третин її складу. За результатами роботи президії приймаються постанови відкритим або таємним голосуванням більшістю голосів суддів, які були присутні на засіданні. Постанова повинна бути підписана головуючим на засіданні президії суддею.

Апарат апеляційного суду, до якого входять консультанти, канцелярія, секретарі, архів, експедиція, кодифікація, сприяє здійсненню правосуддя, створюючи умови для всебічної підготовки справ перед розглядом за дорученням судді. Керівництво апаратом суду здійснює голова суду.

Консультанти вивчають скарги і справи, що надійшли до суду для перевірки в апеляційному порядку. Про результати розгляду вони доповідають голові суду, який переглядає справу. Група консультантів бере участь у підготовці матеріалів для вивчення й узагальнення судової практики й аналізу судової статистики. Вони здійснюють роботу зі систематизації законодавства, що дає можливість здійснювати правосуддя у точній відповідності чинному законодавству.

Секретаріат суду апеляційного суду виконує функції організаційно-технічного характеру. Завідувач секретаріатом (канцелярією) організує прийом відвідувачів головою суду, подає йому пошту, видає учасникам судового процесу з дозволу голови суду чи його заступників копії рішень, вироків, ухвал і постанов.

Секретарі судового засідання здійснюють роботу з безпосередньої підготовки матеріалів справи до слухання (викликають повісткою в судове засідання позивача, відповідача, потерпілого, свідків, експертів, перекладачів, забезпечують вручення копії обвинувального висновку підсудному);

повідомляють прокурора про день і годину розгляду справи; готують і вивішують для інформації списки справ у визначений період для конкретного судді; ведуть протоколи судового засідання, де повно й об'єктивно викладають усі дії і рішення суду, а також дії учасників процесу. Після закінчення засідання секретар оформляє цивільну чи кримінальну справу (складає опис документів, якими була доповнена справа, підшиває і нумерує їх), підписує належним чином оформлену справу в судді, що головував у цьому засіданні, і здає її до канцелярії.

Судовий розпорядник як у місцевому суді забезпечує належний стан залу судового засідання і запрошує до нього учасників процесу; слідкує за додержанням порядку особами, присутніми у залі судового засідання; під час судового засідання приймає від учасників процесу документи та інші матеріали і передає до суду; виконує інші доручення головуючого у судовому засіданні, які пов'язані зі створенням умов, необхідних для розгляду справи.

Військові апеляційні суди

Апеляційною інстанцією для військових судів виступають військові апеляційні суди регіонів та військовий апеляційний суд Військово-Морських Сил України. Регіональних судів три — Центральний, Західний та Південний. Разом з апеляційними повноваженнями, вони виконують функції судів першої інстанції, оскільки здійснюють розгляд по суті справ, що віднесені процесуальним законодавством до їх компетенції. Рішення цих судів можуть бути переглянуті в апеляційному та касаційному порядку військовими судовими палатами Апеляційного суду України та Військовою судовою колегією ВСУ.

Апеляційний суд України

Апеляційний суд України — це судовий орган у системі судів загальної юрисдикції, який розглядає справи тільки у апеляційному порядку відповідно до чинного процесуального законодавства України.

Апеляційний суд України було створено відповідно до Указу Президента України від 1 жовтня 2002 р. № 889/2002 "Про Апеляційний суд України, Касаційний суд України та Вищий адміністративний суд України".

Апеляційний суд України здійснює перегляд у апеляційному порядку справ, що були розглянуті у першій інстанції. Апеляційний суд України діє у складі 2 палат: судової палати у кримінальних справах та військової судової палати.

Перевірка законності судових рішень не обмежується апеляційним порядком. Відповідно до норм процесуального законодавства гарантується касаційне оскарження.

Глава 3 Спеціалізовані суди України

В системі судів загальної юрисдикції України функціонують загальні та спеціалізовані суди. Відповідно до ст. 20 Закону "Про судоустрій України" спеціалізовані суди загальної юрисдикції утворюються та ліквідуються Президентом України за поданням Міністра юстиції України, що узгоджується з головою відповідного вищого спеціалізованого суду України.

3.1. Господарські суди України Історія розвитку господарського судочинства

Історія розвитку системи господарських судів нерозривно пов'язана з основними етапами розвитку держави. Прообразом господарської діяльності у дореволюційний період виступає розгляд спорів різного роду казенними установами. Одним з перших документів радянської держави — Декретом про суд № 2 — діяльність казенних установ була припинена, але спеціального органу з розгляду спорів між господарськими структурами створено не було.

У вересні 1922 р. Положенням про порядок розгляду майнових спорів між установами й організаціями були створені нові спеціалізовані органи — арбітражні комісії. Їх очолювали вищі

арбітражні комісії при Раді праці й оборони. Після того, як був утворений Радянський Союз, арбітражні комісії починають діяти при раднаркомах УРСР, обласних і губернських виконкомах. Важливим етапом розвитку господарської системи було створення органу при Раді праці й оборони СРСР.

Після ліквідації 4 березня 1931 р. арбітражних комісій функції цих органів були передані судовим установам. Однак суди виявилися не готові до таких змін. Тому 3 травня 1931 р. були створені *органи державного арбітражу*. Ці органи були уповноважені розглядати спори:

- про якість продукції;
- про порядок укладання і виконання різного роду договорів;
- між державними організаціями громадського сектору;
- за угодами про постачання продукції (ця категорія справ у компетенцію органів державного арбітражу була включена в 1933 р.).

У процесі розгляду спорів органами державного арбітражу виявлялися й аналізувалися відомості про господарські порушення, що в узагальненому вигляді повинні були представлятися до органів прокуратури, робітничо-селянських інспекцій та до вищестоящих структур тих органів, що допустили порушення. Тобто, поряд з повноваженнями з розгляду спорів, органи державного арбітражу виконували функції запобігання господарським правопорушенням.

Органи державного арбітражу діяли до 1960 р., після чого вони були реорганізовані Радою Міністрів СРСР. До функцій органів державного арбітражу, що були сформовані при Раді Міністрів УРСР, виконкомах обласних і прирівняних до них Рад депутатів трудящих, додалося визначення під час узагальнення арбітражної практики основних напрямків діяльності органів нижчого підпорядкування. Внесеними змінами до Положення про державний арбітраж при Раді Міністрів СРСР 1974 р. місцеві органи влади і управління були позбавлені можливості скасовувати чи змінювати рішення державних арбітражів.

Наступним етапом розвитку системи господарських судів було внесення змін до Положення про органи державного арбітражу в 1987 р., згідно з якими вони перестали утворюватись при Раді Міністрів УРСР і виконкомах місцевих Рад і стали самостійним відокремленим органом. Повноваження цих органів були закріплені в Конституції УРСР.

4 червня 1991 р. був прийнятий Закон України "Про арбітражні суди", яким визначалися статус і повноваження системи арбітражних судів України. Цього ж року Верховною Радою України був введений в дію Арбітражний процесуальний кодекс України, що регламентував організацію і діяльність системи арбітражних судів. Результатом судово-правової реформи стало прийняття та введення в дію у 2002 р. Закону "Про судоустрій України". У відповідності з Прикінцевими та Перехідними положеннями з 1 червня 2002 р. (день введення в дію Закону) втратили чинність Закон України "Про судоустрій" 1981 р. та Закон "Про господарські суди" 1991 р. Віднині організація і діяльність системи судів загальної юрисдикції, до яких належать і господарські суди, регулюється єдиним Законом "Про судоустрій України".

Організація і діяльність господарських судів

Організація і діяльність господарських судів визначається Конституцією, Законом "Про судоустрій України", ГПК, який було прийнято 6 листопада 1991 р., іншими законодавчими актами і міжнародними угодами. До системи господарських судів належать місцеві господарські суди; апеляційні господарські суди; Вищий господарський суд України. Склад, повноваження, статус суддів, компетенція голови та заступників господарських судів визначається Законом "Про судоустрій України". Голова спеціалізованого суду, його заступник призначаються на посаду строком на 5 років з числа суддів та звільняються з посади Президентом України за поданням Голови Вишого господарського суду на підставі рекомендації Ради суддів спеціалізованих судів.

Господарський суд є незалежним органом, що вирішує господарські спори, які виникають між

юридичними особами, громадянами — суб'єктами підприємницької діяльності, державними й іншими органами, а також розглядає справи про банкрутство.

Завдання господарського судочинства

Основними завданнями при розгляді спорів господарськими судами є:

- захист прав і інтересів учасників (сторін) господарських відносин в господарському процесі;
- сприяння зміцненню законності у сфері господарських відносин між підприємствами, установами, організаціями, державою й іншими органами державної влади і управління;
- внесення пропозицій зі вдосконалення правового регулювання господарської діяльності.

Повноваження господарських судів

ГПК у ст. 12 визначені справи, що підвідомчі господарським судам:

- справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів;
- справи про банкрутство;
- справи за заявами органів Антимонопольного комітету України, Рахункової палати з питань, віднесених законодавчими актами до їх компетенції

Поряд з цим господарським процесуальним законодавством передбачено, що підвідомчий господарським судам спір може бути передано сторонами на вирішення третейського суду (арбітражу), **крім** спорів про визнання недійсними актів, а також спорів, що виникають при укладанні, зміні, розірванні та виконанні господарських договорів, пов'язаних із задоволенням державних потреб.

Засади господарського судочинства

Правові норми, що регламентують судове господарське провадження, визначають принцип надання судового захисту організаціям і громадянам, які здійснюють підприємницьку діяльність. Такий захист надається на підставі основних засад господарського судочинства:

- право на звернення до господарського суду, що належить до підвідомчості господарських судів, є невід'ємним правом будь-якого суб'єкта підприємницької діяльності, елементом його цивільної правосудності. Саме тому, як підкреслено у ч. 3 ст. 1 ГПК угода про відмову від права на звернення до господарського суду є недійсною;
- рівність перед законом і судом. Правосуддя у господарських судах здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом (ст. 4-2 ГПК);
- змагальність проявляється у наданій судом можливості сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, обґрунтувати свої вимоги і заперечення поданими судом доказами (ст. 4-3 ГПК);
- гласність розгляду справ (ст. 4-4 ГПК). Розгляд справ у господарських судах відбувається, як правило, у відкритому судовому засіданні в усній формі, при незмінному складі суду і при забезпеченні принципу гласності. Закрите судове засідання можливе, коли цього потребують інтереси охорони державної, комерційної або банківської таємниці або коли сторони чи одна зі сторін обґрунтовано вимагають конфіденційного розгляду справи і подають відповідне клопотання до початку розгляду справи по суті.

Розгляд справ у місцевих господарських судах

Місцеві господарські суди є судами першої інстанції. До їх компетенції віднесено: розгляд господарських спорів по суті, а також розгляд справ про банкрутство, скарг на дії чи бездіяльність органів виконавчої влади щодо виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів.

Розгляд справ в господарських судах першої інстанції здійснюється суддею одноособово. Проте будь-яку справу, що належить до підсудності цього суду, залежно від категорії складності справи може бути розглянуто колегіально у складі 3 суддів. Порухення справи у суді і першої інстанції є початковою стадією відповідного провадження, метою якої є реалізація права суб'єктів господарювання на звернення

за судовим захистом у разі порушення їх законних прав та інтересів.

Розгляд справи місцевим господарським судом по суті

Розгляд справи по суті полягає у перевірці законності та обґрунтованості вимог сторін та третіх осіб на підставі детального та ґрунтового дослідження представлених учасниками господарського процесу доказів.

Завдання захисту майнових та інших прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності господарські суди виконують шляхом розгляду правового спору і прийняття рішення. Саме під час прийняття рішення господарським судом реалізуються основні засади господарського судочинства. Крім того, значення стадії вирішення господарських спорів також полягає у можливості на підставі аналізу спорів та дослідження матеріалів справ розробляти заходи з поліпшення господарських відносин, вдосконалення господарського законодавства та усунення недоліків у діяльності господарюючих суб'єктів.

Фактором ефективності господарського судочинства є оперативність розгляду матеріалів справи. Ця оперативність законодавцем визначена у строках вирішення спору господарським судом у першій інстанції. Так, за законом судовий розгляд справи може бути завершений, як правило, у одному судовому засіданні. Однак, практика досить різноманітна, тому справу може бути вирішено у другому або наступному судовому засіданні, але незважаючи на це, слід дотримуватись встановлених процесуальних строків. Відповідно до ст. 69 ГПК спір має бути вирішено господарським судом у строк не більше 2 місяців від дня одержання судом позовної заяви. Спір про стягнення заборгованості за опротестованим векселем має бути вирішено господарським судом у строк не більше 1 місяця від дня одержання позовної заяви судом.

На стадії розгляду справи по суті велике значення має дослідження фактичних обставин справи, перевірка та оцінка зібраних доказів. Цю частину судового засідання безперечно можна назвати головною. Саме під час розгляду справи по суті за участю усіх учасників господарського процесу в умовах рівноправності та змагальності сторін досліджуються та аналізуються фактичні обставини справи, після чого приймається рішення.

У процесі розгляду справи по суті найбільш повно розкриваються права та обов'язки учасників господарського процесу, принципи господарського судочинства. Суд під час розгляду господарського спору по суті:

— з'ясовує основні обставини справи, які мають бути досліджені у судовому засіданні. Суддя з одного боку з'ясовує, в якому обсязі позивач підтримує свої вимоги, чи не бажає він скористатись своїм правом на зміну позову, а з іншого, чи визнає відповідач вимоги позивача;

— перевіряє наявність чи відсутність підстав для припинення провадження у справі на стадії судового розгляду, які можуть бути пов'язані з розпорядчими діями суб'єктів спірних правовідносин. Так, суддя у господарському процесі може з'ясувати, чи не бажає позивач відмовитись від позову, чи не бажають сторони укласти мирову угоду;

досліджує докази у справі. Суддя визначає предмет доказування, аналізує та оцінює надані докази у справі. Всі зазначені складові тісно пов'язані між собою, тому що вся діяльність з судового доказування спрямована на досягнення єдиної процесуальної мети — правильного встановлення фактичних обставин справи. Розгляд справи по суті може складатися з наступних послідовних процесуальних дій, які виконуються суддею. Після оголошення складу господарського суду, роз'яснення учасникам господарського процесу їх прав та обов'язків, суддя з'ясовує, підтримує позивач свій позов чи ні, чи визнає відповідач вимоги позивача, а також можливість завершення справи мировою угодою. Далі суд встановлює порядок дослідження доказів. ГПК не містить норм, які б регламентували порядок дослідження доказів, тому при вирішенні цього питання суддя керується головним чином порядком, який вироблено судовою практикою. Після цього суддя

заслуховує пояснення осіб, які беруть участь у засіданні, послідовно досліджує письмові докази, речові докази, висновок експерта тощо.

Порядок ведення засідання, як зазначено у ст. 74 ГПК, визначається суддею, а у разі розгляду справи 3 суддями — суддею, який головує у засіданні.

Статтею 81-1 ГПК передбачено, що у судовому засіданні, а також про огляд і дослідження письмових або речових доказів у місці їх знаходження складається протокол. У окремих випадках судовий процес також забезпечується шляхом здійснення стенографічного фіксування господарського процесу, а також аудіо- чи відеозапису судового засідання.

Протокол відтворює у письмовій формі діяльність суду, учасників процесу з розгляду справи, і на його підставі апеляційна інстанція може перевірити і вирішити питання правильності дій суду при розгляді господарського спору, відповідності рішення даним, встановленим у судовому засіданні. Протокол судового засідання ведеться секретарем судового засідання і повинен відповідати формі, встановленій законом.

У протоколі судового засідання має бути зазначено: рік, місяць, число і місце судового засідання; найменування суду, що розглядає справу, та склад суду; номер справи і найменування сторін; відомості про явку в судове засідання представників сторін, інших учасників судового процесу або про причини їх неявки; відомості про роз'яснення господарським судом сторонам та іншим особам, які беруть участь у справі, їх процесуальних прав і обов'язків, зокрема, права заявляти відводи, та попередження перекладача про відповідальність за завідомо неправильний переклад, судового експерта — за дачу завідомо неправильного висновку або відмову від дачі висновку; усні заяви і клопотання сторін та інших осіб, які беруть участь у справі; усні роз'яснення судовими експертами своїх висновків і відповіді на поставлені до них додаткові запитання.

Протокол має бути підписаний у 3-денний термін суддею або у разі розгляду справи 3 суддями — головуючим у колегії суддів і секретарем судового засідання. З протоколом можуть ознайомитись сторони, що брали участь у розгляді справи. У разі незгоди з текстом протоколу або окремими його частинами (неповнота викладення позицій сторін, неточності, помилки тощо) сторони мають право подати свої зауваження у письмовій формі з зазначенням сторінки протоколу і суті зауваження у 5-денний термін після підписання протоколу. У разі подання зауважень на протокол судового засідання господарський суд протягом 5 днів з дня подання зауважень виносить мотивовану ухвалу, в якій приймає або відхиляє їх.

Вирішення спору по суті (тобто задоволення позову чи відмова в позові повністю або частково) завершується прийняттям рішення.

Рішення господарського суду

Судове рішення є ключовим інститутом господарського процесуального права і об'єктивно визнається найважливішим видом судових документів. Природно, що цей інститут завжди був в центрі уваги практиків та науковців.

Судове рішення — це процесуальний документ, що приймається суддею (у разі вирішення спору колегіально — більшістю голосів суддів) за результатами обговорення усіх обставин справи, ухвалюється у письмовій формі від імені України і складається із вступної, описової, мотивувальної і резолютивної частин.

Інститут судового рішення складається з декількох елементів. Судове рішення приймається суддею за результатами обговорення усіх обставин справи, а якщо спір вирішується колегіально, — більшістю голосів суддів. Жодний із суддів не має права утримуватись від голосування. Головуючий суддя голосує останнім.

Суддя, який не згодний з рішенням більшості складу колегії суддів, зобов'язаний підписати процесуальний документ і має право викласти письмово свою окрему думку, яка долучається до

справи, але не оголошується.

Рішення господарського суду викладається письмово, ухвалюється іменем України. Воно складається із вступної, описової, мотивувальної і резолютивної частин. У ст. 84 ГПК детально характеризується зміст рішення.

У вступній частині вказуються найменування господарського суду, номер справи, дата прийняття рішення, найменування сторін, ціна позову, прізвища судді, представників сторін, прокурора та інших осіб, які брали участь у засіданні, посади цих осіб.

Описова частина повинна містити стислий виклад вимог позивача, відзиву на позовну заяву, заяв, пояснень і клопотань сторін та їх представників, інших учасників судового процесу, опис дій, виконаних господарським судом.

Мотивувальна частина містить обставини справи, що були встановлені господарським судом; причини виникнення спору; докази, на підставі яких прийнято рішення; зміст письмової угоди сторін, якщо її досягнуто; доводи, за якими господарський суд відхилив клопотання і докази сторін, їх пропозиції щодо умов договору або угоди сторін; законодавство, яким господарський суд керувався, приймаючи рішення; обґрунтування відстрочки або розстрочки виконання рішення.

І нарешті, резолютивна частина має містити висновок про задоволення позову або про відмову в позові повністю чи частково по кожній з заявлених вимог. Висновок не повинен залежати від настання або ненастання якихось обставин.

При задоволенні позову в резолютивній частині рішення вказується: найменування сторони, на користь якої вирішено спір, і сторони, з якої здійснено стягнення грошових сум або яка зобов'язана виконати відповідні дії, строк виконання цих дій, а також строк сплати грошових сум при відстрочці або розстрочці виконання рішення; розмір сум, що підлягають стягненню, до яких може належати основна заборгованість за матеріальні цінності, виконані роботи та надані послуги, неустойка, штраф, пеня та збитки; найменування і номер рахунка, з якого підлягають стягненню грошові суми; перелік майна, що підлягає передачі, і місце його знаходження; найменування, номер і дата виконавчого або іншого документа про стягнення коштів у безспірному порядку, а також сума, що не підлягає списанню.

Вирішення спорів у апеляційних господарських судах

Апеляційні господарські суди належать до апеляційних спеціалізованих судів. Відповідно до Указу Президента України від 11 липня 2001 р. № 511/2001 "Про утворення апеляційних господарських судів та затвердження мережі господарських судів" були утворені апеляційні господарські суди з розташуванням їх у містах Києві, Севастополі, Дніпропетровську, Донецьку, Одесі, Харкові та Львові. Указом Президента України від 30 травня 2002 р. № 499/2002 "Про утворення Житомирського та Запорізького апеляційних господарських судів та внесення змін до мережі та кількісного складу суддів господарських судів України" додатково в системі господарських судів України були створені Житомирський і Запорізький апеляційні господарські суди. За загальним правилом вирішення господарських спорів завершується прийняттям рішення чи винесенням ухвали судом першої інстанції. Поряд з цим, слід погодитись з думкою В.С. Щербини, гдo в окремих випадках господарське судочинство продовжується в апеляційній і касаційній інстанціях.

Апеляційний господарський суд під час розгляду скарги або подання перевіряє законність і обґрунтованість рішення місцевого господарського суду у повному обсязі і не пов'язаний доводами апеляційної скарги.

Апеляційна інстанція за результатами розгляду скарги або подання відповідно до ст. 103 ГПК має право:

- 1) залишити рішення місцевого господарського суду без змін, а скаргу (подання) без задоволення;
- 2) скасувати рішення повністю або частково і прийняти нове рішення;
- 3) скасувати рішення повністю або частково і припинити провадження у справі або залишити

позов без розгляду повністю або частково;

4) змінити рішення.

Суд апеляційної інстанції залишає рішення місцевого суду без змін, а скаргу (подання) без задоволення у разі, коли дійде висновку, що рішення суду першої інстанції є законним та обґрунтованим, а мотиви скарги несуттєві. У разі залишення скарги або подання без задоволення у постанові обов'язково повинні бути зазначені мотиви, на підставі яких аргументи, вказані ускарзі (поданні), визнані неправильними і несуттєвими для скасування рішення.

У процесі перегляду справи апеляційний господарський суд за наявними у справі і додатково поданими доказами повторно розглядає справу. Додаткові докази приймаються судом, якщо заявник обґрунтував неможливість їх подання до суду першої інстанції з причин, що не залежали від нього.

Відповідно до ст. 99 ГПК, роз'яснення Президії Вищого господарського суду України від 28 березня 2002 р. № 04-5/366 "Про деякі питання практики застосування розділу XII Господарського процесуального кодексу України" апеляційний господарський суд під час перегляду справи у апеляційному порядку користується правами, наданими суду першої інстанції, за правилами розгляду цих справ у першій інстанції, з урахуванням особливостей апеляційного судочинства.

Однією з особливостей розгляду справи у апеляційній інстанції є те, що вона не приймає і не розглядає нові вимоги, які не були пред'явлені під час розгляду спору в першій інстанції.

За твердженням А.Д. Кейліна, можливість пред'явлення нових вимог у апеляційному порядку буде суперечити принципу процесуальної економії, оскільки могла скластися така ситуація, коли її суді першої інстанції розглядалося б частина позовних вимог, а інша частина могла бути розглянута у апеляційному суді.

Слід також зазначити, що в апеляційній інстанції надається можливість зміни первісних вимог. Мова йде, наприклад, про вимогу сплати процентів, розмір яких збільшується за час розгляду справи, про стягнення вартості втраченого майна, що складає предмет спору, про зменшення або збільшення розміру позовної вимоги.

3.2. Адміністративні суди України.

Адміністративні суди — спеціалізовані суди загальної юрисдикції, які здійснюють у порядку адміністративного провадження розгляд адміністративних справ, що пов'язані з правовідносинами у сфері державного управління та місцевого самоврядування (справи адміністративної юрисдикції), крім справ адміністративної юрисдикції у сфері військового управління, розгляд яких здійснює військовий суд.

Адміністративні суди покликані здійснювати розгляд справ, що виникають із публічно-правових правовідносин між фізичними, юридичними особами з одного боку та органами державної влади і управління, органами місцевого самоврядування, службовими особами та іншими суб'єктами при здійсненні ними владних управлінських функцій на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень, з іншого.

Суб'єкт владних повноважень — орган державної влади, орган місцевого самоврядування, посадова чи службова особа, інший суб'єкт, які здійснюють владні управлінські функції на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.

Публічна служба — діяльність на державних політичних посадах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, дипломатична служба, інша державна служба, служба в органах влади АРК, органах місцевого самоврядування.

Систему адміністративних судів складають: місцеві адміністративні суди, апеляційні адміністративні

суди, Вищий адміністративний суд України та судова палата у адміністративних справах ВСУ. Місцеві адміністративні суди є судами першої інстанції, яким підсудні всі адміністративні справи, окрім тих, що підсудні вищестоящим адміністративним судам. Апеляційні адміністративні суди є судами першої та апеляційної інстанцій. У Прикінцевих та Перехідних положеннях Закону "Про судоустрій України" зазначається, що до утворення системи адміністративних судів розгляд справ, віднесених до підсудності адміністративних місцевих судів, здійснюють місцеві загальні суди. справи, що належать до підсудності адміністративних апеляційних судів та Вищого адміністративного суду України, здійснюватимуть відповідні загальні апеляційні суди та ВСУ, в порядку, що встановлено процесуальним законодавством, шляхом запровадження спеціалізації суддів з розгляду справ адміністративної юрисдикції, в тому числі утворення судових колегій цієї категорії.

Указом Президента України від 16 листопада 2004 р. № 1417/2004 "Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх мережі та кількісного складу суддів" з 1 січня 2005 р. в системі адміністративних судів України було створено місцеві та апеляційні адміністративні суди.

Граничну чисельність працівників апарату місцевих адміністративних судів та апеляційних адміністративних було затверджено розпорядженням Кабінету Міністрів від 21 липня 2005 р. № 278-р "Про затвердження граничної чисельності працівників апарату місцевих адміністративних судів та апеляційних адміністративних судів". Повноваження адміністративних судів щодо розгляду справ адміністративної юрисдикції, порядок звернення до адміністративних судів і порядок здійснення адміністративного судочинства визначено КАС.

Справа адміністративної юрисдикції — публічно-правовий спір, у якому хоча б однією зі сторін є орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування, їхня посадова чи службова особа або інший суб'єкт, який здійснює владні управлінські функції на основі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень.

До адміністративних судів можуть бути оскаржені будь-які рішення, дії чи бездіяльність суб'єктів владних повноважень, крім випадків, коли щодо таких рішень, дій чи бездіяльності Конституцією чи законами України встановлено інший порядок судового провадження.

У справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони:

- на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України;
- з використанням повноважень з метою, з якою це повноваження надано;
- обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії);
- безсторонньо (неупереджено);
- добросовісно;
- розсудливо;
- з дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи несправедливій дискримінації;
- пропорційно, зокрема з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване рішення (дія);
- з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення;
- своєчасно, тобто протягом розумного строку (ст. 2 КАС).

Правосуддя в адміністративних судах здійснюється на таких засадах: верховенство права; законність; рівність усіх учасників адміністративного процесу перед законом і судом; змагальність сторін, диспозитивність та офіційне з'ясування всіх обставин у справі; гласність і відкритість адміністративного процесу; забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішень адміністративного суду; обов'язковість судових рішень.

Компетенція адміністративних судів

Відповідно до ст. 17 КАС **компетенція** адміністративних судів поширюється на:

- спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності; спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби;
- спори між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень, а також спори, які виникають з приводу укладання та виконання адміністративних договорів;
- спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених законом;
- спори щодо праводносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму.

Предметна підсудність адміністративних справ

Місцевим загальним судам як адміністративним судам, відповідно до положень ст. 18 КАС, підсудні:

- 1) адміністративні справи, у яких однією зі сторін є орган чи посадова особа місцевого самоврядування, посадова чи службова особа органу місцевого самоврядування, крім тих, які підсудні окружним адміністративним судам;
- 2) усі адміністративні справи з приводу рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень у справах про притягнення до адміністративної відповідальності;
- 3) у разі невизначення КАС предметної підсудності адміністративної справи така справа розглядається місцевим адміністративним судом за вибором позивача.

Окружним адміністративним судам підсудні адміністративні справи, у яких однією зі сторін є орган державної влади, інший державний орган, орган влади АРК, їх посадова чи службова особа, крім справ з приводу їхніх рішень, дій чи бездіяльності у справах про адміністративні проступки.

За вибором позивача розглядаються і вирішуються справи щодо оскарження дій або бездіяльності посадових чи службових осіб місцевих органів виконавчої влади у місцевих загальних судах як адміністративних судах або окружних адміністративних судах.

Вищому адміністративному суду України як суду першої і останньої інстанції підсудні справи:

- 1) щодо встановлення Центральною виборчою комісією результатів виборів або всеукраїнського референдуму;
- 2) щодо скасування реєстрації кандидата на пост Президента України.

Адміністративні справи вирішуються адміністративним судом за місцезнаходженням відповідача. У справах щодо оскарження правових актів індивідуальної дії, а також дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень, які стосуються інтересів конкретної особи, адміністративні справи вирішуються адміністративними судами за місцем проживання (перебування, знаходження) позивача. Адміністративні справи про оскарження нормативно-правових актів Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерства чи іншого центрального органу виконавчої влади, Національного банку України чи іншого суб'єкта владних повноважень, повноваження якого поширюються на всю територію України, справи, відповідачем у яких є закордонне дипломатичне чи консульське представництво України, їхня посадова чи службова особа, а також адміністративні справи про анулювання реєстраційного свідоцтва політичної партії, про заборону (примусовий розпуск, ліквідацію) політичної партії вирішуються окружним адміністративним судом, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ.

Місцеві адміністративні суди (місцеві загальні суди як адміністративні суди та окружні адміністративні суди), а також Вищий адміністративний суд України у випадках, встановлених КАС, вирішують адміністративні справи як **суди першої інстанції**.

Апеляційні адміністративні суди переглядають судові рішення місцевих адміністративних судів (місцевих загальних судів як адміністративних судів та окружних адміністративних судів), які

знаходяться у межах їхньої територіальної юрисдикції, в **апеляційному порядку** як суди апеляційної інстанції.

Вищий адміністративний суд України переглядає судові рішення місцевих та апеляційних адміністративних судів у **касаційному порядку** як суд касаційної інстанції. У випадку, визначеному ч. 6 ст. 177 КАС, Вищий адміністративний суд України переглядає в апеляційному порядку як суд апеляційної інстанції судові рішення окружного адміністративного суду, територіальна юрисдикція якого поширюється на місто Київ.

ВСУ переглядає судові рішення адміністративних судів за **винятковими обставинами** (ст. 20 КАС). До складу адміністративних судів входять професійні судді, що були обрані чи призначені відповідно до законодавства та мають певний досвід роботи у галузі правознавства.

3.3. Вищі судові органи спеціалізованих судів України

Вищі спеціалізовані суди здійснюють перегляд у порядку касаційного провадження справи відповідної судової юрисдикції, які були розглянуті місцевими судами. Вищі спеціалізовані суди складаються з професійних суддів, які були обрані на ці посади безстроково. Їх мінімальний практичний досвід у галузі правознавства на посаді судді становить не менше 5 років. Добір кандидатів на посаду судді вищого спеціалізованого суду здійснюється на підставі висновку Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про можливість обрання кандидата на зазначену посаду. Остаточне рішення, враховуючи подання голови вищого спеціалізованого суду та висновку комісії, приймає Верховна Рада України.

Організація роботи вищого спеціалізованого суду Голова вищого спеціалізованого суду

Очолює вищий спеціалізований суд та здійснює адміністративне керівництво цією установою голова суду та його заступник. Вони призначаються на ці посади терміном на 5 років із числа суд-дів вищого спеціалізованого суду. Законом дозволяється повторно, після першого 5-річного терміну, призначення того ж судді на цю саму адміністративну посаду. Голова вищого спеціалізованого суду звільняється з посади Президентом України за поданням Голови ВСУ на підставі рекомендації Ради суддів України. Звільнення судді з посади голови вищого спеціалізованого суду може бути ініційовано Вищою радою юстиції. Слід звернути увагу на те, що звільнення голови вищого спеціалізованого суду або його заступників з керівної посади не припиняє повноважень судді. А у випадках припинення повноважень судді, що був призначений на посаду голови суду, здійснення керівництва припиняється.

Запорукою успішної роботи вищого спеціалізованого суду, як і будь-якої судової установи, є належне керівництво та організація його діяльності. Саме ці функції здійснює голова суду. Основу організаційного керівництва становить право голови видавати обов'язкові до виконання розпорядження чи накази, а головне — забезпечувати їх виконання тими особами, яким вони були адресовані.

Як керівник вищого спеціалізованого суду, голова уповноважений виконувати низку зобов'язань, за виконання яких він несе персональну відповідальність. Відповідно до ст. 41 Закону "Про судоустрій України" голова вищого спеціалізованого суду, маючи у своєму розпорядженні фінансові, організаційно-технічні ресурси, забезпечує виконання наступних професійних та певних державно-владних повноважень:

- 1) розподіляє обов'язки між заступниками голови суду;
- 2) на підставі акта про обрання суддею вищого спеціалізованого суду або припинення повноважень судді цього суду видає відповідний наказ;
- 3) утворює судові палати та вносить на затвердження президії суду персональний їх склад;
- 4) організовує роботу президії та головує на її засіданнях;
- 5) скликає Пленум вищого спеціалізованого суду;
- 6) організовує ведення та аналіз судової статистики, вивчення та узагальнення судової практики, має

право витребувати з відповідного суду справи, судові рішення в яких набрали законної сили;

7) погоджує подання щодо утворення та ліквідації відповідних місцевих та апеляційних спеціалізованих судів;

8) інформує Пленум ВСУ про діяльність суду та здійснює інші повноваження.

Успішна робота тісно пов'язана з професійним рівнем суддівського корпусу. Тому голова суду організовує підвищення кваліфікації суддів та працівників апарату суду. Підвищення кваліфікації неодмінно базується на результатах аналізу судової статистики та узагальнень судової практики і відбувається, з одного боку, на основі загальних планів роботи суду, окремих планів, що координуються Академією суддів України, навчально-методичними установами, іноземними та міжнародними структурами, а з іншого — шляхом проведення конференцій, семінарів, зборів, занять, нарад та ін. У вищому спеціалізованому суді можуть утворюватися судові палати з розгляду окремих категорій справ за визначеною спеціалізацією в межах господарської чи адміністративної юрисдикції.

Для підвищення ефективності роботи та оперативного виконання функцій керівництва структурними підрозділами суду голова вищого спеціалізованого суду має першого заступника та заступників — голів судових палат. У разі відсутності голови вищого спеціалізованого суду його обов'язки виконує перший заступник, а якщо і він відсутній — один із заступників голови суду відповідно до розподілу обов'язків. Розподіл цих та інших службових обов'язків серед заступників фіксується письмовим розпорядженням голови вищого спеціалізованого суду. За необхідності голова вищого спеціалізованого суду за погодженням з президією суду призначає у складі судової палати заступника голови цієї палати з числа суддів цього суду. Заступник голови судової палати вищого спеціалізованого суду виконує доручення голови судової палати щодо організації діяльності, а у разі його відсутності — здійснює обов'язки голови судової палати. За відсутності заступника голови судової палати обов'язки голови судової палати виконує старший за віком суддя палати.

Президія вищого спеціалізованого суду

Для вирішення організаційних питань у вищому спеціалізованому суді діє президія суду, яка складається з голови, його заступників, заступників голів палат і суддів цього суду, що були обрані до складу президії. Законодавством зазначено, що до президії вищого спеціалізованого суду входять голова вищого спеціалізованого суду, його заступники, а також судді, кількісний склад яких визначається Пленумом вищого спеціалізованого суду. Судді обираються до складу президії на загальних зборах суддів цього суду шляхом таємного голосування.

Рішення президії приймаються у вигляді постанов відкритим або таємним голосуванням більшістю голосів членів президії, присутніх на засіданні, і підписуються головою суду чи його заступником, який головував на засіданні.

Пленум вищого спеціалізованого суду

Для вирішення загальних питань судів відповідної юрисдикції у суді цього рівня діє Пленум вищого спеціалізованого суду у складі всіх суддів вищого спеціалізованого суду та голів апеляційних спеціалізованих судів. Законодавчо повноваження Пленуму як колективного органу щодо вирішення загальних питань діяльності відповідних спеціалізованих судів загальної юрисдикції визначаються у ст. 44 Закону "Про судоустрій України". Пленум вищого спеціалізованого суду:

— дає роз'яснення з питань застосування спеціалізованими судами законодавства при вирішенні справ відповідної юрисдикції (адміністративної або господарської). З метою однакового і правильного застосування чинного законодавства Голова вищого спеціалізованого суду вносить на розгляд Пленуму окремі питання,

які мають значення при винесенні рішення. Роз'яснення базуються на результатах вивчення та

узагальнення судової практики та аналізу судової статистики відповідних спеціалізованих судів;
—затверджує склад Науково-консультативної ради при вищому спеціалізованому суді, склад редакційної колегії друкованого органу суду;
—вносить в установленому порядку пропозиції щодо необхідності змінення чинного законодавства;
—приймає рішення про звернення до КСУ з поданням щодо офіційного тлумачення Конституції та вирішує інші питання, віднесені законом до його повноважень.

Пленум вищого спеціалізованого суду скликається не рідше 2 разів на рік. Про дату його скликання члени Пленуму повідомляються за 10 днів до засідання. У цей же строк надсилаються матеріали щодо питань, які виносяться на розгляд Пленуму.

Законом передбачено можливість брати участь у засіданнях Пленуму при розгляді питань щодо роз'яснення законодавства Генеральному прокурору України та Міністру юстиції України. Участь у роботі Пленуму вищого спеціалізованого суду полягає не тільки у присутності на засіданні, а й можливості виступити та взяти участь у обговоренні відповідних питань.

Пленум приймає рішення у вигляді постанов вищого спеціалізованого суду відкритим голосуванням більшістю голосів членів Пленуму, яке підписується головуючим на його засіданні.

Науково-консультативна рада вищого спеціалізованого суду

Науково-консультативна рада вищого спеціалізованого суду відповідно до ст. 45 Закону України "Про судоустрій України" створюється при суді для опрацювання питань, які пов'язані з роз'ясненнями законодавства, наданням висновків щодо проектів законів та інших нормативно-правових актів та з інших питань, пов'язаних з необхідністю наукового забезпечення діяльності вищого спеціалізованого суду. Під час засідань Науково-консультативної ради вищого спеціалізованого суду можуть обговорюватись теоретичні праці суддів, методичні рекомендації, посібники з питань застосування права, судочинства, здійснення правосуддя та організації діяльності судової системи.

Законом не визначено термін, на який утворюється Науково-консультативна рада вищого спеціалізованого суду, але, виходячи з практики ВСУ вона утворюється строком на 5 років. До її складу входять голова, його заступники, вчений секретар та члени ради, це, як правило, вчені-юристи, судді та інші фахівці, характер діяльності яких пов'язаний з судовою владою та роботою судів. Склад ради затверджується на засіданні Пленуму за поданням голови вищого спеціалізованого суду.

Вищий господарський суд України

Вищий господарський суд України є вищим судовим органом у системі спеціалізованих судів, що розглядають господарські спори.

Вищий господарський суд є судом касаційної інстанції в господарських спорах.

У процесі судової реформи Законом України від 21 червня 2001 р. "Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу України" Кодекс було доповнено розділом, що стосується перегляду рішень, постанов та ухвал господарського суду.

Касаційна інстанція не має права встановлювати або вважати доведеними обставини, що не були встановлені у рішенні або постанові господарського суду чи відхилені ним, вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу, про перевагу одних доказів над іншими, збирати нові докази або додатково перевіряти докази.

У касаційній інстанції не приймаються і не розглядаються вимоги, що не були предметом розгляду в суді першої інстанції.

Вищий адміністративний суд України

Створення Вищого адміністративного суду України передбачено Указом Президента України "Про Апеляційний суд України, Касаційний суд України та Вищий адміністративний суд України".

Вищий адміністративний суд України є вищим судовим органом у системі спеціалізованих судів, що розглядають спори, які виникли у сфері публічних правовідносин.

Вищий адміністративний суд України є судом касаційної інстанції в адміністративних справах.

Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та обов'язки, мають право оскаржити в касаційному порядку судові рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку, а також судові рішення суду апеляційної інстанції повністю або частково.

Касаційна скарга на судові рішення подається протягом 1 місяця після набрання законної сили судовим рішенням суду апеляційної інстанції, а в разі складення постанови в повному обсязі відповідно до ст. 160 КАС — з дня складення постанови в повному обсязі.

Суд касаційної інстанції перевіряє правильність застосування судами першої та апеляційної інстанцій норм матеріального та процесуального права, правової оцінки обставин у справі і не може досліджувати докази, встановлювати та визнавати доведеними обставини, що не були встановлені в судовому рішенні, та вирішувати питання про достовірність того чи іншого доказу. Суд касаційної інстанції переглядає судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій у межах касаційної скарги, але при цьому може встановлювати порушення норм матеріального чи процесуального права, на які не було посилання в касаційній скарзі.

Суд касаційної інстанції, відповідно до ст. 223 КАС за наслідками розгляду касаційної скарги має право:

- залишити касаційну скаргу без задоволення, а судові рішення — без змін;
- змінити судові рішення суду апеляційної інстанції, скасувавши судові рішення суду першої інстанції;
- змінити судові рішення суду апеляційної інстанції, залишивши судові рішення суду першої інстанції без змін;
- змінити судові рішення суду першої інстанції, скасувавши судові рішення суду апеляційної інстанції;
- скасувати судові рішення суду апеляційної інстанції та залишити в силі судові рішення суду першої інстанції;
- скасувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій і направити справу на новий розгляд або для продовження розгляду;
- скасувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій і залишити позовну заяву без розгляду або закрити провадження;
- визнати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій такими, що втратили законну силу, і закрити провадження;
- скасувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій та ухвалити нове судові рішення.

Судові рішення Вищого адміністративного суду України набувають законної сили з моменту проголошення і не можуть бути оскаржені. Постанова або ухвала суду, яка набрала законної сили, є обов'язковою для осіб, які беруть участь у справі, для їхніх правонаступників, а також для всіх органів, підприємств, установ та організацій, посадових чи службових осіб, інших фізичних осіб і підлягає виконанню на всій території України.

Глава 4 Верховний Суд України

Статтею 125 Конституції ВСУ визнано найвищим органом у системі судів загальної юрисдикції.

ВСУ — найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції, що здійснює правосуддя, забезпечує однакове застосування законодавства усіма судами загальної юрисдикції.

Склад та повноваження ВСУ

До компетенції ВСУ належить перегляд у касаційному порядку рішень загальних судів, що набрали законної сили у цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних справах, на підставах і в порядку, встановленим кримінальним, адміністративним або цивільним процесуальним законодавством. Також здійснюється перегляд в порядку повторної касації, а у випадках, передбачених законом, суд розглядає інші справи у зв'язку з винятковими обставинами.

ВСУ уповноважений:

- 1) давати судам роз'яснення з питань застосування законодавства на основі узагальнення судової практики та аналізу судової статистики; у разі необхідності визнавати нечинними роз'яснення Пленуму вищого спеціалізованого суду;
- 1).переглядати справи у зв'язку з винятковими обставинами у порядку, встановленому процесуальним законом; переглядати справи у касаційному порядку у випадках, встановлених законом; у випадках, передбачених законом, розглядати інші справи, пов'язані з винятковими обставинами;
- 2) давати висновок щодо наявності чи відсутності в діях, у вчиненні яких обвинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину. ВСУ надає за зверненням Верховної Ради письмове подання про неможливість виконання Президентом своїх повноважень за станом здоров'я;
- 3) звертатись до КСУ у випадках виникнення у судів загальної юрисдикції при здійсненні ними правосуддя сумнівів щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів;
- 4) вести та аналізувати судову статистику, вивчати та узагальнювати судову практику, знайомитися в судах з практикою застосування законодавства;
- 5) в певних межах вирішувати питання, що впливають з міжнародних договорів України, представляти суди загальної юрисдикції у відносинах з судами інших держав.

ВСУ наділений повноваженнями щодо розгляду справ, які пов'язані з **винятковими обставинами**. Перегляд судових рішень за винятковими обставинами є різновидом касаційного провадження (ст. 353 ЦПК, ст. 235 КАС).

Компетенція ВСУ поширюється на всю територію України, і він виступає як остаточна судова інстанція — вища в усіх справах, що віднесені законом до компетенції судів загальної юрисдикції.

При виконанні одного з найважливіших завдань щодо судового нагляду за діяльністю системи судів загальної юрисдикції, ВСУ повинен забезпечити здійснення правосуддя на всій території держави в точній відповідності з Конституцією, що, у свою чергу, буде сприяти ефективному захисту прав і свобод громадян, а також боротьбі зі злочинністю й іншими правопорушеннями. Для забезпечення реальної дії принципу гласності і законності правосуддя ВСУ один раз у 5 років інформує про свою діяльність Верховну Раду України.

У відповідності зі ст. 128 Конституції і ст. 48 Закону "Про судоустрій України" ВСУ обирається безстроково Верховною Радою України у складі Голови Суду, заступників, суддів ВСУ у кількості, що встановлюється указом Президента за поданням Голови ВСУ, погодженим з Радою суддів України.

ВСУ діє у складі:

- Судової палати у цивільних справах;
- Судової палати у кримінальних справах;
- Судової палати у господарських справах;
- Судової палати у адміністративних справах;
- Військової судової колегії.

Судді ВСУ

Суддею ВСУ може бути фахівець з високим рівнем кваліфікації. Законом "Про статус суддів" передбачено певні умови для зайняття посади судді: він має бути обов'язково громадянин України, який володіє державною мовою, досяг на день обрання 35 років, з вищою юридичною освітою та стажем роботи у галузі права не менше 10 років, з яких не менше 5 років на посаді судді місцевого, апеляційного суду. Не може бути обраний на посаду судді громадянин, який має судимість, обмежений у дієздатності або визнаний недієздатним за рішенням суду.

Законодавчо також передбачено певні обмеження щодо поєднання суддівських повноважень та інших видів діяльності. Так, суддя не може бути членом будь-якої політичної партії чи профспілки, не має право брати участь у політичній діяльності, мати представницький мандат та обіймати будь-які інші оплачувані посади і виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої оплачуваної роботи.

Судді найвищої судової ланки обираються безстроково Верховною Радою України.

Організація роботи у ВСУ. Повноваження Голови ВСУ

Основною фігурою у вирішенні завдань організації і ефективної роботи суду є Голова ВСУ. Він наділений широкими повноваженнями щодо визначення напряму й організації роботи найвищої ланки судової системи України. При здійсненні загального керівництва роботою ВСУ Голова особисто чи через своїх заступників організує діяльність з розгляду судових справ у порядку касаційного провадження. Голова ВСУ має першого заступника та заступників, які у разі відсутності Голови суду виконують його повноваження відповідно до розподілу обов'язків.

Перебування на посаді Голови ВСУ не звільняє його від здійснення повноважень судді. Визначення терміна "посада" чітко регламентовано Законом України "Про державну службу", а щодо Голови Суду його можна сформулювати наступним чином:

Посада Голови ВСУ — визначена структурою та штатним розкладом первинна структурна одиниця судового органу та апарату суду, яка спрямовує та здійснює загальне організаційне керівництво діяльністю суду, представляє всю систему судів загальної юрисдикції у відносинах з іншими органами державної влади України, органами місцевого самоврядування, а також з судовими органами інших держав та міжнародними організаціями.

Голова ВСУ обирається і звільняється з посади шляхом таємного голосування Пленумом ВСУ в порядку визначеному законом. Термін перебування на посаді — 5 років. Він не може бути обраний на цю посаду більше ніж на два строки підряд. Кількісний склад **ВСУ** визначається Верховною Радою. Голова ВСУ скликає Пленум і Президію ВСУ і вносить на їхній розгляд важливі питання, що вимагають вирішення, забезпечує своєчасну підготовку матеріалів, що підлягають розгляду на засіданнях Пленуму чи Президії. Для цього він дає відповідні доручення своїм заступникам, членам суду, секретарям Пленуму і Президії, іншим працівникам апарату суду, що збирають, вивчають, аналізують судову практику і готують проекти відповідних постанов.

Голова ВСУ за посадою входить до складу Вищої ради юстиції.

Усю сукупність повноважень Голови Суду умовно можна поділити на судові, управлінські, організаційні та представницькі (див. таблицю). Їх можна зобразити наступним чином.

Судові палати ВСУ

Судові палати ВСУ у кримінальних, цивільних, господарських, адміністративних справах та Військова судова колегія є основним підрозділом вищої ланки судової системи, зважаючи на їх завдання і обсяг повноважень. Вони уповноважені розглядати в межах повноважень, визначених чинним законодавством, судові справи, вивчати і узагальнювати судову практику, аналізувати судову статистику, готувати проекти постанов Пленуму ВСУ. За загальним правилом, судові палати утворюються на підставі рішення Пленуму за поданням Голови ВСУ.

Організаційне керівництво відповідною Судовою палатою здійснює голова палати. Він призначається на посаду за рекомендацією Президії ВСУ з числа суддів ВСУ шляхом таємного голосування, строком на 5 років та звільняється з посади Пленумом ВСУ. Голови Судових палат ВСУ головують у судових палатах, які вони очолюють, чи призначають для цього одного з суддів, формують склад суду для розгляду конкретної справи в судовому засіданні відповідної палати. Ці повноваження умовно можна назвати судовими. А до організаційних функцій голів судових палат відносяться: здійснення керівництва відповідною судовою палатою; інформувати Президію ВСУ про діяльність судової палати; витребувати з відповідних судів справи, судові рішення в яких набрали законної сили; організовувати ведення та аналіз судової статистики, вивчення і узагальнення судової практики відповідних палат тощо.

При судових палатах діє група наукових консультантів ВСУ, яка займається підготовкою проектів постанов Пленуму ВСУ.

Президія ВСУ

Президія ВСУ створюється для ефективнішої діяльності суду та вирішення внутрішніх організаційних питань ВСУ.

Президія ВСУ створюється і діє в складі Голови, заступників Голови, голів судових палат, секретаря та суддів ВСУ. Їх кількість визначається Пленумом ВСУ на підставі представлення Голови ВСУ.

До складу Президії ВСУ входять судді, що обираються таємним голосуванням за поданням Голови ВСУ Пленумом ВСУ строком на 5 років. Обраним вважається той суддя, за якого у процесі голосування було подано більшість голосів присутніх суддів на засіданні Пленуму.

Президія ВСУ:

- розглядає питання організації діяльності ВСУ, судових палат і всього апарату Суду;
- затверджує персональний склад судових палат та заслуховує інформацію голів судових палат і Військової судової колегії про їх діяльність;
- розглядає питання фінансування та організаційного забезпечення діяльності ВСУ і виробляє пропозиції щодо їх поліпшення;
- розглядає питання роботи з кадрами суддів, працівників апарату суду та підвищення їх кваліфікації;
- розглядає матеріали узагальнення судової практики та аналізу судової статистики. За результатами розгляду приймає відповідні рекомендації.

Діяльність Президії ВСУ проходить у засіданнях, що проводяться не рідше рази на 2 місяці. При розгляді питань діяльності спеціалізованих судів у засіданнях Президії беруть участь голови вищих спеціалізованих судів. Результатом розгляду різних питань є постанова, що приймається відкритим чи таємним голосуванням більшістю голосів членів Президії, які беруть участь у засіданні. Постанова підписується Головою ВСУ.

Пленум ВСУ

Пленум ВСУ — це колегіальний орган, що діє у складі ВСУ, повноваження якого визначаються

Конституцією України та Законом України "Про судоустрій України".

Пленум ВСУ діє у складі Голови, заступників і голів вищих спеціалізованих судів, їх перших заступників, голови Апеляційного суду України і суддів ВСУ. Порядок роботи Пленуму визначається ст. 55 Закону "Про судоустрій України" та Регламентом Пленуму ВСУ.

Пленум ВСУ уповноважений:

- 1) обирати на посаду та звільняти з посади шляхом таємного голосування Голову ВСУ;
- 2) утворювати судові палати, визначати їх кількісний склад та призначати голів судових палат та їх заступників;
- 3) заслуховувати інформацію Голови ВСУ, голів судових палат ВСУ, голів вищих спеціалізованих апеляційних судів з питань, що стосуються організації роботи судових палат та діяльності відповідних судів;
- 4) давати роз'яснення судам загальної юрисдикції щодо питань застосування законодавства у практиці відповідних судів. Ці роз'яснення мають велике значення для забезпечення однакового тлумачення та застосування законів усіма суддями системи судів загальної юрисдикції;
- 5) приймати рішення про звернення до КСУ з питань конституційності законів та підзаконних актів;
- 6) схвалювати висновок стосовно наявності або відсутності в діяннях, у яких звинувачується Президент України, ознак державної зради чи іншого злочину; ухвалювати подання до Верховної Ради України про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я;
- 7) затверджувати Регламент Пленуму ВСУ (зараз діє Регламент, затверджений постановою Пленуму ВСУ від 10 червня 2002 р. № 7);
- 8) здійснювати інші повноваження, що передбачені законом. Пленум скликається за необхідності, але не рідше одного разу на 3 місяці, про що повідомляється його учасникам за 10 днів до засідання. Пленум ВСУ також може бути скликаний за рішенням Президії ВСУ чи на вимогу однієї третини суддів ВСУ на їх вимогу. У роботі Пленуму беруть участь Генеральний прокурор України, Міністр юстиції України та Голова Вищої ради юстиції. Вони можуть висловлювати свою думку з питань, що обговорюються, за виключенням питань про обрання, призначення суддів ВСУ на адміністративні посади та звільнення їх з цих посад. Відсутність Генерального прокурора України, Міністра юстиції України та Голови Вищої ради юстиції на засіданні Пленуму не перешкоджає його проведенню.

Засідання Пленуму проводиться державною мовою у діловій та конструктивній обстановці. Його учасники виступають, дають пояснення, ставлять запитання та відповідають на них. У разі, коли запрошена на засідання особа не володіє державною мовою, вона має право виступати й давати пояснення рідною або іншою мовою, якою володіє, або користуватись послугами перекладача, про що необхідно завчасно повідомити секретаря Пленуму. Забезпечення перекладу, відповідно до Регламенту Пленуму, покладається на управління міжнародно-правового співробітництва ВСУ. Регламентом Пленуму ВСУ передбачено форми звернення до Пленуму чи до суддів під час проведення засідання — це **"Високий Суд"**, **"Ваша честь"**, а присутні у залі засідання особи зобов'язані шанобливо ставитись до Пленуму та учасників і виконувати розпорядження головуєчого щодо додержання порядку.

Проекти постанов, які стосуються питань роз'яснення застосування законодавства у судовій практиці чи якими визнаються нечинними роз'яснення вищого спеціалізованого суду, надсилаються суддям, що входять до складу Пленуму, Генеральному прокурору України та Міністру юстиції України, Голові Вищої ради юстиції та іншим особам, які беруть участь у засіданні, не пізніше як за 10 днів до засідання Пленуму. Його засідання є повноважними за наявності не менш двох третин усього складу Пленуму ВСУ. За результатами засідання Пленум ВСУ приймає постанову, що підписується Головою і

секретарем, та публікується у офіційному друкованому органі ВСУ — журналі "Вісник Верховного Суду України".

Апарат ВСУ. Для ефективної роботи суду і здійснення правосуддя ВСУ має свій апарат, структура і штатна чисельність якого затверджується Верховною Радою України за поданням Голови ВСУ. Апарат Суду здійснює його організаційно-методичне та інформаційне забезпечення діяльності.

Науково-консультативна рада ВСУ утворюється строком на 5 років з числа висококваліфікованих фахівців у галузі права. Це вчені, судці, практичні працівники, які за характером своєї діяльності пов'язані з роботою судів загальної юрисдикції. Науково-консультативна рада ВСУ здійснює розгляд проектів постанов Пленуму ВСУ щодо роз'яснення законодавства, надання висновків щодо проектів законодавчих актів та з інших питань діяльності суду, підготовка яких потребує наукового забезпечення. Цей орган покликаний сприяти зміцненню законності при здійсненні правосуддя, тому розробка рекомендацій відбувається на підставі узагальнень та вивчень судової практики відповідних палат.

Офіційне друковане видання ВСУ. Офіційними друкованими виданнями ВСУ є "Вісник Верховного Суду України", "Рішення Верховного Суду України", "Постанови Пленуму Верховного Суду України", "Бібліотечка судді".

Це цікаво

У Старому Завіті наводиться приклад судового процесу, що проводився мудрим царем Соломоном. Дві жінки, що народили дітей з різницею в три дні, побажали, щоб їх розсудили. Одна стверджувала, що інша випадково задушила свою дитину уві сні, після чого викрала живу дитину, підмінивши своєю мертвою дитиною. Соломон велів принести меча і розрубати дитину, віддавши по половині позивачці і відповідачці. Відповідачка видала себе словами "Нехай не буде ні мені, ні їй — рубайте!". Справжня мати заплакала, благаючи не убивати сина, а залишити його відповідачці. Соломон віддав дитину позивачці.

***

Раб, що приїхав з хазяїном, викрав у пана одяг і гроші заявивши, що той — його слуга. Хазяїн сповістив про це халіфу. Останній наказав позивачу і відповідачу висунути голови у вікно, після чого скомандував кату "рубай голову рабу!" Раб швидко відскочив від вікна й у такий спосіб був викритий.

***

Три чоловіки підозрювалися у крадіжці. Судця дав їм по однаковій паличці і сказав, що у злодія паличка виросте за ніч на один вершок. Злодій, злякавшись, що його викриють, укоротив свою паличку на вершок. Наступного дня злодій був викритий.

***

Молодий грек збирав гроші, щоб заплатити гетері за володіння нею. Однак, насолодившись її чарами у своєму сні, він вирішив, що було б нерозважливо витратити гроші так легковажно. Довідавшись про це, розчарована гетера побажала через суд плати, за те що саме вона задовольнила пристрасть юнака, хоча і уві сні. Суддя наказав на її очах кинути гроші в басейн, щоб вона насолодилася блиском і дзенькотом золотих монет, так само, як юнак — уявною близькістю.

*Судді народу повинні бути не більше, ніж вуста,
які вимовляють слова Закону.*

Ш. Монтеск'є "Про дух законів"

Розділ V

ПРОФЕСІЙНІ СУДДІ, НАРОДНІ ЗАСІДАТЕЛІ ТА ПРИСЯЖНІ

5.1. Правовий статус суддів

Жодна судова система не може працювати ефективно й справедливо, не маючи внутрішніх захисних систем, які забезпечували б максимально високі етичні норми поведінки суддів. Їхня неупередженість, професіоналізм та чесність життєво необхідні для забезпечення підтримки і довіри до них з боку суспільства.

Від діяльності суду, професіоналізму суддів великою мірою залежить розвиток державності і втілення принципів правової держави. Кожен громадянин України має право на об'єктивне, неупереджене та справедливе правосуддя. Суддя, як носій судової влади в державі, наділений важливими повноваженнями під час здійснення правосуддя, основне з яких — приймати рішення від імені держави, що є обов'язковим для виконання на всій території України. Отже, авторитет суду, його рішень значною мірою залежить від авторитету судді, оцінки його поведінки — як під час здійснення правосуддя, так і за межами судочинства.

В Основних принципах незалежності судових органів, які були схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 р., вказується: "Особи, які обрані на посаду судді, повинні мати високі моральні якості і здібності, а також відповідну підготовку і кваліфікацію в галузі права" (п. 10).

Як зазначає В.Т. Маляренко, моральне право судити інших має лише людина, яка усвідомила свій державний та професійний обов'язок і яка виконує його не за примушуванням, а за велінням совісті. Судді мають бути притаманні високоморальні якості, повага до закону та неухильне дотримання його положень.

Правовий статус судді поєднує закріплені у національному законодавстві професійні права та обов'язки, його повноваження, гарантії при здійсненні незалежного правосуддя, відповідальність за неналежне виконання службових функцій. Безумовно, високий статус судді означає достатньо високі вимоги до кандидатів на посаду судді.

Порядок добору кандидатів на посаду судді

Порядок добору кандидатів на посаду судді, їх призначення чи обрання, додаткові вимоги до окремих категорій суддів, вимоги до професійного судді, порядок забезпечення його професійного, правового та соціального захисту визначаються законами "Про судоустрій України", "Про статус суддів", "Про Вищу раду юстиції", "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів", Указом Президента України "Про затвердження

Положення про Державну судову адміністрацію України", постановою Кабінету Міністрів України "Про затвердження Державної програми організаційного забезпечення діяльності судів на 2003—2005 роки", постановою Пленуму ВСУ від 12 квітня 1996 р. № 4 "Про застосування законодавства, що забезпечує незалежність суддів" та іншими нормативно-правовими актами.

Залежно від рівня та спеціалізації суду, на посаду професійного судді якого претендує потрапити кандидат, до нього пред'являються певні вимоги як професійного так і загально-соціального характеру. Суддею може бути призначений громадянин, що тривалий час проживає в Україні, знає культуру, побут, життя народу, мову, законодавство, має достатній життєвий та професійний досвід і зможе гідно представляти судову владу.

Ефективність правосуддя залежить від особистих якостей судді, його світогляду, юридичної підготовки, правосвідомості, професійних, організаторських, моральних, етичних якостей. Кандидат на посаду

професійного судді повинен відповідати цим високим умовам.

Історична довідка

Для заняття судово-прокурорських посад (сенатора, голови судової палати, голови окружного суду, товариша голови та членів судової палати, членів окружного суду) у дореволюційний період необхідно було мати освітній, віковий, майновий службовий ценз та інше.

На судово-прокурорські посади обирались або призначались особи від 25 років, що мали вищу юридичну освіту або склали екзамен з юридичних наук та набули на попередній службі відповідних знань у галузі судочинства. Важливою вимогою було наявність службового стажу. Для обрання на посаду сенатора стаж роботи повинен бути не менше 3 років служби на посадах обер-прокурора або його товариша, голови, члена або прокурора судової палати; на посаду голови судової палати — стаж не менше 3 років служби на посадах члена або прокурора судової палати або голови окружного суду; голови окружного суду, товариша голови та членів судової палати — стаж не менше 3 років служби на посадах члена або прокурора окружного суду; членів окружного суду — стаж не менше 3 років служби на посадах не нижче секретаря суду або 10 років практики як присяжного повіреного.

Призначення на посаду сенатора відбувалось на підставі іменного Імператорського наказу, на інші судово-прокурорські посади — Імператорським повелінням за поданням міністра юстиції.

Не могли бути призначені на посади суддів особи:

- 1) які знаходились під слідством за злочини або проступки;
- 2) до яких застосовувалось тюремне ув'язнення або більш суворе покарання;
- 3) які були звільнені зі служби, позбавлені дворянського, духовного чи іншого сану;
- 4) що були оголошені неспроможними боржниками;
- 5) які знаходяться під опікою за марнотратство;
- 6) що брали участь під час навчання в університеті "в протизаконних проявах";
- 7) іудейського віросповідання та іноземні піддані.

Вимоги до кандидатів на посади професійних суддів залежать від спеціалізації суду і ланки судової системи. Добір кандидатів у професійні судді здійснюється з числа осіб, які відповідають вимогам ст. 59 Закону "Про судоустрій України", за результатами проходження кваліфікаційної атестації.

Зокрема суддею місцевого суду (загального) може бути громадянин України:

- не молодше 25 років;
- який має вищу юридичну освіту;
- який має стаж роботи зі спеціальності у галузі права не менш 3 років;
- який проживає в Україні не менш десяти років;
- який володіє державною мовою.

Суддею апеляційного суду може бути громадянин України, який:

- на день обрання досяг 30-річного віку;
- має вищу юридичну освіту,
- має стаж роботи у галузі права не менш 5 років, з яких не менше 3 років на посаді професійного судді;
- проживає в Україні не менше 10 років;
- володіє державною мовою.

Кандидатом на посаду судді спеціалізованого суду (господарського, адміністративного) відповідного рівня (місцевого, апеляційного) може бути громадянин України, який відповідає вище означеним вимогам та має фахову підготовку з питань юрисдикції спеціалізованого суду і стаж роботи за спеціальністю не менше 5 років.

Суддею військового суду, крім зазначених вимог для суддів загальних судів, може бути громадянин України, який:

- перебуває на військовій службі;

—входить до штатної чисельності Збройних Сил України;

—має військове звання офіцерського складу.

Суддею вищого спеціалізованого суду може бути громадянин України, який:

—на день обрання досяг 30-річного віку;

—має вищу юридичну освіту;

—має стаж роботи у галузі права не менш 7 років, з яких не менше 5 років на посаді професійного судді;

—проживає в Україні не менше 10 років;

—володіє державною мовою.

Суддею ВСУ може бути громадянин України, який:

—на день обрання досяг 35-річного віку;

—має вищу юридичну освіту;

—має стаж роботи у галузі права не менш 10 років, з яких не менше 5 років на посаді професійного судді;

—проживає в Україні не менше 10 років;

—володіє державною мовою.

Детальніше, хотілося б зупинитись на окремих вимогах до кандидатів на посаду професійного судді. По-перше, це, безперечно має бути громадянин України — особа, яка знає країну, життя, мораль, традиції, переконання народу тощо.

По-друге, наявність вищої юридичної освіти. Відповідно до Закону України від 17 січня 2002 р. "Про вищу освіту" в Україні передбачені освітньо-кваліфікаційні рівні: молодший спеціаліст (підготовку забезпечують вищі навчальні заклади першого рівня акредитації); бакалавр (підготовку забезпечують вищі навчальні заклади другого рівня акредитації); спеціаліст та магістр (підготовку забезпечують вищі навчальні заклади третього та четвертого рівнів акредитації). Згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 24 травня 1997 р. № 507 "Про перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями", за напрямом підготовки "право" є дві спеціальності — правознавство та правоохоронна діяльність. Будь-яких інших спеціальностей з права чинним законодавством не передбачено. Усі інші спеціальності не належать до напрямку "право". Тому громадяни України, які мають диплом про вищу освіту за іншими спеціальностями ніж "право" ("правознавство" або "правоохоронна діяльність"), наприклад, "міжнародне право", що належить до спеціальності "міжнародні правовідносини", не вважаються юристами і не можуть бути допущені до складання кваліфікаційного іспиту. Однією з умов допуску до іспиту є наявність вищої юридичної освіти, що прямо зазначено у Конституції та Законі "Про статус суддів".

По-третє, стаж роботи в галузі права охоплює працю на посадах адвоката, помічника адвоката, нотаріуса, стажиста нотаріуса, працівника прокуратури, слідчого ОВС, помічника судді будь-якого рівня та спеціалізації, консультанта ВСУ, спеціаліста Мін'юсту та інших посадах. При цьому 3-річний стаж практичної роботи, обраховується з моменту отримання вищої юридичної освіти.

Кожна особа, яка відповідає встановленим вимогам до кандидата на посаду судді, має право звернутися до відповідної кваліфікаційної комісії суддів із заявою про рекомендацію його для призначення чи обрання професійним суддею. При доборі кандидатів забезпечується рівність їх прав незалежно від походження, соціального та майнового стану, расової та національної належності, статі, політичних поглядів, релігійних переконань та інших обставин.

Положення закону, що стосуються обов'язку при доборі кандидатів на посаду судді забезпечувати рівність їх прав незалежно від політичних поглядів, релігійних переконань та інших обставин, викликають певні нарікання з боку вчених та практиків у галузі права. Адже, за наявності окремих релігійних течій із вкрай сектантським забарвленням необхідно унормувати цензові

бар'єри, які унеможливили б призначення на посаду судді осіб — членів сект, як вірно вважає В. Карабань. Л.М. Москвич зазначає важливість принципу релігійної безсторонності судді, і з цим не можна не погодитись. Важко уявити собі ситуацію, коли суддя, що має певні релігійні переконання, виконував би усі приписи віруючого, а під час здійснення правосуддя відрізнявся б релігійною безсторонністю.

Викликає зауваження законодавче положення щодо рівності незалежно від політичних поглядів при обранні або призначенні на посаду професійного судді. У ст. 127 Конституції передбачено, що професійні судді не можуть належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат. На мій погляд, активний політичний діяч не може одразу після призначення на посаду професійного судді стати політично безстороннім. У деяких країнах (Норвегія, Канада, Куба) суддям офіційно не заборонено займатися політичною діяльністю, належати до політичної партії, але до них висувається вимога бути лояльним до існуючого державного режиму та правлячої партії.

Як зазначає В. Карабань, не можна терези правосуддя віддавати в руки осіб з гіпертрофованим почуттям власного самоусвідомлення та непогрішимості. За інших рівних умов критерії психічного здоров'я людини можуть стати визначальними при конкурсному відборі кандидатур на посаду судді.

Цікавою є пропозиція М.І. Клеандрова про створення оптимальної моделі ідеального, наближеного до національних потреб, вітчизняного судді на основі методів імітаційного моделювання. Модель, яку він пропонує, повинна бути насичена не лише параметрами професійних характеристик, а й комплексом особистих якостей, об'єктивно необхідних для виконання суддею його професійних обов'язків.

Сьогодні існують багато тестових програм, що є результатом багаторічної праці науковців у галузі соціоніки, яка досліджує психологічні типи людей та їх взаємовідносини і сумісність один з іншим; у галузі психології, де широко застосовуються професіограми, побудовані на принципі таксономії (класифікації ознак) та валідації (обґрунтованості).

Наведені вимоги до кандидатів у судді обумовлені тим, що суддею повинна бути людина, яка вже має певний життєвий досвід, набуті навички правової роботи, знає свою країну та проживає в ній значний час.

Не може бути рекомендована на посаду судді особа, яка була визнана у судовому порядку недієздатною, обмежено дієздатною або має таке хронічне чи психічне захворювання, що перешкоджає виконанню професійних обов'язків судді. Також не може здійснювати правосуддя особа, що має судимість.

Громадянин України, який відповідає встановленим вимогам до кандидата на посаду професійного судді, має право звернутися до відповідної кваліфікаційної комісії суддів із заявою про рекомендацію його для призначення чи обрання професійним суддею. Територіальна державна судова адміністрація, до якої звернувся громадянин, повинна підготувати матеріали щодо призначення на посаду судді вперше або обрання його безстроково. Зібрані матеріали направляються до Вищої ради юстиції (у разі призначення суддею вперше) або до ВСУ, Вищого господарського суду України чи Вищого адміністративного суду. Після отримання матеріалів секція Вищої ради юстиції готує подання і направляє його відповідній кваліфікаційній комісії суддів. Коли суддя обирається безстроково, то подання щодо його обрання вносить Голова ВСУ (у разі обрання судді спеціалізованого суду подання вносять голови Вищого господарського суду або Вищого адміністративного суду України) до Вищої кваліфікаційної комісії.

Кваліфікаційна комісія перевіряє відповідність кандидатів на посаду професійного судді вимогам, встановленим законом, проводить кваліфікаційне атестування (у формі кваліфікаційного іспиту), готує висновок про підготовленість до судової роботи (здійснення правосуддя) кожного кандидата, який пропонується на цю посаду.

Кваліфікаційний іспит — це атестування кандидата на посаду судді (призначення вперше), яке

полягає у виявленні знань та рівня його професійної підготовки, ступеня його готовності здійснювати правосуддя у відповідному суді.

Залежно від результатів іспиту кваліфікаційна комісія готує висновок про складення іспиту і підготовленість кандидата до судової роботи та рекомендацію для призначення його на посаду судді або готує мотивований висновок про відмову в такій рекомендації. Якщо кандидат на посаду судді не склав кваліфікаційного іспиту, він може бути допущений до повторного його складання через рік. У разі повторного нескладення цього іспиту, особа може бути допущена до складання наступного кваліфікаційного іспиту тільки через два роки.

Кваліфікаційний іспит не складається, якщо громадянин має відповідний стаж роботи на посаді судді, давність якого не перевищує 11 років.

Перше призначення на посаду професійного судді здійснюється Президентом України терміном на 5 років на підставі рекомендації відповідної кваліфікаційної комісії суддів за поданням Вищої ради юстиції.

Особа, яка призначається на посаду судді вперше, в урочистій обстановці перед Президентом України складає присягу.

Присяга. *Урочисто присягаю чесно і сумлінно виконувати обов'язки судді, здійснювати правосуддя, підкоряючись тільки закону, бути об'єктивним і справедливим.*

Судді, строк повноважень яких закінчився, на підставі їх заяви мають бути рекомендовані для безстрокового обрання за відсутності обставин, що перешкоджають цьому. Кандидатура до обрання на посаду професійного судді безстроково обговорюється на засідання Комітету Верховної Ради України. Вища кваліфікаційна комісія з кандидатами на посаду професійного судді безстроково провадить кваліфікаційну співбесіду.

Кваліфікаційна співбесіда — це бесіда, що проводиться в усній формі та полягає у перевірці знань професійного судді, встановленні рівня кваліфікаційної підготовленості судді, його здатності підвищувати свій фаховий рівень і здійснювати правосуддя, в тому числі у судах вищого рівня.

Вона стосується оцінки діяльності особи на посаді судді протягом 5 років, рівня вдосконалення професійної підготовки та інших обставин, які пов'язані з подальшою судовою діяльністю.

Такі судді обираються безстроково на сесії Верховної Ради України на підставі рекомендації Вищої кваліфікаційної комісії суддів України за поданням Голови ВСУ (при обранні судді спеціалізованого суду — голів Вищого господарського чи адміністративного судів України).

Голова відповідного загального чи спеціалізованого суду на підставі акта про призначення вперше на посаду професійного судді або обрання суддею безстроково видає наказ, в якому визначається посада та умови праці.

Інститут підготовки професійних суддів

Враховуючи роль професійного судді у становленні демократичного суспільства та необхідність послідовного підвищення кваліфікації та спеціалізації фахівців, що претендують на зайняття посади судді, Указом Президента України від 27 грудня 2001 р. № 1272/2001 "Про Інститут підготовки професійних суддів" було створено означений заклад.

Сьогодні судова реформа в Україні вимагає певних змін в існуючому процесі добору кандидатів на посади суддів, суттєвих витрат на вивчення їх особистих та професійних рис та додаткового навчання цих осіб. Ця мета може бути досягнута поетапно шляхом вирішення освітніх і виховних завдань та вдосконалення практичної діяльності та навичок майбутніх суддів.

Основним стратегічним напрямом розвитку Інституту підготовки професійних суддів є розробка наукових основ професійної підготовки суддів з використанням стандартів та нормативів Міжнародної організації суддівської підготовки, здобутків української та зарубіжної юридичної та педагогічної практики за участю провідних вчених і практиків, громадських правозахисних організацій, професійних суддів, адвокатів.

Підготовка професійних суддів спрямована на завершення формування правової культури та фахових знань юристів. Вона завершує формування спеціалістів із профільною вищою юридичною освітою. Вихідним положенням навчання кандидатів у професійні судді є підготовка магістрів у сфері правознавства та практичної управлінської, освітньої та наукової діяльності (спеціалізація: судді місцевих загальних та господарських судів).

Досвід іноземних держав

Статус суддів Російської Федерації

Статус суддів регулюють закони від 26 червня 1992 р. "Про статус суддів у Російській Федерації", від 17 грудня 1998 р. "Про мирових суддів у Російській Федерації". Усі судді в РФ мають єдиний статус і різняться тільки повноваженнями і компетенцією. Відповідно до Конституції РФ судьями можуть бути громадяни Російської Федерації, які досягли 25 років, мають вищу юридичну освіту і стаж роботи зі спеціальності не менш 5 років. Судді незмінювані. Повноваження судді можуть бути припинені або призупинені тільки у порядку і на підставах, встановлених федеральним законом. Судді Конституційного Суду РФ, Верховного Суду РФ, Вищого Арбітражного Суду РФ призначаються Радою Федерації за поданням Президента РФ. Судді інших федеральних судів призначаються Президентом РФ у порядку, встановленому федеральним законом.

Разом із професійними судьями, у здійсненні правосуддя беруть участь присяжні, народні й арбітражні засідателі.

Статус суддів Великобританії

На усі суддівські посади у Великобританії особи призначаються, а не обираються. Судді вищих судів призначаються на посаду довічно. Судді вищих судів призначаються королевою за рекомендацією лорда-канцлера, нижчих судів — лордом-канцлером. Традиційно судьями вищих судів могли бути лише адвокати привілейованої категорії — **баристери**, але зараз можливість заняття суддівської посади більш високого рівня за певних умов надана і **солісіторам**.

Баристери — це юристи, що мають виключне право виступати у вищих судових інстанціях (як і солісітори, вони також вправі виступати у судах нижчих інстанцій).

Для того щоб стати баристером, необхідно пройти стажування у досвідченого баристера, тривалий курс навчання і тільки після здачі відповідних іспитів бути прийнятим у члени одного з чотирьох об'єднань, що входять у корпорацію баристерів. Діяльність баристерів пов'язана з багатьма традиційними правомочностями й обмеженнями. Зокрема, вони повинні спілкуватися з клієнтами лише через солісіторів, носити тогу і перуку і тощо. Найбільш досвідчені і кваліфіковані баристери призначаються королевою за рекомендацією лорда-канцлера на посаду "королівського радника", що дає їм додаткові права і привілеї. Корпорація баристерів є самостійною і очолюється сенатом і радою баристерів.

Солісітори — численна категорія юристів, які дають консультації своїм клієнтам, часто на постійній основі, готують до слухання цивільні та кримінальні справ • в інтересах своїх клієнтів, виступають від імені обвинувачення чи захисту, а також як представники інтересів сторін у судах нижчих інстанцій.

Корпорація солісіторів очолюється Юридичним товариством, керованим виборною радою. Кандидати в солісітори повинні мати юридичну освіту або пройти курс навчання при Юридичному товаристві, вони складають спеціальні іспити і проходять 2-річне стажування. Судді Верховного суду призначаються з числа баристерів зі стажем не менше 10 років, окружні судді — з числа баристерів з таким само стажем з числа рекордерів, що займають цю посаду не менш 3 років. Рекордером (частково зайнятим як суддя), може бути призначений або баристер зі стажем не менше 10 років, або солісітор з таким само стажем.

По досягненню 72- і 75-річного віку, залежно від посади, вони йдуть у відставку, а до цього можуть

бути зміщені з посади лордом-канцлером через недієздатність або за невідповідну судді поведінку. Рекордери призначаються на певний строк. Мирові судді йдуть зі своїх посад практично по досягненні 70 років, а платні магістрати — 65 років, але і ті й інші до цього віку можуть бути зміщені лордом-канцлером без зазначення причини.

Статус суддів Куби

Законом Кубинської Республіки про організацію судової системи 1977 р. визначено порядок обрання суддів і засідателів, а також вимоги, яким повинні відповідати особи, що обираються на посаду суддів і засідателів. Суддя повинен бути придатним до здійснення суддівської діяльності; мати диплом, виданий чи підтверджений університетом або уповноваженою офіційною установою, бути кубинським громадянином за народженням чи внаслідок натуралізації; активно брати участь у революційній діяльності, мати високі моральні якості та гідну репутацію.

Судді звітують у своїй діяльності перед Асамблеєю, що їх обрала, один раз на рік. Право відкликання суддів належить органу, що їх обрав. Стаття 66 Конституції Куби встановлює, що всі суди обираються, їх склад періодично оновлюється.

Статус суддів Норвегії

Всі судді призначаються урядом від імені короля. Кваліфікаційна комісія суддів, що обирається ними, оцінює кандидатів на посади суддів і подає свої рекомендації, до яких, як правило, і прислухається уряд при призначенні суддів. Політичних призначень не буває. При обговоренні кандидатур не торкаються теми політичних уподобань. Проте залишається дискусійним питання про те, якою має бути частка державних службовців серед призначених суддів. Це особливо стосується Верховного суду Норвегії. Тому на сьогодні тенденцією є призначати більше практикуючих адвокатів, а також університетських професорів, щоб сформувати більш збалансований Верховний суд.

Після здобуття вищої юридичної освіти особа спочатку може бути призначена так званим молодшим суддею чи помічником судді. Він не є постійним суддею і призначається не більше, ніж на 2 роки. Це, як правило, молоді люди, випускники юридичних навчальних закладів, яким у такий спосіб надається можливість отримати досвід практичної діяльності.

Статус суддів США

Практично усі судді сьогодні є членами колегії адвокатів. Вони мають однакову юридичну освіту, і пройшли відповідну процедуру прийому до колегії. В історії США були такі часи, коли судді не входили до колегії, навіть не знали законодавства. До XIX століття у США суддями призначали просто відомих людей. Сьогодні ситуація дещо змінилася, місце судді займають лише через кілька років юридичної практики в ролі приватного адвоката, прокурора або громадського обвинувача. Суддя повинен мати відповідні знання законодавства, досконало володіти судовою процедурою. Для прийняття зваженого рішення у справі вимагається не лише фаховий, а й життєвий досвід. На думку багатьох у США, саме останній є важливою характеристикою хорошого судді.

Процедура призначення суддів у США різна, залежно від того, до суду якого рівня відбувається призначення. Список претендентів до Верховного суду узгоджує Президент з міністром юстиції та іншими радниками. Як правило, судді інших рівнів у Сполучених Штатах обираються населенням або призначаються вибраними офіційними особами. Одержання посади федерального або державного судді залежить, зокрема, від вміння судді знайти політичну підтримку. Наприклад 6 з 11 членів сімей Рейганів і Бушів були призначені суддями Апеляційного суду округу Колумбія (найвпливовішого апеляційного суду), вони взагалі не мали попереднього судового досвіду, тільки політичну кар'єру. Багато суддів у Штатах були політиками, очолювали офіси, працювали законодавцями, виконавцями, політичними організаторами, очолювали партії. Однак, яким б не був їх політичний досвід, після зайняття

посади судді їм забороняється займатись політичною діяльністю.

Оцінюючи кандидатури на посаду судці у США, члени комісії застосовують декілька гнучких та суб'єктивних критеріїв. До загальних з них належать: неупередженість, працьовитість, чесність, професійні навички, зв'язки з громадськістю, розуміння соціальних проблем. Додаткові критерії для судді федерального апеляційного (Гуду визначаються колегіальністю та вмінням викладати свої думки письмово, для суддів штату — ораторськими здібностями, рішучістю, витриманістю. Для судді-керівника — комунікабельністю, адміністративними здібностями.

Цікава система відбору суддів була розроблена ще у 1840 р. у штаті Міссурі. Вона діє і сьогодні у половині штатів під назвою "система Міссурі" і поєднує у собі елементи виборчої системи і системи призначення. Під час виборів діють критерії, які забезпечують обрання кандидатів незалежно від їх партійної наїєжності, а тільки з огляду на їх репутацію. Кандидатів на посаду суддів висуває Комітет призначення, який складається з практикуючих юристів, суддів та інших осіб. На кожну вакансію Комітет реєструє 3 кандидати на підставі їх послужного списку та правильно оформленої документації. Кандидатури подаються на розгляд губернаторів штату, який обирає одну з них. Це губернаторське призначення діє принаймні рік, до наступних загальних виборів, під час яких на голосування ставиться питання, чи може цей суддя залишитися на посаді. Якщо його кандидатуру виборці підтримують, то він працює протягом 12 років в апеляційному суді або менший строк у суді присяжних.

Якщо суддя помирає або достроково складає свої обов'язки, губернатор має право призначити особу на посаду тимчасово, до закінчення строку. Лише під час наступних виборів урядовець, який тимчасово виконував обов'язки судді, у бюлетені проходитиме як "суддя" й матиме підстави стверджувати, що він довів свою відповідність цій посаді. Такий кандидат отримує не тільки голоси виборців, які не мають конкретної інформації про нього, але й тих, хто прискіпливо спостерігав за його тимчасовою діяльністю на посаді судді.

Для багатьох приватних юристів посада судді має багато привабливих аспектів: в основному це влада, престиж і менш напружений графік роботи. Що стосується заробітної платні, то вона висока, але менше ніж у досвідчених приватних юристів. Середня заробітна плата суддів штату, які беруть участь у судових засіданнях загальної юрисдикції, встановлена в межах від 60 000 до 100 000 дол. на рік; суддів суду останньої інстанції штатів — від 60 000 до 120 000 дол.; судді Верховного суду отримують 160 000 дол. на рік.

Незалежно від того, яким чином призначаються судді штату, звільнення з посади передбачено за кримінальні вчинки, некомпетентність, недостатність суддівської витримки та з інших суттєвих причин. Як правило, поведінку судді розглядає державна комісія на підставі вимоги адвоката, сторін судового процесу або представника громадськості. Комісія уповноважена застосовувати чи рекомендувати Верховному суду штату відповідні дисциплінарні заходи, в тому числі й звільнення з посади.

Суддю федерального суду можна звільнити з посади висловивши йому недовіру з боку парламенту через звинувачення у державній зраді, хабарництві чи інших тяжких злочинах. Остаточне рішення виносить Сенат.

Приклад. Першим суддею, якому було висловлено недовіру, був Джон Пікерінг. У 1803 р. він був звинувачений у невідповідній поведінці — під час судового процесу перебував у стані сп'яніння.

Гаррі Клайброн — федеральний суддя з Невади — був звільнений з посади у 1983 р. через звинувачення у приховуванні прибутків та несплаті податків. Він відбував покарання у федеральній в'язниці Луїзіани, але відмовився подавати у відставку. Клайброн продовжував отримувати заробітну плату під час перебування у федеральній в'язниці, доки Конгрес більшістю голосів не прийняв рішення про його звільнення з посади.

Суддя Алсі Гастінгс з Флориди у 1985 р. був звинувачений у підкупі журі присяжних і виправданий. Однак Конгрес вважав, що існує багато доказів вини судці і його необхідно звільнити з посади, що й було зроблено у 1987 р. Пізніше Гастінгс був обраний до Конгресу. Інколи його колеги жартували, що тепер

він сам може голосувати щодо власного звільнення чи обрання на посаду судді.

Статус суддів Японії

Для зайняття посади судді в Японії встановлені суворі правила відбору. Випускники юридичних факультетів японських університетів, що бажають присвятити себе практичній діяльності у одному з напрямів (суд, прокуратура, адвокатура), зобов'язані пройти іспити, які щороку влаштовуються спеціальною комісією Міністерства юстиції. Вимоги цієї комісії настільки високі, що їх витримують 2—3% осіб, що екзамнуються. Вони зараховуються на 2-річні курси підготовки працівників юстиції при Верховному суді, до програми яких входять не тільки теоретичні заняття, а й практика у судах (8 місяців), а також у прокуратурі і адвокатурі (по 4 місяці).

Права та обов'язки професійного судді

Громадянин України, призначений на посаду судді чи обраний суддею безстроково, набуває статусу професійного судді відповідного рівня і спеціалізації судів: судді місцевого чи апеляційного загального або військового суду, судді Апеляційного суду України, судді місцевого, апеляційного або вищого спеціалізованого суду або судді ВСУ.

***Посада судді** — це визначена структурою і штатним розписом первинна структурна одиниця судового органу та його апарату, на яку законом покладено коло службових повноважень зі здійснення правосуддя.*

Відповідно до ст. 127 Конституції правосуддя в Україні здійснюється тільки професійними суддями. У випадках, передбачених законом, суди здійснюють правосуддя в складі суддів і народних засідателів. При цьому важлива роль належить саме професійним суддям.

***Професійний суддя** — це посадова особа судової влади України, яка відповідно до Конституції наділена повноваженнями здійснювати правосуддя і виконувати свої обов'язки на професійній основі незалежно від законодавчої та виконавчої влади.*

Важливим положенням при здійсненні правосуддя є встановлення єдності правового статусу всіх суддів незалежно від рівня, ланки чи категорії суду (загальної чи спеціалізованої юрисдикції), крім КСУ. Статус суддів КСУ визначається Законом "Про Конституційний Суд України". Детально про статус судді? КСУ йшла мова у розділі III посібника.

Єдність правового статусу суддів чітко відображено у ст. 3 Закону "Про статус суддів": "Судді у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежними і підкоряються тільки закону і нікому не підзвітні. Гарантії незалежності суддів встановлюються Конституцією України і законами".

Судді як носії судової влади у своїй професійній діяльності є незалежними від органів законодавчої і виконавчої влади і підкоряються тільки закону. Виконання професійних обов'язків, які пов'язані зі здійсненням правосуддя, потребує нейтральності та безсторонності судді. Тому законодавством передбачено, що професійний суддя, який здійснює правосуддя в Україні, не має права належати до політичних партій та профспілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої.

Особливості статусу військових суддів

Законом також визначені певні особливості статусу військових суддів. Вони перебувають на військовій службі та входять до штатної чисельності Збройних Сил України. Посади суддів військових судів займають військовослужбовці офіцерського складу. На період виконання

професійних функцій зі здійснення правосуддя їх не можна залучати до виконання інших обов'язків військової служби. Суддям військових судів Президентом України за поданням Голови ВСУ присвоюються військові звання.

Судді військових судів мають право на відставку відповідно до Закону "Про статус суддів". При звільненні з військової служби чи виході у відставку суддя має право вибору на одержання щомісячного довічного утримання й інших пільг, передбачених Законом "Про статус суддів" або на одержання пенсії, встановленої законодавством для військовослужбовців. При здійсненні правосуддя судді військових судів користуються всіма правами, що надані суддям загальних судів. На них цілком поширюються гарантії незалежності суддів і підпорядкування їх тільки Конституції та законам України. Незважаючи на те, що судді військових судів перебувають на дійсній військовій службі, військове керівництво будь-якого рівня не мають права примушувати чи впливати на здійснення ними судових функцій.

Гарантії незалежності суддів

Оснovo діяльності судді складає здійснення правосуддя. При цьому судді надається цілий ряд гарантій забезпечення незалежних умов для здійснення правосуддя з метою охорони прав і свобод фізичних і юридичних осіб. Забороняється втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя. Особа, що порушила заборону, притягається до юридичної відповідальності згідно з законом.

При розгляді справи суддею, він не зобов'язаний давати будь-які пояснення щодо суті розглянутих питань, а також передавати її для ознайомлення, крім випадків, передбачених законом.

Незалежність суддів забезпечується:

- законодавчо визначеним порядком призначення, обрання,зупинення повноважень судді або звільнення з посади;
- спеціальним порядком присвоєння військових звань суддям військових судів;
- наявністю особливої процедури здійснення правосуддя;
- неприпустимістю втручання в діяльність суддів при здійсненні ними своїх повноважень;
- юридичною відповідальністю за неповагу до суду або судці;
- правом на відставку;
- недоторканністю судді, яка поширюється на житло, службове приміщення, транспорт і засоби зв'язку, майно та документи,що йому належать;
- особливим порядком фінансування суддів;
- створенням необхідних організаційно-технічних та інформаційних умов для діяльності судів, матеріального і соціального забезпечення суддів відповідно до їх статусу;
- наявністю системи органів суддівського самоврядування.

Питанням незалежності та недоторканості суддів присвячене

Рішення КСУ від 1 грудня 2004 р. № 19-рп/2004 у справі про незалежність судів як складову їхнього статусу.

Незалежність суддів є невід'ємною складовою їхнього статусу. Вона є конституційним принципом організації та функціонування судів, а також професійної діяльності суддів, які при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону.

Незалежність суду та судді є гарантією дотримання правопорядку в державі, на що спрямовується будь-яка судово-правова реформа, не особистим привілеєм, а способом захисту публічних інтересів, насамперед прав і свобод громадянина, організації чи установи або держави. Тому держава зобов'язана гарантувати, забезпечувати і захищати незалежність суддів — виконувати функцію зовнішнього регулятора цієї незалежності. Л.І. Григор'єва зазначає, що право і обов'язок судді бути незалежним без будь-яких обмежень, впливів, спокус, тиску, погроз чи втручання (прямого або непрямого) з боку будь-якої особи передбачають, зокрема, його право і обов'язок бути незалежним від своїх колег — суддів і начальників.

Незалежність є передумовою об'єктивності та неупередженості суддів. Вони при здійсненні правосуддя, приймаючи рішення у судовій справі, повинні керуватися лише законом, конституційною нормою прямої дії про верховенство права, виходити з власного його розуміння та переконання, бути незалежними як від учасників судового процесу, так і від представників державної влади.

Незалежність суддів забезпечується системою гарантій, однією з яких є матеріальне забезпечення. Воно пов'язане з оплатою праці, наданням щорічних оплачуваних відпусток, соціальним забезпеченням, забезпеченням житлом, соціально-побутовим, медичним і транспортним обслуговуванням, обов'язковим державним страхуванням життя і здоров'я. Судді та члени їх сімей забезпечуються захистом з боку Управління державної служби охорони та МВС відповідно до чинного законодавства. Захист відбувається із залученням новітніх засобів зв'язку та охоронної сигналізації в приміщеннях, де проживають судді та їх сім'ї.

Недоторканність суддів — один із елементів їхнього статусу. Вона не є особистим привілеєм, а має публічно-правове призначення — забезпечити здійснення правосуддя неупередженим, безстороннім і справедливим судом. Додаткові гарантії незалежності і недоторканності суддів, крім уже передбачених Конституцією, можуть встановлюватися також законами. Такі гарантії визначені, зокрема, ст. 13 Закону "Про статус суддів".

Як зазначається у вищезазначеному Рішенні КСУ, не допускається зниження рівня гарантій незалежності і недоторканності суддів у разі прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів.

Суддя повинен бути не тільки незалежним, а і мати чітку громадянську позицію, тому що саме на це чекає громадськість, яка прагне вирішення суддею правових питань виключно на підставі закону. Таке право громадськості регламентовано Європейською хартією про статус суддів, яка була прийнята у Страсбурзі Радою Європи у 1998 р. В ній визначається, що статус суддів передбачає забезпечення компетентності, незалежності й безсторонності, яких будь-яка людина та держава законно очікує від судових органів, від кожного судді, яким довірено захист прав та свобод людини і громадянина.

Обов'язки професійного судді

На суддів при здійсненні ними правосуддя покладені наступні обов'язки:

- суворо дотримуватися норм Конституції й інших законів при здійсненні правосуддя, тим самим сприяючи повному, всебічному й об'єктивному розгляду судових справ з дотриманням термінів, установлених законом;
- дотримуватися вимог Закону "Про статус суддів";
- дотримуватися правил внутрішнього трудового розпорядку суду і службової дисципліни;
- не розголошувати інформацію, пов'язану з комерційною, державною, військовою, банківською таємницею, таємницею особистого життя громадян, що стала їм відома у результаті здійснення правосуддя у кримінальних чи цивільних справах;
- не розголошувати таємницю нарадчої кімнати;
- не допускати дій, що ганьблять почесне і високе звання судді, що може викликати сумнів у його об'єктивності, незалежності і неупередженості.

Порядок обрання на посаду професійного судді Верховною Радою України

Законом "Про порядок обрання на посаду та звільнення з посади професійного судді Верховною Радою України" врегульовано порядок обрання Верховною Радою України професійного судді безстроково, термін повноважень якого на посаді судці закінчився; обрання Верховною Радою України суддею безстроково особи, яка раніше уже обіймала посаду судді не менше 5 років, але на час розгляду питання про обрання не займає посаду судці; обрання Верховною Радою України судді, раніше обраного безстроково, до суду іншого рівня або до суду того ж рівня, але іншої спеціалізації; звільнення Верховною Радою України з посади судці, який обіймає посаду судді безстроково. Обрання кандидата на посаду судці безстроково відповідно до ст. 2 Закону "Про

порядок обрання на посаду та звільнення з посади професійного судді Верховною Радою України" відбувається в такому порядку:

- 1) звернення кандидата на посаду судді безстроково до державної судової адміністрації, а суддів ВСУ та суддів спеціалізованих судів — до голів цих судів щодо рекомендування їх для обрання суддями безстроково;
- 2) підготовка матеріалів щодо обрання кандидата суддею безстроково з повідомленням про це в місцевих засобах масової інформації, газеті "Голос України" та направлення їх до Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;
- 3) надання рекомендації про можливість обрання кандидата на посаду судді безстроково Вищою кваліфікаційною комісією суддів України;
- 4) подання Головою ВСУ або головою відповідного вищого спеціалізованого суду до Верховної Ради України матеріалів про обрання кандидата суддею безстроково;
- 5) розгляд Комітетом Верховної Ради України, до відання якого належить вирішення питання про обрання суддів та звільнення суддів, обраних безстроково, подання про обрання кандидата суддею безстроково, прийняття рішення щодо рекомендування або нерекондування кандидата на посаду судді безстроково та внесення цього рішення на розгляд Верховної Ради України;
- 6) прийняття Верховною Радою України рішення щодо обрання кандидата або відмови йому в обранні на посаду судді безстроково.

Рішення про обрання кандидата на посаду судді безстроково приймається шляхом відкритого фіксованого голосування більшістю голосів від конституційного складу Верховної Ради України та оформляється постановою Верховної Ради України.

Припинення повноважень судді

Законом передбачено, що судді здійснюють свої повноваження безстроково, крім суддів КСУ і суддів, що призначаються на цю посаду вперше. Однак це положення не позбавляє суддю права на припинення своїх повноважень зі здійснення правосуддя.

Звільнити суддю з посади може тільки той орган, що його призначив чи обрав. Припинення суддівських повноважень, що полягають в позбавленні його права виконувати професійні обов'язки зі здійснення правосуддя, відбувається у випадках, передбачених ст. 126 Конституції та ст. 15 Закону "Про статус суддів". Суддя, обраний безстроково, звільняється з посади Верховною Радою України за поданням Вищої ради юстиції у випадках, передбачених ч. 5 ст. 126 Конституції України.

Припинення повноважень судді відбувається у випадках:

- 1) закінчення строку, на який його обрано чи призначено (припершому призначенні на посаду професійного судді);
- 2) досягнення суддею 65 років;
- 3) неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;
- 4) порушення суддею вимог щодо несумісності;
- 5) порушення суддею присяги;
- 6) набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього;
- 7) припинення його громадянства;
- 8) визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим;
- 9) подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням;
- 10) повноваження судді припиняються у разі його смерті.

За місяць до досягнення суддею 65-річного віку він повинен подати заяву про припинення своїх повноважень на ім'я голови суду чи голови вищестоящего суду, органу, який призначив або обрав

суддю. Якщо судця своєчасно такої заяви не подає, то повноваження судді припиняються через місяць з дня досягнення 65-річного віку без права на відставку.

Рішення про звільнення судді приймається шляхом відкритого нефіксованого голосування більшістю голосів від конституційного складу Верховної Ради України та оформляється постановою Верховної Ради України.

Дисциплінарна відповідальність професійного судді

У випадку порушення суддею службової дисципліни, правил роботи суду, законодавства при розгляді цивільних, господарських, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення, вимог і обов'язків, що передбачені ст. ст. 5 і 6 Закону "Про статус судців", він може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності.

До судді, який допустив перераховані вище порушення, можуть бути застосовані наступні види стягнення:

- 1) догана;
- 2) пониження кваліфікаційного класу

За кожне порушення дисципліни або норм закону, може бути накладено лише одне дисциплінарне стягнення. Воно застосовується не пізніше 6 місяців після виявлення проступку, не рахуючи часу тимчасової непрацездатності судді або перебування його у відпустці. Якщо протягом року з дня накладення дисциплінарного стягнення суддя повторно не притягається до дисциплінарної відповідальності, то він вважається таким, що не має дисциплінарного стягнення. Також законом передбачено дострокове зняття дисциплінарного стягнення з судді відповідною комісією за поданням голови суду, де працює порушник.

За наслідками дисциплінарного провадження відповідна кваліфікаційна комісія суддів може прийняти рішення про направлення рекомендації до Вищої ради юстиції для вирішення питання про внесення подання про звільнення судді з посади.

Підставою для порушення питання про дисциплінарну відповідальність судді є:

- подання Мін'юсту та його органів на місцях за наслідками перевірки заяв і повідомлень громадян;
- подання голови відповідного суду, посадових осіб державних органів, установ, організацій, органів місцевого самоврядування;
- повідомлення в засобах масової інформації, що прямо свідчать про порушення суддею закону;
- подання члена Вищої ради юстиції за результатами перевірки повідомлень.

Раніше ініціювати питання про дисциплінарне провадження щодо судді мали право народні депутати України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Рішенням КСУ від 21 травня 2002 р. № 9-рп/2002 у справі про Закон України "Про Вищу раду юстиції" положення ст. 38 Закону "Про Вищу раду юстиції" щодо відкриття дисциплінарного провадження на підставі подання народного депутата України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини визнані неконституційними.

Анонімні заяви або повідомлення про порушення законодавства з боку судді розгляду не підлягають.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Рекомендація № (94) 12 "Незалежність, дієвість та роль суддів"

Ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи на 518 засіданні заступників міністрів 13 жовтня 1994 року **Принцип VI — Невиконання обов'язків і дисциплінарні порушення**

1. Коли судді не виконують своїх обов'язків ефективно та неупереджено або коли мають місце дисциплінарні порушення, мають бути вжиті всі необхідні заходи за умови, що вони не впливають на незалежність правосуддя. Відповідно до конституційних принципів та правової традиції кожної із держав можуть бути вжиті, наприклад, такі заходи:

- а) усунення судді від провадження у справі;
- б) доручення судді виконання інших завдань в межах суду;
- в) штрафні санкції, як, наприклад, зменшення розміру винагороди протягом якогось періоду часу;
- г) тимчасове призупинення суддівських функцій.

2. Судді, яких було призначено безстроково, не можуть бути відкликані без достатніх на те причин до досягнення ними пенсійного віку. Такі причини повинні бути закріплені в чітко визначених законом положеннях і можуть мати застосування у країні, в якій суддя обирається на визначений строк; вони можуть стосуватись випадків, коли суддя не взмозі відправляти судочинство, або ж він вчинив злочин чи серйозно порушив дисциплінарні правила.

3. Коли необхідно застосувати положення, які передбачені в пунктах 1 та 2, держава має розглянути можливість створення — відповідно закону — спеціального повноважного органу, який повинен накладати санкції та вжити дисциплінарних заходів, якщо такі заходи не вживає суд. Рішення такого органу повинні контролюватись судовим органом найвищої інстанції. У законі повинна бути передбачена відповідна процедура для того, щоб суддя, якого це стосується, міг скористатись, зокрема, гарантованою судовою процедурою, яка передбачена у Конвенції.

5.2. Народні засідателі та присяжні

Конституцією передбачено, що носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо через органи державної влади і управління та у різних формах. Однією з форм здійснення судової влади є безпосередня участь у здійсненні правосуддя народних засідателів та присяжних.

Залучення народних засідателів та присяжних до розгляду справ у суді спрямована на реалізацію принципу колегіальності у правосудді. Забезпечення їх участі у діяльності органів судової влади є ознакою демократичності, являє собою один із заходів соціального контролю за законністю і справедливістю діяльності суддів.

***Народні засідателі** — громадяни України, які у випадках, визначених процесуальним законодавством, вирішують у складі суду справи разом з професійними суддями, забезпечуючи згідно з Конституцією безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя.*

Народні засідателі залучаються до розгляду кримінальних справ лише у першій інстанції. Колегія суддів при розгляді кримінальної справи, у якій можливо призначення такого покарання, як довічне позбавлення волі, здійснює правосуддя у складі 2 професійних суддів та 3 народних засідателів.

У законі чітко визначено статус народного засідателя — він користується усіма правами судді під час здійснення правосуддя. Тобто, під час розгляду кримінальної справи він наділений повноваженнями судді, може висловлювати свою думку у справі та викладати її письмово незалежно від головуючого.

Формування списків народних засідателів

Виходячи з правового статусу (права та обов'язки), яким наділений народний засідатель під час здійснення правосуддя, законодавець встановив вимоги до осіб, що можуть бути включені до списків народних засідателів.

Народним засідателем може бути особа, яка:

- є громадянином України,

- досягла 25-річного віку;
- постійно проживає на території, на яку поширюється юрисдикція відповідного суду.

До списків народних засідателів не можуть бути включені громадяни:

- визнані судом обмежено дієздатними або недієздатними;
- які мають хронічні психічні чи інші захворювання, що перешкоджають виконанню обов'язків народного засідателя; щодо яких провадиться дізнання, досудове слідство чи судовий розгляд кримінальної справи або які мають не зняту чи не погашену судимість;
- депутати усіх рівнів;
- члени Кабінету Міністрів України;
- судді;
- прокурори;
- державні службовці апарату судів;
- працівники органів внутрішніх справ та інших правоохоронних органів;
- адвокати;
- нотаріуси.

Поряд з цим, до списків народних засідателів не може бути включений громадянин, який не виявив бажання брати участь у здійсненні правосуддя. Це бажання має бути підтверджено письмовою заявою особи, яка погоджується бути народним засідателем.

Списки народних засідателів за поданням голови місцевого суду затверджуються відповідною місцевою радою. Списки народних засідателів військових судів за поданням голови місцевого військового суду затверджуються начальником відповідного гарнізону. Військовослужбовці гарнізону, які включаються до списку народних засідателів, повинні відповідати загальним вимогам, що пред'являються до народних засідателів інших загальних судів. Ці списки затверджуються строком на 4 роки і можуть бути переглянуті у разі необхідності, але не рідше, ніж через 2 роки.

Список народних засідателів має бути опублікований у друкованих засобах масової інформації відповідної місцевої ради. Публікація сприяє підвищенню авторитету народного засідателя та росту престижу його діяльності. Крім того, цей захід дозволяє жителям певного району знати всіх осіб, які здійснюють правосуддя на цій території.

Звільнення від обов'язків народного засідателя

ГОЛОВИ ВІДПОВІДНОГО суду надано право своїм розпорядженням звільняти від виконання обов'язків народного засідателя у конкретній справі за наявності певних обставин. Так, підлягають звільненню:

- 1) особи, старші 65 років;
- 2) жінки, які перебувають у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами, по догляду за дитиною;
- 3) жінки, які мають дітей дошкільного чи молодшого шкільного віку;
- 4) жінки, які утримують дітей-інвалідів, інших хворих або похилого віку членів сім'ї;
- 5) керівники та заступники керівників органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування;
- 6) особи, які не володіють державною мовою;
- 8) особи, які через свої релігійні переконання вважають для себе неможливою участь у здійсненні правосуддя;
- 9) інші особи, якщо голова суду визнає поважними причини, на які вони посилаються. До таких причин можуть бути віднесені перебування у дружніх або родинних стосунках з підсудним, наявність тривалого захворювання, що перешкоджає здійсненню обов'язків народного засідателя, перебування у відрядженні та інші обставини.

Прохання про звільнення від виконання обов'язків народного засідателя у конкретній справі подається у письмовій формі на ім'я голови суду. Це прохання має бути подано народним

засідателем до залучення його до виконання своїх обов'язків у конкретній справі.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Кримінальний процесуальний кодекс України

(Відомості Верховної Ради Української РСР, 1961, № 2, ст. 15)

(Витяг)

Стаття 54. Обставини, що виключають участь судді в розгляді справи

Суддя або народний засідателю не може брати участі в розгляді кримінальної справи:

- 1) якщо він є потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем або родичем кого-небудь з них, а також родичем слідчого, особи, яка провадила дізнання, обвинувача або обвинуваченого;
- 2) якщо він брав участь у даній справі як свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, особа, яка провадила дізнання, слідчий, обвинувач, захисник або представник інтересів потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача;
  - 2-1) якщо він під час досудового розслідування справи вирішував питання щодо проведення обшуку, виїмки, огляду, обрання, зміни чи скасування запобіжних заходів, продовження строків тримання під вартою, або розглядав скарги на затримання чи на постанови про відмову в порушенні кримінальної справи або закриття справи;
  - 2-2) якщо він під час досудового розслідування справи розглядав питання про усунення захисника в порядку, передбаченому статтею 61-1 КПК України;
- 3) якщо він особисто або його родичі заінтересовані в результатах справи;
- 4) при наявності інших обставин, які викликають сумнів в об'єктивності судді або народного засідателя.

У складі суду, що розглядає кримінальну справу, не можуть бути особи, які є родичами між собою.

Стаття 56. Відвід судді

При наявності обставин, передбачених статтями 54 і 55 цього Кодексу, суддя і народний засідателю зобов'язані заявити самовідвід. На цих же підставах відвід судді або народному засідателю може бути заявлений прокурором, підсудним, захисником, а також потерпілим і його представником, цивільним позивачем і цивільним відповідачем або їх представниками.

Заяви про відвід подаються до початку судового слідства. Пізніша заява про відвід допускається у випадках, коли підстава для відводу стала відома після початку судового слідства.

Стаття 57. Порядок вирішення заявленого відводу

Відвід, заявлений судді або народному засідателю, вирішується іншими суддями без судді, якого відводять. Суддя, якого відводять, має право дати пояснення з приводу заявленого відводу. При рівності голосів суддя вважається відведеним.

Відвід, заявлений двом суддям або всьому складові суду, вирішується судом у повному складі простою більшістю голосів. Питання про відвід вирішується в нарадчій кімнаті.

Заява про відвід судді, який одноособово розглядає справу, подається у письмовому вигляді не менш як за три дні до судового розгляду справи. Відвід, заявлений судді, який одноособово розглядає справу, вирішується постановою голови районного (міського) суду. Коли до складу районного (міського) суду обрано одного

суддю або коли відвід заявлено голові районного (міського) суду, питання про відвід вирішується постановою голови міжрайонного (окружного) суду. Відвід, заявлений голові військового суду гарнізону, який одноособово розглядає справу, вирішується постановою голови чи заступника голови військового суду регіону, Військово-Морських Сил. В такому ж порядку вирішується питання про відвід, заявлений в судовому засіданні.

У випадках, коли відведено головуючого суду, а також при його самовідводі слухання справи відкладається для заміни його іншим суддею або справа передається до вищестоящого суду для вирішення питання про її підсудність.

В разі відводу народного засідателя останній замінюється іншим народним засідателем.

Стаття 259. Запасний народний засідатель

У справі, для розгляду якої необхідний значний час, може бути викликаний запасний народний засідатель. Запасний народний засідатель перебуває в залі судового засідання з початку розгляду справи і в разі вибуття народного засідателя із складу суду замінює його.

Коли запасний засідатель при цьому не вимагає відновлення судових дій з початку, розгляд справи продовжується.

Присяжні — носії судової влади

Присяжні як і народні засідателі є представниками народу і носіями судової влади. Але необхідно зауважити, що присяжні суттєво відрізняються від народних засідателів обсягом і змістом своїх повноважень. Особливість статусу присяжних полягає у тому, що вони не мають права вирішувати всі питання, що виникають у ході розгляду кримінальної справи, а також у тому, що вони отримують свої повноваження не на підставі їх обрання, а методом випадкової вибірки. Як і професійні судді, присяжні уповноважені здійснювати правосуддя незалежно від законодавчої та виконавчої влади.

Присяжними визнаються представники народу, громадяни України, які у випадках, передбачених процесуальним законодавством, залучаються до здійснення правосуддя, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя.

В Україні Законом "Про судоустрій України" передбачено, що для розгляду справ, визначених процесуальним законом, у загальних апеляційних судах діють суди присяжних (ст. 31).

Формою реалізації повноважень суду присяжних є вирішення питання про факт. Присяжні не мають права вирішувати всі спірні питання у справі. Як правило, спірні питання права вирішується тільки суддею, а спори про факт — присяжними. Суддя чи апеляційний суд мають право скасувати вердикт присяжних за браком доказів, достатніх для його підтримки, або якщо він незаконний.

Процесуальним законодавством поки що не визначено категорію справ, до розгляду яких будуть залучатись присяжні. Планується утворення суду присяжних для розгляду кримінальних справ, у яких санкція передбачає призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі і за якими обвинувачений заявив клопотання про розгляд справ судом присяжних. Тому створення суду присяжних можливо тільки у апеляційному суді (крім Апеляційного суду України), яким підсудні справи про особливо тяжкі злочини, за які КК передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі.

Формування списків присяжних

При складанні списку присяжних діє загальний конституційний принцип рівності незалежно від статі, соціального походження, національності, віросповідання, майнового, соціального та сімейного стану та інших рис, які відрізняють одну особу від іншої.

Для складання списків присяжних відповідними радами (Верховною Радою АРК, обласними, Київською та Севастопольською міською) створюються комісії, до яких мають бути включені

уповноважені представники суду, органів юстиції та ради, яка складає списки.

За поданням голови апеляційного суду вищезазначена комісія на підставі списків виборців формує список присяжних, до якого включаються громадяни, що відповідають законодавчо визначеним вимогам. Присяжним може бути тільки громадянин України, якому виповнилось 30 років і який постійно проживає на території області, від якої відповідною обласною радою формуються списки присяжних.

Списки присяжних апеляційних військових судів за поданням голів цих судів формуються з числа військовослужбовців, рекомендованих зборами військових частин та військових установ військових гарнізонів, розташованих на території, на яку поширюється юрисдикція апеляційного військового суду. До списку присяжних

від кожного гарнізону включаються від 15 до 20 військовослужбовців, які відповідають загальним вимогам щодо присяжних. Список присяжних апеляційного військового суду затверджується рішенням відповідної ради, на території якої розташований гарнізон.

До списку присяжних не включаються ті особи, які вже включені до списків народних засідателів. Списки присяжних не пізніше одного місяця затверджуються рішенням відповідної ради (Верховною Радою АРК, обласними, Київською та Севастопольською міською) строком на 4 роки і переглядаються кожні 2 роки.

Законом визначено статус присяжного, передбачено можливість звільнення від обов'язків присяжного до залучення їх для виконання цих обов'язків у випадках, передбачених ст. 67 Закону "Про судоустрій України". Поряд з цим, слід передбачити процедуру звільнення і порядок заміни присяжного, що вибув у випадках, коли обставини, які перешкоджають здійсненню правосуддя, були з'ясовані у процесі розгляду конкретної справи. Однією з підстав звільнення від виконання обов'язків присяжного можуть бути родинні стосунки або службова залежність, які необхідно передбачити у ст. 67 Закону "Про судоустрій України".

Ухилення громадянина, якого включено до списку присяжних, без поважної причини від виконання своїх обов'язків розцінюється як неповага до суду, тому головуючий у судовому засіданні може накладати стягнення на такого присяжного.

Досвід інших країн

Як свідчить законодавство багатьох розвинутих країн і світова практика, присяжні приймають рішення з питань про винуватість чи невинуватість засудженого. Таким чином, на відміну від народних засідателів, присяжні при здійсненні правосуддя не наділені статусом судді і не володіють усіма його правами.

Великобританія

Суд корони, створений у 1971 р., розглядає у першій інстанції, обов'язково за участю присяжних (в інших англійських кримінальних судах присяжних немає) справи про тяжкі злочини, а також апеляції на вироки і рішення магістратських судів. Суд корони регулярно проводить засідання в своїх округах, центри яких розташовані в найбільших містах Англії та Уельсі. Засідання суду присяжних проводиться під головуванням судді за участю, як правило, 12 присяжних (зараз допускається участь у процесі 10 чи 11 присяжних). Відповідно до Закону про кримінальне правосуддя 1967 р. замість необхідної раніше однастайності присяжних для винесення вердикту про винуватість допускається більшість голосів — Юз 11 чи 12 присяжних або — 9 з 10. Виправдувальні вироки, винесені судом присяжних, апеляційному оскарженню не підлягають. Якщо не потрібна участь присяжних, справи в Суді корони розглядаються судьями одноосібно.

Російська Федерація

Присяжними засідателями є громадяни Російської Федерації, включені до списків присяжних засідателів, закликані у встановленому законом порядку до участі в розгляді судом справи. Відповідно до Федерального Закону від 2 січня 2000 р. "Про народних засідателів федеральних судів загальної юрисдикції в Російській Федерації" загальний список народних засідателів районного суду формується відповідним представницьким органом місцевого самоврядування на основі списку виборців району. Народні засідателі залучаються до виконання своїх обов'язків не частіше одного разу на рік на термін 14 днів або на термін розгляду справи, якщо він більше 14 днів.

У Російській Федерації присяжних залучають до розгляду кримінальної справи для вирішення двох питань — про винуватість або невинуватість підсудного, а також, заслуговує чи ні засуджений на поблажливе ставлення. У процесі з'ясування цих питань законодавством передбачені 3 окремих питання, на які присяжні повинні відповісти: Чи мала місце дія, в якій звинувачують? Чи вчинив цю дію обвинувачений? Чи винен обвинувачений у вчиненні злочину?

США

У США присяжним дозволяється вирішувати питання про застосування права. У разі, коли вирішення питання про застосування права потребує спеціальних знань або уніфікованого підходу (наприклад, використання критерію для визначення, чи мало місце порушення угоди), це питання буде розглянуто як спір про право.

Сучасним присяжним у США кажуть, що вони повинні використовувати право, надане їм суддею, для визначення, які факти є відповідними, і застосовувати закон до цих фактів. Висновки присяжних, що несумісні з законом, будуть відхилені суддею. Однак на практиці, виправдувальні чня присяжних у кримінальній справі не переглядаються у разі по мі іня скарги чи в інших випадках. Це означає, що за таких обставин присяжні мають повноваження, всупереч закону, виправдати відповідача, зважаючи на явні докази його вини. Використання цього права свідчить про те, що присяжні використовують повноваження судити не лише про наявність фактів, а й про закон (право).

У США, щоб бути присяжним, не обов'язково мати вищу освіту, статньо вміти читати й писати англійською. Голос кожного із них має однакову вагу в суді присяжних. Тому у США останніми роками викликає занепокоєння те, що присяжні внаслідок зниження вимог до їхньої освіти не розуміють складних справ. На початку ХХ століття використовувались суди "з відзнакою" з випускників коледжів, наприклад, для слухання і винесення рішень у дуже складних цивільних справах. Сьогодні їх конституційність викликає сумнів.

На відміну від українського законодавства у США існують обмеження у залученні до участі у суді присяжних осіб певної спеціальності. Лікарі, фахівці, яких традиційно високо цінують, та інші особи, що відіграють важливу роль у житті суспільства, зокрема лікарі, не обираються присяжними. Федеральний закон звільняє від федеральної присяжної служби поліцейських і пожежників, а також державних службовців. У присяжній службі не беруть участі юристи, правові знання яких теоретично можуть справляти руйнівний вплив на засідання присяжних. Щоправда, останніми роками з'явилася тенденція до скасування всіх обмежень на виконання присяжними функцій. Сьогодні у 27 штатах не існує професійних обмежень в обранні присяжних засідателів, а ще у 7 штатах залишаються лише окремі обмеження.

З метою ефективного реалізації процесу участі суду присяжних у вирішенні питань винуватості або невинуватості особи необхідно розробити чіткий механізм добору кандидатів. В українському законодавстві необхідно передбачити певні обмеження при обранні присяжних. Коли випадково до розгляду справи як присяжного буде залучено фахівця — юриста, це може вплинути на рішення

присяжних. Навіть якщо юрист не впливатиме на рішення присяжних, вони підсвідомо будуть підтримувати його думку, а не думку особи — не юриста.

Соціально-правовий захист народного засідателя та присяжного

Законодавчо визначені гарантії незалежності та недоторканності професійних суддів поширюються на народних засідателів і присяжних на час виконання ними обов'язків зі здійснення правосуддя.

За час виконання обов'язків зі здійснення правосуддя у суді народним засідателям і присяжним виплачується винагорода, виходячи з розміру їх середньомісячного заробітку чи пенсії, але не менший, ніж посадовий оклад судді відповідного суду. У випадках, коли здійснення правосуддя пов'язано з переїздом у іншу місцевість, найманням там житла, їм відшкодовуються ці витрати, а також виплачуються добові. Зазначені матеріальні виплати та компенсації здійснюються за рахунок коштів, передбачених у Державному бюджеті України.

Звільнення народного засідателя чи присяжного з роботи або переведення на іншу роботу без його згоди під час виконання ним обов'язків у суді з мотивів виконання обов'язків народного засідателя або присяжного визнається грубим порушенням законодавства про працю і тягне передбачену ст. 41 КпАП відповідальність винних осіб.

5.3. Вища рада юстиції

Організація роботи і повноваження Вищої ради юстиції визначаються ст. 131 Конституції, Законом "Про Вищу раду юстиції" регламентом Вищої ради юстиції.

Вища рада юстиції є колегіальним і незалежним органом, уповноваженим здійснювати формування кваліфікованого складу суддів з метою сумлінного, неупередженого здійснення правосуддя на професійній основі, а також приймати рішення стосовно порушень суддями і прокурорами вимог щодо несумісності та у межах своєї компетенції — про їх дисциплінарну відповідальність.

Вища рада юстиції складається з 20 членів. На посаду члена Вищої ради юстиції (крім тих осіб, що входять до її складу за посадою) може бути рекомендована особа, яка:

- є громадянином України;
- не молодше 35 і не старше 65 років;
- проживає в Україні не менше 10 останніх років;
- володіє державною мовою;
- має вищу юридичну освіту;
- має стаж роботи в галузі права не менше 10 років.

Не можуть бути членами Вищої ради юстиції особи, які були у судовому порядку визнані недієздатними або обмежено дієздатними, та особи, які мають не зняту чи непогашену судимість. Члени Вищої ради юстиції перед вступом на посаду, зобов'язані скласти на засіданні Верховної Ради України присягу.

Присяга. Присягаю сумлінно, чесно і неупереджено виконувати обов'язки члена Вищої ради юстиції з метою забезпечення формування корпусу суддів із числа високопрофесійних і чесних юристів і додержання закону та етики в діяльності суддів і прокурорів.

Склад та повноваження Вищої ради юстиції

Склад Вищої ради юстиції формується строком на 6 років шляхом призначення Верховною Радою України, Президентом України, з'їздом суддів України, з'їздом адвокатів України, з'їздом представників юридичних вищих навчальних закладів і наукових організацій по 3 представники, всеукраїнською конференцією працівників прокуратури — 2 представника. За посадою до складу Вищої ради юстиції входять Голова ВСУ, Міністр юстиції України і Генеральний прокурор України. Вища рада юстиції для здійснення своїх повноважень може витребувати та одержувати необхідну інформацію та судові справи від судів, підприємств, установ, організацій, громадян та їх об'єднань.

Повноваженнями Вищої ради юстиції є:

- 1) внесення подання Президенту України про призначення суддів на посаду чи про звільнення їх з посади;
- 2) розгляд справ і прийняття рішень з питань, що стосуються порушення судьями і прокурорами вимог щодо несумісності;
- 3) здійснення дисциплінарного провадження щодо суддів ВСУ і суддів вищих спеціалізованих судів;
- 4) здійснення розгляду скарг на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів апеляційних, місцевих судів і прокурорів.

Припинення повноважень члена Вищої ради юстиції

Повноваження члена Вищої ради юстиції можуть бути припинені у випадках:

- закінчення строку, на який його призначено;
- набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо нього;
- втрати ним громадянства України;
- визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим;
- визнання його у судовому порядку недієздатним або обмежено дієздатним;
- подання ним за власним бажанням заяви про припинення повноважень;
- неможливості виконувати свої обов'язки за станом здоров'я за наявності медичного висновку, підтвердженого судом;
- порушення присяги або скоєння аморального вчинку;
- звільнення з посади, із зайняттям якої він входить до складу Вищої ради юстиції;
- у разі його смерті.

При порушенні присяги особою, яка входить до складу Вищої ради юстиції за посадою, приймається рішення щодо доцільності продовження нею повноважень і направляється до органу, який обрав чи призначив цю посадову особу.

Організація роботи Вищої ради юстиції

Роботу Вищої ради юстиції координує Голова Вищої ради юстиції, а в разі його відсутності — заступник Голови Вищої ради юстиції. Голова обирається таємним голосуванням з членів Вищої ради юстиції строком на 3 роки без права переобрання на першому засіданні Вищої ради юстиції. До його повноважень належать: організація роботи, загальне керівництво апаратом та головування на засіданнях ради, координація роботи секцій і членів Вищої ради юстиції, призначення засідань Вищої ради юстиції, направлення подання Вищої ради юстиції про призначення суддів Президентові України і про звільнення їх з посади тощо.

У Вищій раді юстиції утворюються секції:

- з питань підготовки подань для призначення суддів уперше та звільнення їх з посад;
- дисциплінарна секція для здійснення дисциплінарного провадження, розгляду скарг на рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності і прийняття рішення про порушення судьями і прокурорами вимог щодо несумісності.

Засідання Вищої ради юстиції вважається правомочним, якщо на ньому присутні не менш як дві третини від її конституційного складу. На засіданнях рада може приймати рішення (про порушення вимог щодо несумісності, про дисциплінарну відповідальність) або подання (про призначення судді, про звільнення судді з посади). Як правило, рішення приймається більшістю від конституційного складу Вищої ради юстиції.

Досвід іноземних країн

Аргентина

Рада Суддів виконує обов'язки з обрання суддів і управління судовою владою. Рада утворюється періодично таким чином, щоб зберігалася рівновага між представництвом політичних органів, обраних у результаті всенародних виборів, суддів всіх інстанцій і адвокатів з федерального списку. До Ради входять також представники академічного і наукового середовища, кількість яких передбачає закон. Рада Суддів має право:

- обирати за допомогою публічних конкурсів здобувачів у магістратуру нижчої інстанції;
- висловлювати пропозиції, що пов'язані з 3 кандидатами для призначення суддів нижчих судів;
- управляти ресурсами і виконувати бюджет, який законом асигновано на управління правосуддям;
- здійснювати дисциплінарні стягнення щодо суддів;
- вирішувати питання про початок процедури відсторонення суддів, сформулювавши відповідне обвинувачення.

Вірменія

Вищий орган суддівського співтовариства — **Рада правосуддя**. Порядок його діяльності встановлений Законом від 14 листопада 1995 р. "Про Раду правосуддя". Раду правосуддя очолює Президент Республіки як гарант незалежності судових органів. Міністр юстиції і Генеральний прокурор є заступниками Голови Ради. До складу Ради входять також 14 членів, призначених Президентом Республіки на 5 років, 2 з яких — вчені-юристи, 9 — судді, 3 — прокурори. По 3 члени Ради призначаються із судів першої інстанції, апеляційних судів і Касаційного Суду. Загальні збори суддів таємним голосуванням ви-сувають по 3 кандидатури на кожне місце. Кандидатури прокурорів — членів Ради — представляє Генеральний прокурор.

Рада правосуддя:

- складає і подає на затвердження Президента щорічні відомості про посадову придатність і службі переміщення суддів і прокурорів, відповідно до чого провадяться призначення;
- пропонує кандидатури голів, суддів Касаційного Суду, його палат, голів апеляційних судів, судів першої інстанції та інших судів, дає висновок стосовно поданим міністром юстиції кандидатурам інших суддів;
- дає висновок щодо поданих Генеральним прокурором кандидатур заступників Генерального прокурора, прокурорів, які очолюють структурні підрозділи прокуратури;
- представляє пропозиції про присвоєння суддям і прокурорам класних чинів;
- пропонує дати згоду на припинення повноважень судді, арешт, притягнення до кримінальної чи адміністративної відповідальності у судовому порядку;
- притягає суддів до дисциплінарної відповідальності;
- на запит Президента дає свої пропозиції з питань помилування.

Болгарія

У вирішенні кадрових питань судової системи Болгарії важлива роль належить спеціальному органу — **Вищій судовій раді**. Вона складається з 25 членів. Голови Верховного касаційного і Верховного адміністративного судів і головний прокурор є його членами по праву, 11 членів обираються Народними зборами, а інші 11 — органами судової влади. Мандат виборних членів Вищої судової ради — 5 років. Головує на засіданнях міністр юстиції, який не бере участі у голосуванні. Вища судова рада призначає, підвищує, понижує, переміщає і звільняє з посади суддів, прокурорів і слідчих, пропонує кандидатури голови Верховного касаційного суду, голови Верховного адміністративного суду і головного прокурора.

Молдова

Управління суддівським співтовариством здійснює **Вища рада магістратури**. Цей інститут був запозичений з досвіду Франції й інших романських країн. Діяльність Вищої ради магістратури врегульована Закон Молдови від 19 липня 1996 р. "Про Вищу раду магістратури". Він складається з 11 магістратів, термін повноважень яких — 5 років. До Вищої Ради магістратури входять за посадою міністр юстиції, Голова Вищої судової палати, Голова Апеляційної палати, Голова Економічного суду, Генеральний прокурор. З магістратів обираються таємним голосуванням об'єднаними колегіями Вищої судової палати, 3 — Парламентом з числа штатних професорів. Вища рада магістратури забезпечує відповідно до правил судоустрою призначення, переміщення, підвищення суддів і застосування до них заходів дисциплінарного впливу.

Судді призначаються Президентом за поданням Вищої ради магістратури. Судді, що пройшли конкурс, призначаються спочатку на 5 років, а через 5 років — до досягнення граничного віку. Голова і члени Вищої судової палати призначаються Парламентом за поданням Вищої ради. Вони повинні мати стаж судової практики не менше 15 років, якщо мова йде про переміщення по службі. Судді ідуть у відставку зі своїх посад по досягненні ними 65 років, а судді Касаційного суду і його перший заступник — відповідно у віці 66 і 68 років.

Вищу раду магістратури очолює Президент Франції і (як його заступник) — міністр юстиції. До складу ради входять, 9 членів, які призначаються на 4 роки Президентом Франції з числа суддів (у тому числі 3 членів Касаційного суду) та інших державних службовців. Вища рада магістратури, крім участі у призначенні суддів, розглядає справи про їх дисциплінарні проступки, але у разі відсутності Президента і міністра юстиції.

Франція

Судді загальних судів призначаються на свої посади декретом Президента Франції, посадові особи Касаційного суду і голови апеляційних судів — за рекомендацією **Вищої ради магістратури**, інші судді — за поданням міністра юстиції з позитивним висновком Вищої ради магістратури. Судді адміністративних трибуналів призначаються урядовими декретами за поданням міністра внутрішніх справ, погодженим з міністром юстиції. Як правило, судді загальної юрисдикції призначаються після конкурсного відбору і закінчення Національної школи магістратури (для навчання в якій необхідно мати вищу юридичну освіту), а суддям адміністративних судів досить закінчити Національну адміністративну школу. Для призначення до складу Касаційного суду встановлені підвищені вимоги (досвід суддівської роботи на досить високій посаді, робота як професора університету й ін.). Суддю може звільнити лише Вища рада магістратури у зв'язку зі здійсненням серйозної провини чи наявності тяжкого захворювання. Суддя не може бути переміщений зі своєї посади без його згоди, навіть

Це цікаво

У древніх Афінах був створений спеціальний трибунал, що судив тварин за вчинення ними злочину. Цей звичай був теоретично обґрунтований філософом Платоном і вважався природним. Потім християнство відокремило людину від тварини, які за його вченням не мають безсмертної душі.

Відомі випадки, коли собак, кішок, півнів й інших домашніх тварин викликали в суд як свідків. Якщо в їхній присутності обвинувачений заявляв, що він невинуватий, а ті не заперечували, людина підлягала виправданню.

Цей звичай довгий час існував у багатьох європейських країнах. Збереглися документи, що свідчать про притягнення до відповідальності тварин. У 1379 р. князь Бургундії Пилип Сміливий присудив до смерті трьох свиней разом із приплодом за те, що вони затоптали маленького хлопчика. Однак потім Пилип

подарував життя поросяткам. Адвокат обвинувачуваних переконав князя, що для них достатньою карою буде смерть матері і, до того ж, вони одержать наочний урок.

У XIV столітті жителі Бургундії зажадали відлучити від церкви пацюків, тому що вони безжалісно знищували врожаї. Були прочитані накази про їх виклик до суду. Однак пацюки на процес не з'явилися, що розлютило суддів, але адвокат висунув версію, що пацюки не одержали достатньої гарантії, яка охороняла б їх від котів по дорозі на судовий процес. Суд цей аргумент визнав серйозним і вже збирався підготувати відповідні гарантії, але запротестували господарі котів, тому що не наслідилися поручитися за їхню поведінку.

***

Садівники і городники в Тіролі у 1519 р. подали в суд на кротів за нанесення шкоди. Суд наказав кротам перебратися на інше місце проживання, але, з огляду на їхні заслуги в знищенні шкідників, ухвалив про видачу гарантії під час подорожі і дав матерям із кротенятами двотижневий термін для зборів на переселення.

Багато шляхів ведуть до помилок,

До істини — тільки один.

Жан-Жак Руссо

Розділ VI

ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ

6.1. Правове регулювання організаційного забезпечення діяльності судів

Правові засади організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні, систему судів загальної юрисдикції, основні вимоги щодо формування корпусу професійних суддів, систему та порядок здійснення суддівського самоврядування, а також загальний порядок забезпечення діяльності судів та інші питання судоустрою визначає Закон "Про судоустрій України". Організаційне забезпечення судів здійснюється відповідно до указів Президента України від 15 грудня 1999 р. № 1564/99 "Про заходи щодо забезпечення належних умов діяльності судів"; від 29 серпня 2002 р. № 780/2002 "Про Державну судову адміністрацію України", постанови Кабінету Міністрів України від 16 червня 2005 р. № 907 "Про затвердження Державної програми організаційного забезпечення діяльності судів на 2003—2005 роки".

У ст. 119 Закону "Про судоустрій України" наголошується: "В Україні діє єдина система забезпечення функціонування судової влади — судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України". Тому у державі діє централізований орган — Державна судова адміністрація (докладніше про цей орган — у окремому підрозділі), який здійснює організаційне забезпечення діяльності судів.

Організаційне забезпечення діяльності судів складається із заходів, які спрямовані на створення умов для повного, всебічного, об'єктивного та незалежного здійснення правосуддя. До них належать:

- фінансове забезпечення;
- матеріально-технічне забезпечення;
- кадрове забезпечення;
- інформаційне забезпечення;
- організаційно-технічне забезпечення.

Заходи фінансового характеру

Незалежне судочинство у широкому розумінні повинно характеризуватися фінансовою незалежністю. Вона має міжнародно-правовий та національний аспекти. Віденська декларація і

Програма дій, яка була прийнята на II Всесвітній конференції з прав людини 25 червня 1993 р., містить низку положень, що конкретизують необхідність належного фінансування установ, що займаються відправленням правосуддя в державі. Так у п. 27 зазначається про необхідність належного фінансування установ, які здійснюють відправлення правосуддя. Про належне фінансування наголошує Конституція: "Держава забезпечує фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів. У Державному бюджеті України окремо визначається видатки на утримання судів" (ст. 130).

Функції головного розпорядника коштів Державного бюджету України щодо фінансового забезпечення діяльності судів здійснюють:

1) ВСУ, КСУ, вищі спеціалізовані суди — щодо фінансового забезпечення діяльності цих судових установ;

2) Державна судова адміністрація України — щодо фінансового забезпечення діяльності всіх інших судів загальної юрисдикції, а також діяльності кваліфікаційних комісій суддів усіх рівнів, органів суддівського самоврядування та Державної судової адміністрації.

Фінансова незалежність як складова частина незалежності судової влади полягає у фінансовому та матеріально-технічному забезпеченні діяльності судової системи, у такому обсязі, який дозволив би їй незалежно, ефективно і повною мірою здійснювати правосуддя. Не слід забувати, що судова влада функціонально пов'язана з іншими гілками державної влади. Наприклад, фінансування судової влади залежить від Верховної Ради України, яка затверджує його обсяги. У той же час виділення приміщень та інших основних фондів — прерогатива виконавчої гілки влади, тому що державними об'єктами уповноважений розпоряджатися Кабінет Міністрів України.

Дотримання принципу повного та своєчасного фінансування установ, що відправляють правосуддя, у повному обсязі значною мірою залежить від економічних можливостей держави, від рівня правосвідомості і правової культури вищих посадових осіб держави і від ряду інших об'єктивних та суб'єктивних чинників.

Заходи матеріально-технічного характеру

Матеріально-технічне забезпечення місцевих судів покладається на Державну судову адміністрацію. Так, суди та інші установи, що мають статус юридичної особи, забезпечують поточні потреби своєї діяльності самостійно або на підставі окремих замовлень через Державну судову адміністрацію в межах кошторису на утримання суду. При забезпеченні військових судів державна судова адміністрація повинна взаємодіяти з відповідними установами Міністерства оборони України.

У Програмі організаційного забезпечення діяльності судів на 2003—2005 рр. зазначається необхідність створення відповідних матеріально-технічних умов для забезпечення ґрунтовної фахової підготовки, поширення передового досвіду із застосування набутих знань на практиці, виховання високої свідомості та відповідальності, вдосконалення організаційних форм здійснення судочинства.

До заходів матеріально-технічного забезпечення належить безпечне здійснення правосуддя. Саме тому у Програмі наголошується на забезпеченні належної цілодобової охорони приміщень усіх судів та дотриманні громадського порядку під час здійснення судами правосуддя, вимог охоронно-пожежної безпеки приміщень суду.

До заходів матеріального забезпечення належить також заробітна плата суддів, яка складається з посадового окладу, премій, доплат за кваліфікаційні класи, надбавок за вислугу років та інших надбавок. Розміри посадових окладів суддів встановлюються у відсотковому відношенні до посадового окладу Голови ВСУ і не можуть бути меншими 50% його окладу. Посадовий оклад судді не може бути меншим 80% посадового окладу голови суду, в якому працює судця. Розмір заробітної плати повинен забезпечувати фінансову незалежність суддів і не може бути зменшений.

У Європейській хартії про статус суддів визначено, що рівень оплати професійного виконання суддею своїх повноважень встановлюється таким чином, щоб ніщо не могло вплинути на його не-

залежність і неупередженість (ст. 66). У Рішенні КСУ від 20 березня 2002 р. № 5-рп/2002 у справі щодо пільг, компенсацій і гарантій акцентується, що норми про матеріальне і побутове забезпечення суддів, їх соціальний захист, встановлені ст. ст. 44, 45 Закону "Про статус суддів", не можуть бути скасовані чи знижені без відповідної компенсації.

Пенсійне забезпечення є також складовою матеріального характеру. Судді, який пішов у відставку, за наявності відповідного віку і стажу роботи виплачується пенсія. Судді, який пішов у відставку, має стаж роботи на посаді судді не менше 20 років, виплачується за його вибором пенсія або звільнене від оподаткування щомісячне довічне грошове утримання в розмірі 80% заробітної плати судді, який працює на відповідній посаді. За кожний повний рік роботи понад 20 років на посаді судді розмір щомісячного довічного грошового утримання збільшується на 2% заробітку, але не більше ніж до 90% заробітку судді без обмеження граничного розміру щомісячного довічного грошового утримання. Судді у відставці, який має стаж роботи на посаді судді менше 20 років і досяг 55-річного віку (для жінок — 50 років), розмір щомісячного грошового утримання обчислюється пропорційно кількості повних років роботи на посаді судді.

Кадрове забезпечення

Людський фактор — це складова механізму вирішення поточних і перспективних задач будь-якого суспільства, оскільки людина завжди була і залишається центром суспільного розвитку.

Провідним напрямом діяльності держави, що охоплює розробку основних принципів роботи з людьми, є кадрова політика, яка дає можливість ефективніше використовувати людські ресурси в механізмі відправлення правосуддя та здійснення судового контролю. Кадрова політика безпосередньо пов'язана з організацією управління людьми, їх професійною підготовкою.

Визначення морального клімату у суді пов'язане з виявленням факторів, що перешкоджають удосконаленню відносин між його членами, чи розвивають найбільш продуктивні форми відносин, а саме: високий професіоналізм, моральність, відповідальність і компетентність. Важливо виявляти, особливо на ранніх стадіях формування морального клімату, позитивні і негативні фактори, що впливають на професійну продуктивність відправлення правосуддя та судового контролю. При цьому не слід забувати, що процес підготовки кадрів формує не тільки професіонала, але й особистість, причому особистість формується не стільки навчанням, скільки виховним впливом навколишнього середовища, насамперед колективу, у якому працює суддя.

Стабільність, а відповідно і висока ефективність відправлення правосуддя та здійснення судового контролю містить ряд аспектів: організаційно-правовий, соціально-економічний, морально-етичний, психолого-економічний. Кожний із зазначених аспектів має позитивний і негативний прояв.

Найбільш значущими чинниками, що заважають стабільності і нормальному функціонуванню колективу судових органів, є:

- відсутність нормальних умов роботи (надмірність гранично допустимого навантаження);
- невідповідність грошового забезпечення характеру й умовам праці;
- відносно низький рівень якості життя суддів.

З метою створення оптимальних умов для здійснення правосуддя та судового контролю можна запропонувати низку заходів:

- привести у відповідність рівень підготовки кожного судді та характер його функціональних обов'язків;
- створити необхідні умови для службового, професійного і культурно-морального росту судці;
- реально забезпечувати належний рівень і якість життя суддів та членів їхніх родин;
- дотримуватись вимог культури спілкування у професійних та міжособистісних відносинах колективу співробітників.

Заходи інформаційно-технічного характеру

Постановою Верховної Ради України від 24 лютого 1994 р. "Про забезпечення діяльності судів" передбачено, що для інформаційного забезпечення судів, ВСУ, Вищому господарському суду України та Мін'юсту в обов'язковому порядку надсилаються у двох примірниках:

- закони та інші акти, прийняті Верховною Радою України;
- постанови Верховної Ради України;
- укази та розпорядження Президента України;
- постанови, розпорядження Кабінету Міністрів України;
- офіційні тексти міжнародних договорів та угод України.

Мін'юст забезпечує кожного суддю за рахунок державного бюджету необхідними кодексами, іншим нормативно-довідковим матеріалом; в кожному суді створюється бібліотека правової літератури. Копії зареєстрованих наказів, інструкцій, положень і розпоряджень нормативного характеру міністерств, відомств, місцевих органів влади надсилаються судам відповідно Мін'юстом та його органами на місцях.

Програмою організаційного забезпечення діяльності судів на 2003—2005 рр. передбачено розробку заходів щодо інформаційно-технічного забезпечення судового процесу з віднесенням витрат на його виконання на сторони у цивільному процесі (повна фіксація судового процесу технічними засобами, виготовлення копій рішень та інших документів, поштова кореспонденція тощо).

Поряд з цим передбачається на базі Єдиної комп'ютерної мережі господарських судів України створити Єдину комп'ютерну мережу судів 11 України; забезпечити доступ до електронних баз даних законодавства України та створити Інтернет-портал судових органів України.

Важливого значення набуває співробітництво з міжнародними організаціями, що здійснюють правосуддя та судовий контроль в державі. Воно відбувається з метою залучення та використання міжнародної технічної допомоги при здійсненні правосуддя та обміну досвідом щодо захисту прав та інтересів фізичних і юридичних осіб у державі.

6.2. Суддівське самоврядування як складова частина незалежності судової влади

Суддівське самоврядування досить давно існує у багатьох країнах світу і є невід'ємною складовою незалежної судової влади. Існують різні організаційні форми суддівського самоврядування. Ці органи в інших державах мають істотні повноваження, у тому числі в сфері управління справами судової влади. На сьогодні організовані і діють міжнародні суддівські організації, що відіграють значну роль у розробці та прийнятті міжнародних та національних документів, що стосуються організації здійснення правосуддя та встановленні його демократичних засад.

Для повного та об'єктивного здійснення правосуддя, судового контролю виконання професійних обов'язків судді, суди повинні володіти реальною самостійністю. Це невід'ємна складова правосуддя, державної судової влади і одна з основних засад його функціонування. Самостійність є елементом незалежності. Тому існування в Україні системи органів суддівського самоврядування є гарантією незалежної судової влади. У ст. 130 Конституції чітко зазначено, що для вирішення питань внутрішньої діяльності судів діє суддівське самоврядування.

Суддівське самоврядування — це самостійне колективне вирішення питань внутрішньої діяльності судів України професійними суддями.

До питань внутрішньої діяльності Законом "Про судоустрій України" віднесені питання організаційного забезпечення судів та діяльності суддів, соціальний захист суддів та їх сімей, а також інші питання, що безпосередньо не пов'язані зі здійсненням правосуддя. Рішення з зазначених питань органами суддівського самоврядування приймаються відповідно до чинного законодавства і мають імперативний характер для суддів, апаратів судів і органів організаційного забезпечення діяльності суддів.

Форми та завдання органів суддівського самоврядування

Суддівське самоврядування в Україні реалізується у **формах**: — зборів суддів (місцевого суду, апеляційного суду, Апеляційного суду України, вищого спеціалізованого суду, ВСУ);

— конференцій судців (місцевих та апеляційних суців АРК, областей, міст Києва та Севастополя; суддів військових судів; спеціалізованих суддів);

— з'їздів суддів України;

— рад суддів.

На органи суддівського самоврядування при вирішенні питань внутрішньої діяльності суддів покладаються наступні завдання:

1) забезпечення організаційної єдності функціонування органів судової влади,

2) зміцнення незалежності суддів та захист від втручання в їх діяльність;

3) участь у визначенні потреб кадрового, фінансового, матеріально-технічного та іншого забезпечення суддів та контроль за додержанням встановлених нормативів цього забезпечення;

3) погодження призначення суддів на посади в судах загальної юрисдикції, призначення суддів КСУ та суддів до складу Вищої ради юстиції і обрання до кваліфікаційних комісій суддів;

4) заохочення судців та працівників апарату суддів;

5) здійснення контролю за організацією діяльності суддів та інших структур у системі судової влади.

Органи суддівського самоврядування розробляють та організують виконання заходів щодо реалізації завдань, визначених законом. Виконання завдань органами суддівського самоврядування, загальна спрямованість їх діяльності повинні сприяти створенню належних фінансових, кадрових, матеріально-технічних та інших умов для забезпечення діяльності суддівського корпусу при відправленні правосуддя та здійсненні судового контролю; забезпеченню захисту від втручання у судову діяльність; дотриманню норм професійної етики судці.

Збори суддів — це зібрання суддів відповідного суду, на якому вони обговорюють питання внутрішньої діяльності цього суду та приймають колективне рішення з обговорюваних питань.

Збори суддів можуть бути скликані головою суду за власною ініціативою або на вимогу не менше третини від загальної кількості суддів цього суду.

Під час зборів судді можуть:

— обговорювати питання внутрішньої діяльності суду чи роботи конкретних суддів або працівників апарату суду;

— приймати з цих питань рішення, що є обов'язковими для суддів суду;

— заслуховувати звіти суддів, які займають адміністративні посади в суді, та керівників структурних підрозділів апарату суду;

— звертатися з пропозиціями щодо вирішення питань діяльності суду до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які зобов'язані розглянути ці пропозиції і дати відповідь по суті.

На зборах суддів місцевих та апеляційних суддів обирають делегатів на відповідні конференції суддів, а збори суддів Апеляційного суду України — делегатів з'їзду суддів України.

Виконання рішень зборів суддів місцевого суду за дорученням зборів покладається на голову відповідного суду. Виконання рішень зборів суддів у судах, в яких діють президії, покладається на ці президії.

Конференція суддів — це зібрання представників суддів (делегатів) відповідних суддів, на якому вони обговорюють питання діяльності цих суддів та приймають колективне рішення з обговорюваних питань.

Особлива роль у суддівському самоврядуванні належить конференціям суддів, які проводяться за принципами територіальності та спеціалізації судової системи. Вона скликається не рідше одного разу на рік за рішенням відповідної ради суддів. Про час початку роботи конференції і питання, що виносяться на її обговорення, судді відповідних судів повідомляються не пізніше 15 днів до початку конференції. До роботи конференції можуть бути залучені представники органів державної влади, органів місцевого самоврядування, навчальних та наукових закладів, правоохоронних органів, громадських організацій. Конференція суддів обговорює і вирішує коло питань, що зазначені у ст. 108 Закону "Про судоустрій України", а саме:

- обговорює і вирішує питання, що стосуються фінансування та організаційного забезпечення діяльності відповідних судів;
- заслуховує звіти виконавчих органів конференції, інформації відповідних управлінь Державної судової адміністрації;
- визначає кількісний склад ради суддів та обирає її членів;
- обирає членів відповідної кваліфікаційної комісії суддів;
- розробляє пропозиції на розгляд з'їзду суддів України;
- звертається з пропозиціями щодо вирішення питань діяльності відповідних судів до органів державної влади та органів місцевого самоврядування;
- обирає делегатів на з'їзд суддів України;

Конференція суддів приймає рішення, що є обов'язковими для її виконавчих органів і суддів відповідних загальних або спеціалізованих судів. Воно приймається більшістю голосів делегатів конференції відкритим або таємним голосуванням.

Рада суддів відповідних судів — це зібрання представників відповідних судів, яке виконує функції суддівського самоврядування у період між конференціями суддів.

Виконавчим органом конференції суддів є рада суддів, яка обирається з числа делегатів конференції відкритим або таємним голосуванням. Вона у період між конференціями суддів організовує виконання та здійснює контроль за виконанням рішень конференції, а також вирішує питання про наступне її скликання. Із свого складу рада суддів обирає голову ради, заступника і секретаря. Не можуть бути обрані головою відповідної ради суддів голови апеляційних і вищих спеціалізованих судів та їх заступники, а також голова військової палати Апеляційного суду України.

Вищі органи суддівського самоврядування

З'їзд суддів України є найвищим органом суддівського самоврядування, який приймає рішення, що є обов'язковими для всіх органів суддівського самоврядування та всіх професійних суддів.

З'їзд суддів України скликається радою суддів один раз на 3 роки. У разі необхідності може бути скликаний позачерговий з'їзд суддів (на вимогу не менш як однієї третини конференцій суддів загальних судів, або на вимогу конференції суддів спеціалізованих судів, або на вимогу зборів суддів ВСУ). Про дату проведення з'їзду та питання, що виносяться на його розгляд, судді усіх судів повідомляються не пізніше як за 30 днів до початку його роботи.

На з'їзд суддів України делегати обираються конференціями суддів, а делегати від Апеляційного суду України — зборами цього суду. Збори суддів КСУ обирають 3 делегатів з числа суддів цього суду. Обрання відбувається шляхом відкритого або таємного голосування на альтернативній основі, при вільному висуненні кандидатур для обрання.

Для участі в роботі з'їзду можуть бути запрошені Президент, народні депутати України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, члени Вищої ради юстиції, представники уряду, інших центральних органів державної влади, представники навчальних і наукових закладів та установ, громадських організацій, інші особи.

До питань, що розглядаються на з'їзді суддів, ст. 112 Закону "Про судоустрій України" віднесені:

- слухання звіту Ради суддів України про виконання завдань органів суддівського самоврядування, які стосуються забезпечення незалежності судів і суддів, про стан фінансування та організаційного забезпечення діяльності судів;
- слухання інформації Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та голови Державної судової адміністрації України про їх діяльність. З'їзд може висловити недовіру голові Державної судової адміністрації України;
- призначення та звільнення суддів КСУ;
- призначення членів Вищої ради юстиції та прийняття рішення про припинення їх повноважень;
- обрання членів Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;
- звернення з пропозиціями щодо вирішення питань діяльності судів до органів і посадових осіб державної влади;
- визначення кількісного складу Ради суддів та її обрання й інші питання.

Рішення з'їзду суддів України приймаються більшістю голосів делегатів, присутніх на з'їзді, відкритим або таємним голосуванням, які є обов'язковими для всіх органів суддівського самоврядування та всіх професійних суддів.

На V з'їзді суддів України, який відбувся 24 жовтня 2002 р., зокрема, були прийняті рішення щодо поліпшення судової системи, затверджено Положення про Раду суддів України та Кодекс професійної етики судді. Зазначені у Кодексі норми спрямовані на вирішення етичних питань, пов'язаних зі статусом судді. Вони не можуть застосовуватись як підстави дисциплінарної відповідальності суддів і визначати ступінь їх вини. Разом з тим, професійні судді мають прагнути додержуватися їх у своїй професійній, громадській діяльності та приватному житті заради утвердження незалежності й неупередженості судової влади, зміцнення її авторитету в суспільстві.

Рада суддів України виступає як вищий орган суддівського самоврядування у період між з'їздами суддів України.

Рада суддів обирається з'їздом суддів України. Кількісний склад визначається рішенням з'їзду. До складу Ради обираються не менше одного представника Апеляційного суду України, конференції суддів військових судів, конференцій суддів відповідних спеціалізованих судів, суддів ВСУ, а також суддів КСУ. Представники суддів загальних місцевих та апеляційних судів повинні складати не менше половини від загальної кількості членів Ради.

До повноважень Ради суддів України законом віднесено наступне:

- розробка та організація виконання заходів щодо забезпечення незалежності судів і суддів, поліпшення стану організаційного забезпечення діяльності судів;
- розгляд питань про правовий, соціальний захист суддів та їх сімей;
- здійснення контролю за організацією діяльності судів та діяльністю Державної судової адміністрації;
- слухання інформації голів судів і посадових осіб Державної судової адміністрації про їх діяльність;
- вирішення питання щодо призначення суддів на адміністративні посади в судах;
- зупинка рішень рад суддів, що не відповідають Конституції та закону чи суперечать рішенням з'їзду суддів України тощо.

Рішення Ради як і рішення конференції є обов'язковими для всіх органів суддівського самоврядування. Вони можуть бути скасовані тільки з'їздом суддів України.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Кодекс професійної етики судді

Затверджений

Вз'їздом суддів України

24 жовтня 2002 р.

Стаття 1. Суддя повинен бути прикладом законослухняності, неухильно додержувати присяги й завжди поводитися так, щоб зміцнювати віру громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду.

Стаття 2. Суддя має уникати будь-якого незаконного впливу на його діяльність, пов'язану зі здійсненням правосуддя. Він не вправі використовувати своє посадове становище в особистих інтересах чи в інтересах інших осіб.

Стаття 3. Суддя не може належати до політичних партій і професійних спілок, брати участь у будь-якій політичній діяльності, мати представницький мандат, обіймати будь-які інші оплачувані посади, виконувати іншу оплачувану роботу, крім наукової, викладацької та творчої.

Стаття 4. Суддя вправі брати участь у громадській діяльності, публічних заходах, якщо вони не завдають шкоди його статусу, авторитетові суду і не можуть вплинути на здійснення правосуддя.

Стаття 5. Суддя повинен старанно й неупереджено виконувати покладені на нього обов'язки і підтримувати свою професійну компетентність на належному рівні.

Стаття 6. Суддя не має права розголошувати інформацію, що стала йому відома у зв'язку з розглядом справи в закритому судовому засіданні. Він не може робити публічні заяви, коментувати в засобах масової інформації справи, які перебувають у провадженні суду, та піддавати сумніву судові рішення, що набрали законної сили.

Стаття 7. Суддя повинен здійснювати судочинство в межах та в порядку, визначених процесуальним законом, і виявляти при цьому тактовність, ввічливість, витримку й повагу до учасників судового процесу та інших осіб.

Стаття 8. Суддя у визначеному законом порядку надає засобам масової інформації можливість одержувати відомості, виключаючи при цьому порушення прав і свобод громадян, приниження їх честі й гідності, а також авторитету суду та статусу судді.

Стаття 9. Суддя при здійсненні правосуддя не повинен допускати проявів учасниками процесу чи іншими особами неповаги до людини за ознаками раси, статі, національності, релігії, політичних поглядів, соціально-економічного становища, фізичних вад тощо.

Стаття 10. Суддя має утримуватися від поведінки, будь-яких дій або висловлювань, що можуть призвести до втрати віри в рівність професійних суддів, народних засідателів та присяжних при здійсненні правосуддя.

Стаття 11. Суддя, що перебуває на адміністративній посаді в суді, повинен утримуватися від поведінки, дій або висловлювань, які можуть призвести до втрати віри в рівність статусу суддів і в те, що професійні судді колективно управляють внутрішньою діяльністю судів.

Стаття 12. Суддя має докладати всіх зусиль до того, щоб на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини його поведінка була бездоганною.

6.3. Державна судова адміністрація

Незалежна судова влада може існувати у суспільстві тільки за умови реального розподілу влади. Організаційна залежність судів, що панувала останнім часом, відкривала перед місцевими органами виконавчої влади певні можливості для втручання у здійснення правосуддя. Відтоді, як

була створена Державна судова адміністрація, ситуація докорінно змінилася.

Поняття та повноваження Державної судової адміністрації

Організаційне забезпечення діяльності судів, яке Законом "Про судоустрій України" покладено на Державну судову адміністрацію, включає заходи фінансового, матеріально-технічного, кадрового, інформаційного та організаційно-технічного характеру, спрямовані на створення умов для повного та незалежного здійснення правосуддя. Законодавчо передбачено, що Державна судова адміністрація спільно з радою суддів розробляє і затверджує нормативи фінансового забезпечення судів загальної юрисдикції.

Державна судова адміністрація є центральним органом виконавчої влади, що здійснює організаційне забезпечення судів.

Суть організаційного забезпечення діяльності судів розкривається у повноваженнях Державної судової адміністрації. Чисельність її працівників затверджується Кабінетом Міністрів. Державна судова адміністрація може здійснювати свої повноваження безпосередньо або через підпорядковані їй територіальні управління, які утворені в АРК, областях, містах Києві та Севастополі. Територіальні управління державної судової адміністрації виступають як органи виконавчої влади.

До прийняття пакету документів щодо судової реформи, фінансування та матеріально-технічне забезпечення більшості судів загальної юрисдикції здійснювалось через систему органів юстиції. Чинним законодавством передбачено здійснення цих повноважень через судову адміністрацію, яка виконує функцію головного розпорядника коштів Державного бюджету щодо фінансування судів. Фінансування КСУ, ВСУ, вищих спеціалізованих судів та їх територіальних органів відбувається окремо.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Закон України "Про судоустрій України"

(Відомості Верховної Ради України, 2002, № 27—28, ст. 180)

(Витяг)

Стаття 126. Повноваження державної судової адміністрації

1. Державна судова адміністрація:

- 1) забезпечує належні умови діяльності судів загальної юрисдикції, кваліфікаційних комісій суддів, органів суддівського самоврядування, Академії суддів України;
- 2) вивчає практику організації діяльності судів, розробляє і вносить встановленому порядку пропозиції щодо її вдосконалення;
- 3) вивчає кадрові питання апарату судів, прогнозує необхідну потребу у спеціалістах, здійснює через Міністерство юстиції України та інші органи замовлення на підготовку відповідних спеціалістів;
- 3) веде статистичний і персональний облік даних про кадри судів, готує матеріали щодо призначення, обрання та звільнення суддів;
- 4-1) оприлюднює інформацію щодо ініціювання питання про обрання суддів безстроково;
- 5) забезпечує необхідні умови для підвищення кваліфікації суддів і працівників апарату судів, створює систему підвищення кваліфікації;
- 6) організовує проходження навчальної практики в судових установах і розробляє відповідні програми;
- 7) організовує роботу по веденню судової статистики, діловодства та архіву; контролює стан діловодства в судах загальної юрисдикції;
- 8) готує матеріали для формування пропозицій щодо бюджету судів та здійснює заходи щодо їх фінансування відповідно до цього Закону;
- 8) виконує функції головного розпорядника бюджетних коштів у випадках, передбачених цим Законом;

- 9) здійснює матеріальне і соціальне забезпечення суддів, у тому числі суддів у відставці, а також працівників апарату судів;
- 10) забезпечує медичне обслуговування і санаторно-курортне лікування суддів та працівників апарату судів, вживає заходів щодо забезпечення їх благоустроєм житлом;
- 11) забезпечує у взаємодії з органами суддівського самоврядування, судами та іншими правоохоронними органами незалежність, недоторканість та безпеку суддів;
- 12) організовує та фінансує будівництво і ремонт будинків та приміщень судів, а також забезпечує їх технічне оснащення;
- 13) організовує впровадження в судах комп'ютеризації для судочинства, діловодства та інформаційно-нормативного забезпечення судової діяльності; забезпечує суди необхідними технічними засобами фіксування судового процесу;
- 14-1) забезпечує ведення єдиного державного реєстру судових рішень;
- 17) разом з Радою суддів України визначає нормативи навантаження суддів у судах усіх рівнів та виробляє пропозиції щодо кількості суддів у відповідних судах;
- 18) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Стаття 128. Територіальні управління державної судової адміністрації

1. Територіальні управління державної судової адміністрації є територіальними органами Державної судової адміністрації України.
2. Територіальне управління державної судової адміністрації очолює начальник, який призначається на посаду і звільняється з посади Головою Державної судової адміністрації України за погодженням з Радою суддів України.

Голова Державної судової адміністрації України

Державну судову адміністрацію України очолює Голова, який призначається і звільняється з посади Президентом за поданням Прем'єр-міністра, погодженим з Радою суддів України. Звільнення також може бути здійснено за рекомендацією з'їзду суддів України.

Голова є посадовою особою Державної судової адміністрації України, на яку поширюється статус державного службовця. Тому він не має права суміщати свою службову діяльність з іншою роботою; виключення становлять викладацька, наукова та творча діяльність у вільний від основної роботи час. Він також не може входити до складу керівного органу чи наглядової ради господарської організації, що має на меті одержання прибутку.

Голова Державної судової адміністрації має наступні службові **повноваження**:

- керує діяльністю Державної судової адміністрації, несе персональну відповідальність за виконання покладених на неї завдань;
- організовує роботу Державної судової адміністрації;
- призначає на посади та звільняє з посад працівників Державної судової адміністрації відповідно до закону та положення про Державну судову адміністрацію;
- встановлює посадові оклади працівникам Державної судової адміністрації, присвоює їм ранги державного службовця відповідно до закону, застосовує заохочення та накладає дисциплінарні стягнення відповідно до законодавства;
- інформує про діяльність Державної судової адміністрації Раду суддів України та здійснює інші повноваження.

Одним зі стратегічних завдань розвитку державності в Україні є, зокрема, проведення судової реформи, яка передбачає зміцнення незалежної судової гілки влади, здійснення заходів фінансового, матеріально-технічного, кадрового та інформаційного характеру, спрямованих на створення умов для повного і незалежного здійснення правосуддя. Ідеться мова, у тому числі, й про забезпечення судів, особливо місцевих, належними пристосованими приміщеннями. Це —

одна з проблем, яку прагне нині вирішити Державна судова адміністрація України. Сьогодні збільшується фінансування видатків на судову систему, суди підтримуються обласними адміністраціями, затверджуються регіональні програми, в яких передбачається забезпечення судів належними приміщеннями та здійснення капітального ремонту тощо.

Обов'язковим фактором професійного зростання є ефективна система перепідготовки суддівських кадрів. Динамічність змін нормативно-правового поля України потребує зусиль Державної судової адміністрації України для забезпечення відповідності професійного рівня судді сучасному законодавству.

До завдань Державної судової адміністрації належать вивчення кадрових питань суддів, прогнозування необхідної потреби в спеціалістах, ведення статистичного і персонального обліку даних про кадри судів, робота з підготовки матеріалів щодо призначення, обрання та звільнення суддів. За Указом Президента України від 19 жовтня 2002 р. № 918/2002 "Про Академію суддів України" Державна судова адміністрація України опікується створенням спеціального закладу для підготовки суддів.

*Якщо у тебе є щось краще — запропонуй,
а якщо немає — підкоряйся.*
Горацій (65 — 8 ст. до н. е.)

Розділ VII ОРГАНИ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

Історія становлення та розвитку установ юстиції нерозривно пов'язана з історією розвитку держави та її правових інститутів.

Юстиція (лат. — справедливість, законність) — термін поширювального тлумачення, що визначає систему судових установ, їх діяльність зі здійснення правосуддя та систему інших правозахисних органів, які охоплюють усі сфери застосування права.

На початку 1917 р. у складі першого національного уряду було створений і діяв секретаріат судових справ, який пізніше був перейменований на Генеральне секретарство зі справ **судочинства**. За часи правління Гетьмана Павла Скоропадського було утворено Міністерство судових справ, що потім було перетворено на Міністерство юстиції.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

За наказом пана Міністра Секретарський Відділ повідомляє, що згідно з ухваленим Радою Міністрів законом, затвердженим Ясновельможним Паном Гетьманом від 15 липня 1918 р., назву "Міністерство судових справ" змінено на назву "Міністерство юстиції" (лист Секретарського відділу від 27 серпня 1918 р. № 4121).

Під керівництвом Міністерства юстиції діяли 3 судові палати, 19 окружних судів та 112 міських та повітових з'їздів мирових суддів. До складу цієї установи входили: Міністр, два Товариші (заступники) Міністра, чотири Члени Консультації Міністра, секретарський та юрисконсультський відділи та два департаменти. При Міністерстві юстиції також було створено Головне управління **місць ув'язнення** з Головною інспекцією пересилання в'язнів. При цій установі діяла відповідна Рада для

розгляду справ за поданням Міністра юстиції або Начальника Головного управління.

До складу Ради у справах місць ув'язнення входили: начальник Головного управління місць ув'язнення, його помічники, управляючі відділами, інспектори, юрисконсульти, лікарі для особливих доручень у медично-санітарних справах, Голова Київського апеляційного суду або Голова одного із департаментів суду, Прокуратор Київського апеляційного суду або один із Товаришів Прокуратора, Голова Київського окружного суду або один з його Товаришів, Голова з'їзду мирових суддів Київської округи або один із мирових суддів, Представник Київського міського самоврядування, представник київських товариств охорони осіб, визволених з місць ув'язнення і, нарешті, Київського товариства виправних закладів для неповнолітніх.

Головним завданням Міністерства юстиції тих часів було організаційне керівництво судовими органами, матеріальне забезпечення їхньої діяльності, вивчення судової практики і внесення пропозицій щодо вдосконалення судочинства і судової системи, кодифікація законодавства, підготовка проектів кримінальних, кримінально-процесуальних та інших нормативних актів, пристосування старих правових норм до нових обставин, вироблення української правничої термінології.

7.1. Організація і діяльність органів юстиції України

Система органів юстиції

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 30 квітня 1998 р. № 592 "Про систему органів юстиції" система органів юстиції складається з:

—Мін'юсту;

—Головного управління юстиції Мін'юсту АРК, обласних, Київського і Севастопольського міських управлінь юстиції;

—районних, районних у містах управлінь юстиції.

Районні та міські (міст обласного значення) управління юстиції можуть бути об'єднані у міськрайонні управління юстиції, а районні у містах (крім міст Києва та Севастополя) — у міжрайонні управління юстиції за рішенням Міністра юстиції.

Посадові особи та працівники системи органів юстиції є державними службовцями.

Органи юстиції виконують завдання із забезпечення захисту конституційних прав та свобод фізичних та юридичних осіб шляхом здійснення правової експертизи нормативно-правових актів, що були прийняті суб'єктами нормотворення. Одним із засобів забезпечення чинності нормативних актів є їх перегляд на відповідність чинному законодавству органами юстиції разом із суб'єктами нормотворення.

Мін'юст: загальні положення

Мін'юст є центральним органом виконавчої влади, уповноваженим реалізовувати державну політику в сфері захисту і реалізації прав і свобод фізичних і юридичних осіб на основі Конституції України, законів, актів Президента і Кабінету Міністрів України.

Мін'юст здійснює керівництво дорученою йому сферою управління, несе відповідальність за її стан і розвиток і в межах своїх повноважень у порядку, встановленому законодавством, вирішує питання, що впливають із загально визнаних норм міжнародного права і міжнародних договорів України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Діяльність Мін'юсту спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Мін'юст в межах своїх повноважень відповідно до актів законодавства України видає накази, організовує і контролює їх виконання, а у разі потреби — разом з іншими центральними та місцевими органами виконавчої влади — спільні акти. У випадках, передбачених законодавством, нормативно-правові акти Мін'юсту є обов'язковими для виконання органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами і організаціями незалежно від форм власності та громадянами.

У центральному апараті Мін'юсту діють 30 департаментів, Національне бюро у справах

дотримання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, управління, відділи та патронатна служба. У структурі Мін'юсту діє Уповноважений у справах дотримання Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Уповноважений у справах дотримання Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод забезпечує представництво України в ЄСПЛ під час розгляду справ про порушення Україною положень Конвенції, під час розгляду справ за позовами України, які стосуються порушень положень Конвенції іншими країнами, що є учасницями Конвенції.

Уповноважений у справах дотримання Конвенції координує роботу зацікавлених органів виконавчої влади, що пов'язана з підготовкою документів для розгляду справ у ЄСПЛ, консультує громадян, які мають намір звернутись за захистом своїх прав та свобод до ЄСПЛ.

Структурні підрозділи апарату Мін'юсту залежно від їх функціональної спрямованості та напрямів діяльності можна поділити на декілька груп. До першої групи належать законопроекти департаменти (конституційного, адміністративного, цивільного, кримінального і процесуального законодавства, законодавства про охорону правопорядку, комерційного, фінансового тощо), що виконують функції з підготовки та правової експертизи проектів нормативно-правових актів, які були розроблені центральними органами виконавчої влади та іншими суб'єктами.

До другої групи належать департаменти міжнародного співробітництва і протоколу, міжнародної правової допомоги, міжнародного права, діяльність яких спрямована на вирішення питань міжнародної діяльності.

До наступної групи належать департаменти організаційно-аналітичного забезпечення діяльності керівного складу міністерства, систематизації законодавства та інформації, експертного забезпечення правосуддя, стратегічного планування та зв'язків з органами державної влади, координації правової роботи та правової освіти підприємств, установ та організацій тощо.

Підвищенню ролі Мін'юсту у державі сприяє законодавче визначення його статусу як провідного органу в системі центральних органів виконавчої влади щодо формування та забезпечення реалізації державної правової політики. Мін'юст створює Головне управління юстиції Мін'юсту в АРК, обласні, Київські і Севастопольські міські управління юстиції, районні, районні в містах, міські (міст обласного значення) управління юстиції, установи й організації. Порядок функціонування і діяльності цих органів і установ визначається Положенням про Міністерство юстиції України, затв. Указом Президента України від 30 грудня 1997 р. № 1396/97.

Завдання Мін'юсту

Відповідно до вищезгаданого Положення на Мін'юст покладені наступні завдання:

1. Забезпечення реалізації державної правової політики та політики у сфері адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.
2. Забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина.
3. Підготовка пропозицій із вдосконалення законодавства, розробка проектів нормативних актів і міжнародних договорів України з правових питань, здійснення правової експертизи проектів нормативно-правових актів, здійснення державної реєстрації нормативно-правових актів, ведення Єдиного державного реєстру таких актів та систематизації законодавства України.
4. Планування відповідно до пропозицій інших центральних органів виконавчої влади законопроектної роботи та роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.
5. Координація роботи з виконання Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, затв. Законом від 18 березня 2004 р.
6. Організація виконання судових рішень та рішень інших органів чи службових осіб відповідно до законів України, робота з кадрами, експертне забезпечення правосуддя.
7. Організація роботи нотаріату та органів реєстрації актів цивільного стану.
8. Поширення правової інформації, формування у громадян правового світогляду.
9. Здійснення міжнародно-правового співробітництва.

Функції Мін'юсту

1. При здійсненні правової реформи, удосконаленні законодавства і розробці проектів нормативних актів, розвитку правової науки Мін'юст, зокрема:

— є головною структурою, покликаною забезпечувати організацію і координацію кодифікаційної роботи в Україні;

— готує разом з відповідними міністерствами, іншими центральними органами виконавчої влади, науковими установами проекти концепцій напрямів розвитку законодавства та їх наукове обґрунтування з урахуванням світового досвіду;

— координує роботу з реалізації правової реформи у державі;

— розробляє за дорученням Президента України, Кабінету Міністрів України та з власної ініціативи проекти законів та інших

нормативно-правових актів, що стосуються прав і свобод людини, відносин між громадянином і державною владою, конституційного устрою, повноважень і взаємовідносин органів державної влади, судоустрою та судочинства, цивільного і кримінального законодавства, або разом з іншими органами державної влади бере участь у їх підготовці;

— здійснює правову експертизу з питань відповідності Конституції, основним положенням законодавства Європейського Союзу і вимогам законопроектної техніки: проектів законів, міжнародних договорів і інших правових актів, що подаються на розгляд Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, а також щодо нормативно-правових актів Верховної Ради АРК, що стосуються питань свободи і законних інтересів громадян;

— розробляє за поданням міністерств, інших центральних органів виконавчої влади щорічні плани законопроектної роботи та плани роботи з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, координує нормотворчу діяльність в центральних органах виконавчої влади, здійснює контроль за цією діяльністю;

— здійснює експертизу (готує висновки) щодо відповідності асяиіз соттипайіаіге проектів законів України та інших нормативно-правових актів, що за предметом регулювання належать до сфер, відносини в яких регулюються правом Європейського Союзу;

— готує зауваження і пропозиції до прийнятих Верховною Радою України законів України при підготовці їх на підпис Президентіві України;

— організує виконання законодавчих актів та здійснює систематичний контроль за їх реалізацією в межах і порядку, встановленому законодавством.

2. При забезпеченні захисту прав і свобод людини і громадянина Мін'юст:

— дає роз'яснення з питань застосування чинного законодавства державним органам, підприємствам, установам і організаціям, готує за дорученням Президента України, Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України правові висновки з відповідних питань;

— сприяє розвитку ринку юридичних послуг з метою реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян та юридичних осіб відповідно до законодавства;

— веде Державний реєстр застав рухомого майна, організовує в установленому порядку в системі органів юстиції надання громадянам і юридичним особам додаткових платних послуг правового і технічного характеру;

— здійснює легалізацію всеукраїнських об'єднань громадян, проводить реєстрацію міжнародних громадських організацій, відділень, філій, представництв та інших структурних осередків громадських (неурядових) організацій іноземних держав в Україні, всеукраїнських і міжнародних благодійних організацій, контролює додержання об'єднаннями громадян положень їх статутів;

— проводить реєстрацію політичних партій та їх символіки, контролює додержання політичними партіями вимог Конституції та законів України, їх статутів, а також проводить реєстрацію всеукраїнських творчих спілок, Торгово-промислової палати України, всеукраїнських професійних спілок, їх об'єднань та символіки відповідних об'єднань громадян і благодійних організацій, Статуту Фонду соціального страхування від нещасних випадків на

виробництві та професійних захворювань, статутів інших фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, якщо їх реєстрація передбачена законами України;

—організовує розгляд звернень громадян з питань, що належать до його компетенції і пов'язані з роботою управлінь юстиції, а також підприємств, установ, організацій, які належать до сфери управління Міністерства, вживає заходів щодо усунення причин, що породжують скарги громадян.

3. При здійсненні експертного забезпечення правосуддя та вирішенні загально-організаційних питань діяльності системи судів загальної юрисдикції Мін 'юст:

—погоджує Типовий регламент роботи кваліфікаційної комісії суддів;

—організовує виконання замовлення на підготовку спеціалістів апарату судів;

—організовує в порядку, встановленому законодавством України, своєчасне, повне і неупереджене примусове виконання рішень судів та інших органів (посадових, осіб), виконання яких покладено на державних виконавців;

—організовує експертне забезпечення правосуддя та проведення науково-дослідних розробок в галузі судової експертизи, спрямовує і контролює діяльність науково-дослідних інститутів судової експертизи, які належать до сфери управління Мін'юсту;

—координує роботу центральних органів виконавчої влади з питань розвитку судової експертизи, проводить атестацію судових експертів, веде Реєстр атестованих судових експертів та здійснює контроль за їх діяльністю.

4. При організації роботи нотаріату і діяльності органів реєстрації актів цивільного стану Мін 'юст:

—перевіряє діяльність установ нотаріату і вживає заходів щодо її поліпшення, контролює законність вчинення нотаріальних дій державними і приватними нотаріусами;

—видає та анулює свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю, забезпечує реєстрацію приватної нотаріальної діяльності;

—організовує виготовлення та контролює використання спеціальних бланків нотаріальних документів;

веде реєстр свідоцтв про право на зайняття нотаріальною нотаріальних округів, затверджує зразки печаток державних і приватних нотаріусів та умови замовлення на їх виготовлення; забезпечує роботу Вищої кваліфікаційної комісії нотаріату;

—здійснює заходи щодо вдосконалення роботи органів реєстрації актів цивільного стану, контролює їх діяльність, забезпечує виготовлення та контролює використання бланків свідоцтв про реєстрацію актів цивільного стану;

—надає практичну і методичну допомогу консульським установам та дипломатичним представництвам України за кордоном щодо реєстрації актів цивільного стану.

5.3 метою розвитку правового інформування і правового світогляду громадян Мін 'юст:

—забезпечує функціонування єдиної системи правової інформатизації, є офіційним видавцем збірників законодавства і кодексів України;

—видає інформаційний бюлетень "Офіційний вісник України", бере участь у виданні журналів і газет загальноправового характеру;

—здійснює методичне керівництво правовою роботою в міністерствах та інших центральних органах виконавчої влади, перевіряє стан цієї роботи і дає рекомендації щодо її поліпшення та приведення їх нормативних актів у відповідність із законодавством;

—вживає заходів до підвищення кваліфікації працівників юридичних служб;

—координує діяльність міністерств і інших органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій з питань правової освіти населення, здійснює методичне забезпечення цієї освіти;

—здійснює заходи щодо формування у громадян правового

світогляду; вивчає стан правової освіти в навчальних закладах, на підприємствах, в установах і організаціях, надає їм необхідну допомогу;

—бере активну участь, поряд з Міністерством освіти і науки України, в організації роботи з

підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації фахівців за спеціальністю "Правознавство" у навчальних закладах незалежно від форми власності та підпорядкування, вносить до відповідних органів пропозиції щодо вдосконалення роботи, пов'язаної з вивченням права в неюридичних вищих, професійно-технічних, загальноосвітніх навчальних закладах, закладах підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів;

— розробляє і поширює освітні програми у сфері захисту прав людини.

6. При здійсненні міжнародно-правового співробітництва Мін'юст:

— виступає як представник інтересів Президента України і Кабінету Міністрів України під час розгляду справ судами України і судами іноземних держав або міжнародними судовими органами та установами;

— бере участь у роботі міжнародних організацій, двосторонніх і багатосторонніх комісій, а також інших міжнародних органів та

інституцій, погоджує кандидатури членів та іншого персоналу від України в міжнародних судових органах і радників з правових питань посольств та консульств України за кордоном;

— забезпечує підготовку пропозицій щодо приведення законодавства України у відповідність з принципами та стандартами Ради Європи та інтеграції його в систему міжнародного права, координує роботу міністерств та інших центральних органів виконавчої влади з цих питань;

— готує в межах своїх повноважень пропозиції з питань міжнародно-правових відносин і приєднання України до міжнародних договорів і конвенцій;

— укладає угоди про правове співробітництво з відповідними органами іноземних держав і міжнародними організаціями, організує в межах своїх повноважень взаємодію з ними;

— забезпечує виконання зобов'язань, взятих Україною за міжнародними договорами, які регулюють правові питання, публікує міжнародні договори, що набрали чинності;

— забезпечує підготовку відповідних документів та представництво інтересів держави в ЄСПЛ під час розгляду справ про порушення прав людини в Україні, направляє спостерігачів у місії з контролю за дотриманням прав і свобод людини і громадянина.

7. При організації роботи і кадровому забезпеченні Мін'юст:

— здійснює добір кадрів до системи Міністерства, формує резерв кадрів на відповідні посади;

— організує роботу з підготовки, перепідготовки та підвищення професійного рівня кадрів установ юстиції, заохочує працівників підприємств, установ і організацій, що належать до сфери його управління;

— бере участь у розробленні пропозицій щодо підготовки юридичних кадрів;

— організує планово-фінансову роботу в системі Міністерства, затверджує кошториси на утримання підприємств, установ, організацій, які належать до сфери управління Міністерства, та фінансує їх, бере участь у розробленні проектів Державного бюджету України і загальнодержавних програм економічного та соціального розвитку України;

— здійснює контроль за використанням фінансових і матеріальних ресурсів, забезпечує організацію і вдосконалення системи обліку, вносить у встановленому порядку пропозиції до планів капітальних вкладень на будівництво приміщень підприємств, установ і організацій, що належать до сфери його управління, а також житла для працівників системи Міністерства.

Державна реєстрація нормативно-правових актів

Здійснення державної реєстрації нормативно-правових актів міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, органів господарського управління та контролю, а також нормативно-правових актів обласних, районних держадміністрацій, їх управлінь, відділів та інших структурних підрозділів покладено на органи юстиції Указом Президента України від 3 жовтня 1992 р. "Про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади", згідно з яким з 1 січня 1993 р. запроваджена державна реєстрація таких актів.

Державна реєстрація нормативно-правових актів — процедура із занесення нормативно-правового акту до державного реєстру та проведення його правової експертизи на відповідність чинному законодавству,

насамперед, Конституції.

Судово-експертна діяльність

Для розгляду питань розвитку судової експертизи, що мають міжвідомчий характер, при Мін'юсті створюється Координаційна рада з проблем судової експертизи, науково-консультативна та методична рада з проблем судової експертизи. Ці органи діють відповідно до Закону України від 25 лютого 1994 р. " Про судову експертизу", Положення про науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, затв. наказом Мін'юсту від 13 жовтня 2000 р. № 49/5, та Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 1994 р. № 778.

Координаційна рада з проблем судової експертизи створюється при Мін 'юсті для розгляду найважливіших питань розвитку судової експертизи, що мають міжвідомчий характер.

Координаційна рада обговорює та розробляє рекомендації з питань: всебічного забезпечення потреб судів, органів дізнання та досудового слідства у судово-експертних Дослідженнях; визначення актуальності і пріоритетності основних напрямів науково-дослідних робіт; обміну науково-технічною інформацією та статистичними даними за профілем діяльності; формування державного реєстру судових експертиз тощо. Вона діє у складі заступника Міністра юстиції, заступників Мін'юстра внутрішніх справ і Міністра охорони здоров'я та інших керівників міністерств і відомств, які мають у своїй структурі установи судових експертиз.

Засідання Координаційної ради проводяться за планом роботи, але не рідше одного разу на 3 місяці. За результатом розглянутих на засіданні Координаційної ради питань приймаються рекомендації.

Науково-консультативна та методична рада з проблем судової експертизи (НКМР) — консультативно-дорадчий орган Мін 'юсту, що створюється з метою сприяння вдосконаленню науково-дослідної та експертної діяльності науково-дослідних інститутів судових експертиз та судово-експертних установ, що належать до сфери управління Міністерства.

Напрямами роботи НКМР є наукові дослідження в галузі судової експертизи, експертна практика, підготовка експертних

кадрів. До роботи в НКМР залучаються вчені та фахівці судово-експертних установ, експертних та наукових установ міністерств, інших центральних органів виконавчої влади за їх згодою. До основних завдань НКМР віднесено:

- визначення пріоритетних напрямів наукових досліджень у галузі судової експертизи;
- забезпечення єдиного методологічного підходу у вирішенні питань теорії та практики судових експертиз;
- удосконалення науково-методичних розробок галузі судової експертизи;
- розгляд спірних питань експертної практики;
- створення умов для підвищення кваліфікації кадрів судово-експертних установ.

Правовий статус Міністра юстиції України

Мін'юст очолює Міністр, що призначається на посаду Президентом України за поданням Прем'єр-міністра України. Міністр несе персональну відповідальність перед Президентом України і Кабінетом Міністрів України за виконання задач і функцій, покладених на Мін юст. Через Міністра Кабінет Міністрів України спрямовує і координує діяльність Державного комітету України у справах релігій.

Міністр юстиції України — посадова особа Міністерства, яка відповідно до Програми діяльності Кабінету Міністрів України та актів Президента України в межах наданих повноважень визначає пріоритети і стратегічні напрями роботи Міністерства та забезпечує реалізацію державної політики у відповідній сфері. Для реалізації функцій, покладених на Мін'юст, Міністр:

Іздійснює загальне керівництво Мін'юстом, управліннями юстиції та іншими структурними

- підрозділами, спрямовує і координує здійснення іншими центральними органами виконавчої влади заходів з питань, віднесених до його компетенції;
- 2) за власним бажанням чи за дорученням Кабінету Міністрів готує питання на розгляд Кабінету Міністрів та бере участь у їх розгляді;
  - 3) дорученням Прем'єр-міністра України представляє Каошет Міністрів України у відносинах з іншими органами організаціями в Україні та за її межами;
  - 4) за повноваженнями, наданими актами Президента України, Кабінетом Міністрів України, або за його дорученням — Міністерством закордонних справ України, веде переговори і підписує міжнародні договори;
  - 5) організує роботу колегій Міністерства;
  - 6) є членом Вищої ради юстиції;
  - 7) затверджує положення про структурні підрозділи органів і установ юстиції;
  - 8) дає Президенту України пропозиції щодо утворення і ліквідації судів загальної юрисдикції, погоджені з Головою ВСУ або головою відповідного вищого спеціалізованого суду; призначає членів кваліфікаційних комісій суддів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України;
  - 9) подає в установленому порядку Прем'єр-міністрові України пропозиції щодо призначення на посади перших заступників та заступників Міністра;
  - 11) приймає рішення щодо утворення, реорганізації та ліквідації територіальних органів Міністерства, затверджує їх положення (статути), призначає на посади та звільняє з посад у встановленому законодавством порядку їх керівників;
  - 12) здійснює інші повноваження, передбачені законодавством.

Для погодженого вирішення питань, що належать до компетенції Міністерства, обговорення найважливіших напрямів його діяльності у Міністерстві утворюється колегія у складі Міністра (голова колегії), його перших заступників та заступників за посадою, Голови Державного комітету України у справах релігій, керівників урядових органів державного управління, що діють у складі Міністерства, начальників Головного управління юстиції Мін'юсту в АРК, обласних, Київського та Севастопольського міських управлінь юстиції, керівників структурних підрозділів центрального апарату Міністерства.

Головне управління юстиції Мін'юсту в АРК та прирівняні до нього управління

Головне управління юстиції України Мін'юсту в АРК, обласні, Київське і Севастопольське міські управління юстиції є територіальними органами системи органів юстиції, що створюються і підпорядковуються Мін'юсту.

Організація, діяльність, задачі і повноваження цих структурних підрозділів визначаються Положенням про Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласні, Київське та Севастопольське міські управління юстиції, затв. наказом Мін'юсту від 30 серпня 2000 р. № 36/5.

Завдання територіальних управлінь юстиції:

- забезпечення захисту прав людини і громадянина у визначеній сфері діяльності;
- участь у забезпеченні реалізації державної правової політики, державної політики з питань громадянства, міжнаціональних та міграційних відносин, сприяння розвитку системи надання правової допомоги з метою реалізації прав і свобод громадян, захисту законних інтересів фізичних та юридичних осіб;
- організаційне та матеріально-технічне забезпечення діяльності районних, районних у містах, міських (міст обласного значення), у разі утворення міськрайонних і міжрайонних управлінь юстиції; організація виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб) відповідно до законів України, робота з кадрами, експертне забезпечення правосуддя;
- організація роботи відділів державної виконавчої служби, нотаріату та відділів реєстрації актів

цивільного стану, інших органів та установ юстиції;
— здійснення державної реєстрації нормативно-правових актів міністерств, республіканських комітетів та інших органів виконавчої влади і управління;
— ведення Державного реєстру застав рухомого майна, Державного реєстру іпотек та Державного реєстру правочинів;
— здійснення легалізації місцевих об'єднань громадян;
— здійснення міжнародно-правового співробітництва;
— розвиток правової інформації, формування в громадян правової свідомості тощо.

Головне управління юстиції Мін'юсту в АРК та прирівняні до нього управління при виконанні завдань, передбачених законодавством, взаємодіє з місцевими органами виконавчої влади і місцевого самоврядування, з підприємствами, організаціями. З метою координації діяльності місцевих органів виконавчої влади, інших організацій та методичного забезпечення правової освіти населення територіальні управління юстиції вносять місцевим державним адміністраціям та органам місцевого самоврядування пропозиції про створення міжвідомчої координаційно-методичної ради з правової освіти з представників відповідних органів, установ та організацій.

Для реалізації покладених на територіальне управління юстиції завдань, та відповідно до п. 4 Положення про Головне управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, обласні, Київське та Севастопольське міські управління юстиції ці органи наділяються значними повноваженнями. Територіальні управління юстиції мають право здійснювати перевірки в районних, районних у містах, міських (міст обласного значення), у разі утворення міськрайонних і міжрайонних управліннях юстиції та підвідомчих установах, залучати в установленому порядку до перевірок роботи установ нотаріату та приватних нотаріусів завідуючих державними нотаріальними конторами, кваліфікованих нотаріусів з інших нотаріальних округів, а також представників відділень Української нотаріальної палати за їхньої згодою, брати участь у розробленні пропозицій щодо підготовки юридичних кадрів; скликати наради з питань, що належать до їх компетенції. Для реалізації правової політики держави, здійснення реформування законодавства, судової системи управління юстиції залучає вчених, фахівців місцевих органів влади, підприємств і організацій.

Управління юстиції здійснює свої повноваження як безпосередньо, так і через утворені в установленому порядку районні, районні у містах, міські (міст обласного значення), у разі утворення міськрайонні і міжрайонні управління юстиції.

Начальник управління юстиції

Начальник Головного управління юстиції Мін'юсту в АРК призначається на посаду і звільняється з посади Міністром юстиції України за погодженням з Верховною Радою АРК, а начальники обласних, Київського та Севастопольського міських управлінь юстиції призначаються на посаду та звільняються з посади Міністром юстиції України за погодженням з головою відповідно обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації.

Начальник територіального управління юстиції здійснює керівництво управлінням юстиції і підвідомчими установами, несе персональну відповідальність за організацію та результати діяльності управлінь юстиції, затверджує положення про структурні підрозділи і функціональні обов'язки працівників апарату управління юстиції, організує роботу щодо забезпечення кадрами районних, районних у містах, міських (міст обласного значення), у разі утворення міськрайонних і міжрайонних управлінь юстиції, затверджує кадровий резерв на відповідні посади. Він уповноважений призначати на посади та звільняти з посад керівників структурних підрозділів та інших працівників управління, а за поданням заступника начальника управління юстиції — начальника відділу державної виконавчої служби, призначати та звільняти з посад начальника підрозділу примусового виконання рішень цього відділу та його заступників; призначати на посади та звільняти з посад завідувачів та інших працівників державних нотаріальних контор, завідувачів та

інших працівників державних нотаріальних архівів. Начальник приймає рішення з питань заохочення працівників управління юстиції або притягнення до дисциплінарної відповідальності керівників підвідомчих структур.

Для колективного вирішення питань, що належать до компетенції територіальних управлінь юстиції, утворюється колегія в складі начальника управління юстиції (голова колегії), заступників начальника управління юстиції за посадою. До складу колегії можуть входити керівники районних, районних у містах, міських (міст обласного значення), у разі утворення міськрайонних і міжрайонних управлінь юстиції, а також інші фахівці. Склад колегії затверджується Міністром юстиції України.

Районні та прирівняні до них управління юстиції

Районні, районні в містах, міські (міст обласного значення) управління юстиції є територіальними (місцевими) органами, які створюються Мін'юстом і підпорядковуються йому, а також Головному управлінню Мін'юсту в АРК, обласним, Київському і Севастопольському міським управлінням юстиції. Порядок створення і компетенція районних управлінь юстиції визначаються Положенням про районні, районні у містах, міські (міст обласного значення), міськрайонні і міжрайонні управління юстиції, затв. наказом Мін'юсту від 30 серпня 2000 р. № 36/5.

На районні і прирівняні управління юстиції покладені ті ж задачі і функції, що і на Головне управління юстиції, оскільки вони є структурними підрозділами системи органів юстиції.

Начальник районного управління юстиції призначається на посаду і звільняється з посади Міністром юстиції за поданням начальника Головного управління юстиції за погодженням з головами відповідних місцевих державних адміністрацій.

Структура органів юстиції

До структури органів юстиції входять також державна виконавча служба, органи нотаріату, органи реєстрації актів цивільного стану, науково-дослідні інститути судових експертиз.

Державна виконавча служба

Одним із етапів судового процесу є виконання судового рішення. Ця стадія регулюється нормами щодо порядку та підстав для примусового виконання рішень суду та інших органів, визначених законом. Процес виконання рішення визначається системою взаємопов'язаних процесуальних прав та обов'язків учасників виконавчого провадження, до яких належать державний виконавець, сторони, їх представники, експерти, спеціалісти та перекладачі.

Державна виконавча служба як структурний підрозділ системи Мін'юсту здійснює виконання рішень судів та інших органів відповідно до законів України. Структуру, склад та функціональні обов'язки системи органів державної виконавчої служби затверджує в межах своїх повноважень Мін'юст.

Правову основу діяльності системи органів державної виконавчої служби становлять Конституція, закони України від 24 березня 1998 р. "Про державну виконавчу службу", від 21 квітня 1999 р. "Про виконавче провадження", від 29 листопада 2001 р. "Про введення мораторію на примусову реалізацію майна", накази Мін'юсту від 15 грудня 1999 р. № 74/5 "Про затвердження Інструкції про проведення виконавчих дій", від 15 липня 1999 р.

№ 42/5 "Про затвердження Порядку реалізації арештованого майна", від 20 травня 2003 р. № 43/5 "Про затвердження Положення про Єдиний державний реєстр виконавчих проваджень", від 17 травня 2004 р. № 37/5 "Про затвердження Порядку утворення та функціонування виконавчих груп при органах державної виконавчої служби" та інші нормативно-правові акти.

Більш детально основи організації та діяльності державної виконавчої служби, її завдання, правовий статус державних виконавців та їх соціальний захист буде розглянуто у наступному підрозділі.

Органи нотаріату

Органи нотаріату охороняють права і законні інтереси фізичних та юридичних осіб, сприяють

зміцненню законності та правопорядку в державі, попереджають правопорушення шляхом правильного і своєчасного посвідчення договорів, угод, оформлення спадкових прав, здійснення виконавчих написів.

Правову основу діяльності органів нотаріату складають Конституція, ЦК, ЦПК, Закон України від 2 вересня 1993 р. "Про нотаріат" та інші документи.

Дії органів нотаріату спрямовані на забезпечення захисту прав громадян, організацій, підприємств та установ незалежно від форм власності. При вчиненні нотаріальних дій між учасниками нотаріального провадження виникають взаємні права та обов'язки, що складають основний зміст процесуальних правовідносин і забезпечують реалізацію нотаріальних функцій.

Питанням організації та діяльності органів нотаріату та правовому статусу нотаріусів присвячений підрозділ 7.3 посібника.

Органи реєстрації актів цивільного стану

Правові та організаційні основи діяльності органів реєстрації актів цивільного стану визначені Законом України від 24 грудня 1993 р. "Про органи реєстрації актів громадянського стану", діяльність місцевих органів реєстрації актів цивільного стану визначена наказом Мін'юсту від 17 квітня 2002 р. № 30/5 "Про затвердження Типового положення про районний, районний у місті, міський (міста обласного значення) відділ реєстрації актів цивільного стану". У Типовому положенні міститься перелік установ, що належать до місцевих органів реєстрації актів цивільного стану. Це районні, районні у містах, міські (міст обласного значення) відділи реєстрації актів цивільного стану, які є місцевими органами Мін'юсту.

Відповідно до ст. 6 Закону "Про органи реєстрації актів громадянського стану" загальне керівництво системою органів реєстрації актів цивільного стану здійснюють Мін'юст та його територіальні управління.

Науково-дослідні інститути судових експертиз

Судово-експертна діяльність спрямована на забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою, яка орієнтована на максимальне використання сучасних досягнень науки і техніки. Необхідність у проведенні судової експертизи виникає під час провадження у цивільній, господарській чи кримінальній справі для вирішення або роз'яснення певних питань, з'ясування обставин, що мають істотне значення у справі. Ці питання чи обставини можуть стосуватись спеціальних знань у галузі науки, мистецтва, техніки або інших сфер. Відповідно до процесуального законодавства, висновки експерта не є обов'язковими для органів дізнання, досудового слідства, прокуратури чи суду. Але суд повинен оцінити фактичні дані, які були одержані за результатами судової експертизи і викладені у висновку експерта. Це сприяє об'єктивному повному та всебічному розгляду справи і винесенню рішення, постанови, ухвали чи вироку.

***Судова експертиза** — дослідження експерта на базі спеціальних знань конкретних обставин цивільної, господарської та кримінальної справи з метою встановлення фактів, що мають істотне значення для справи.*

Відповідно до Закону "Про судову експертизу" для здійснення судово-експертної діяльності в державі створюються:

- науково-дослідні та інші установи судових експертиз Мін'юсту і Міністерства охорони здоров'я України;
- експертні служби МВС, Міністерства оборони України, СБУ, Державної прикордонної служби України.

Судово-експертна діяльність може здійснюватися на підприємницьких засадах на підставі спеціального дозволу (ліцензії), а також громадянами за разовими договорами. Судові експерти, маючи права та виконуючи обов'язки, що передбачені законом, несуть відповідальність за їх неналежне виконання або невиконання. Так, ст. 384 КК передбачено відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку.

Висновок експерта — це документ, складений експертом в результаті дослідження, якому в передбаченому процесуальним законодавством порядку було доручено провести експертизу і дати відповіді на поставлені перед ним запитання. Неправдивим вважається висновок експерта, в якому неправильно викладені або перекручені факти, чи зроблена завідомо неправильна їх оцінка.

7.2. Порядок організації і діяльності державної виконавчої служби

На сучасному етапі виникла необхідність реорганізувати систему виконання рішень судів та інших органів влади і управління. Кроком до реорганізації стало прийняття Закону "Про державну виконавчу службу", що визначив основи організації і діяльності державної виконавчої служби, її завдання, правовий і соціальний статус її працівників, та Закону "Про виконавче провадження", яким були визначені умови і порядок виконання рішень судів і інших органів, що відповідно до закону підлягають примусовому виконанню у разі відмови добровільно їх виконати.

Державна виконавча служба — це державна установа системи органів Мін'юсту, що забезпечує своєчасне, повне і неупереджене примусове виконання рішень судів, третейських судів та інших органів, а також посадових осіб відповідно до законодавства.

Структура органів державної виконавчої служби

До структури органів державної виконавчої служби відповідно до ст. 3 Закону "Про державну виконавчу службу" входить Департамент державної виконавчої служби Мін'юсту, який у свою чергу складається з:

- 1) органів державної виконавчої служби АРК, областей та міст Києва і Севастополя;
- 2) органів державної виконавчої служби у районах, містах (містах обласного значення), районах у містах.

Департамент державної виконавчої служби Мін'юсту організує виконання законів і здійснює керівництво державною виконавчою службою, координує і контролює їх діяльність; організує професійну підготовку і атестацію державних виконавців; розглядає скарги на дії державних виконавців; заохочує за успіхи в роботі і накладає стягнення за порушення трудової дисципліни; здійснює матеріально-технічне забезпечення державної виконавчої служби на територіальному рівні.

Правовий статус державного виконавця

Примусове виконання рішень суду та інших органів і установ відповідно до закону покладається на державних виконавців.

Державний виконавець — це державний службовець, який здійснює примусове виконання судових рішень, постановлених іменем України, та рішень інших органів або посадових осіб, виконання яких покладається на державну виконавчу службу, у порядку, передбаченому законом.

Державними виконавцями є заступник директора Департаменту державної виконавчої служби, начальник відділу примусового виконання рішень, заступник начальника відділу примусового виконання рішень Департаменту державної виконавчої служби, головний державний виконавець, старший державний виконавець, державний виконавець відділу примусового виконання рішень Департаменту державної виконавчої служби, начальники відділів примусового виконання рішень державної виконавчої служби АРК, областей та міст Києва і Севастополя, їх заступники, головні державні виконавці, старші державні виконавці, державні виконавці відділів примусового виконання рішень державної виконавчої служби АРК, областей та міст Києва і Севастополя, начальник, заступник начальника, головний державний виконавець, старший державний виконавець, державний виконавець державної виконавчої служби у районах, містах (містах обласного значення), районах у містах.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Закон України "Про державну виконавчу службу"

(Відомості Верховної Ради України, 1998, № 36—37, ст. 243)

(Витяг)

Стаття 6. Правовий статус працівників органів державної виконавчої служби

Працівники органів державної виконавчої служби (державні виконавці, керівні працівники і спеціалісти Департаменту державної виконавчої служби, державної виконавчої служби Автономної Республіки Крим, областей та міст Києва і Севастополя, державної виконавчої служби у районах, містах (містах обласного значення), районах у містах) є державними службовцями.

Зазначеним у частині першій цієї статті працівникам органів державної виконавчої служби видаються службові посвідчення єдиного зразка, який затверджується Департаментом державної виконавчої служби.

Працівник органу державної виконавчої служби під час виконання службових обов'язків носить формений одяг, зразок якого затверджується Кабінетом Міністрів України.

Працівник органу державної виконавчої служби користується правами і виконує обов'язки, передбачені законом.

Закон України "Про виконавче провадження"

(Витяг)

Стаття 3. Рішення, що підлягають виконанню Державною виконавчою службою

Примусове виконання рішень державною виконавчою службою здійснюється на підставі виконавчих документів, визначених цим законом.

Відповідно до цього Закону державною виконавчою службою підлягають виконанню такі виконавчі документи:

- 1) виконавчі листи, що видаються судами, та накази господарських судів, у тому числі на підставі рішень третейського суду;
- 2) ухвали, постанови судів у цивільних, господарських, адміністративних та кримінальних справах у випадках, передбачених законом;
- 3) судові накази;
- 4) виконавчі написи нотаріусів;
- 5) посвідчення комісій по трудових спорах, що визнаються на підставі відповідних рішень цих комісій;
- 6) постанови органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення у випадках, передбачених законом;
- 7) рішення органів державної влади, прийняті з питань володіння і користування культовими будівлями та майном;
- 7) постанови державного виконавця про стягнення виконавчого збору, витрат на проведення виконавчих дій та накладення штрафу;
- 8) рішення інших органів державної влади у випадках, якщо за законом їх виконання покладено на державну виконавчу службу.

Стаття 4. Заходи примусового виконання рішень

Заходами примусового виконання рішень є:

- 1) звернення стягнення на майно боржника;
- 2) звернення стягнення на заробітну плату, доходи, пенсію, стипендію боржника;

- 3) вилучення у боржника і передача стягувачеві певних предметів зазначених у рішенні;
- 4) інші заходи, передбачені рішенням.

До особи, яка бажає займати посаду державного виконавця, пред'являються певні вимоги. Ним може бути громадянин України, який має юридичну освіту і здатний за своїми особистими та діловими якостями виконувати обов'язки, що покладаються на нього законом. Законом чітко не визначено, який саме рівень юридичної освіти повинен отримати громадянин для того, щоб обійняти посаду державного виконавця. Тобто, це може бути середня, неповна або повна вища юридична освіта (молодший спеціаліст, бакалавр, спеціаліст чи магістр у галузі правознавства). Також відсутні обмеження у віці такої особи. Виходячи з загальних положень теорії права, це особа повинна бути повністю дієздатною — досягти 18 років.

Державний виконавець є державним службовцем, тому на цю посаду не можуть бути призначені особи, щодо яких існують обмеження, передбачені Законом "Про державну службу".

Головні державні виконавці, старші державні виконавці та державні виконавці відділу примусового виконання рішень державної виконавчої служби призначаються на посаду і звільняються з неї начальниками державної виконавчої служби.

Начальники державної виконавчої служби АРК, областей та міст ІСієва і Севастополя призначаються на посаду та звільняються з посади директором Департаменту державної виконавчої служби.

Начальник відділу примусового виконання рішень, його заступник, головні державні виконавці, старші державні виконавці, державні виконавці та працівники Департаменту державної виконавчої служби призначаються на посаду та звільняються з посади директором Департаменту державної виконавчої служби.

Директор Департаменту державної виконавчої служби, заступники директора Департаменту державної виконавчої служби призначаються на посаду та звільняються з посади Кабінетом Міністрів України за поданням Міністра юстиції України (ст. 9 Закону "Про державну виконавчу службу")

Громадянин України, який не менше 5 останніх років постійно проживає на території України, має вищу юридичну освіту і стаж роботи за спеціальністю "Правознавство" не менше 3 років, може бути призначений:

- заступником директора Департаменту державної виконавчої служби;
- начальником відділу примусового виконання рішень;
- заступником начальника відділу примусового виконання рішень Департаменту державної виконавчої служби;
- головним державним виконавцем;
- старшим державним виконавцем;
- державним виконавцем Департаменту державної виконавчої служби;
- начальником відділу примусового виконання рішень державної виконавчої служби АРК, областей та міст Києва і Севастополя,(його заступником);
- головним державним виконавцем;
- старшим державним виконавцем;
- державним виконавцем відділу примусового виконання рішень державної виконавчої служби АРК, областей та міст Києва і Севастополя;
- начальником державної виконавчої служби у районі, місті (місті обласного значення), районі у місті.

Обов'язки державного виконавця

Державний виконавець зобов'язаний сумлінно виконувати службові обов'язки, вчасно й у повному обсязі здійснювати виконавчі дії, покладені на нього законом, не допускати у своїй діяльності порушення прав громадян, установ, та організацій, гарантованих Конституцією та законами.

Державний виконавець зобов'язаний:

- здійснювати необхідні заходи для своєчасного і повного виконання рішення, що передбачене у документі на його примусове виконання у спосіб і порядок, визначені виконавчим документом;
- надавати можливість сторонам (стягувачу і боржнику) та їх представникам ознайомитись з матеріалами виконавчого провадження;
- розглядати заяви сторін та інших учасників виконавчого провадження та їх клопотання;
- заявляти самовідвід при наявності достатніх законних підстав;
- давати роз'яснення сторонам виконавчого провадження щодо їх прав та обов'язків;
- проводити оцінку (переоцінку) майна в порядку, встановленому законодавством про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність.

Права державного виконавця

Державний виконавець має право:

- одержувати необхідні документи, пояснення, довідки, відомості для здійснення виконавчого провадження;
- здійснювати перевірку виконання рішень юридичними особами всіх форм власності, підприємствами, установами, громадянами, що є боржниками за виконавчими документами;
- безперешкодно входити до приміщень і сховищ, що належать або використовуються боржниками, проводити огляд цих приміщень і за необхідності примусово відкривати й опечатувати ці приміщення;
- накладати арешт на майно боржника, вилучати і передавати таке майно на зберігання і реалізацію;
- накладати арешт на грошові кошти й шиті цінності боржника;
- звертатися до суду з поданням про розшук боржника або дитини, чи про постановлення вмотивованого рішення про примусове проникнення до житла чи іншого володіння боржника — фізичної особи або іншої особи, у якої знаходиться майно боржника чи майно та кошти, належні боржникові від інших осіб;
- викликати громадян і посадових осіб із приводу виконавчих документів, що знаходяться у провадженні;
- залучати до проведення виконавчих дій понятих, працівників органів внутрішніх справ, інших осіб у встановленому порядку, а також експертів, спеціалістів, а для оцінки майна — суб'єктів оціночної діяльності — суб'єктів господарювання;
- накладати стягнення у виді штрафу на громадян і посадових осіб у випадках, передбачених законом;
- застосовувати під час проведення виконавчих дій відеозапис, фото- і кінозйомку;
- інші права, передбачені ст. 5 Закону "Про виконавче провадження".

Державний виконавець має право на винагороду за своєчасне реальне та законне забезпечення виконання виконавчого документа. Ця винагорода за рахунок стягнутого з боржника виконавчого збору складає 2% від стягнутої ним суми або вартості майна, але не більше 30 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а за виконавчим документом немайнового характеру — не більше 5 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Вимоги державного виконавця, що здійснює свої повноваження, є обов'язковими для всіх органів, організацій, посадових осіб, громадян і юридичних осіб на території України.

Контроль за своєчасністю, правильністю, повнотою виконання рішень державним виконавцем здійснюють начальник органу державної виконавчої служби, якому безпосередньо підпорядкований державний виконавець, та керівник вищестоящего органу.

Виконавче провадження

Виконавче провадження є способом реалізації завдань, поставлених перед державною виконавчою службою, та є її основною функцією. **Виконавче провадження** — це сукупність дій органів і посадових осіб, визначених Законом "Про виконавче провадження", спрямованих на примусове виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), які здійснюються на підставах, у спосіб та в межах

повноважень, визначених законами і рішеннями, що підлягають примусовому виконанню.

Державний виконавець відкриває виконавче провадження за наявності достатніх законних підстав, передбачених ст. 18 Закону "Про виконавче провадження". До них належать: заява стягувача чи його представника про примусове виконання рішення; заява прокурора у випадках представництва інтересів громадян чи держави в суді, та інші випадки, передбачені законом.

Державний виконавець приймає до виконання виконавчі документи, на підставі яких відкриває виконавче провадження, за наявності двох умов. По-перше, якщо не закінчився строк пред'явлення виконавчого документа до виконання. Законодавчо визначено декілька строків пред'явлення виконавчих документів до виконання:

- виконавчі листи та інші судові документи — протягом 3 років;
- посвідчення комісій по трудових спорах — протягом 3 місяців;
- постанови органів (посадових осіб), уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, — протягом 3 місяців;
- інші виконавчі документи — протягом року, якщо інше не встановлено законом.

По-друге, документ повинен відповідати вимогам, передбаченим законодавством. У ньому зазначається: назва, дата видачі та найменування органу, посадової особи, що його видали; дата і номер рішення, за яким він був виданий; найменування стягувача і боржника, їх адреси, дата і місце народження боржника та його місце роботи (для громадян), номери рахунків у кредитних установах (для юридичних осіб). Виконавчий документ повинен містити резолютивну частину рішення, дату набрання чинності та строк для пред'явлення виконавчого документа до виконання. Виконавчий документ повинен бути обов'язково підписаний уповноваженою посадовою особою і скріплений печаткою.

Державний виконавець у 3-денний термін з моменту надходження виконавчого документа виносить постанову про відкриття виконавчого провадження. В постанові повинно бути встановлено строк для добровільного виконання рішення (він не може перевищувати 7 днів, а у разі примусового виконання рішення про виселення — 15 днів), Постанова також містить попередження боржника про необхідність примусового виконання рішення після закінчення встановленого строку зі стягненням з нього виконавчого збору і витрат, пов'язаних з провадженням виконавчих дій. Постанова про відкриття виконавчого провадження може бути оскаржена сторонами начальнику відповідного органу державної виконавчої служби або до суду загальної юрисдикції у 10-денний термін.

Постанова державного виконавця про відкладення провадження виконавчих дій може бути оскаржена начальнику відповідного органу державної виконавчої служби, якому він безпосередньо підпорядкований, або до суду в 3-денний строк.

Водночас з винесенням постанови про відкриття виконавчого провадження державний виконавець проводить опис майна боржника і накладає на нього арешт, про що повинно бути зазначено у постанові. Копія означеної постанови повинна не пізніше наступного дня бути надіслана стягувачу, боржнику та органу (посадовій особі), який видав виконавчий документ. Виконавчі дії проводяться державним виконавцем за місцем проживання, роботи боржника чи за місцезнаходженням його майна. Якщо боржником є юридична особа, то ці дії відбуваються за місцезнаходженням постійно діючого органу чи майна. У випадках, коли рішенням передбачено виконання певних дій боржником, державний виконавець здійснює повноваження за місцем здійснення таких дій.

Виконавчі дії щодо виконання рішення, яке не пов'язане з реалізацією майна боржника, проводяться не пізніше 2-місячного терміну з дня винесення постанови про відкриття виконавчого провадження. негайному виконанню підлягають рішення, що стосуються стягнення аліментів, заробітної плати в межах платежів, вирахованих за один місяць, а також про стягнення усієї суми боргу по цих виплатах, якщо рішенням передбачено її негайне стягнення, поновлення на роботі чи на попередній посаді незаконно звільненого або переведеного працівника та в інших випадках.

Законом передбачено, що при невиконанні рішення у строк, встановлений для добровільного його

виконання, з боржника постановою державного виконавця, яка затверджується начальником відповідного органу державної виконавчої служби, стягується виконавчий збір у розмірі 10% від належної до стягнення суми або вартості майна боржника. У разі невиконання рішення немайнового характеру виконавчий збір складає 20 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з боржника — громадянина і в розмірі 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян — із боржника — юридичної особи.

Виконавчий збір — це певна грошова сума, яка стягується з боржника (фізичної чи юридичної особи) у разі невиконання рішення суду або інших органів (посадових осіб) у строк, встановлений для добровільного його виконання.

Виконавчий збір не завжди підлягає стягненню. Так, наприклад, він не стягується зі страховиків, які здійснюють державне обов'язкове особисте страхування, при виконанні державними виконавцями рішень про стягнення коштів за державним обов'язковим особистим страхуванням, а також з осіб, звільнених від його сплати відповідно до чинного законодавства.

Статтею 73 Закону "Про виконавче провадження" визначені кошти, на які державним виконавцем не може бути звернено стягнення:

- на вихідну допомогу, що виплачується у випадку звільнення працівника;
- на компенсацію працівникові за невикористану відпустку;
- на компенсацію витрат працівнику на переїзд в іншу місцевість у зв'язку з переведенням туди на роботу, або на відрядження;
- на матеріальну допомогу особам, які втратили право на допомогу по безробіттю;
- на допомогу по вагітності та пологах;
- на одноразову допомогу при народженні дитини;
- на допомогу по догляду за дитиною;
- на допомогу особам, які доглядають за 3 і більше дітьми у віці до 16 років
- на допомогу на лікування;
- на допомогу на поховання;
- на дотацію на харчування.

Стягнення не може бути проведено також із сум неоподатковуваного розміру матеріальної допомоги, грошової компенсації за отримане обмундирування і вихідної допомоги у разі звільнення з військової служби і з ОВС.

Крім того, законодавством передбачений перелік видів майна громадян, на який не може бути звернено стягнення за виконавчими документами.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Перелік

видів майна громадян, на яке не може бути звернено стягнення за виконавчими документами

Додаток до Закону України "Про виконавче провадження"

Стягнення за виконавчими документами не може бути звернено на такі види майна та предмети, що належать боржникові на праві власності чи є його часткою у спільній власності, необхідні для боржника, членів його сім'ї та осіб, які перебувають на його утриманні:

I. Носильні речі та предмети домашнього вжитку, необхідні боржникові і особам, які перебувають на його утриманні:

а) одяг — на кожну особу: одне літнє або осіннє пальто, одне зимове пальто або кожух, один зимовий костюм (для жінок — два зимових плаття), один літній костюм (для жінок — два літніх плаття), головні убори по одному на кожний сезон. Для жінок, крім того, дві літні хустки, одна тепла хустка (або шаль) та інший одяг, зношений більш, як на 50% ;

б) взуття у кількості по одній парі літнього, осіннього, зимового та інше взуття, зношене більш, як на

- в) білизна у кількості двох змін на кожну особу;
- г) постіль (матрац, подушка, два простирадла, дві наволочки, ковдра) і два особистих рушника на кожну особу;
- д) необхідний кухонний посуд;
- є) один холодильник на сім'ю;
- ж) меблі — по одному ліжку та стільцю на кожну особу, один стіл, одна шафа на сім'ю (крім меблевих гарнітурів, на які може бути звернене стягнення);
- з) всі дитячі речі.

II. Продукти харчування, потрібні для особистого споживання боржнику, членам його сім'ї та особам, які перебувають на його утриманні, — на три місяці.

III. Паливо, потрібне боржникові, членам його сім'ї та особам, які перебувають на його утриманні, для готування їжі та обігрівання приміщення протягом шести місяців.

IV. Одна корова, а у разі відсутності корови — одна телиця; коли немає ні корови, ні телиці — одна коза, вівця чи свиня — у осіб, які займаються сільським господарством.

V. Корм для худоби, який не підлягає вилученню в кількості, потрібній до початку вигону худоби на пасовище або до збору нових кормів.

VI. Насіння, потрібне для чергових посівів (осіннього і весняного) та незнятий урожай — у осіб, які займаються сільським господарством (за винятком земельних ділянок, на які накладено стягнення).

VII. Інструменти, необхідні для особистих професійних занять (швейні, музичні та інші). Кошти, які були отримані від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду, що перейшли у власність держави, зараховуються в держбюджет за винятком сум, що були витрачені на його реалізацію.

7.3. Органи нотаріату у структурі установ юстиції Організація і діяльність органів нотаріату

Нотаріат покликаний охороняти власність, права і законні інтереси громадян і організацій, зміцнювати законність і правопорядок, попереджати правопорушення шляхом правильного і своєчасного посвідчення договорів і інших угод, оформлення спадкових прав, здійснення виконавчих написів.

***Нотаріат** — це система органів і осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати безспірні права факти, що мають юридичне значення, виконання інших нотаріальних дій, спрямованих на юридичне закріплення цивільних прав і попередження можливого їх порушення.*

Правові, організаційні, фінансові основи діяльності органів нотаріату, функції та повноваження, а також правовий статус нотаріусів визначаються ЦК та Законом "Про нотаріат". **Особи та установи, що вчиняють нотаріальні дії**

Як зазначає В. Комаров оскільки нотаріат визначається як спеціальний правозастосовний, юрисдикційний орган, який владно вирішує у межах своєї компетенції правові питання, то його діяльність можна розглядати як особливий вид державної діяльності, що здійснюється в певному процесуальному порядку. Він також підкреслює, що відносини, які виникають у зв'язку зі здійсненням нотаріальної діяльності між органами нотаріату та зацікавленими особами з приводу посвідчення юридичних фактів, прав та документів, за своїм характером є процесуальними, спрямованими на вирішення певних юридичних справ, віднесених до його компетенції.

Нотаріальні дії вчиняються нотаріусами, що працюють у державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державними нотаріусами) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватними нотаріусами). Компетенція державних нотаріальних контор та приватних нотаріусів передбачається ст. ст. 34, 35 Закону "Про нотаріат".

Документи, які оформляються приватним чи державним нотаріусом, мають однакову юридичну силу.

Якщо в будь-якому населеному пункті нотаріальна контора чи нотаріус відсутні, нотаріальні дії можуть бути вчинені уповноваженими законом посадовими особами виконавчих комітетів сільських, селищних, міських рад. До нотаріальних дій, що вони можуть вчиняти, належать:

- вжиття заходів щодо охорони спадкового майна;
- посвідчення заповіту чи доручення;
- засвідчення вірності копії документу, справжності підпису на документі.

Компетенція посадових осіб виконавчих комітетів сільських, селищних, міських рад містить певні обмеження. Вони не мають права оформляти документи, які призначені для дії за кордоном.

За межами кордону України нотаріальні дії вчиняються консульськими установами України, а у випадках, передбачених українським законодавством, — дипломатичними представництвами України. Ці установи мають право:

- посвідчувати угоди, (договори, заповіти, доручення тощо), крім іпотечних договорів, угод про відчуження та заставу жилих будинків, квартир, дач, садових будинків, гаражів, земельних ділянок, іншого нерухомого майна, що знаходиться в Україні;
- видавати свідоцтва про право на спадщину;
- посвідчувати факт, що громадянин є живим;
- приймати в депозит грошові суми і цінні папери; вчиняти виконавчі написи;
- приймати на зберігання документи;
- вчиняти морські протести та інші нотаріальні дії.

Вчинення нотаріальних дій, пов'язаних з посвідченням доручення та заповіту, в окремих випадках покладається не тільки на посадових осіб нотаріату, виконавчих комітетів та консульських установ України. Так, ст. 40 Закону "Про нотаріат" передбачає, що посвідчення заповітів і доручень, які прирівнюються до нотаріальних, провадиться:

- 1) головними лікарями чи їхніми заступниками з медичної частини; черговими лікарями лікарень, санаторіїв, лікувальних установ; директорами і головними лікарями будинків для престарілих та інвалідів (заповіти громадян, що знаходяться на лікуванні в цих лікувальних установах);
- 2) капітанами морських суден (заповіти громадян, що знаходяться в плаванні на цих суднах або суднах внутрішнього плавання, що плавають під прапором України);
- 3) начальниками експедицій (заповіти громадян, що знаходяться в розвідувальних, арктичних та інших подібних до них експедиціях);
- 4) начальниками, їх заступниками з медичної частини; старшими і черговими лікарями шпиталів, санаторіїв та інших військово-лікувальних установ (заповіти і доручення військовослужбовців та інших осіб, що знаходяться на лікуванні у військово-лікувальних закладах);
- 5) командирами (начальниками) військових частин, з'єднань, установ чи військово-навчальних закладів, якщо в пунктах дислокації цих військ немає державних нотаріальних контор, приватних нотаріусів чи посадових осіб, уповноважених вчиняти нотаріальні дії (заповіти і доручення робітників, службовців та членів їх сімей, військовослужбовців і членів сімей цих військових частин чи з'єднань);
- 5) начальниками місць позбавлення волі (заповіти і доручення осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі).

Вищезазначені посадові особи зобов'язані передати по одному примірнику заповіту чи доручення, що ними були посвідчені, до державного нотаріального архіву. Щоб не були порушені права та інтереси громадян та юридичних осіб під час посвідчення документів посадовими особами, на завідуючих архівами покладено обов'язок перевіряти законність заповіту, що надійшов на зберігання. У випадках встановлення невідповідності цього документу нормам чинного законодавства, завідуючий архівом повідомляє про це заповідача і посадову особу, яка посвідчила цей заповіт.

На думку Ж.О. Сульженка не відповідає вимогам часу дозвіл вищезначеним посадовим особам вчиняти нотаріальні дії щодо посвідчення заповіту та доручення, оскільки посвідчення заповіту є процедурою, яка потребує наявності юридичних знань, відповідального ставлення і виключення можливості зловживань. Крім того, нотаріусом заповіт та доручення викладаються на спеціальних бланках, які мають ступені захисту від підробки. Цього позбавлені посадові особи виконавчих комітетів сільських, селищних, міських рад, головні лікарі шпиталю, капітани морських суден, командири військових частин, начальники місць позбавлення волі тощо.

Принципи нотаріальної діяльності

Україна взяла курс на інтеграцію до європейського співтовариства, у зв'язку з чим організація та засади нотаріальної діяльності повинні відбуватись з урахуванням законодавства країн — членів Міжнародного союзу Латинського нотаріату. Союз об'єднує нотаріусів 66 країн світу. Провідним принципом Латинського нотаріату є визначення нотаріуса як носія вільної професії.

***Вільна професія** — це професія, яку громадянин вільно обирає відповідно до своїх переконань, здібностей, професійного рівня та з урахуванням отриманої освіти.*

Однією з визначальних рис Латинського нотаріату є його корпоративна побудова. У всіх країнах, які є членами вищезгаданого союзу, нотаріуси об'єднані у професійну організацію, незалежну від державної влади, завданнями якої є представлення професії на різних рівнях; вирішення питань щодо добору, навчання та організації стажування нотаріальних кадрів, утворення та ліквідації нотаріальних офісів, розгляд спорів між нотаріусами, контроль за здійсненням нотаріальної діяльності.

Правове регулювання діяльності нотаріату обумовлює коло повноважень, які неодмінно базуються на певних принципах, основні з яких наводяться нижче.

***Принцип законності** — один з основних принципів, що виявляється, насамперед, у тому, що нотаріуси і посадові особи, які вчиняють нотаріальні дії, керуються у своїй діяльності актами законодавства, інструкціями Мін'юсту, а також іншими актами, що видаються органами виконавчої влади в межах їхньої компетенції. Крім цього, нотаріальні контори повинні вимагати дотримання законності від усіх фізичних і юридичних осіб, що звертаються до них із проханням про здійснення нотаріальних дій.*

***Принцип дотримання таємниці вчинюваних нотаріальних дій.** Дія норми ст. 8 Закону "Про нотаріат" поширюється не тільки на осіб, що вчиняють нотаріальні дії, але і на всіх інших громадян, яким стало відомо про вчинені нотаріальні дії в зв'язку із виконанням ними службових обов'язків (інспекторам при проведенні перевірки, друкарці при підготовці і друкуванні документів). Тому довідки і документи видаються нотаріальними конторами лише тим громадянам чи юридичним особам, за дорученням чи щодо яких вчинялися нотаріальні дії.*

Довідки, що стосуються заповіту, видаються тільки після смерті заповідача при пред'явленні свідоцтва про його смерть. Довідки і документи про здійснення нотаріальних дій видаються також на вимогу суду, прокуратури, органів слідства і дізнання у зв'язку з кримінальними, господарськими або цивільними справами, що знаходяться у їх провадженні. Зазначені вимоги повинні бути оформлені належним чином. Судові, слідчі органи та органи прокуратури виносять постанову або ухвалу про необхідність надання їм документів, відомостей чи довідок, які пов'язані з вчиненням нотаріальних дій.

***Принцип об'єктивності.** Він заснований на необхідності виконання нотаріальних дій з урахуванням обставин, що підтверджуються необхідними довідками і документами. Якщо для здійснення законної й обґрунтованої нотаріальної дії не вистачає даних, наданих зацікавленими особами, нотаріус зобов'язаний особисто вимагати від організацій усі потрібні йому відомості.*

Для забезпечення об'єктивності нотаріальних дій законом передбачено, що нотаріуси, які вчиняють нотаріальні дії, не вправі їх вчиняти на своє ім'я і від свого імені, на ім'я і від імені свого чоловіка (дружини), його (її) та своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер), а також на ім'я і від імені працівників цієї нотаріальної контори, працівників, що перебувають у трудових відносинах з приватними нотаріусами.

***Принцип державної мови діловодства** полягає у тому, що коли особа, яка звернулася за вчиненням нотаріальних дій, не розуміє мови, на якій ведеться діловодство, тексти оформлення документів повинні бути перекладені йому нотаріусом чи перекладачем.*

Зміст нотаріальної діяльності

Органи нотаріату не використовують змагальну форму процесу, вони встановлюють юридичні факти, як правило, на підставі письмових доказів. У діях нотаріуса при здійсненні нотаріальних дій

відсутній елемент публічності. Таким чином, зміст нотаріальних дій полягає у тім, що вони носять посвідчу вальний і підтверджуючий характер, юридично закріплюють цивільні права з метою попередження їх можливого порушення у майбутньому або є засобом захисту вже порушеного права чи прав.

Нотаріальні дії покликані забезпечувати охорону і захист прав, щодо яких не існує спору, а це можливо лише при здійсненні таких дій відповідно до встановлених правил і закону. При здійсненні нотаріальних дій між учасниками нотаріального провадження виникають взаємні права й обов'язки, що складають основний зміст процесуальних правовідносин. Права та обов'язки сторін цих відносин гарантують як захист прав і охоронюваних законом інтересів фізичних і юридичних осіб при здійсненні нотаріальних дій, так і забезпечення реалізації нотаріальних функцій.

У ст. 34 Закону "Про нотаріат" передбачені дії, що можуть вчинятися в державних нотаріальних конторах. Однак цей перелік не є вичерпним, і законодавчими актами України можуть бути передбачені інші нотаріальні дії.

Умовно всі нотаріальні дії можна поділити на наступні групи:

1) Дії, що носять характер посвідчення або засвідчення. До них належать:

- посвідчення договорів (правочинів, шлюбних контрактів, заповітів, доручень);
- посвідчення часу пред'явлення документів;
- посвідчення факту, що громадянин є живим;
- посвідчення факту перебування громадянина у певному місці;
- посвідчення тотожності громадянина з особою, яка зображена на фотографії;
- засвідчення вірності копій документів і виписок з них;
- засвідчення вірності перекладу документів з однієї мови на іншу.

2) Дії, що носять охоронний характер. Вони полягають у наступному:

- ужиття заходів до охорони спадкового майна;
- прийняття на зберігання документів;
- прийняття у депозит грошових сум та цінних паперів.

3) Дії, які характеризуються накладенням певних заборон:

- накладення заборони відчуження жилого будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки, іншого нерухомого майна;
- вчинення протесту векселів;
- вчинення морського протесту.

4) Дії з видачі документів:

- видача свідоцтва про право на спадщину;
- видача свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя;
- видача свідоцтва про придбання жилих будинків з прилюдних торгів;
- видача свідоцтва про придбання нерухомого майна, яке було предметом іпотеки;
- видача дублікатів документів, що зберігаються у справах нотаріальної контори.

Вчинення нотаріальних дій за загальним правилом відбувається в приміщеннях нотаріальних контор, за винятком випадків, коли громадянин з поважної причини не може з'явитися до цієї установи, а також якщо цього вимагають особливості правочину, що посвідчується.

Компетенція приватних нотаріальних контор дещо відрізняється. Відповідно до ст. 36 Закону "Про нотаріат" приватний нотаріус вчиняє ті самі нотаріальні дії, що і державний нотаріус, за винятком:

- накладання і зняття заборони відчуження жилого будинку, квартири, дачі, садового будинку, гаража, земельної ділянки, іншого нерухомого майна;
- видачі свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя у разі смерті одного із подружжя;
- видачі свідоцтва про право на спадщину;
- вжиття заходів до охорони спадкового майна;

—посвідчення договорів довічного утримання;

—засвідчення справжності підпису на документах, призначених для дії за кордоном, та посвідчення доручень для цієї мети, а також засвідчення справжності підпису батьків або опікуна (піклувальника) на згоді про усиновлення дитини.

Головним чином нотаріальні дії відбуваються після їх оплати у день подачі всіх необхідних документів. Однак якщо виникає необхідність в одержанні додаткових документів, відомостей від посадових осіб підприємств, установ і організацій, постанов про проведення експертизи, у таких випадках здійснення нотаріальних дій відкладається до повного з'ясування всіх обставин, необхідних для їх вчинення.

При вчиненні нотаріальних дій нотаріуси або інші уповноважені законом особи встановлюють особу громадянина, ступінь його дієздатності; особу представника та межі його повноважень; правоздатність юридичної особи, що бере участь в правочині.

У встановлених законом випадках нотаріус або інша посадова особа, що законом уповноважена вчиняти нотаріальні дії, має право відмовити у вчиненні окремих нотаріальних дій, зокрема, коли:

—вчинення такої дії суперечить нормам закону;

—дії підлягають вчиненню іншим нотаріусом чи іншою посадовою особою;

—з проханням про вчинення нотаріальної дії звернулась особа, визнана у судовому порядку недієздатною або представник, який не має необхідних повноважень;

—правочин, що вчиняється від імені юридичної особи, суперечить цілям, зазначеним у статуті чи положенні цієї особи;

—документ, поданий нотаріусу, не відповідає вимогам законодавства або містять відомості, що порочать честь і гідність громадян.

Правовий статус нотаріуса

***Нотаріус** (лат. — писар, секретар) — представник органів та установ нотаріату, що законом уповноважений вчиняти нотаріальні дії.*

Нотаріус при реалізації нотаріальних функцій зобов'язаний, встановивши фактичні обставини при вчиненні конкретної нотаріальної дії, здійснювати провадження за суворо регламентованими правилами.

Нотаріус — особа, на яку законом покладений обов'язок посвідчувати права і факти, що мають юридичне значення, вчиняти інші нотаріальні дії з метою надання їм юридичної сили.

Нотаріусом може бути громадянин України, що має вищу юридичну освіту (академія, університет, інститут III—IV рівня акредитації), який пройшов стажування в державній нотаріальній конторі чи у приватного нотаріуса протягом 6 місяців. Після закінчення терміну стажування особа, що бажає займатись нотаріальною діяльністю, складає кваліфікаційний іспит і отримує свідоцтво про право на заняття нотаріальною діяльністю. Воно видається Мін'юстом на підставі рішення кваліфікаційної комісії нотаріату.

Нотаріус, який вперше починає нотаріальну діяльність, в Головному управлінні юстиції Мін'юсту в АРК, обласному, Київському та Севастопольському міському управлінні юстиції в урочистій обстановці приносить присягу.

Присяга. Урочисто присягаю виконувати обов'язки нотаріуса чесно і сумлінно, відповідно до закону і совісті, поважати права і законні інтереси громадян і організацій, зберігати професійну таємницю, скрізь і завжди берегти чистоту високого звання нотаріуса. Призначення на посаду державного нотаріуса і звільнення його з посади провадиться Головним управлінням юстиції Мін'юсту в АРК, обласними, Київським і Севастопольським міськими управліннями юстиції. Нотаріус не має права поєднувати нотаріальну діяльність з роботою в державних та приватних підприємствах і організаціях, займатися підприємницькою і посередницькою діяльністю, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім викладацької і наукової у вільний від роботи час.

Приватний нотаріус для здійснення нотаріальних дій зобов'язаний зареєструвати діяльність та отримати реєстраційне посвідчення. Для цього до Головного управління юстиції Мін'юсту в АРК, обласних,

Київського та Севастопольського міського управління юстиції подається заява. Реєстраційне посвідчення видається управлінням юстиції у 15-денний строк з моменту подачі заяви. Відмова у реєстрації приватної нотаріальної діяльності не допускається. Після отримання цього посвідчення нотаріус зобов'язаний у 3-місячний строк розпочати нотаріальну діяльність.

Нотаріус має право:

- витребувати від підприємств, установ, організацій відомості або документи, що необхідні для здійснення нотаріальних дій;
- складати проекти угод і заяв;
- виготовляти копії документів і виписки з них;
- давати консультації правового характеру;
- давати роз'яснення з питань здійснення нотаріальних дій.

Нотаріус зобов'язаний:

- здійснювати свої професійні обов'язки у точній відповідності до законодавства України та присяги;
- сприяти громадянам, підприємствам, установам і організаціям у здійсненні їхніх прав і захисті законних інтересів;
- роз'яснювати права й обов'язки, попереджати про наслідки вчинених нотаріальних дій для того, щоб юридична необізнаність не могла бути використана тим, хто звертається за вчиненням нотаріальної дії, на шкоду;
- додержуватись принципу таємниці вчинюваних нотаріальних дій;
- відмовляти у здійсненні нотаріальних дій у випадку їх не відповідності законодавству України і міжнародним договорам.

Стажист нотаріуса

Стажистом нотаріуса може бути особа, що має вищу юридичну освіту. Умови роботи цього суб'єкта нотаріальних правовідносин визначаються трудовим контрактом, що укладається між стажистом і приватним нотаріусом або державною нотаріальною конторою з дотриманням норм трудового законодавства України та правил проходження стажування.

Відповідальність нотаріусів

Державна нотаріальна контора несе відповідальність за збитки, заподіяні особі внаслідок незаконних чи недбалих дій державного нотаріуса. Приватний нотаріус несе відповідальність і відшкодовує заподіяні внаслідок незаконних дій чи недбалості збитки у повному обсязі. Приватний нотаріус укладає договір службового страхування з органом страхування чи вносить на спеціальний рахунок у банку страхову заставу для забезпечення відшкодування можливих збитків. Страхова сума чи застава складають розмір стократної мінімальної заробітної плати. Якщо ця сума вичерпується в процесі відшкодування заподіяних збитків, то нотаріус зобов'язаний її поповнити протягом одного року до встановленого законом розміру.

Припинення нотаріальної діяльності

Діяльність державного нотаріуса може бути припинена на підставі звільнення його Головним управлінням юстиції Мін'юсту в АРК, обласними, Київським та Севастопольським міським управлінням юстиції. Приватна нотаріальна діяльність припиняється тими самими органами в наступних випадках:

- 1) подання письмового клопотання про припинення нотаріальної діяльності;
- 2) анулювання свідоцтва про право на заняття нотаріальною діяльністю;
- 3) коли не укладений договір службового страхування чи не внесена страхова застава для забезпечення відшкодування шкоди, або не поповнена страхова застава до встановленого розміру;
- 4) якщо нотаріус без поважних причин не виконує своїх обов'язків протягом 2 місяців і не повідомляє про це управління юстиції;

5) якщо виявляється невідповідність приватного нотаріуса займаній посаді чи виконуваній роботі у зв'язку зі станом здоров'я, що на тривалий час перешкоджає здійсненню нотаріальної діяльності.

7.4. Інші структурні підрозділи органів юстиції Органи та відділи реєстрації актів цивільного стану

Діяльність органів та відділів реєстрації актів цивільного стану побудована у відповідності з положеннями Конституції України, Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р., Закону "Про органи реєстрації актів громадянського стану", наказів Мін'юсту від 17 квітня 2002 р. № 30/5 "Про затвердження Типового положення про районний, районний у місті, міський (міста обласного значення) відділ реєстрації актів цивільного стану", від 18 листопада 2003 р. № 140/5 "Про внесення змін та доповнень до Правил реєстрації актів цивільного стану в Україні".

Акти цивільного стану — це засвідчені державою юридичні факти (народження, смерті, одруження, розірвання шлюбу, встановлення батьківства, переміни прізвища, імені, по батькові), з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення відповідних прав та обов'язків.

Акти цивільного стану підлягають обов'язковій реєстрації в органах реєстрації актів цивільного стану. Так, реєстрація шлюбу, розлучення, переміна прізвища та інші юридичні факти повинні бути обов'язково зареєстровані, інакше вони не мають юридичної сили та не породжують прав та обов'язків.

Система, засади та основні завдання діяльності органів реєстрації актів цивільного стану

Систему органів реєстрації актів цивільного стану складають:

— відділи реєстрації актів цивільного стану Головного управління юстиції Мін'юсту в АРК, обласних, Київського та Севастопольського міських, районних, районних у містах, міських (міст обласного значення) управлінь юстиції;

— виконавчі органи сільських, селищних, міських (крім міст обласного значення) рад.

Відповідно до п. 1 Типового положення про районний, районний у місті, міський (міст обласного значення) відділ реєстрації актів цивільного стану він є місцевим органом Мін'юсту, ним створюється та йому підпорядковується, а також підпорядковується безпосередньо Головному управлінню юстиції Мін'юсту в АРК, обласному, Київському, Севастопольському міському управлінню юстиції і входить до складу відповідно обласного, районного, районного в місті, міського (міста обласного значення) управління юстиції.

Діяльність органів реєстрації актів цивільного стану ґрунтується на засадах законності, захисту прав і законних інтересів громадян та держави, додержання таємниці реєстрації актів цивільного стану, своєчасного і належного документального оформлення проведеної реєстрації.

До завдань органів реєстрації актів цивільного стану належать:

1. Забезпечення повної, своєчасної і правильної реєстрації актів цивільного стану.

Слід зазначити, що реєстрація актів цивільного стану громадян України та інших громадян, що перебувають на території України відбувається у відповідних територіальних відділах реєстрації. Реєстрація актів цивільного стану громадян України, які проживають за кордоном, проводять консульські установи та дипломатичні представництва України.

Інформація, що міститься в акті цивільного стану, є конфіденційною, має обмежений доступ та розголошенню не підлягає.

2. Внесення до актових записів необхідних змін, доповнень та виправлень.

Зміни, доповнення та виправлення помилок до записів актів цивільного стану провадяться органами реєстрації. Ці зміни (прізвища, імені, по батькові, місця і дати народження та ін.) вносяться за наявності достатніх підстав та за відсутності спору між зацікавленими особами у відділах реєстрації актів цивільного стану. За наявності спору виправлення запису провадиться на підставі судового рішення. Заява про внесення змін, доповнень і виправлень до записів актів цивільного стану може подаватися особами, щодо яких були складені ці записи. Відмова органів реєстрації актів цивільного стану виправити або змінити запис може бути оскаржена до суду.

Записи, пов'язані зі змінами, доповненнями та виправленнями щодо дітей, які не досягли 18 років, можуть відбуватися за заявами їх батьків або осіб, що їх замінюють. До заяви про внесення змін, доповнень і виправлень до записів актів цивільного стану додається свідоцтво про реєстрацію акта цивільного стану, що підлягає зміні, доповненню або виправленню.

3. Поновлення втрачених та анулювання повторно складених актових записів.

Відділ реєстрації актів цивільного стану управління юстиції, що підтверджує втрату запису, повинен перевіряти наявність запису у книгах реєстрації актів цивільного стану населеного пункту, зазначеного в заяві.

Розгляд питань про поновлення записів актів цивільного стану має бути закінчено не пізніше 2-місячного терміну з дня надходження заяви. Поновлення актових записів та видача свідоцтв за матеріалами, які надійшли з іншого відділу реєстрації актів цивільного стану, проводиться у 10-денний термін.

Відмова відділу реєстрації актів цивільного стану у поновленні актового запису може бути оскаржена до суду за місцем проживання заявника.

Поновлені чи повторно складені записи актів цивільного стану в разі виявлення первинних записів можуть бути анульовані на підставі рішення суду або висновку відділу реєстрації актів цивільного стану Головного управління юстиції Мін'юсту в АРК, обласних, Київського чи Севастопольського міських управлінь юстиції за місцем складення поновленого чи повторно складеного запису.

Анулювання первинних записів актів цивільного стану провадиться органами реєстрації актів цивільного стану на підставі рішення суду.

4. Видача громадянам свідоцтв про реєстрацію.

На підставі вчиненого запису акту цивільного стану, пов'язаного з юридичним фактом народження, смерті, одруження, розірвання шлюбу, встановлення батьківства, переміни прізвища, імені, по батькові, заявнику видається свідоцтво.

5. Збереження архівного фонду.

Книги реєстрації актів цивільного стану і метричні книги зберігаються у відділах реєстрації актів цивільного стану протягом 75 років з часу їх складання. По закінченні цього строку вони передаються на зберігання до державних архівів.

Документи, на підставі яких були внесені зміни, доповнення або виправлення до записів актів цивільного стану, і документи, на підставі яких поновлено втрачений або анульовано повторно складений запис, матеріали перевірок, висновки органів реєстрації актів цивільного стану зберігаються протягом 5 років у відділі, який вніс зміни, доповнення або зареєстрував поновлений чи анульований запис.

По закінченні 5-річного терміну матеріали та висновки органів реєстрації актів цивільного стану підлягають знищенню в установленому порядку.

Зразки книг реєстрації актів цивільного стану та свідоцтв про реєстрацію актів цивільного стану, а також Положення про порядок розгляду клопотань про переміну громадянами України прізвищ, імен, по батькові затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Правила реєстрації актів цивільного стану, Положення про порядок зміни, доповнення, поновлення та анулювання записів актів цивільного стану, порядок і строки зберігання актових книг затверджуються Мін'юстом.

Правовий статус працівників органів реєстрації актів цивільного стану

Керівником та спеціалістом в системі органів реєстрації актів цивільного стану може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту і рекомендований кваліфікаційною комісією для роботи у відділах реєстрації актів цивільного стану.

Законом передбачені певні обмеження щодо діяльності працівників органів реєстрації актів цивільного стану. Так, працівники відділів реєстрації актів цивільного стану не мають права реєструвати акти цивільного стану щодо себе, другого з подружжя, своїх дітей та родичів. Керівники та спеціалісти цих установ не можуть перебувати у штаті інших організацій чи підприємств будь-якої

форми власності та бути членами об'єднань громадян і безпосередньо займатися підприємницькою та іншою діяльністю з метою отримання прибутку. Дозволяється у вільний від основної роботи час займатись викладацькою та науковою діяльністю.

З метою визначення рівня професійної підготовки осіб, які виявили намір працювати у відділах реєстрації актів цивільного стану на посадах керівника та спеціалістів, у Головному управлінні юстиції Мін'юсту в АРК та прирівняних до нього управліннях утворюється кваліфікаційна комісія. Порядок організації, завдання та повноваження цієї комісії визначаються Положенням, що затверджується Мін'юстом.

Правовий статус працівників органів реєстрації актів цивільного стану

Керівником та спеціалістом в системі органів реєстрації актів цивільного стану може бути призначений громадянин України, який має вищу юридичну освіту і рекомендований кваліфікаційною комісією для роботи у відділах реєстрації актів цивільного стану.

Законом передбачені певні обмеження щодо діяльності працівників органів реєстрації актів цивільного стану. Так, працівники відділів реєстрації актів цивільного стану не мають права реєструвати акти цивільного стану щодо себе, другого з подружжя, своїх дітей та родичів. Керівники та спеціалісти цих установ не можуть перебувати у штаті інших організацій чи підприємств будь-якої форми власності та бути членами об'єднань громадян і безпосередньо займатися підприємницькою та іншою діяльністю з метою отримання прибутку. Дозволяється у вільний від основної роботи час займатись викладацькою та науковою діяльністю.

З метою визначення рівня професійної підготовки осіб, які виявили намір працювати у відділах реєстрації актів цивільного стану на посадах керівника та спеціалістів, у Головному управлінні юстиції Мін'юсту в АРК та прирівняних до нього управліннях утворюється кваліфікаційна комісія. Порядок організації, завдання та повноваження цієї комісії визначаються Положенням, що затверджується Мін'юстом.

Це цікаво

У 1956 р. у Франції була засуджена сарана за знищення величезних посівів. Вона добровільно відмовилася відшкодувати заподіяні збитки, тому суд був змушений застосувати до сарани більш суворе покарання. Вирок — залишити державу протягом 6 днів.

***

У Йємені був засуджений водій за те, що збив людину на проїзній частині дороги. На суді з'ясувалося, що під час руху автомобіля відмовили гальма. На підставі закону Ісламу суддя (кадді) засудив машину до шести місяців перебування на стоянці, прикутою ланцюгом.

***

1936 р. у Ташкенті був засуджений осел до шести місяців примусових робіт на користь пана, на городі якого осел знищив врожай.

***

У Росії 1853 р. були засуджені за розтрату державної скарбниці померлі генерал Політковський до заслання на каторгу в Сибір і службовці Василь'єв і Горбанів, які були направлені в солдати без вилуги.

***

У Росії в м. Углич до биття батою 100 разів і заслання до Сибіру (Тобольськ) був засуджений вічовий дзвін. Він був повернутий тільки через 300 років.

*Цезарю багато чого недозволено саме
тому, що йому дозволено усе.
Сенека — філософ*

Розділ VIII ПРОКУРАТУРА УКРАЇНИ

8.1. Історія розвитку прокурорського нагляду

Історія прокуратури як державного інституту, що наглядає за виконанням законів, нараховує більше 7 століть. Батьківщиною прокуратури визнається Франція, де засновником королівської прокуратури був французький король Пилип IV Красивий, який у 1302 р. законом визначив правовий статус Королівських прокурорів у судах. Наприкінці XVII століття інститут прокуратури склався як могутня державна установа, що головним чином захищала інтереси корони.

Європейські країни (Бельгія, Голландія, Німеччина, Італія, Шотландія та інші) запозичили інститут королівської прокуратури. Поступово така державна установа, яка здійснює нагляд за дотриманням та виконанням законів, з'явилась у більшості країн світу. Її розвиток відбувається невинно і зі специфікою, властивою кожній країні.

Інша модель прокуратури діє у Англії та країнах англосаксонської правової системи. У цих державах прокуратура у звичайному розумінні наглядової організації відсутня. Її функції розподілені між різними правовими інститутами, головна роль серед яких належить адвокатурі та органам публічного переслідування. Наглядової функції адвокатура і органи публічного переслідування у Англії не мають.

У царській Росії в результаті проведених Петром I реформ виникла необхідність створення органів, які б здійснювали контроль за дотриманням законів. Було засновано інститут фіскалів. Але він не виправдав себе і був замінений на установу, що стала іменуватися "прокуратура", яка відіграла роль карального органу — "око государеве" у справах держави.

Прокуратура починає займати важливе місце в державі, і поступово складається прокурорський корпус. Разом з центральною прокуратурою створюються губернські прокуратури. На початку 1722 р. указом Петра I вводиться посада генерал-прокурора, який наглядав за законністю діяльності Сенату Колегій та інших державних органів. Прокуратура підпорядковується безпосередньо Імператору. Прокурорів за поданням генерал-губернаторів обирав Сенат. Генерал-прокурор був покликаний здійснювати контроль за діями державних установ, вести боротьбу з тяганиною і бюрократизмом у Сенаті, зі зловживаннями, особливо тими, що порушують фіскальні інтереси держави. Прокурори, виявивши недоліки і порушення "волі його величності", усно пропонували усунути їх. У разі невиконання усного розпорядження прокурора, він подавав письмовий протест до органу, що порушив закон, а потім — до відповідної колегії та Сенату. Протест прокурора на порушення закону зупиняв дію незаконного акту.

З 1802 р. після створення Міністерства юстиції губернська прокуратура поступово перетворюється на орган юстиції на місцях, і Міністр юстиції суміщає свою посаду з посадою генерал-прокурора.

Демократичні реформи, що були проведені у 1864 р., звичайно вплинули і на органи прокуратури, які

стали частиною судової системи. За основу було взято модель французької прокуратури XIX століття. Вона була позбавлена функції нагляду, а до її компетенції належали процесуальні функції. Ці функції здійснювали обер-прокурори, прокурори та їх товариші під наглядом Міністра юстиції. Вони були присутні при слідчих діях, могли давати вказівки слідчому, контролювати взяття під варту обвинуваченого та вимагати додаткового розслідування. Після завершення слідчих дій прокурор давав висновок про передачу обвинуваченого до суду, де прокурор виступав з обвинувальною промовою. Після проголошення вироку судом прокурор міг подати апеляційний або касаційний протест.

Історія прокуратури України нараховує понад 275 років. За ці роки прокуратура реформувалась, реорганізовувалась, ліквідовувалась і знову створювалась, змінювались її завдання і функції, але вона завжди була автономним державним інститутом, який виконував тільки йому властиві функції.

Після падіння монархії у Росії в Україні починає створюватись державність, частиною якої була і прокуратура. Однак цей період був досить коротким. У кінці 1917 р. прокурорський нагляд скасовується і поновлюється лише через 5 років (1922 р.), спочатку в складі Мін'юсту, потім Верховного Суду. На початку 1933 р. була створена централізована прокурорська система в межах СРСР, куди увійшла і прокуратура УРСР, яка перебувала у цьому статусі аж до 1991 р. — набуття незалежності Україною.

На початку 1918 р. Центральною Радою України ухвалено закон "Про упорядження Прокураторського догляду на Україні" і створено прокуратуру при Генеральному суді Української Народної Республіки. Прокуратори організовувались при апеляційних та окружних судах. За наказом Генерального Секретаря Судових справ Михайла Ткаченка 18 січня 1918 р. на посаду Старшого Прокуратора Генерального Суду було призначено Дмитра Мар-ковича. Центральною Радою у березні 1918 р. було затверджено штати прокуратури Генерального суду, які склалися з Старшого прокуратора, прокураторів, писаря та помічника писаря.

У липні 1918 р. Гетьманом Всієї України було затверджено ухвалений Радою Міністрів Української Держави Закон "Про утворення Державного сенату", який змінив систему Генерального Суду та врегулював питання прокурорського нагляду. До складу Державного Сенату входили Президент Сенату, Сенаторії, що поділялися на Генеральш суди: Адміністративний, Цивільний і Кримінальний. При Генеральному Суді та Загальному Зібранні Державного Сенату перебувають Прокурор і Товариші прокурора під вищим наглядом Міністра юстиції як Генерального прокурора.

Декретом про суд 1919 р. змінюється судова система, і повноваження і функції прокуратури передаються Народному комісаріату юстиції і його місцевим органам — губернським і міським юридичним відділам. Необхідність створення єдиного органу, що здійснював би нагляд за дотриманням законів, була очевидна. Найго-стрішим питанням залишалось визначення підпорядкованості цих органів. Одна група осіб пропонувала подвійне підпорядкування прокуратури: з одного боку, органам центральної прокуратури, а з іншого боку — губернським виконкомом. Інша група пропонувала тільки центральне підпорядкування органів прокуратури.

Основні принципи організації та діяльності органів прокуратури були покладені в основу Положення про прокурорський нагляд, затвердженого у 1922 р. 28 червня 1922 р. була створена Державна прокуратура УРСР. Першим прокурором радянської України був призначений М.О. Скрипник, який перебував на цій посаді до 1927 р. Державна прокуратура перебувала у складі Наркомюсту УРСР. Народний комісар юстиції обіймав посаду Генерального прокурора республіки і входив до складу Ради Народних Комісарів УРСР.

Наступним важливим етапом розвитку прокурорського нагляду було прийняття 10 червня 1933 р. постанови ЦВК і РНК СРСР "Про органи Прокуратури Союзу РСР". З прийняттям постанови ЦВК і РНК СРСР від 17 грудня 1933 р. про затвердження Положення про Прокуратуру СРСР була ліквідована Прокуратура Верховного Суду СРСР. Головним завданням прокуратури було укріплення соціалістичної законності і охорона громадської власності від посягань з боку антисоціальних

елементів на всій території держави. Прокуратуру очолював прокурор, який призначався Центральним виконавчим комітетом СРСР. Положенням про прокуратуру були визначені основні функції прокурорського нагляду:

- загальний нагляд;
- нагляд за законністю і правильністю застосування законів органами ОДПУ і міліцією;
- нагляд за проведенням попереднього розслідування;
- нагляд за правильністю застосування законодавчих актів СРСР судовими органами;
- нагляд за законністю і правильністю дій виправно-трудових установ.

Конституцією СРСР 1936 р. було визначено, що вищий нагляд за точним виконанням законів усіма народними Комісаріатами та підвідомчими їм установами, окремими посадовими особами, а також громадянами покладено на Прокурора СРСР. Прокурор СРСР того часу призначався Верховною Радою СРСР терміном на 7 років, а республіканські, окружні, районні та міські прокурори призначалися Прокурором СРСР на 5 років і були йому підзвітні. Органи прокуратури здійснювали свої повноваження незалежно від будь-яких місцевих органів і підпорядковувалися тільки Прокурору СРСР. Прокуратура УРСР повністю підпорядковувалась Прокуратурі Союзу РСР. Черговим етапом розвитку органів прокуратури стало прийняття у 1955 р. Положення про прокурорський нагляд у СРСР. У цьому Положенні визначалися основні завдання і галузі прокурорського нагляду, що згодом були включені до основ кримінального і цивільного судочинства. Наступний етап на шляху розвитку прокурорського нагляду пов'язаний із прийняттям Конституції СРСР 1977 р. і Конституції УРСР 1978 р. У 1980 р. був прийнятий Закон "Про прокуратуру УРСР". Законом передбачалось, що вищий нагляд за точним та одноманітним виконанням законів усіма міністерствами, державними комітетами і відомствами, підприємствами та установами, виконавчими та розпорядчими органами місцевих Рад народних депутатів, колгоспами, кооперативами та іншими громадським установами, посадовими особами і громадянами покладається на Генерального прокурора СРСР та підпорядкованих йому прокурорів.

Прокурорський нагляд є однією з форм державної діяльності, яка має на меті забезпечення точного та однакового розуміння та застосування законів на всій території України.

Сучасна Українська держава потребує встановлення і зміцнення режиму законності, важливим інструментом якого є інститут прокуратури. Після проголошення незалежності 5 листопада 1991 р. був прийнятий Закон України "Про прокуратуру", що діє і сьогодні. Конституція істотно змінила організацію і діяльність органів прокурорського нагляду. Реформування прокуратури відповідно до Конституції спрямоване на чітке визначення її місця і ролі в системі органів державної влади, вилучення у неї функцій та повноважень, притаманних іншим державним органам. Пріоритети в діяльності органів прокуратури зміщуються на користь захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина.

У перехідних положеннях Конституції зазначено, що прокуратура продовжує виконувати відповідно до чинних законів функцію нагляду за додержанням і застосуванням законів та функцію досудового слідства — до введення в дію законів, що регулюють діяльність державних органів щодо контролю за додержанням законів, та до сформування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування. Законом України від 8 грудня 2004 р. "Про внесення змін до Конституції України" ст. 121 доповнено пунктом 5: "нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами".

Після прийняття КК, внесення докорінних змін до КПК, Закону "Про прокуратуру" та низки інших нормативно-правових актів, спірні питання більшою мірою законодавчо вирішені.

Дискусії й обговорення меж повноважень та напрямів прокурорського нагляду тривають. Багато розмов ведеться навколо рішень Ради Європи щодо правового статусу української прокуратури. Пе-

реглядаючи історичне місце прокуратури у суспільстві та враховуючи зарубіжний досвід, окремі політики та науковці обстоюють позицію звуження чи позбавлення прокуратури наглядових функцій. Але, враховуючи їх, не слід забувати історичні традиції, які склалися роками, а також те, що перехід України до правової держави буде тривалим, сучасна судова система ще не є досконалою.

На думку експертів Ради Європи посилення на історію, традиції й, навіть, на Конституцію не можуть змінити фундаментальної вимоги верховенства права у демократичному суспільстві, тому вони "рішуче рекомендують" повністю імплементувати реформу Генеральної прокуратури відповідно до принципів і стандартів Ради Європи, маючи на увазі скасування наглядових функцій.

Звуження функцій прокуратури у країнах ЄС пояснюється соціально-економічною стабільністю, авторитетом судової влади, професіоналізмом контролюючих органів, високим рівнем правосвідомості громадян, порівняно незначною кількістю правопорушень. Україна тільки намагається досягти такого рівня, тому наразі звужувати функції прокуратури недоцільно. Втілення у життя таких ідей призведе до ліквідації прокуратури як самостійного органу нагляду за дотриманням законів.

На сучасному етапі прокуратура повинна не тільки не втратити своєї позиції у суспільному житті держави, а й зміцнюватися як багатофункціональна державна структура з чітко визначеною функцією нагляду за дотриманням законів у соціально-економічній, політичній, ідеологічній та інших сферах існування суспільства. Об'єднання правозахисної діяльності прокуратури із зусиллями судової влади дозволяє максимально наблизитись до реалізації принципу верховенства права, а послаблення прокурорського нагляду зашкодить цьому процесу.

Досвід пострадянських країн щодо прокурорського нагляду

Неминучість змін в організації прокуратури була усвідомлена в усіх країнах пострадянського простору. Колишні республіки Радянського Союзу зіткнулися з однаковими проблемами реорганізації прокурорської системи та функцій прокуратури, проте законодавчі зміни відбувались різними темпами та відрізнялись за характером. Найкардинальніше реформована прокуратура в країнах Балтії та Закавказзі. Натомість Російська Федерація зберегла функції, властиві радянській прокуратурі, і навіть розширила так звану функцію загального нагляду (нагляду за додержанням і застосуванням закону — відповідно до законодавства України). У Російській Федерації збереження функції нагляду за додержанням і застосуванням закону пов'язано з необхідністю використати можливості прокуратури для боротьби з різними проявами місцевого сепаратизму, який проявляється у виданні органами влади суб'єктів федерації правових актів, що суперечать федеральній Конституції і федеральним законам.

У Законі Латвії "Про прокуратуру" 1994 р. передбачено, що прокуратура у встановленому законом порядку захищає законні права і інтереси осіб і держави. Поряд з цим, як самостійна наглядова функція розглядається подання позовних заяв чи заяв до суду (функція, аналогічна представницькій у прокуратурі України), а захист інтересів Латвії і її громадян здійснюється шляхом попередження про неприпустимість порушень закону, принесення протестів, порушення дисциплінарного чи адміністративного провадження.

Окремо зазначимо, що у жодному законі про прокуратуру Російської Федерації 1992 р., Вірменії 1992 р., Білорусі 1993 р., Молдови 1994 р., Латвії 1994 р., Грузії 1997 р., Азербайджану 1999 р. немає норм, присвячених прокурорському нагляду за додержанням законів при розгляді справ у судах, що свідчить про єдність концептуальних підходів щодо поваги до принципу незалежності суддів.

Привертає увагу те, що у жодній з країн пострадянського простору органи прокуратури не позбавлені функції нагляду за додержанням законів при застосуванні до осіб різних заходів примусового характеру. Ця функція охоплює виконання судових рішень у кримінальних справах та інших заходів примусового характеру, які призначаються судами.

Підсумовуючи досвід прокурорського нагляду, слід зазначити, що при розробці нового Закону "Про прокуратуру" необхідно враховувати не тільки рекомендації Ради Європи а й положення законодавства і практики незалежних держав пострадянського простору, й безпосередньо України.

Відповідно до Концепції реформування прокуратури, в майбутньому прокуратура, скоріше за все, позбавиться повноважень загального нагляду як права перевіряти законність діяльності не-визначеного кола суб'єктів без чіткої регламентації предмету цієї діяльності. Натомість пропонується наділити цей орган правозахисною функцією, природа якої визначається пріоритетністю прав і свобод людини і неприпустимістю їх протиправного обмеження.

На відміну від загального нагляду, запропоновані функції прокуратури мають чітко визначений предмет і логічно узгоджуються з іншими повноваженнями, визначеними Конституцією. Крім того, з огляду на сьогоденні можливості судової влади, такі повноваження надають прокуратурі реальну змогу оперативно вживати заходів реагування щодо поновлення порушеного права на досудовій стадії. Для здійснення зазначеної функції було запропоновано наділити прокурорів правом організовувати та доручати відповідним органам проведення перевірок, отримувати необхідні документи і пояснення службових осіб і громадян, вживати передбачені законодавством заходи реагування щодо порушників закону.

8.2. Система, структура і організація діяльності органів прокуратури

Україна переживає масштабні зміни, спрямовані на зміцнення демократії, правопорядку і державності. На перше місце виходять проблеми зміцнення законності і правопорядку, захисту прав і законних інтересів громадян і верховенства права.

Прокуратура — державний контрольно-наглядний орган, що покликаний здійснювати нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів на території України.

Діяльність системи органів прокуратури спрямована на утвердження верховенства права, зміцнення законності і правопорядку у суспільстві та державі. Необхідність забезпечення додержання законів, а також виконання інших функцій, передбачених Конституцією властивими тільки прокуратурі способами і методами в різних сферах державного і громадського життя, особливо загострює питання про правове забезпечення прокурорського нагляду.

Діяльність органів прокуратури регулюється Конституцією, Законом "Про прокуратуру", КПК, ЦПК, ГПК, КпАП, Кримінально-виконавчим кодексом України, КАС, постановами Верховної Ради України від 6 листопада 1991 р. "Про затвердження Дисциплінарного статуту прокуратури України" та "Про затвердження Положення про класні чини працівників органів прокуратури України", наказами Генерального прокурора України від 15 березня 2003 р. № 31/01-ок "Про затвердження Положення про організацію взаємодії Генеральної прокуратури України з Верховною Радою України"; від 25 лютого 2004 р. № 2гн "Про організацію роботи з кадрами в органах прокуратури України"; від 19 вересня 2005 р. № 5гн "Про організацію участі прокурорів у судовому розгляді кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення"; від 19 вересня 2005 р. № 4/1гн "Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність"; від 15 квітня 2004 р. № 6/1гн "Про організацію діяльності органів прокуратури щодо захисту прав і свобод неповнолітніх"; від 19 вересня 2005 р. № 3гн "Про організацію прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів щодо захисту прав і свобод громадян, державних та публічних інтересів"; від 7 травня 2004 р. № 9гн "Про організацію роботи органів прокуратури України в галузі міжнародного співробітництва і правової допомоги"; від 7 травня 2004 р. № 6/3гн "Про організацію роботи по представництву прокурором інтересів громадянина або держави у суді"; від 24 січня 2005 р. № 499ц "Щодо призначення працівників на керівні посади органів прокуратури України"; Рішенням КСУ від 22 червня 2004 р. № 13-рп/2004 щодо відповідності Конституції України

(конституційності) положення частини другої статті 16 Дисциплінарного статуту прокуратури України, затвердженого постановою Верховної Ради України, а також міжнародними договорами та угодами України, щодо організації та діяльності органів прокуратури, захисту прав та інтересів особи, суспільства та держави.

Також прокуратура у межах своїх повноважень здійснює міжнародне співробітництво відповідно до двосторонніх та багатосторонніх міжнародних та міждержавних угод, які є джерелами міжнародного права. До цих угод можна віднести: Меморандум взаємопорозуміння між Генеральною прокуратурою України та Міністерством юстиції Канади, Меморандум про порозуміння між Департаментом Генерального Аторнея Австралії і Генеральною прокуратурою України з приводу співробітництва в переслідуванні воєнних злочинців, угоди між Генеральною прокуратурою України і прокуратурами Російської Федерації, Білорусі, Молдови, Литви про правову допомогу і співробітництво, Меморандум взаємопорозуміння між Генеральною прокуратурою України і Міністерством юстиції Сполучених Штатів Америки про співробітництво в переслідуванні нацистських воєнних злочинців, Угода про співробітництво між Генеральною прокуратурою України та Верховною народною прокуратурою Китайської Народної Республіки, Меморандум про співробітництво та взаємодію в розслідуванні воєнних злочинів між Генеральною прокуратурою України і Державною службою прокуратури Англії та Уельсу тощо.

Прокуратура України являє собою єдину централізовану систему, яку становлять: Генеральна прокуратура України, прокуратура АРК, областей, Києва і Севастополя (на правах обласних), міські, районні, міжрайонні, інші прирівняні до них прокуратури та військові прокуратури. Підсистема органів військових прокуратур складається з військових прокуратур регіонів і військової прокуратури Військово-Морських Сил України (на правах обласних), військових прокуратур гарнізонів (на правах міських).

Система органів прокуратури будується відповідно до адміністративно-територіального устрою України та функціональних ознак. Створення спеціальної прокуратури, що не входить у єдину систему органів прокуратури, на території України не допускається.

Ефективне керівництво діяльністю системи органів прокуратури, виконання найбільш відповідальних функцій здійснює Генеральна прокуратура України. Спеціалізовані прокуратури, що входять до системи органів прокуратури, створюються за функціональними ознаками з урахуванням специфіки галузі нагляду (військові, природоохоронні прокуратури). Завдання, повноваження та у цілому діяльність цих прокуратур ґрунтується на положеннях закону та інших джерелах права.

Досвід іноземних країн

Куба

Судове переслідування тільки за злочини, а не правопорушення і загальний нагляд здійснює прокуратура. Відповідно до Конституції Куби, яка була введена в дію 24 лютого 1976 р. (ст. 130), головним завданням Генеральної прокуратури є контроль за дотриманням соціалістичної законності державними органами, господарськими і соціальними установами і громадянами. Прокуратура також порушує клопотання про застосування заходів безпеки, затверджує постанови про проведення обшуку, перевіряє законність затримання, наглядає за виконанням покарань, представляє громадські інтереси у некримінальних видах процесу.

Генеральна прокуратура являє собою єдиний орган, який підпорядковується Національній Асамблеї народної влади і Державній раді. Генеральний прокурор одержує інструкції безпосередньо від Державної ради і звітує у своїй діяльності перед Національною Асамблеєю народної влади один раз на рік. Він керує діяльністю прокуратури

- на всій території Республіки. Органи прокуратури організовані по вертикалі, підкоряються тільки

Генеральній прокуратурі і незалежні від місцевих органів влади.

Генеральний прокурор і його заступники обираються і можуть бути відкликані Національною Асамблеєю народної влади. Генеральний прокурор є за посадою членом президії Верховного народного суду.

США

У Сполучених Штатах Америки державної установи з офіційною назвою "прокуратура" не існує. Там діє аторнейська служба, якій притаманні функціональні обов'язки прокурорських органів європейських країн, тому американську аторнейську службу інколи називають прокуратурою, а самих аторнейів — прокурорами. Не слід ототожнювати генерального аторнея з прокурором, тому що функції останнього може виконувати як сам аторней, так і звичайний адвокат, якого найняла служба обвинувачення.

Аторней (англ. — повірений, адвокат, представник) — офіційна особа, яка, перебуваючи на державній службі, представляє або захищає певні юридичні інтереси згідно зі своїми функціональними обов'язками. Найвищою є посада генерального Аторнея, яка в США та Канаді об'єднана з посадою міністра юстиції.

Аторней-генерал — одна з найвищих посадових осіб в юстиції США, Канади, Англії, Бразилії, Венесуели та ін., який здійснює нагляд за виконанням законів, головний радник уряду з питань відповідності урядових актів чинному законодавству і консультант щодо законопроектів. Як зазначає М.І. Мичко, прокуратура США організаційно входить до системи виконавчої влади і складається з 3 рівнів: федерального, штатного та місцевого. Прокуратури різних рівнів незалежні одна від одної, їх компетенція розмежовується за територіальними та предметними ознаками діяльності.

Федеральний аторней призначається Президентом і затверджується Сенатом. Федеральні аторнейі наглядають за 91 округом у 50 штатах і Федеральним округом Колумбія. Справи, які стосуються федерального уряду і розглядаються в окремих штатах, підпадають під юрисдикцію федерального аторнея того округу, в якому вони виникли. Ці справи можуть бути цивільними або кримінальними. Федеральні аторнейі уповноважені висувати обвинувачення у порушенні федерального кримінального права, але не закону штату. До федеральних кримінальних справ належать: пограбування страхового банку, напад на федерального агента, злочинна поведінка на території федерального заповідника, пошкодження лінії телефонного зв'язку між штатами, порушення федеральних законів про наркотики, володіння певними видами зброї, привласнення федеральних коштів тощо. Позови в цивільних справах "за" чи "проти" Сполучених Штатів також розглядають федеральні аторнейі та їхні помічники або юристи Міністерства юстиції у Вашингтоні. Федеральні державні аторнейі отримують високу платню, хоча вона і менша за доходи багатьох приватних юристів. Федеральний аторней отримує 113500 доларів, а їхні помічники із відповідним стажем роботи 92000—107000 доларів на рік. Міністр юстиції Сполучених Штатів отримує приблизно 148000—150000 доларів на рік.

На рівні штату прокуратура представлена генеральним аторнеєм. Він представляє штат у суді та поза ним. Генеральні аторнейі штатів менше залежать від своїх губернаторів, аніж федеральні аторнейі від Президента. У більшості штатів генерального аторнея обирають шляхом загального голосування громадян, і губернатори цих штатів не мають права звільняти їх з посади. Генеральний аторней представляє штат у всіх цивільно-правових справах, з ним радяться посадові особи й законодавчі органи. Вони вільно висловлюються в суді щодо правової позиції штату, і відкидають ті позиції, з якими вони не згодні. Так, наприклад Генеральна прокуратура штату Джорджія розпочала слідство у справі транснаціональної корпорації "Кока-Кола", яку звинувачують у порушенні звітності — перебільшенні реальних даних про обсяги продажу популярного напою. На перший погляд здається, що порушення невелике, однак влада США вважає його достатнім, аби притягти корпорацію до відповідальності: "роздування" показників торгового обороту сприяє поліпшенню іміджу корпорації, а, отже, вартості її

акцій на фондовій біржі. Тобто відбувається обман інвесторів, які вкладають гроші в успішну корпорацію.

Заробітна плата генеральних аторнеїв різна: у штаті Нью-Йорк — 110000 доларів, а у штаті Арканзас — 50000 доларів на рік.

Прокурори місцевого рівня у різних штатах називаються по-різному, але найбільш поширений термін "окружний прокурор". Це місцевий обвинувач, який діє від імені штату. Він обирається шляхом голосування громадян відповідного округу і перебуває під обмеженим наглядом генерального аторнея штату. Місцеві обвинувачі уповноважені влаштовувати квазікримінальні судові процеси в таких справах, як наруга над дітьми або відсутність піклування про них, видача дозволу на встановлення опіки над дитиною, позбавлення батьківських прав. В деяких штатах обвинувачі повинні бути присутніми на всіх процесах про розлучення, якщо подружжя має дітей, аби переконатися, що їхні інтереси захищені. В деяких місцевостях обвинувачі беруть участь у справах про захист прав споживачів, вирішують спори між покупцями й продавцями, пов'язані з якістю товарів і послуг.

Розміри заробітної плати місцевих обвинувачів різні. В окрузі штату Айдахо — 47000 доларів, в одному з округів штату Каліфорнія — 82000 доларів на рік.

Російська Федерація

Прокуратура є наглядовим органом. Сукупність органів складає єдину централізовану систему з підпорядкуванням нижчестоящих прокурорів вищестоящим та Генеральному прокурору РФ. Конституцією РФ на органи прокуратури покладаються функції нагляду за виконанням законів і дотриманням прав і свобод людини і громадянина федеральними міністерствами, державними комітетами, службами та іншими федеральними органами виконавчої влади, представниками та виконавчими органами суб'єктів РФ, органами місцевого самоврядування, а також за відповідністю законам актів цих органів.

Прокуратура здійснює кримінальне переслідування і нагляд за виконанням законів: а) органами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, дідання і попереднє слідство; б) судовими приставами; в) адміністраціями установ, що виконують покарання і застосовують заходи примусового характеру, які призначаються судом; г) адміністраціями місць утримання затриманих і взятих під варту.

Японія

Органи прокуратури Японії входять до системи Міністерства юстиції, яке відає пенітенціарною системою, контролює імміграційні служби та "підривні організації". Прокуратура є централізованою організацією, яку очолює Генеральний прокурор, але головним чином її структура пристосована до судової системи. Служби прокуратури діють при Верховному суді, при вищих, територіальних, сімейних та інших судах. Прокурори ведуть слідство щодо обмеженої кількості найбільш важливих кримінальних справ, наглядають за діданням та слідством, що проводиться поліцією з усіх інших справ, за виконанням кримінальних покарань. Органи прокуратури порушують кримінальне переслідування, складають обвинувальний висновок, передають його до суду та підтримують там обвинувачення, а також захищають інтереси осіб при розгляді цивільних справ. Відповідно до законодавства про судочинство прокурор має право не надавати обвинуваченому та його адвокату докази у справі і навіть приховувати ті докази, що свідчать на користь обвинуваченого. Прокурор не зобов'язаний знайомити суддю з усіма доказами у справі (до суду надається лише обвинувальний висновок без доказів).

Генеральна прокуратура України

Генеральна прокуратура є вищою, центральною ланкою в системі органів прокуратури. Організація і порядок діяльності Генеральної прокуратури України визначається Законом "Про прокуратуру", наказами і розпорядженнями Генерального прокурора і Регламентом Генеральної прокуратури України, що був затверджений 19 березня 1999 р. Структуру Генеральної прокуратури і положення про її структурні підрозділи затверджує Генеральний прокурор. До складу Генеральної прокуратури України входить перший заступник Генерального прокурора України, заступники Генерального прокурора, начальники головних управлінь, відділів. Під керівництвом Генерального прокурора визначається стратегія і тактика діяльності системи органів прокуратури, здійснюється нагляд за додержанням і правильним застосуванням законів.

Конституція у ст. 122 визначає, що прокуратуру очолює Генеральний прокурор України, який призначається на посаду за згодою Верховної Ради України та звільняється з посади Президентом України. При цьому Верховна Рада має право висловити недовіру Генеральному прокурору, що тягне за собою його відставку з посади.

Генеральний прокурор України керує діяльністю органів прокуратури і здійснює контроль за роботою підпорядкованих йому прокурорів. Генеральним прокурором України затверджується положення про структурні підрозділи, які визначають їх завдання і функції, а також повноваження і обов'язки працівників управлінь та відділів, старших помічників Генерального прокурора України, помічника першого заступника Генерального прокурора України у цивільній обороні. Заступники Генерального прокурора України затверджують розподіл службових обов'язків між працівниками підпорядкованих підрозділів за поданнями начальників управлінь та відділів.

Генеральний прокурор України — службова особа, яка очолює систему органів прокуратури в Україні, наділена відповідними службовими повноваженнями та посадовими обов'язками.

Генеральний прокурор та підпорядковані йому прокурори призначаються на посаду терміном на 5 років. Після закінчення цього терміну прокурора звільняють або призначають на новий 5-річний термін. Раніше зазначеного законом терміну звільнення (відставка) прокурора може бути здійснена Президентом України у випадках:

— *неможливості виконувати свої повноваження за станом здоров'я;*

— *порушення вимог щодо несумісності.* Законом "Про державну службу" передбачено, що державний службовець не має права виконувати роботу на умовах сумісництва, крім наукової, педагогічної, творчої діяльності та медичної практики. А Генеральний прокурор, як зазначено вище, є державним службовцем (службовою особою);

— *набрання законної сили обвинувальним вироком щодо Генерального прокурора.* Якщо Генеральний прокурор вчинив злочин, то він несе кримінальну відповідальність у передбаченому законом порядку. Згідно зі ст. 401 КПК вирок місцевого суду вступає в законну силу після закінчення строку на подання апеляції, а вирок апеляційного суду — після закінчення строку на подачу касаційної скарги, внесення касаційного подання, якщо він не був оскаржений або на нього не було внесено подання. Обвинувальний вирок виконується тільки після набрання ним законної сили;

— *припинення громадянства.* Відповідно до статусу Генерального прокурора цю посаду може займати тільки громадянин України. Припинення громадянства України у порядку, передбаченому Законом "Про громадянство України", тягне дострокове припинення його повноважень;

— *подання заяви про звільнення за власним бажанням.* Це рішення Генеральний прокурор приймає самостійно без будь-якого стороннього впливу. Воно може бути мотивовано сімейними обставинами, ідеологічними, політичними переконаннями або морально-етичними міркуваннями.

Повноваження Генерального прокурора з керівництва органами прокуратури мають

внутрішньоорганізаційний характер. їх можна поділити на дві групи:

1. Загальноорганізаційні повноваження:

- а) спрямовує роботу органів прокуратури і здійснює контроль за їх діяльністю;
- б) затверджує структуру і штатну чисельність підпорядкованих органів прокуратури і розподіляє кошти на їх утримання;
- в) відповідно до законів України видає обов'язкові для всіх органів прокуратури накази, розпорядження, затверджує положення та інструкції.

2. Повноваження у кадровій сфері:

- а) призначає першого заступника, заступників Генерального прокурора, керівників структурних підрозділів, головного бухгалтера, інших працівників Генеральної прокуратури;
- б) призначає ректора, директора інститутів, проректора, головного бухгалтера, працівників науково-педагогічного складу Академії прокуратури України;
- в) призначає прокурора АРК;
- г) призначає прокурорів областей, міст Києва і Севастополя, військових прокурорів регіонів та ВМС України; перших заступників і заступників прокурора АРК, областей, міст Києва і Севастополя, військових прокурорів регіонів та Військово-Морських Сил України; прокурорів міст, районів, міжрайонних, військових прокурорів гарнізонів та прирівняних до них прокурорів; начальників відділів нагляду за додержанням законів спецпідрозділами та іншими установами, які ведуть боротьбу з організованою злочинністю (за погодженням з відповідним Комітетом Верховної Ради України); начальників відділів роботи з кадрами (старшого помічника прокурора з кадрових питань); начальників організаційно-контрольних відділів (старшого помічника прокурора з питань організації роботи і контролю виконання);
- д) відповідно до законодавства визначає порядок прийняття, переміщення та звільнення прокурорів, слідчих прокуратури та інших спеціалістів;
- є) присвоює класні чини.

Генеральна прокуратура і підпорядковані прокуратури повинні координувати діяльність ОВС, СБУ, податкової міліції та інших правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю. З цією метою при Генеральній прокуратурі України для узгодження і координації дій у боротьбі зі злочинністю скликаються наради за участю керівників правоохоронних органів і державних структур. Прокуратура організовує робочі групи, витребовує статистичну та іншу необхідну інформацію відповідно до нормативно-правових актів про координацію діяльності у боротьбі зі злочинністю.

Науково-методична рада. Дорадчим органом при Генеральній прокуратурі є науково-методична рада, яка створюється для вивчення наукових рекомендацій, пропозицій щодо поліпшення організації та діяльності органів прокуратури, удосконалення законодавства, особливо з питань, які пов'язані з реформуванням органів прокуратури відповідно до перехідних положень Конституції та змін, які відбуваються у законодавстві. Порядок роботи науково-методичної ради при Генеральній прокуратурі визначається наказом Генерального прокурора від 31 серпня 1998 р. № 22 "Про науково-методичну раду при Генеральній прокуратурі України". Науково-методична рада уповноважена розглядати:

1. Пропозиції, спрямовані на удосконалення прокурорського нагляду, організації роботи прокуратури, питання поліпшення підготовки кадрів для органів прокуратури, підвищення їх кваліфікації.
2. Проекти законів України, інших нормативних актів Верховної Ради України, Президента України, міністерств і відомств.
3. Спірні юридичні питання, що виникають у практиці прокурорського нагляду, проблеми впровадження наукових рекомендацій у діяльність органів прокуратури.
4. Проекти наказів і розпоряджень Генерального прокурора, проекти інформаційних листів,

методичних рекомендацій та інших відомчих документів.

Науково-методична рада при Генеральній прокуратурі приймає рішення рекомендаційного характеру і доводить до відома керівництва Генеральної прокуратури. Узагальнення роботи науково-методичної ради проводиться один раз на рік.

Прокуратури АРК, областей, районні і міські прокуратури

Наступною ланкою у системі органів прокуратури виступають прокуратура АРК, обласні, районні та міські прокуратури, які здійснюють нагляд за додержанням і застосуванням законів. Прокурори у межах законодавчо визначених повноважень здійснюють керівництво відповідними прокуратурами і вирішують організаційні та кадрові питання.

До **повноважень** прокурорів АРК, областей, міст Києва і Севастополя та інших (на правах обласних) прокурорів належать:

1. Призначення на посади і звільнення працівників органів прокуратури, крім тієї категорії, що призначається Генеральним прокурором України.
2. За погодженням з Генеральним прокурором України — внесення змін до встановлених штатних розкладів у підпорядкованих їм прокуратурах тільки у межах затвердженої чисельності і фонду заробітної плати.

Слідчий прокуратури — *процесуально самостійна і незалежна особа, яка проводить досудове слідство у справах про діяння, що містять ознаки злочину, віднесені законом до його підслідності, а також у інших справах, що були передані йому прокурором.*

Відповідно до кримінально-процесуального законодавства досудове слідство проводиться слідчими прокуратури, ОВС, податкової міліції та слідчими органів СБУ. Законодавством встановлюється система слідчих органів, завдання, автономність у сфері управління, чіткі межі повноважень, статус дізнавача, слідчого, гарантії їх правового та соціального захисту.

Досудове слідство — *діяльність слідчого яка полягає у збиранні, дослідженні, перевірці, оцінці та використанні доказів, встановленні об'єктивної істини у справі з метою встановлення винуватості або невинуватості особи в учиненні злочину.*

Для проведення досудового слідства в органах прокуратури передбачаються такі штатні одиниці як старші слідчі з особливо важливих справ, слідчі з особливо важливих справ, старші слідчі та слідчі. Кримінально-процесуальним законодавством не розмежовуються повноваження слідчих різних рівнів, оскільки це віднесено до компетенції Генерального прокурора України та прокурорів відповідних структурних підрозділів.

Слідчий під час проведення досудового слідства самостійно приймає рішення у справі, крім випадків, в яких передбачається надання згоди суду або прокурора, і несе персональну відповідальність за законність і своєчасність дій. У випадках незгоди з вказівками прокурора про притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину та обсягу обвинувачення, про направлення справи для віддання обвинуваченого до суду або про припинення провадження у справі, слідчий має право подати вищестоящому прокуророві письмові заперечення. У такому разі прокурор або скасовує вказівки нижчестоящого прокурора, або доручає провадження в цій справі іншому слідчому.

Прийняття рішень, що стосуються актуальних питань прокурорської та слідчої роботи, відбувається на засадах колегіальності та єдиноначалля у діяльності органів прокуратури. Колегіальність — це принцип управління, відповідно до якого керівництво здійснюється групою уповноважених осіб, кожна з яких індивідуально відповідає за визначену сферу діяльності.

Колегія прокуратури — *дорадчий орган, який розглядає найбільш важливі питання дотримання законності, стану правопорядку, діяльності органів прокуратури, виконання наказів Генерального прокурора України, кадрові питання, заслуховує звіти підпорядкованих*

прокурорів, начальників структурних підрозділів та інших працівників прокуратури.

У Генеральній прокуратурі утворюються колегії, персональний склад яких затверджується Генеральним прокурором. Наказом Генерального прокурора України затверджується персональний склад колегії прокуратур областей і прирівняних до них прокуратур. Колегії діють у складі Генерального прокурора, його першого заступника, заступників, прокурора АРК, інших керівників органів прокуратури. Засідання колегій проводяться відповідно до плану роботи, що формується організаційно-контрольним відділом за пропозиціями заступників Генерального прокурора, затвердженим Генеральним прокурором.

Прийняття рішення щодо питань, які мають значення для всієї системи органів прокуратури, проводиться на розширеному засіданні колегії Генеральної прокуратури України за участю керівників нижчестоящих прокуратур. Не допускаються для обговорення на засіданні колегії прокуратури питання, які можуть бути розглянуті на оперативних нарадах або вирішені керівництвом прокуратури у межах їх компетенції.

Структурні підрозділи Генеральної прокуратури готують матеріали за 2 тижні до засідання колегії. Засідання колегії проводяться за наявності більшості її членів, головує на засіданні Генеральний прокурор, а за його відсутності — виконуючий обов'язки. Рішення приймається щодо кожного питання окремо відкритим голосуванням. У випадку наявності розбіжностей при ухваленні рішення щодо конкретного питання між головуючим і більшістю членів колегії остаточне рішення приймає Генеральний прокурор.

Рішення колегії та прийняті на його основі накази і вказівки Генерального прокурора України після підписання доводяться до відома працівників органів прокуратури, яких вони стосуються.

Основні завдання, функції та організація діяльності прокуратури

Концептуальне вирішення питань контролю за дотриманням законів, зважаючи на положення Конституції, дасть можливість більш чітко визначити межі повноважень органів прокуратури і співвідношення функцій державних органів і органів прокуратури. Залежно від того, якими функціями буде наділена прокуратура, відповідним чином будуть вирішуватися питання здійснення нагляду за додержанням і застосуванням законів на території України.

Завдання прокуратури — встановлення наявності або відсутності порушень закону в матеріалах, які надходять до прокуратури від контролюючих органів, інших органів, службових осіб чи громадян; виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню правопорушень, а головне — вжиття заходів щодо їх усунення.

Відповідно до ст. 4 Закону "Про прокуратуру" органи прокуратури для забезпечення утвердження верховенства права, зміцнення правопорядку, виконують завдання, спрямовані на захист:

- закріплених Конституцією незалежності України, суспільного і державного ладу, політичної й економічної систем, прав національних груп і територіальних утворень;
- гарантованих Конституцією, законодавчими актами України, міжнародними правовими актами соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини і громадянина;
- основ демократичного устрою державної влади, правового статусу місцевих рад, органів самоорганізації населення.

Законодавчо прокуратура визнана головним координатором діяльності у боротьбі зі злочинністю, що проводиться ОВС, СБУ, податкової міліції, митної служби та іншими правоохоронними органами. Практична реалізація цієї функції не тільки не суперечитиме основним напрямкам прокурорського нагляду, а й дозволить підвищити його ефективність завдяки поєднанню наглядових і організаційних заходів, проведенню різними правоохоронними органами в межах їх компетенції узгоджених дій. Згідно зі ст. 24 Закону "Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави" нагляд за отриманням законності при здійсненні цивільного контролю над Воєнною організацією та правоохоронними органами

держави покладається на органи прокуратури.

Нагляд, як особливий вид державної діяльності, передбачає наділення прокуратури сукупністю функцій, які обумовлюють виконання покладених на неї завдань.

Функції прокуратури — основні напрями діяльності, в яких відображається суть, завдання і мета нагляду за додержанням і правильним застосуванням законів в Україні.

Конституцією (ст. 121) та Законом "Про прокуратуру" (ст. 5) прокуратура України представлена як єдина централізована система, на яку покладаються наступні **функції**:

1. Підтримання державного обвинувачення в суді.
2. Представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених законом.
3. Нагляд за дотриманням законів органами, що проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання і досудове слідство.
4. Нагляд за дотриманням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян.
5. Нагляд за додержанням прав і свобод людини і громадянина, додержанням законів з цих питань органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами.

Будь-яка правоохоронна діяльність ґрунтується на певних засадах, основні з яких є принципами.

Принцип верховенства закону — є одним з головних, відправних, базових принципів прокурорського нагляду за додержанням і застосуванням законів.

Принцип єдності і централізації. Органи прокуратури становлять єдину централізовану систему з підпорядкуванням нижчестоящих прокурорів вищестоящим і Генеральному прокурору України.

Принцип незалежності. Прокуратура здійснює свої повноваження на засадах гласності та незалежності від органів державної влади і місцевого самоврядування, інформуючи їх про стан законності і правопорядку. Вплив у будь-якій формі на працівників органів прокуратури з боку органів державної влади та управління, юридичних та фізичних осіб з метою схилання до прийняття неправомірного рішення чи ухилення від прийняття законного рішення тягне встановлену законом юридичну відповідальність. В інтересах реального забезпечення незалежності прокуратури як обов'язкової умови їх об'єктивності та принциповості в діяльності щодо зміцнення законності мають бути правові гарантії, які повинні стосуватись не тільки самих працівників прокуратури, а й членів їх сімей. Законом України "Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів" встановлюються особливі заходи державного захисту працівників прокуратури від перешкоджання виконанню професійних обов'язків і здійсненню законних прав, а також від посягань на життя, здоров'я, житло і майно зазначених осіб та їх близьких родичів у зв'язку зі здійсненням нагляду за додержанням і застосуванням законів.

У разі звернення представників влади до органів прокуратури з приводу конкретних матеріалів справи, що знаходяться у провадженні прокуратури, вони не мають права давати будь-які вказівки прокурору з приводу результатів вирішення справи.

Принцип рівності перед законом. Діяльність органів прокуратури із захисту прав і свобод громадян повинна ґрунтуватись на засадах рівності перед законом незалежно від соціального, службового чи майнового стану, національності, статі, освіти, сімейного стану, політичних, ідеологічних або релігійних переконань тощо. У разі виявлення порушень закону органи прокуратури вживають заходів до їх усунення, від кого б вони не виходили, поновлюють порушені права та інтереси, а винних осіб, які допустили ці порушення, притягують у встановленому законом порядку до відповідальності.

Принцип гласності. Органами прокуратури надається інформація щодо результатів проведених перевірок, з метою недопущення у подальшій роботі порушень закону. Поряд з цим, забороняється

без дозволу прокурора або слідчого розголошувати дані перевірок і досудового слідства, що проводяться, до їх закінчення.

Обов'язковість виконання вимог прокурора. Вимоги прокурора, висунуті в межах його повноважень, підлягають безумовному виконанню в строки, що встановлені законодавством. У разі невиконання вимог без поважних причин законодавством передбачена юридична відповідальність. Службові особи, юридичні та фізичні особи зобов'язані з'являтися за викликом прокурора і повинні давати відповідні пояснення з обставин, що з'ясовуються у ході прокурорської перевірки. У випадках ухилення від прибуття, за постановою прокурора ці особи можуть бути примусово доставлені органами міліції для дачі пояснень.

Статистичні дані та інша інформація, документи та їх копії, що необхідні при здійсненні прокурорського нагляду за дотриманням законодавства, пред'являються за вимогою прокурора безоплатно.

Принцип участі у засіданнях органів державної влади і управління. Органи прокуратури не можуть працювати ізольовано від державних органів та органів самоорганізації населення. Прокурор не зможе ефективно та своєчасно виконувати свої службові обов'язки, якщо не буде координувати свою діяльність з органами державної влади і управління різного рівня, органами місцевого самоврядування та громадськістю.

Закон регламентує взаємодію органів прокуратури та державних установ. Генеральний прокурор України, його заступник мають право брати участь у засіданнях Верховної Ради України, її комісій і комітетів, уряду, колегій, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Одним з пріоритетних напрямів діяльності органів прокуратури України на сучасному етапі державотворення визнається взаємодія із органами законодавчої влади. Тому з метою забезпечення суттєвого підвищення рівня співпраці з Верховною Радою України, утвореними нею органами, окремими народними депутатами України, оперативного законного вирішення питань, що виникають у процесі такої співпраці, наказом Генерального прокурора України було затверджено Положення про організацію взаємодії Генеральної прокуратури України з Верховною Радою України. Прокуратура, беручи участь у засіданнях місцевих рад, виконавчих комітетів, комісій та інших органів управління, може постійно інформувати їх про стан законності на відповідній території, вносити конкретні пропозиції щодо поліпшення роботи. Своєю участю представники органів прокуратури попереджають прийняття незаконних та необґрунтованих рішень представниками влади та управління а також органами місцевого самоврядування.

8.3. Прокурорський нагляд та інші функції прокуратури

Прокурорський нагляд за дотриманням і правильним застосуванням законів Кабінетом Міністрів України, міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, органами державного і господарського управління та контролю, Радою міністрів АРК, місцевими радами, їх виконавчими органами, військовими частинами, політичними партіями, громадськими організаціями масовими рухами, підприємствами, установами і організаціями незалежно від форм власності і підпорядкування, службовими особами та громадянами здійснюється Генеральним прокурором України та підпорядкованими йому прокурорами.

Важливе теоретичне і практичне значення має точне визначення меж прокурорського нагляду, що дасть можливість більш ефективно організувати та спрямувати діяльність системи органів прокуратури. Межі прокурорського нагляду визначаються за допомогою законодавчо визначених функцій, компетенції через розмежування обов'язків, повноважень прокурорів шляхом визначення завдань прокурорського нагляду.

Головною метою прокурорського нагляду є забезпечення дії конституційного принципу верховенства права, захисту прав, інтересів і свобод людини і громадянина, суспільства і держави.

У визначенні поняття прокурорського нагляду зустрічаються термін "нагляд" та "контроль". Яким чином співвідносяться ці поняття? У юридичній літературі зазначається, що ці поняття є засобами забезпечення законності у державі та мають своє самостійне значення.

Контроль — найбільш розповсюджений засіб забезпечення законності, який полягає у тому, що суб'єкт контролю здійснює перевірку того, як об'єкт контролю виконує законодавчо визначені завдання та реалізує свої функції.

Нагляд — це засіб забезпечення законності, що здійснюється державними органами і полягає у спостережанні за точним та правильним дотриманням і застосуванням вимог законодавства об'єктами нагляду.

Таким чином, можна зробити висновок, що суб'єкти нагляду слідкують за тим, щоб не порушувались і правильно застосовувались норми чинного законодавства, а суб'єкти контролю слідкують за якістю та доцільністю тих завдань і функцій, які виконує об'єкт контролю. Об'єкт контролю може не порушувати норми законодавства, але неефективно виконувати свої функції.

Акти прокурорського реагування

Результатом виконання наглядових функцій є акти прокурорського реагування на встановлені факти порушення закону, що залежать від змісту, характеру, ступеня небезпеки порушення.

При виявленні порушень закону прокурор або його заступник у межах своєї компетенції можуть приносити протест, вносити подання, приписи або порушувати у встановленому законом порядку кримінальну справу, дисциплінарне провадження або провадження про адміністративне правопорушення.

Протест прокурора — письмовий документ, що приноситься прокурором чи заступником на акт, що суперечить закону, до органу, який видав цей документ, чи до вищестоящого органу (посадової особи).

Принесення протесту на незаконний правовий акт призупиняє його дію і підлягає розгляду в 10-денний термін з дня надходження до органу, що допустив порушення. У протесті прокурор викладає вимогу щодо скасування акту або приведення його у відповідність з чинним законодавством; припинення незаконної дії посадової особи та поновлення порушеного права. Якщо протест було відхилено або посадова особа ухиляється від його розгляду, то прокурор має право звернутися з заявою до суду про визнання акту незаконним.

Припис прокурора про порушення закону у письмовій формі вноситься прокурором чи його заступником до органу або до посадової особи, що допустила порушення (чи вищестоящому органу в порядку підпорядкованості), які правомочні усунути порушення.

Припис вноситься у випадку очевидного характеру порушення та реальної можливості завдати значних збитків державі, суспільству, підприємствам, організаціям чи громадянам, якщо порушення не буде негайно усунуто. Припис підлягає негайному виконанню, про що у письмовій формі повідомляється прокурору.

Припис носить власний, імперативний характер і вимагає:

- негайного скасування правового акту;
- приведення акту у відповідність з вимогами закону;
- поновлення порушеного права;
- вчинення дій, які необхідні для попередження завдання істотної шкоди;
- утримання від вчинення певних дій тощо.

На відміну від протесту, припис вноситься за очевидного та реального характеру загрози спричинення істотної шкоди (створення реальної загрози катастрофи, аварії; забруднення

навколишнього середовища та знищення природних об'єктів; припинення виробничо-господарської діяльності або створення перешкод для її виконання; порушення конституційних прав та свобод (трудових, житлових, соціальних та ін.) громадянина).

Подання прокурора — письмовий документ, що містить вимогу про усунення порушень закону, причин цих порушень і умов, що сприяють їм.

Подання вноситься прокурором чи його заступником до державного органу, громадської організації чи посадовій особі, які наділені повноваженнями усунути це порушення. Подання підлягає невідкладному розгляду, і не пізніше як у місячний термін повинні бути вжиті заходи до усунення порушення, його причин та умов, про що письмово повідомляється прокурору.

Якщо подання вноситься до колегіального органу, то останній зобов'язаний повідомити прокурора про день засідання, в якому він особисто може взяти участь.

Постанова прокурора — у разі порушення закону посадовою особою чи громадянином прокурор або його заступник, залежно від характеру порушення, виносить мотивований документ про дисциплінарне провадження, провадження про адміністративне правопорушення, або про порушення кримінальної справи відносно осіб, що порушили закон.

Підставою для порушення кримінальної справи, дисциплінарного провадження або провадження про адміністративне порушення, відповідно до вимог закону, є наявність достатніх даних, які вказують на ознаки правопорушення чи злочину.

Постанова про порушення дисциплінарного провадження або провадження про адміністративне правопорушення підлягає розгляду уповноваженою посадовою особою не пізніше 10-денного терміну після її надходження.

Вказівки прокурора — один з видів процесуальних актів, що адресований і є обов'язковим для органів дізнання і досудового слідства з приводу порушення кримінальної справи чи вчинення інших процесуальних дій.

За загальним правилом вказівки прокурора даються в письмовій формі і як самостійний процесуальний документ долучається до кримінальної справи. У разі незгоди їх можна оскаржити вищестоящому прокурору, що не зупиняє їх виконання. Виняток становлять лише вказівки прокурора щодо притягнення особи як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину та обсяг обвинувачення, про передачу справи для віддання обвинуваченого до суду, про закриття справи.

Нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство

Зазначений напрям прокурорського нагляду охоплює кримінально-процесуальну та оперативно-розшукову сфери. Внаслідок прокурорського нагляду реалізуються завдання розкриття злочинів; захисту особи, її прав, свобод, власності, прав підприємств, установ, організацій від злочинних посягань; запобігання незаконному притягненню особи до кримінальної відповідальності; охорони прав і інтересів осіб, що перебувають під слідством; попередження злочинів і усунення умов, що сприяють їх учиненню.

Запобігання та протидія злочинності ведеться різними засобами, одним з яких є оперативно-розшукова діяльність.

Оперативно-розшукова діяльність — це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів.

Підставою для проведення оперативно-розшукових заходів може бути наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, про злочини, що готуються або вчинені невстановленими

особами; осіб, які готують або вчинили злочин; осіб, які переховуються від правоохоронних органів або ухиляються від відбування покарання; про реальну загрозу життю, здоров'ю, житлу, майну працівників суду і правоохоронних органів у зв'язку з їх службовою діяльністю та ін.

Відповідно до Закону України від 18 лютого 1992 р. "Про оперативно-розшукову діяльність" оперативно-розшукова діяльність здійснюється оперативними підрозділами МВС, СБУ, Державної прикордонної служби України; управління державної охорони; органів державної податкової служби; органів і установ ДДУВП, розвідувального органу Міністерства оборони України.

На органи дізнання покладається застосування необхідних оперативно-розшукових заходів з метою виявлення ознак злочину і осіб, що його вчинили. До органів дізнання відповідно до ст. 101 КЛК належать: міліція; податкова міліція; органи безпеки; начальники органів управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України та їх заступники з питань провадження дізнання; командири кораблів; митні органи; начальники установ виконання покарань, слідчих ізоляторів, лікувально-трудова профілакторії; органи державного пожежного нагляду; органи прикордонної служби; капітани морських суден, що перебувають у далекому плаванні.

Органами досудового слідства (ст. 102 КПК) є слідчі прокуратури, слідчі ОВС, слідчі податкової міліції та слідчі СБУ.

При здійсненні нагляду прокурор має право, у разі потреби, доручати керівникам органів досудового слідства, дізнання, ОВС, СБУ проведення у відповідних підрозділах перевірок, метою яких повинно бути усунення порушень закону і забезпечення розкриття діянь, що містять ознаки злочину.

Здійснюючи нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання і досудове слідство, прокурор вживає заходів до того, щоб ці правоохоронні структури:

— додержувались передбаченого законом порядку порушення кримінальних справ, проведення оперативно-розшукової діяльності, застосування технічних засобів, припинення провадження у кримінальній справі; дотримувались строків слідства та тримання осіб під вартою; під час проведення розслідування злочину дотримувались вимог закону про всебічне, повне та об'єктивне дослідження обставин кримінальної справи; з'ясовували обставини, що викривають чи виправдовують особу, пом'якшують чи обтяжують її відповідальність;

— виявляли причини злочинної діяльності та умови, що їй сприяють, вживаючи заходів до їх усунення.

Вказівки прокурора органам, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання і досудове слідство щодо порушення кримінальних справ і провадження розслідування, які даються відповідно до кримінально-процесуального законодавства, є обов'язковими для цих органів.

Коло повноважень прокурора при здійсненні прокурорського нагляду окреслюється межами, визначеними кримінально-процесуальним законодавством. Так, відповідно до ст. 227 КПК прокурор у межах своєї компетенції:

- 1) вимагає від органів дізнання і досудового слідства для перевірки кримінальні справи, документи, матеріали пов'язані з проведенням слідчих дій;
- 2) перевіряє виконання вимог щодо реєстрації та вирішення заяв громадян про вчинені, або такі, що готуються, злочини;
- 3) скасовує незаконні і необгрунтовані постанови слідчих та осіб, що проводять дізнання;
- 4) дає письмові вказівки про розслідування злочинів, обрання запобіжного заходу, кваліфікацію злочину та ін.;
- 5) доручає органам дізнання виконання постанов про затримання, привід, взяття під варту, проведення інших слідчих дій;
- 6) продовжує строк розслідування у випадках, передбачених кримінально-процесуальним законодавством;

- 7) повертає кримінальні справи органам досудового слідства зі своїми вказівками щодо провадження додаткового розслідування;
- 8) дає згоду або подає до суду подання про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту;
- 9) порушує кримінальні справи або відмовляє в їх порушенні;
- 10) вирішує питання про допущення захисника до участі у справі;
- 11) здійснює інші повноваження, надані законом.

Підтримання державного обвинувачення та представництво інтересів громадянина або держави в суді

Реалізація функції підтримання державного обвинувачення прокуратурою здійснюється в двох напрямках. З одного боку, прокурор бере участь у судовому процесі як державний обвинувач і виконує функцію кримінального переслідування (допитує обвинуваченого, потерпілого, свідків, досліджує документи, матеріали, речові докази тощо). Прокурор також виступає в судових дебатах з обвинувальною мовою, де дає оцінку зібраним доказам, висловлюється з питань кваліфікації злочину, покарання й інших питань, які необхідно вирішити суду при винесенні вироку. Під час цивільного судочинства прокурор виконує функцію захисту прав і інтересів громадян і охоронюваних законом інтересів суспільства і держави. При цьому він також має право на ознайомлення з матеріалами справи, представленими доказами і на дачу висновку з огляду на позовні вимоги.

Прокурор обов'язково бере участь у розгляді справ у випадках, прямо передбачених законом, а також коли необхідність участі визначається судом. При цьому прокурор може взяти участь у розгляді справи на будь-якій стадії процесу, і його позиція в справі є незалежною від інших учасників процесу. При розгляді цього питання особливий інтерес викликає сумісність права суду зі своєї ініціативи залучати прокурора до участі в справі з принципом незалежності органів прокуратури. Можна погодитися з думкою авторів, які вважають, що для прокурора можуть бути обов'язковими тільки такі вимоги суду, виконання яких не позбавляє його ініціативи і суб'єктивного права і прерогативи на пред'явлення позову.

Участь прокурорів у судах набуває якісно нового характеру, їх конституційний обов'язок — підтримання державного обвинувачення. Публічне обвинувачення в суді — це ефективне реагування прокурора на злочинне порушення закону. Особливого значення воно набуває у період зростання злочинності і демократизації судочинства, що поставило нові вимоги до підтримання державного обвинувачення.

Підтримання прокурором державного обвинувачення в суді на належному професійному рівні сприяє, з одного боку, винесенню судами законних і обґрунтованих вироків, а з іншого, — вжиттю заходів до своєчасного перегляду незаконних рішень у кримінальних справах.

Організація роботи державних обвинувачів при підтриманні державного обвинувачення у суді складається з 3 етапів. **Перший етап** — підготовка до участі у справі. Цей етап вимагає детального та обґрунтованого дослідження всіх матеріалів справи. Прокурор повинен якісно вивчити матеріали справи, співпрацювати зі слідчими, готувати необхідні виписки з матеріалів справи, ознайомитись з відповідною нормативно-правовою та іншою літературою. **Другий етап** — участь у судовому розгляді справи. У випадках, коли прокурор під час судового розгляду справи дійде висновку, що дані судового слідства не підтверджують обвинувачення підсудного, він зобов'язаний відмовитись від обвинувачення. **І третій етап** — перевірка законності та обґрунтованості судових рішень і внесення апеляційного чи касаційного подання. Прокурор уповноважений вносити апеляційне та касаційне подання на необґрунтовані й незаконні вирoki, рішення, ухвали і постанови суду. Досліджуючи функцію підтримання державного обвинувачення в суді необхідно зауважити, що постановою Пленуму ВСУ від 1 листопада 1996 р. № 9 "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя" вказано судам першої інстанції при вирішенні питання про віддання обвинуваченого до суду на підставі п. 1 ст. 253 КПК визнавати обов'язковою участь у судовому засіданні прокурора у всіх кримінальних справах, що надійшли до суду з обвинувальним висновком з урахуванням

конституційних принципів кримінального судочинства у межах ст. 264 КПК. Позитивно оцінюючи позицію ВСУ щодо зазначеного питання, слід пригадати що недостатня чисельність штатів органів прокуратури не дає можливості повною мірою забезпечити участь прокурорів у судовому розгляді усіх справ. За справедливим твердженням М.І. Мичко, постанова Пленуму ВСУ щодо участі прокурора у суді на сучасному етапі має скоріше мобілізуюче значення, що і може розглядатися як мета-завдання для органів прокуратури.

Вважаю слушною точку зору В. Середи, який зазначає, що ефективність діяльності прокурора в суді можна визначити виходячи з 3 критеріїв:

— за ступенем виконання завдання щодо підтримання обвинувачення в усіх кримінальних справах, що були направлені до суду з обвинувальним висновком;

— за ступенем досягнення мети, пов'язаної із сприянням суду у виконанні вимог закону про всебічне, повне і об'єктивне дослідження доказів у справі, що розглядається, постановленні законного, обгрунтованого і справедливого вироку;

— за ступенем досягнення мети щодо вжиття заходів до усунення порушень закону в діях учасників судового розгляду, від кого б вони не виходили.

Представництво прокуратурою інтересів у суді є офіційним, публічним представництвом, яке має значення самостійної функції прокуратури поряд з наглядовою і функцією підтримання державного обвинувачення в суді. Вона повинна розцінюватись як окремий вид прокурорської діяльності.

Як слушно зазначає О.Р. Михайленко, законодавчо не розтлумачено поняття "інтереси", не визначено механізму їх захисту та представництва в судах ("інтерес" з лат. — "має значення", "важливо"). Інтерес є не тільки важливою правовою, але й філософською, психологічною категорією. Інтереси можуть виражати спонукальні мотиви людини, громадянина, посадової особи до соціальної поведінки, до виконання своїх обов'язків. Його можуть мати як держава в цілому, так і окремі громадяни, колектив чи юридичні особи. В будь-якому випадку певний інтерес має бути конкретно окреслений і не обов'язково пов'язаний з його порушенням.

Специфіка представницької діяльності прокуратури в суді полягає в тому, що для цього не потрібні довіреності або інші представницькі документи. Це право прокуратурі було безпосередньо надано Конституцією. Згідно зі ст. 121 Конституції саме на систему органів прокуратури покладається функція представництва інтересів громадян або держави в суді у випадках, визначених законом. Представництво прокуратурою здійснюється у всіх загальних і спеціалізованих судах. Основним завданням інституту представництва є захист прав, свобод і законних інтересів громадянина і держави. Правові інтереси громадян обумовлені їх конституційними правами та свободами.

Зміст представництва прокуратурою інтересів громадян у суді включає: подання до суду позовної заяви, участь прокурора у розгляді такої справи або участь у розгляді судом будь-якої іншої справи за ініціативою прокурора чи за рішенням суду, якщо це необхідно для захисту інтересів громадян чи держави. Виходячи з цього визначимо **форми представництва** прокурора: звернення до суду з позовом або заявою про захист прав і свобод фізичної, юридичної особи чи держави; визнання незаконними правових актів, дій чи рішень органів і посадових осіб; участь у судовому розгляді справ; внесення апеляційного, касаційного подання на судові рішення; внесення заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими обставинами.

Підставами для представництва прокуратурою інтересів громадян у суді можуть бути: звернення громадян, юридичних, посадових осіб, повідомлення у засобах масової інформації, а також виявлення безпосередньо прокурором порушень інтересів, що охороняються законом, а також випадки, коли таке представництво визнає за необхідне суд. Підставами для здійснення представницької функції у суді слід вважати конкретні факти про порушення прав, свобод громадян і неможливість самостійно захистити свої права у суді особисто або за допомогою адвоката, а також у випадках, коли цього вимагає суспільний інтерес при масових порушеннях законності.

Реалізація функції представництва в судах інтересів громадян і держави є одним з реальних і ефективних способів зміцнення законності в державі, попередження правопорушень, що виникають у цивільних, господарських, управлінських, фінансово-кредитних й інших правовідносинах.

Нагляд за додержанням законів при виконанні судових рішень у кримінальних справах і застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян

Предметом цього напряму наглядової діяльності органів прокуратури є дотримання законності в період перебування громадянина в місцях тимчасового тримання та установах виконання покарань, які призначаються судом. Прокурор має право вимагати від адміністрації створення належних умов для затриманих осіб, узятих під варту, засуджених чи осіб, до яких застосовуються заходи примусового характеру.

Нагляд за законністю кримінально-виконавчої діяльності певною мірою відрізняється від інших прокурорських функцій, але тісно пов'язаний з ними, забезпечуючи захист особистих прав громадян. Ця наглядова функція виникла у Франції як результат визнання теорії поділу влади як основної конституційної гарантії. Французьке і споріднене з ним законодавство доручили виконання покарання і нагляд за цим процесом державній прокуратурі, таким шляхом пішов і німецький законодавець. В країнах, у яких було припинено діяльність органів прокуратури (у Польщі), склалося негативне становище, пов'язане зі зниженням на короткий час вимог до законності й ефективності нагляду. Це змусило відповідні держави терміново створити замість прокуратури іншу установу, яка б підтримувала обвинувачення і виконувала функції, пов'язані з інспекцією законності при виконанні судових рішень у кримінальних справах. Правові засоби прокурорського нагляду за додержанням законності при виконанні судових рішень у кримінальних справах і застосуванні інших заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян, умовно можна поділити на засоби виявлення порушень закону, засоби попередження і усунення порушень закону.

8.4. Кадри органів прокуратури

Рішення поточних і перспективних задач будь-якого суспільства пов'язано, насамперед, з визначальною роллю людського фактора, оскільки людина завжди була і залишається вирішальним суб'єктом суспільного розвитку. Новітні управлінські теорії свідчать, що розвиток сучасного суспільства і суспільного виробництва не можна розглядати тільки у виробничо-технічному аспекті, оскільки існує постійний стійкий взаємозв'язок між технічними, економічними і соціальними факторами суспільної праці.

Кадрова політика в системі органів прокуратури є провідним напрямом її діяльності, який охоплює розробку основних принципів роботи з людьми, що дасть можливість ефективніше використовувати людські ресурси в механізмі нагляду за додержанням і правильним застосуванням законів, боротьби з негативними злочинними явищами в суспільстві.

Органи прокуратури повинні бути укомплектовані сумлінними, професійно підготовленими працівниками, що здатні вирішувати поставлені перед прокуратурою завдання. Порядок комплектування кадрів органів прокуратури України працівниками з належним рівнем професійної підготовки та загальної культури, необхідними діловими і моральними якостями, забезпечення стабільності кадрового складу та вдосконалення роботи з добору, розстановки, професійної підготовки та виховання прокурорів і слідчих", вимоги до працівників системи органів прокуратури й інші кадрові питання детально регламентуються Законом "Про прокуратуру", наказом Генерального прокурора України від 24 січня 2005 р. № 499ц "Щодо призначення працівників на керівні посади органів прокуратури України".

При доборі кадрів до органів прокуратури важливо дотримуватись основних вимог, визначених чинним національним законодавством. Вирішальним фактором у кадровому питанні був і

залишається професіоналізм, високі моральні якості, принциповість і непримиренність до будь-яких порушень закону, відданість своїм обов'язкам. В.Г. Гончаренко з цього приводу зазначав, що діяльність працівника прокуратури повинна стати одним із принципів стабільності і порядку. Кадрова політика органів прокуратури повинна бути спрямована на необхідність забезпечення раціонального співвідношення молодих працівників і досвідчених співробітників. Неостаннє значення має стан здоров'я працівників прокуратури, тому що прокурорсько-слідча діяльність пов'язана з великим емоційним і фізичним навантаженням. Працівники системи органів прокуратури повинні бути готові до психологічного дискомфорту при виконанні службових обов'язків. Постійний контакт із негативними явищами, фактами порушення законності, прав і інтересів громадян, держави впливають на особистість, створюють негативний психологічний фон у роботі та житті в цілому. Виходом з цієї ситуації є оцінка своєї праці з високих позицій моралі, служіння народу, і усвідомленні важливості соціального характеру своєї діяльності, що і буде запорукою отримання морального задоволення від роботи. Саме це повинно бути доведено досвідченими співробітниками до свідомості молодих фахівців, що приходять працювати після навчальних закладів до органів прокуратури.

До працівників прокуратури (прокурорів і слідчих) Законом "Про прокуратуру" пред'являються такі вимоги: ним повинен бути громадянин України, який має вищу юридичну освіту і відповідні ділові й моральні якості. Не можуть бути прийняті до органів прокуратури особи, які були засуджені за вчинення злочину (за винятком реабілітованих осіб). Для підвищення ефективності роботи і забезпечення якісної реалізації функцій, покладених на прокуратуру, молоді фахівці, що не мають досвіду практичної роботи, проходять стажування в органах прокуратури терміном 1 рік (ст. 46 Закону "Про прокуратуру"). Порядок проходження стажування визначається Генеральним прокурором України.

При організації стажування молодих спеціалістів слід надавати їм всебічну допомогу в освоєнні професії, використовуючи досвід кращих прокурорів* та слідчих, ветеранів органів прокуратури, приділяти увагу проблемам молодих спеціалістів, своєчасно вживати необхідних заходів для створення їм належних умов праці і побуту. З метою сприяння вихованню почуття професійної гордості та високої відповідальності за доручену справу для осіб, котрі вперше призначаються на прокурорсько-слідчі посади, необхідно організовувати прийняття в урочистій обстановці присяги працівника прокуратури.

Робота з добору, розстановки, професійної підготовки і виховання галузевих кадрів органів прокуратури є службовим обов'язком усіх керівників управлінь і відділів Генеральної прокуратури України, прокуратури АРК, областей, міст Києва і Севастополя, прокуратур військових регіонів й інших, які несуть повну відповідальність за стан роботи підлеглих і дотримання ними морально-етичних норм.

З метою створення кваліфікованого кадрового потенціалу органів прокуратури України необхідно постійно вивчати професійні, ділові та моральні якості керівних кадрів, використовуючи сучасні науково-обґрунтовані методи оцінки їх роботи.

Важливо призначати на посади прокурорів і слідчих тільки працівників, що володіють високим професіоналізмом для вирішення завдань прокурорського нагляду за дотриманням законів, досудового слідства, підтримання державного обвинувачення та представництва інтересів громадянина або держави у суді, мають належні організаторські здібності, володіють загальною культурою, а головне — умінням працювати з людьми та перебувають у кадровому резерві. До кадрового резерву для висунення на керівні посади зараховуються професійно підготовлені та ініці-

тивні працівники органів прокуратури, які успішно виконують службові обов'язки, мають організаторські здібності та необхідний життєвий та професійний досвід.

На посаду прокурора може бути призначений фахівець, що має досвід організаційної роботи стосовно здійснення прокурорського нагляду. Тому нездатність прокурора забезпечити належну

організацію роботи і дисципліну в колективі повинна розцінюватися як невідповідність займаній посаді.

Відповідно до ст. 46 Закону "Про прокуратуру" на посади прокурорів АРК, областей, міст Києва і Севастополя і прирівняних до них прокурорів призначаються особи віком не молодше 30 років, які мають стаж роботи в органах прокуратури або судових органах не менше 7 років; на посади районних і міських прокурорів — віком не молодше 25 років із стажем практичної роботи в органах прокуратури чи судових органах не менше 3 років.

Працівники органів прокуратури не мають права поєднувати свою роботу з іншою діяльністю, крім викладацької, наукової чи творчої. Вони також не можуть належати до будь-яких політичних партій чи рухів.

Основою виховної роботи з кадрами є атестація. З метою оцінки ділових якостей, усунення недоліків у роботі та поведінці, прокурори та слідчі один раз на 5 років проходять атестацію. Молоді спеціалісти підлягають атестуванню після закінчення стажування, а повторно — через 2 роки.

***Атестація** (від лат. — свідчення, підтвердження) — перевірка та оцінка ділової кваліфікації працівників органів прокуратури на предмет їх відповідності займаній посаді або здійснюваній роботі з нагляду за дотриманням і правильним застосуванням закону.*

Атестація повинна здійснюватись на засадах законності, об'єктивності, гласності, колегіальності та неупередженості. Достроково атестацію за ініціативою керівника органів прокуратури можна провести у разі підвищення або пониження по службі, а також при наявності серйозних недоліків у роботі. Вона проводиться відповідно до Положення про порядок проведення атестації прокурорсько-слідчих працівників органів прокуратури України, затв. наказом Генерального прокурора України від 17 лютого 2004 р. № 714ц.

Атестування повинно сприяти формуванню якісного складу працівників прокуратури, створенню дієвого кадрового резерву, зростанню професійної компетентності, підвищенню кваліфікації, посиленню організованості, відповідальності, особистої дисциплінованості, а також недопущенню випадків рекомендування на керівні посади осіб, які не мають достатньої фахової підготовки, життєвого чи практичного досвіду.

Заохочення і відповідальність прокурорів і слідчих

Важливу роль у вирішенні завдань, що покладаються на прокуратуру, підвищенні ефективності діяльності працівників органів прокуратури має компетентність і особиста дисципліна праці. Законодавство передбачає в організації і діяльності системи органів прокуратури заходи заохочення прокурорів та слідчих за сумлінну працю і, поряд з цим, порядок накладення стягнень за порушення службових обов'язків. Порушення працівниками прокуратури законності чи службової дисципліни підривають авторитет прокуратури, завдають шкоди інтересам держави і суспільства в цілому.

У той же час високий професіоналізм, сумлінність у роботі, ініціативність, оперативність і зразкове виконання службових обов'язків є підставою для заохочення прокурорсько-слідчих працівників.

Контроль за обґрунтованістю і законністю застосування заохочень та дисциплінарних стягнень підлеглими прокурорами здійснює Генеральний прокурор України.

***Заохочення** — це один з засобів морального або матеріального впливу на працівника прокуратури, що стимулює до сумлінного та високоефективного виконання службових обов'язків з нагляду за дотриманням та правильним застосуванням законів України, виховує та зміцнює трудову дисципліну.*

Дисциплінарним статутом прокуратури України до заходів заохочення віднесені:

- подяка;
- грошова премія;

- подарунок;
- цінний подарунок;
- дострокове присвоєння класного чина або підвищення в класному чині;
- нагородження нагрудним знаком "Почесний працівник прокуратури України";
- а за особливі заслуги — нагородження державними нагородами і присвоєння почесного звання "Заслужений юрист України".

Порядок нагородження нагрудним знаком "Почесний працівник прокуратури України" встановлюється наказом Генерального прокурора України від 9 лютого 2000 р. № 1 ІЗк "Про затвердження Положення про нагрудний знак "Почесний працівник прокуратури". Ним можуть нагороджуватися прокурори та слідчі органів прокуратури, атестовані наукові та педагогічні працівники Академії прокуратури України, які мають не менше 20 років вислуги, у тому числі в органах прокуратури — не менше 10 років, і вирізняються зразковим виконанням службових обов'язків, виявляють ініціативу, мають інші заслуги, що сприяли посиленню прокурорського нагляду.

Нагородження проводиться за наказом Генерального прокурора за його власною ініціативою або за поданням заступників Генерального прокурора, керівників самостійних підрозділів Генеральної прокуратури, прокурорів АРК, областей, міст Києва і Севастополя і прирівняних до них, керівників навчальних закладів Генеральної прокуратури.

Нагрудний знак "Почесний працівник прокуратури України" вручається Генеральним прокурором чи за його дорученням заступником, разом з посвідченням та грошовою премією в розмірі місячного посадового окладу. Нагороджені нагрудним

знаком мають право на: встановлення максимального окладу за посадою; дострокового присвоєння класного чину за обійманою посадою; переваги за інших рівних умов при вирішенні питання про надання чи поліпшення житлової площі за місцем роботи-отримання поза чергою путівки до санаторію.

При вирішенні питань про притягнення працівників органів прокуратури до дисциплінарної відповідальності необхідно неухильно дотримуватись вимог чинного законодавства про працю та Дисциплінарного статуту прокуратури України. При накладенні дисциплінарного стягнення слід враховувати характер проступку, його наслідки, особу прокурора чи слідчого, ступінь вини, обставини що впливають на обрання певного виду стягнення. Не можна допускати упередженості та порушень прав працівника органів прокуратури який притягається до дисциплінарної відповідальності. Але, разом з цим, не залишати поза увагою жодного випадку неправильної поведінки, зловживання службовим становищем, порушень закону неналежного виконання службових обов'язків. За кожним таким фактом необхідно проводити ретельні перевірки, за необхідності — службове розслідування, з'ясувати причини цих негативних явищ принципово реагувати на встановлені факти порушень при притягненні до дисциплінарної відповідальності. Вважати несумісним з роботою в органах прокуратури порушення законності, вчинення діянь, які порочать високе звання працівника прокуратури а також неналежне виконання своїх службових обов'язків.

Дисциплінарне стягнення — захід правового впливу щодо прокурорсько-слідчих працівників, працівників навчальних наукових та інших установ прокуратури, які порушують трудову дисципліну не виконують або неналежним чином виконують свої службові обов'язки, ганьблять почесне звання працівника прокуратури. Якщо працівник прокуратури у процесі досудового слідства допустив недбалість або несумлінність, у результаті чого винесено виправдувальний вирок, повернено кримінальну справу на додаткове розслідування чи скасовано запобіжний захід він може бути притягнений до дисциплінарної відповідальності До заходів дисциплінарного стягнення відносяться

- догана;
- пониження в класному чині, пониження в посаді

—позбавлення нагрудного знаку "Почесний працівник прокуратури України (тільки за наказом Генерального прокурора України)-

—звільнення;

—звільнення з позбавленням класного чина.

Дисциплінарне стягнення повинно відповідати ступеню вини

та тяжкості проступку. Прокурор, який вирішує питання про накладення стягнення, повинен особисто з'ясувати обставини проступку та одержати письмове пояснення від особи що його вчинила або призначити службову перевірку. Службова перевірка повинна бути проведена в термін до 2 місяців. Стягнення може бути застосоване протягом 1 місяця з дня виявлення проступку (без урахування терміну службової перевірки, тимчасової непрацездатності, відпустки), але не пізніше 1 року з дня вчинення проступку. За один проступок накладається тільки одне стягнення, про що видається наказ прокурора, що оголошується працівнику під розписку і може бути оскаржений Генеральному прокурору в місячний строк з дня ознайомлення з наказом.

Якщо працівник прокуратури протягом одного року з моменту накладення дисциплінарного стягнення не вчинив нового проступку, то він вважається таким, що не має дисциплінарного стягнення. Дисциплінарне стягнення може бути зняте прокурором, який видав наказ, або вищестоящим прокурором раніше одного року, якщо працівник прокуратури виявив дисциплінованість і сумлінність у виконанні службових обов'язків.

Класні чини працівників органів прокуратури

Законом "Про прокуратуру" і постановою Верховної Ради України " Про затвердження Положення про класні чини працівників органів прокуратури України" визначається порядок встановлення і присвоєння класних чинів працівникам органів прокуратури. Присвоєння класних чинів провадиться в послідовному порядку з урахуванням ділових і особистих якостей працівника прокуратури відповідно до посади, яку він займає, і стажу роботи. Положенням встановлюється 10 класних чинів: державний радник юстиції України; державний радник юстиції 1 класу; державний радник юстиції 2 класу; державний радник юстиції 3 класу; старший радник юстиції; радник юстиції; молодший радник юстиції; юрист 1 класу; юрист 2 класу; юрист 3 класу.

Класні чини державного радника юстиції України; державного радника юстиції 1, 2 і 3 класів присвоюються Президентом України, а інші класні чини — Генеральним прокурором України.

Таблиця

Співвідношення класних чинів працівників прокуратури України і військових звань та спеціальних звань працівників ОВС

Старший		

Користуйся, але не зловживай — таке правило мудрості. Ні помірність, ні надмірність не дають щастя.

Вольтер

Розділ ІХ СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

9.1. Основні завдання, принципи і напрями діяльності Служби безпеки України

До системи правоохоронних органів, поряд з уже вивченими структурами, належить орган, що забезпечує безпеку в державі — СБУ.

СБУ — державний правоохоронний орган спеціального призначення, підпорядкований Президентові України та підконтрольний Верховній Раді України, діяльність якого спрямована на забезпечення державної безпеки України.

Цей орган забезпечує захист життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх посягань. До життєво важливих інтересів відносяться всі потреби, задоволення яких надійно забезпечує існування і можливість прогресивного розвитку особистості, суспільства в цілому та Української держави.

Об'єктами, що підпадають під захист органів безпеки, є права, інтереси і свободи громадян; матеріальні і духовні цінності суспільства; конституційний лад держави, її суверенітет і територіальна цілісність.

До суб'єктів, які підлягають захисту органами безпеки, відносяться держава, об'єднання громадян, громадські й інші організації і громадяни, що мають права й обов'язки з участі в забезпеченні безпеки відповідно до чинного законодавства. Характер внутрішньої і зовнішньої безпеки визначається реальною і потенційною загрозою об'єктам безпеки з боку внутрішніх і зовнішніх джерел.

Виконання завдань з забезпечення безпеки держави, суспільства й особи покладається на державні органи забезпечення безпеки, що утворюються і діють у системі органів виконавчої влади.

Завдання та принципи діяльності органів СБУ

Основними завданнями СБУ у межах визначеної законодавством компетенції із забезпечення безпеки в Україні є:

- захист державного суверенітету, конституційного ладу, територіальної цілісності;
- захист економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу України;
- захист прав громадян і законних інтересів держави від розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб, окремих організацій, груп осіб і громадян, а також забезпечення охорони державної таємниці;
- попередження, припинення, виявлення і розкриття злочинів проти миру і безпеки людства, тероризму, корупції й організованої злочинної діяльності в сфері управління економікою та інших протиправних дій, які безпосередньо створюють загрозу життєво важливим інтересам України.

Для досягнення цілей безпеки необхідно здійснювати проведення єдиної державної політики у галузі забезпечення безпечного існування держави і суспільства, реалізовувати систему заходів економічного, політичного, організаційного й іншого характеру, що співвідносяться із можливими погрозами життєво важливим інтересам держави, суспільства й особистості. Діяльність органів і посадових осіб СБУ здійснюється на **засадах**:

- законності;
- поваги до прав і гідності особи;
- позапартійності;
- відповідальності перед народом України;

- поєднання гласності і конспірації;
- співвідношення єдиноначальності й колегіальності.

Законність — один з основних принципів, на якому заснована діяльність усіх судових і правоохоронних органів. І органи СБУ не є виключенням. Правову основу діяльності цих органів складають Конституція, Закон "Про Службу безпеки України" інші закони, що регулюють відносини в сфері безпеки та міжнародні договори і угоди з питань безпеки.

Повага до прав і гідності особи зазначена у ст. 5 Закону "Про Службу безпеки України". Цей принцип характеризується тим, що діяльність з охорони і захисту безпеки України здійснюється на основі дотримання прав і свобод людини. Тобто, при виконанні своїх обов'язків посадові особи і працівники органів СБУ повинні поважати гідність людини і виявляти до неї гуманне відношення, не повинні допускати розголошення відомостей щодо особистого життя громадянина. І тільки у виняткових випадках, за необхідності припинити або розкрити злочин, органами СБУ можуть бути тимчасово обмежені окремі права і свободи громадян у межах, передбачених чинним законодавством. У разі обмеження прав та свобод громадян органи СБУ зобов'язані на вимогу особи у місячний термін дати письмове пояснення щодо тих обмежень, які були застосовані. Також особи, чії права були незаконно обмежені, мають право оскаржити до суду неправомірні дії службових осіб та органів СБУ.

Позапартійність — визначається відсутністю впливу на органи і посадових осіб СБУ будь-яких партійних організацій, рухів і громадських об'єднань громадян, що переслідують політичні цілі. Також забороняється використовувати діяльність цих органів у особистих, групових чи партійних інтересах. Виняток складають співробітники органів СБУ, що уклали трудовий договір зі Службою і є членами профспілкової організації.

Відповідальність може наставати за здійснення неправомірних дій щодо обмеження прав і свобод особи з боку співробітників органів СБУ. Заходи відповідальності, передбачені чинним законодавством. Якщо під час виконання своїх функціональних обов'язків посадові особи порушили права і свободи громадян, вони повинні вжити заходів щодо їх відновлення, відшкодування заподіяних моральних і матеріальних збитків і притягнення винних осіб до юридичної відповідальності.

Поєднання гласності і конспірації в організації і діяльності органів безпеки відображено у ст. 7 Закону України "Про Службу безпеки України". З одного боку, діяльність СБУ включає елемент гласності, що полягає у передачі через засоби масової інформації й іншими формами відомостей про діяльність органів СБУ у межах, визначених законодавством України. Ця інформація може містити відомості Про бюджет СБУ, компетенцію цих органів, приклади вчинення протиправних дій працівниками СБУ. З іншого боку, забороняється розголошувати відомості, що складають державну, службову, військову чи комерційну таємницю, а також інформацію конфіденційного характеру, якщо її розголошення може заподіяти шкоду національній безпеці України, честі та гідності особи або порушити її законні права і свободи. Виключення складають випадки, коли розголошення цієї інформації передбачено законодавством і здійснюється в інтересах правосуддя і досягнення істини у судовій справі.

Державна таємниця — вид таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки і техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України, та які визнані у порядку, встановленому Законом України від 21 січня 1994 р. "Про державну таємничо" (в редакції Закону від 21 вересня 1999 р.), державною таємницею і підлягають охороні державою. Поєднання єдиноначальності і колегіальності полягає у тому, що, з одного боку, керівництво всією діяльністю СБУ, її Центрального управління здійснює Голова СБУ. Він несе персональну відповідальність за виконання задач і функцій, що покладені державою на цей орган. З іншого боку, у СБУ створений і діє колегіальний дорадчий орган — колегія, що визначає шляхи виконання покладених на органи безпеки задач і функцій; приймає рішення щодо основних напрямів і проблем оперативно-службової діяльності і питань роботи з

кадровим складом СБУ.

При здійсненні оперативно-службових функцій органи СБУ незалежні від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових осіб, партій і рухів.

9.2. Система, організація діяльності та повноваження Служби безпеки України

Організаційну структуру СБУ затверджує Президент України.

Відповідно до законів "Про Службу безпеки України", "Про загальну структуру і чисельність Служби безпеки України" органи СБУ являють єдину централізовану систему, до якої входять:

- Центральноє управління СБУ;
- регіональні органи СБУ;
- органи військової контррозвідки;
- навчальні, наукові, науково-дослідні та інші заклади, установи організації і підприємства СБУ;

Центральне управління СБУ і підпорядковані йому органи.

Центральне управління СБУ координує, організує роботу і здійснює керівництво та контроль за іншими органами Служби, відповідає за стан державної безпеки, видає в межах своїх повноважень нормативні акти (положення, накази, розпорядження, інструкції), що є обов'язковими для виконання у системі СБУ. З урахуванням мети і завдань, поставлених перед цими органами, вони безпосередньо реалізують основні напрями діяльності органів системи безпеки в складі апарата СБУ. Центральноє управління СБУ відповідає за стан державної безпеки, координує і контролює діяльність інших органів СБУ. До його складу входять апарат Голови СБУ та функціональні підрозділи:

- контррозвідки;
- військової контррозвідки;
- захисту національної державності;
- боротьби з корупцією і організованою злочинною діяльністю;
- інформаційно-аналітичний;
- оперативно-технічний;
- оперативного документування;
- слідчий;
- урядового зв'язку;
- по роботі з особовим складом;
- адміністративно-господарський;
- фінансовий;
- військово-медичний;
- інші згідно з організаційною структурою СБУ.

При СБУ функціонує Антитерористичний центр, положення про який затверджується Президентом України за поданням Кабінету Міністрів України.

Загальне керівництво всією діяльністю з захисту й охорони державної безпеки здійснюється Головою СБУ, який призначається Верховною Радою України за поданням Президента України.

Регіональні органи СБУ

Регіональні органи СБУ створюються для ефективного виконання цілей і задач з охорони і захисту державної безпеки України та її громадян. До складу цих органів входять:

- обласні управління СБУ;
- міські;
- міжрайонні;
- районні підрозділи, розташовані яких не завжди пов'язано з адміністративно-територіальним розподілом України.

Органи військової контррозвідки

Органи військової контррозвідки створюються державою для здійснення контррозвідувальних дій щодо забезпечення Збройних Сил України, Прикордонних військ та інших військових формувань, що дислокуються на території України. Основними напрямками діяльності СБУ є проведення розвідувальних, контррозвідувальних заходів, боротьба зі злочинністю, проведення оперативно-розшукових заходів у справах, віднесених законодавством до компетенції СБУ, і здійснення інших дій, передбачених Законом "Про Службу безпеки України".

Проведення розвідувальних дій органами СБУ здійснюється її межах повноважень, визначених законодавством. При цьому можуть бути використані негласні методи і заходи, визначені відповідними нормативними актами СБУ, з метою одержання інформації про загрозу безпеці України.

Здійснення контррозвідувальних дій полягає у виявленні, попередженні і припиненні розвідувальної й іншої діяльності, що проводиться на території України спеціальними службами й органами іноземних держав і може завдати шкоди безпеці України. Проведення контррозвідувальних заходів, які зачіпають недоторканність житла громадян, таємницю листування, телефонних розмов та інших прав, що охороняються Конституцією, допускається тільки у випадках, встановлених законодавством України.

Боротьба зі злочинністю, що підриває безпеку держави і народу, здійснюється шляхом проведення оперативно-розшукових заходів щодо виявлення, припинення і розкриття протиправних дій, які мають ознаки складу злочину: шпигунства, терористичної діяльності, корупції, незаконного обігу зброї і наркотичних засобів, контрабанди. Проводиться слідство і дізнання щодо злочинних фактів та злочинних дій окремих осіб та їх об'єднань, метою яких є насильницька зміна існуючого ладу України.

Для забезпечення державної безпеки і виконання поставлених перед СБУ цілей і завдань, посадові особи цих органів наділяються обов'язками і правами.

Обов'язки СБУ:

—здійснювати інформаційно-аналітичну роботу в інтересах ефективного проведення внутрішньої і зовнішньої діяльності, вирішення проблем оборони, соціально-економічного будівництва, науково-технічного прогресу, екології й інших питань, які пов'язані з національною безпекою України;

—здійснювати контррозвідувальні дії з метою забезпечення безпеки дипломатичних представництв, консульських та інших державних установ, проводити заходи, що пов'язані з охороною державних інтересів у сфері зовнішньоекономічної і зовнішньополітичної діяльності, охороною безпеки громадян України за кордоном;

—здійснювати контррозвідувальні дії з метою попередження, виявлення, припинення і розкриття будь-яких форм розвідувально-підривної діяльності проти України і її народу;

—здійснювати контррозвідувальні заходи для забезпечення безпеки оборонного комплексу Збройних Сил України та інших військових формувань, дислокованих на території України, енергетики, транс порту, зв'язку та інших важливих об'єктів галузей господарства;

брати участь у розробці і здійсненні відповідно до Закону "Про державну таємницю" та інших актів законодавства заходів щодо забезпечення охорони державної таємниці та конфіденційної інформації, що є власністю держави, сприяти у порядку, передбаченому законодавством, підприємствам, установам, організаціям та підприємцям у збереженні комерційної таємниці, розголошення якої може завдати шкоди життєво важливим інтересам України;

---здійснювати відповідно до законодавства профілактику правопорушень у сфері державної безпеки;

—виявляти, припиняти та розкривати злочини, розслідування яких віднесено законодавством до

компетенції СБУ; проводити дізнання і слідство у цих справах; розшукувати осіб, які переходять у зв'язку з вчиненням зазначених злочинів;

—забезпечувати захист особистої безпеки громадян і осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, у разі надходження від них, членів їх сімей та близьких родичів заяви, звернення керівника відповідного державного органу чи отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози їх життю, здоров'ю, житлу чи майну; брати участь у реабілітації і поновленні прав незаконно репресованих осіб;

—сприяти Державній прикордонній службі України в охороні державного кордону України;

—забезпечувати засекреченим і шифрованим зв'язком державні органи України і посадових осіб відповідно до переліку, який встановлюється Кабінетом Міністрів України, здійснювати заходи щодо криптографічного та технічного захисту секретної інформації;

—сприяти забезпеченню режиму воєнного та надзвичайного стану в разі їх оголошення, а також ліквідації наслідків стихійного лиха, значних аварій, катастроф, епідемій, епізоотій та інших надзвичайних ситуацій;

—брати участь у розробленні та здійсненні заходів щодо фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання, а також у проведенні спеціальної перевірки щодо допуску до особливих робіт;

—виконувати за дорученням Верховної Ради України або Президента України інші завдання, безпосередньо спрямовані на забезпечення внутрішньої та зовнішньої безпеки держави.

Права СБУ:

—вимагати від громадян та посадових осіб припинення правопорушень і дій, що перешкоджають здійсненню повноважень СБУ, перевіряти у зв'язку з цим документи, які посвідчують їх особу, а також проводити огляд осіб, їх речей і транспортних засобів, якщо є загроза втечі підозрюваного або знищення чи приховання речових доказів злочинної діяльності;

—подавати органам державної влади, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам, організаціям усіх форм власності обов'язкові для розгляду пропозиції з питань національної безпеки, у тому числі із забезпечення охорони державної таємниці; складати протоколи про адміністративні правопорушення,

розгляд яких віднесений законом до компетенції СБУ, проводити особистий огляд, огляд речей, вилучення речей і документів, застосовувати інші передбачені законом заходи забезпечення

Проведення у справах про адміністративні правопорушення;

—у виняткових випадках використовувати з наступним відшкодуванням витрат та збитків транспортні засоби, які належать підприємствам, установам і організаціям, військовим частинам і громадянам (крім транспортних засобів дипломатичних, консульських та інших представництв іноземних держав і організацій, транспортних засобів спеціального призначення), для проїзду до місця події, припинення злочинів, переслідування та затримання осіб, які підозрюються у їх вчиненні, доставки до лікувальних установ осіб, що потребують термінової медичної допомоги;

—здійснювати співробітництво з громадянами України та іншими особами, в тому числі на договірних засадах, дотримуючись принципів добровільності та конфіденційності цих відносин;

—проводити гласні і негласні оперативні заходи відповідно до положень Закону "Про оперативно-розшукову діяльність";

—направляти військовослужбовців СБУ для роботи на штатних посадах в інших установах, підприємствах і організаціях на час виконання конкретних завдань в інтересах контррозвідки, боротьби з корупцією та організованою злочинною діяльністю; в окремих випадках у порядку, визначеному колегією СБУ, допускається направлення на роботу таких військовослужбовців в установи, підприємства і організації за ініціативою їх керівників;

—в інтересах контррозвідки і оперативно-розшукової діяльності створювати інформаційні

системи та вести оперативний облік в обсязі і порядку, що визначаються завданнями, покладе ними на СБУ Законом "Про Службу безпеки України";

—видавати у разі наявності небезпеки для життя і здоров'я особам, взятим під захист, відповідно до чинного законодавства зброю, спеціальні засоби індивідуального захисту та сповіщення про небезпеку.

Поряд з викладеними правами необхідно виділити спеціальне право, яке надається військовослужбовцям СБУ чинним законодавством. Це право зберігати, носити, використовувати і застосовувати зброю та спеціальні засоби на підставах і в порядку, передбачених Законом "Про міліцію", військовими статутами Збройних Сил України та іншими актами законодавства. Більш детально порядок, підстави носіння, зберігання, застосування, використання зброї та спеціальних засобів викладені у розділі X цього посібника.

Більшість прав, що надані законом співробітникам СБУ, пов'язані із виконанням службових обов'язків із забезпечення державної безпеки та попередження злочинів у цій сфері. Окремо зазначимо їх соціальні права. До них належать:

—право на моральне і матеріальне заохочення співробітників СБУ та інших осіб за заслуги з забезпечення державної безпеки;

—право бути представленим до державних нагород;

—право на позачергове придбання квитків на всі види транспорту незалежно від наявності місць і поселення в готелях при пред'явленні посвідчення про відрядження;

—право на безплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту загального користування (крім таксі), залізничного та водного транспорту приміського сполучення та автобусами приміських маршрутів, а також попутним транспортом.

Контроль за діяльністю органів СБУ

За діяльністю органів СБУ, дотриманням нею законодавства встановлений постійний контроль. Він здійснюється Комісією Верховної Ради України з питань оборони і державної безпеки, Президентом України та уповноваженими державними органами. Постійний контроль за дотриманням конституційних прав громадян і законодавства в оперативно-розшуковій діяльності та діяльності у сфері охорони державної таємниці органів і підрозділів СБУ, а також контроль за відповідністю виданих СБУ положень, наказів, розпоряджень, інструкцій і вказівок Конституції і законам України здійснюється спеціально призначеними Президентом України посадовими особами. Повноваження цих посадових осіб та правові гарантії їх діяльності визначаються положенням, яке затверджується Президентом України.

СБУ щорічно представляє звіт про діяльність органів безпеки Верховній Раді України, регулярно інформує Президента, членів Ради національної безпеки і оборони України і посадових осіб, спеціально призначених Президентом, з основних питань оперативно-службової діяльності, про випадки порушення законодавства, а також на їх вимогу — щодо інших відомостей. Персональну відповідальність за своєчасність, об'єктивність і повноту поданої інформації несе Голова СБУ.

За адміністративно-господарською і фінансовою діяльністю СБУ також здійснюється контроль у порядку, який визначається Президентом України.

Нагляд за дотриманням і застосуванням чинного законодавства СБУ здійснює Генеральний прокурор України і уповноважені ним прокурори.

9.3. Статус працівників Служби безпеки України

Кадри СБУ складають: співробітники — військовослужбовці, працівники, які уклали трудовий договір із СБУ, а також військовослужбовці строкової служби.

Працівниками органів СБУ можуть бути громадяни України, що за своїми діловими та моральними якостями, освітнім рівнем і станом здоров'я здатні ефективно виконувати службові обов'язки на

добровільній, конкурсній та договірній основі. Чисельний склад СБУ визначається з урахуванням потреб надійного захисту державної безпеки України Президентом України за поданням Голови СБУ. Трудові відносини, підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації фахівців СБУ регулюється законодавством України про працю й освіту. Особовий склад СБУ комплектується з наступних категорій осіб:

- військовослужбовців, які закінчили відповідні спеціальні Навчальні заклади і одержали офіцерські звання;
- офіцерів запасу за їх власним бажанням;
- прапорщиків, мічманів, військовослужбовців надстрокової служби та військової служби за контрактом;
- військовослужбовців визначених категорій, що перебувають у запасі, з вищою, середньою спеціальною і середньою освітою та необхідною спеціальною підготовкою з присвоєнням їм офіцерських звань.

Соціальний і правовий захист працівників органів СБУ забезпечується і гарантується державою. Вони користуються політичними, соціально-економічними й особистими правами, свободами і пільгами, які передбачені Законом України від 20 грудня 1991 р. "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей".

Громадянам, що на добровільній і договірній основі надають допомогу і сприяють діяльності СБУ, гарантується конфіденційність відносин. Розголошення інформації про співробітництво і вчинення протиправних дій щодо цих осіб або членів їх сімей тягне настання відповідальності, яка передбачена чинним законодавством.

Відповідальність співробітників СБУ

При виконанні службових обов'язків співробітники СБУ повинні самостійно приймати рішення в межах своїх повноважень. Вони не повинні виконувати будь-які накази, розпорядження або вказівки, що порушують права та свободи громадян і суперечать чинному законодавству. Тому за здійснення протиправних діянь (дій або бездіяльності) співробітники органів СБУ несуть кримінальну, адміністративну чи дисциплінарну відповідальність. Якщо співробітниками СБУ при виконанні своїх службових обов'язків із забезпечення державної безпеки вчиняються дії, що заподіюють шкоду, матеріальна відповідальність не настає. Збитки, заподіяні цими діями, компенсуються за рахунок Державного бюджету.

Законні вимоги співробітників СБУ при виконанні ними службових обов'язків є обов'язковими для громадян і посадових осіб. У разі втручання в діяльність органів СБУ, непокори або опору законним вимогам співробітників служби, настає відповідальність. **МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ**

Закон України "Про Службу безпеки України"

(Відомості Верховної Ради України, 1992, № 27, ст. 382) (Витяг)

Стаття 27. Соціальний і правовий захист військовослужбовців і працівників Служби безпеки України

Держава забезпечує соціальний і правовий захист військовослужбовців і працівників Служби безпеки України. Військовослужбовці Служби безпеки України користуються політичними, соціально-економічними та особистими правами і свободами, а також пільгами відповідно до Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей", цього Закону, інших актів законодавства.

Право на пільги зберігається за військовослужбовцями СБУ, яких звільнено зі служби за віком, через хворобу або за вислугою років.

Соціальний захист працівників, які уклали трудовий договір із Службою безпеки України,

забезпечується на загальних підставах відповідно до законодавства про працю.

Стаття 28. Правові гарантії захисту військовослужбовців Служби безпеки України та громадян, які беруть участь у забезпеченні державної безпеки

Військовослужбовці Служби безпеки України при виконанні покладених на них обов'язків є представниками влади, діють від імені держави і перебувають під її захистом. Недоторканність їх особи, їх честь і гідність охороняються законодавством.

Близькі родичі військовослужбовців Служби безпеки України також підлягають державному захисту. Правопорушення щодо близьких родичів військовослужбовців Служби безпеки України, вчинені у зв'язку з виконанням покладених на цих військовослужбовців обов'язків, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом.

Під захистом держави знаходяться особи, які допомагають і сприяють Службі безпеки України, а також пенсіонери Служби безпеки України.

Особам, які допомагають і сприяють Службі безпеки України, гарантується конфіденційність відносин. Розголошення даних про такі відносини, інші правопорушення щодо цих громадян та членів їх родин, які здійснюються у зв'язку з їх діяльністю по забезпеченню державної безпеки, тягнуть за собою встановлену законодавством відповідальність.

Працівники Служби безпеки України в разі залучення їх до заходів щодо забезпечення державної безпеки, не пов'язаних безпосередньо з їх функціональними обов'язками, користуються правами, які надаються військовослужбовцям Служби безпеки України пунктами 1, 4, 6 і 7 ст.25 цього Закону. У цих випадках на них поширюються гарантії правового захисту, встановлені для військовослужбовців Служби безпеки України.

Не допускається розголошення факту належності співробітників Служби безпеки України до її оперативних підрозділів.

Стаття 29. Компенсації та виплати у разі загибелі або каліцтва співробітників СБУ і громадян, залучених до заходів щодо забезпечення державної безпеки, та заподіяння збитків їх майну

В разі загибелі військовослужбовця Служби безпеки України у **И'язку** з виконанням службових обов'язків сім'ї загиблого або його **утриманцям** виплачується одноразова допомога у розмірі десятирічного грошового забезпечення за останньою посадою, яку він займав, і призначається пенсія у зв'язку з втратою годувальника в розмірі **МІСЯЧНОГО** посадового окладу.

В разі каліцтва, заподіяного військовослужбовцю Служби безпеки **України** у зв'язку з виконанням службових обов'язків, а також інвалідності, що настала у період проходження служби чи після закінчення **цього** строку, але внаслідок захворювання або нещасного випадку, **що** мали місце у період проходження служби, йому виплачується одноразова допомога в розмірі від трирічного до п'ятирічного грошового забезпечення (залежно від ступеня втрати працездатності) і Призначається пенсія по інвалідності.

Збитки, завдані майну військовослужбовця Служби безпеки **України** або членам його родини у зв'язку з виконанням ним службових **Обов'язків**, компенсуються йому, а в разі його загибелі — членам сім'ї у повному обсязі за рахунок коштів державного бюджету.

Положення цієї статті поширюються на працівників Служби **безпеки** України та осіб, залучених до заходів щодо забезпечення державної безпеки, а також на пенсіонерів Служби безпеки України.

Стаття 30. Грошове забезпечення військовослужбовців Служби безпеки України

Форми та розміри грошового забезпечення військовослужбовців Служби безпеки України встановлюються Президентом України і повинні забезпечувати достатні матеріальні умови для комплектування СБУ якісним складом військовослужбовців, враховувати характер, умови роботи, стимулювати досягнення високих результатів у службовій діяльності.

**Положення
про порядок комплектування, матеріально-технічного,
військового та фінансового забезпечення
Служби безпеки України**

Затверджене

постановою Верховної Ради України від 25 березня 1992 р.

(Відомості Верховної Ради України, 1992, № 27, ст. 384) (Витяг)

10. Особовий склад Служби безпеки України користується пільгами при сплаті податків у розмірах і порядку, встановлених законодавством.

11. Офіцерський склад, прапорщики і мічмани, військовослужбовці надстрокової служби та військової служби за контрактом Служби безпеки України користуються пільгами при розподілі житла, встановленні квартирних телефонів, влаштуванні дітей у дошкільні заклади, вирішенні інших питань соціально-побутового забезпечення у порядку, передбаченому актами законодавства.

12. Держава забезпечує органи, підрозділи та військові формування Служби безпеки України необхідними матеріальними засобами, технікою, обладнанням, озброєнням, військовим майном для здійснення оперативно-службової діяльності.

18. Соціальне і пенсійне забезпечення особового складу Служби безпеки України провадиться відповідно до законів України про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей і про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ.

20. Пенсійне забезпечення співробітників — військовослужбовців Служби безпеки України, звільнених у запас або відставку, здійснюється регіональними органами СБУ за місцем їх постійного проживання.

**Постанова Кабінету Міністрів України
від 21 січня 1993 р. № 37**

"Про грошове забезпечення військовослужбовців та умови оплати праці працівників СБУ"
(Витяг)

2. Виплачувати військовослужбовцям посадові оклади, крім затверджених цією постановою, оклади за військовими званнями, надбавку за вислугу років, грошову винагороду та матеріальну допомогу, грошову компенсацію замість продовольчого пайка, речового забезпечення та здійснювати інші виплати на умовах і в розмірах, установлених для військовослужбовців Збройних Сил України.

Запитання та завдання для самоконтролю:

1. Правова основа діяльності СБУ.
2. На яких принципах заснована діяльність СБУ?
3. Головні положення державної таємниці.
4. Загальна характеристика системи СБУ.
5. Права й обов'язки працівників органів СБУ.
6. Контроль і нагляду за діяльністю СБУ.
7. Правовий статус співробітників СБУ.
8. Відповідальність працівників СБУ.
9. Знайдіть помилки у наступних реченнях. Постійний контроль за діяльністю СБУ, дотриманням нею законодавства здійснюється КСУ та Президентом України. СБУ у порядку, встановленому законодавством, зобов'язана відповідати на запити Президента України та народних депутатів України. Голова СБУ щомісяця подає Президенту України звіт про діяльність СБУ.

Дано: законність; захист конституційного ладу, Центральне упримління СБУ, позапартійність; навчальні і науково-дослідні усиппоіи СБУ, відповідальність перед народом України; гласність, Шист територіальної цілісності та суверенітету, конспірація; захист економічного потенціалу України.

11. Проаналізуйте статус співробітника СБУ у такій послідовності:

Од іонні засади діяльності, права та обов'язки діяльності, відповідальність, соціально-правовий захист та матеріальне забезпечення.

12. Порівняйте наступні поняття:

гласність діяльності СБУ — конспірація єдиноначальність — колегіальність.

Це цікаво

"Ла Коза Ностра" (США) — створена емігрантами найбільша Група, що займається організованою злочинністю. Усьому світу відомі Колумбійські картелі з торгівлі наркотиками.

***

"Корсиканський союз" чи "Союз мерців" очолює організовану ілочинність у Франції. Ця організація має багаторічний досвід підпільного існування оскільки Корсика ще з XVIII сторіччя боролася за незалежність.

Поразка на політичній арені змусила "мерців" зосередити свої зусилля на вчиненні злочинів. Корсиканці протягом багатьох років вважаються одними з кращих контрабандистів у світі. Незаконний оборот наркотиків і зброї, як джерело доходів, добре зміцнив репутацію організації.

***

"Боріокудан" ("Якудза") — одна з найдавніших злочинних організацій світу, що виникла в Японії. Її корені ідуть глибоко в середньовіччя — період міжусобних війн і розладу, що домінував тоді в країні сонця, що сходить. Ця організація нараховує близько 2500 банд чисельністю 85000 чоловік.

Традиції "Якудзи" пов'язані з японськими звичаями і традиціями самураїв (дворян), стародавніх японських воїнів (асігару), квогунів (князів), ніндзей (розвідників і шпигунів), рибалок і піратів.

У 1988 р. доходи цієї організації склали суму близько 9,8 мільярдів доларів, набутих від нелегальних ігорних підприємств і від торгівлі наркотиками в Японії.

***

"Тріади" (Китай) — досить велика шанхайська злочинна організація. Японська "Якудза" і китайська "тріада" у порівнянні з іншими злочинними співтовариствами світу залишаються найбільш закритими і загадковими. Походження "тріад" пов'язані з існуванням таємних товариств, які були засновані у XVIII столітті для знищення династії Мангу.

Після утворення КНР у 1912 р. злочинні елементи узяли владу над цією спільнотою і перетворили її на групи організованої злочинності. За даними Гонконгської поліції, уданий час ця організація тільки в Тайвані нараховує більш 700 банд, об'єднаних у 6 основних синдикатів.

Не силою бери, а переконанням

Біант — суддя Стародавньої Грени

Розділ X ОРГАНИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

10.1. Завдання та структурні підрозділи органів внутрішніх справ

ОВС займають одне з центральних і значущих місць у системі правоохоронних органів. Вони покликані охороняти громадський порядок, захищати права й інтереси громадян, охороняти законні інтереси підприємств і організацій незалежно від форми власності від протиправних посягань, вести боротьбу зі злочинністю й іншими правопорушеннями.

ОВС — це сукупність правоохоронних органів, яка утворює єдину систему МВС.

Систему ОВС очолює МВС, що є центральним органом виконавчої влади. МВС забезпечує реалізацію державної політики у галузі захисту прав, свобод та інтересів громадян, суспільства і держави від протиправних посягань. Поряд з цим, МВС координує й організує роботу ОВС по боротьбі зі злочинністю, охороні громадського порядку, забезпеченню громадської безпеки, безпеки дорожнього руху, охороні та обороні особливо важливих державних об'єктів.

МВС є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України.

Завдання та напрями діяльності МВС

Завдання та напрями діяльності МВС передбачені у Положенні про Міністерство внутрішніх справ України, затв. Указом Президента України від 17 жовтня 2000 р. № 1138/2000. До них відносяться:

— організація і координація діяльності ОВС з виконання функцій, покладених на них Законом "Про міліцію";

— участь у розробці і реалізації державної політики по боротьбі зі злочинністю;

— запобігання злочинам, їх припинення, розкриття і розслідування;

— розшук осіб, що вчинили ці злочини, вжиття заходів щодо усунення детермінантів, що сприяють вчиненню правопорушень;

— визначення основних напрямів удосконалення роботи ОВС і надання їм організаційно-методичної і практичної допомоги;

— організація роботи із забезпечення безпеки дорожнього руху;

— організація охорони та оборони внутрішніми військами особливо важливих державних об'єктів;

— підготовка ОВС та внутрішніх військ до інтеграції України до Європейського Союзу.

З урахуванням завдань Міністерство визначає основні напрями роботи ОВС, розробляє і забезпечує реалізацію комплексних

Для вдосконалення їх діяльності, бере активну участь у етиоренні і виконанні державних програм по боротьбі зі злочинністю і підвищенню рівня охорони правопорядку.

З метою підвищення ефективності виконання завдань, МВС і бере участь у наукових, кримінологічних, соціологічних дослідженнях, організує і самостійно проводить наукові дослідження щодо проблем охорони громадського порядку, профілактики злочинів, виявлення, розкриття і розслідування протиправних діянь, виконання кримінальних покарань, впроваджує сучасні досягнення Науки і техніки та аналізує позитивний досвід в роботі ОВС, бере **участь** у розробці проектів міжнародних угод України з питань боротьби зі злочинністю і забезпечує, у межах своїх повноважень, Виконання міжнародних договорів, які були укладені Україною.

У разі потреби МВС і його структурні підрозділи організують на території України розшук осіб,

підозрюваних у вчиненні злочину, **або** тих, які його вчинили, і ухиляються від слідства, суду та виконання кримінального покарання, а також громадян, що пропали безвісті у випадках, передбачених чинним законодавством.

МВС організує роботу з проведення експертиз у кримінальних справах та криміналістичних досліджень матеріалів оперативно-розшукової діяльності. З цією метою забезпечується участь фахівців криміналістичних служб у проведенні відповідних слідчих дій.

МВС забезпечує функціонування дозвільної системи і здійснення контролю за придбанням, збереженням, носінням і перевезенням зброї, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, а також за відкриттям і функціонуванням об'єктів, де вони продаються і використовуються.

Дозвільна система — це особливий порядок виготовлення, придбання, зберігання, перевезення, обліку і використання спеціально визначених предметів, матеріалів і речовин, а також відкриття та функціонування окремих підприємств, майстерень і лабораторій з метою охорони інтересів держави та безпеки громадян.

Перелік предметів, матеріалів та речовин, підприємств, майстерень і лабораторій, на які поширюється дозвільна система, передбачений Положенням про дозвільну систему, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 р. № 576. До них належать: вогнепальна зброя (нарізна воєнних зразків, несучасна стрілецька, спортивна, навчальна, охолощена, мисливська нарізна і гладкоствольна), бойові припаси до неї, холодна зброя, (арбалети, мисливські ножі тощо), пневматична зброя калібру понад 4,5 міліметра і швидкістю польоту кулі понад 100 метрів за секунду тощо.

Видача дозволів на виготовлення, придбання, зберігання, облік, охорону, перевезення і використання предметів, матеріалів і речовин, відкриття підприємств, майстерень і лабораторій здійснюється відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 20 червня 1995 р. № 440 "Про затвердження Порядку одержання дозволу на виробництво, зберігання, транспортування, використання, захоплення, знищення та утилізацію отруйних речовин, у тому числі продуктів біотехнології та інших біологічних агентів". Контроль за дотриманням службовими особами міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ, організацій, господарських об'єднань і громадянами встановленого порядку виготовлення, придбання, зберігання, обліку, перевезення і використання предметів, матеріалів і речовин, відкриття та функціонування підприємств, майстерень і лабораторій, на які поширюється дозвільна система, здійснюється безпосередньо МВС, а також МОЗ, Мінприроди і Держнаглядо-хоронпраці. У разі порушення цього порядку винні особи несуть відповідальність відповідно до чинного законодавства.

З метою посилення захисту життя, здоров'я, честі та гідності громадян, захисту всіх форм власності від протиправних посягань 7 вересня 1993 р. постановою Кабінету Міністрів України № 706 було затверджене Положення про порядок продажу, придбання, реєстрації, обліку і застосування спеціальних засобів самооборони, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Положення

про порядок продажу, придбання, реєстрації, обліку і застосування спеціальних засобів самооборони, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії

Затверджене

постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 1993 р. № 706 (Витяз)

I. Загальні положення

2. До спеціальних засобів самооборони, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної спеціальні

засоби самооборони), дозволених до виготовлення, реалізації (продажу), придбання, реєстрації, обліку, зберігання (носіння) і застосування, належать:

—упаковки з аерозолями сльозоточивої та дратівної дії (газові балончики);

—газові пістолети і револьвери та патрони до них калібру 6,8 і 9 міліметрів, заряджені речовинами сльозоточивої та дратівної дії. (газові пістолети, револьвери);

II. Порядок реалізації (продажу) і придбання упаковок з аерозолями сльозоточивої та дратівної дії

5. Упаковки з аерозолями сльозоточивої та дратівної дії (газові балончики) реалізуються (продаються) громадянам, які досягли 18-річного віку, суб'єктами підприємницької діяльності, установам і організаціям без дозволу органів внутрішніх справ у спеціалізованих магазинах, окремих секціях магазинів.

III. Порядок реалізації (продажу), придбання, реєстрації, обліку

I зберігання (носіння) газових пістолетів і револьверів та патронів

до них, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії

7. Дозволи на придбання і зберігання (носіння) газових пістолетів і револьверів та патронів до них видаються органами внутрішніх справ громадянам, які досягли 18-річного віку (за винятком осіб, зазначених у пункті 19 цього Положення), за умови наявності висновку (довідки) медичного закладу (лікувально-кваліфікаційної комісії) встановленої форми про те, що за станом здоров'я вони можуть володіти (користуватися) спеціальними засобами самооборони та ознайомлені з порядком їх зберігання (носіння) і застосування.

Кількість газових пістолетів (револьверів), які можуть бути у власності громадян, не обмежується.

9. Дозволи на придбання і зберігання (носіння) газових пістолетів (револьверів) підписується начальником органу внутрішніх справ або особою, яка виконує його обов'язки...

17. Громадяни зобов'язані забезпечити умови зберігання, що виключають втрату та можливість викрадення спеціальних засобів самооборони. Ці засоби повинні зберігатися у дерев'яних або металевих ящиках за місцем роботи або проживання власника користувача), до них не повинні мати доступ сторонні особи.

18. У всіх випадках носіння газових пістолетів (револьверів) власник (користувач) зобов'язаний мати при собі дозвіл органу внутрішніх справ на право їх зберігання (носіння). У разі відсутності у особи такого дозволу пістолет (револьвер) до розгляду справи вилучається працівниками органів внутрішніх справ у встановленому порядку.

19. Органи внутрішніх справ дозволи на придбання, зберігання (носіння) газових пістолетів (револьверів) не видають, а видані дозволи анулюються за наявності:

висновку (довідки) медичного закладу (лікувально-кваліфікаційної комісії) встановленої форми, який свідчить про те, що така особа за станом здоров'я не може володіти спеціальними засобами самооборони; відомостей про систематичне порушення особою громадського порядку, зловживання спиртними напоями, вживання наркотичних речовин без призначення лікаря;

пред'явлення такій особі обвинувачення у вчиненні злочину, а також засудження до позбавлення волі; непогашеної або не знятої у встановленому порядку з особи судимості за тяжкий злочин або злочин, скоєний із застосуванням вогнепальної зброї, вибухових матеріалів або спеціальних засобів самооборони, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії;

умовного засудження особи з іспитовим терміном або засудження до виправних робіт;

вироку народного суду щодо такої особи, виконання якого відстрочено.

IV. Порядок застосування спеціальних засобів самооборони, заряджених речовинами сльозоточивої та дратівної дії

30. Спеціальні засоби самооборони, заряджені речовинами сльозоточивої та дратівної дії, застосовуються громадянами: для захисту від злочинних посягань на своє життя і здоров'я, житло та

майно чи життя і здоров'я, житло та майно інших громадян;

для затримання особи, яка скоїла злочин і намагається втекти або вчинити опір, з наступною передачею її працівникам органів внутрішніх справ.

Перед застосуванням спеціальних засобів громадянин якщо є можливість, зобов'язаний попередити нападника про свій намір їх застосувати.

Якщо внаслідок застосування спеціальних засобів самооборони нападникові заподіяно тілесне ушкодження або він помер, громадянин, що застосував такі засоби, зобов'язаний негайно викликати карету швидкої медичної допомоги, вжити заходів до забезпечення охорони місця події та сповістити про це органи внутрішніх справ і прокуратури.

31. Забороняється застосовувати спеціальні засоби самооборони у разі значного скупчення людей, якщо від цього можуть постраждати сторонні особи.

Категорично забороняється застосовувати спеціальні засоби самооборони до працівників правоохоронних та природоохоронних органів під час виконання ними своїх службових обов'язків.

МВС організує роботу державної автомобільної інспекції; забезпечує реалізацію державної політики стосовно державної таємниці, контроль за її збереженням у центральному апараті Міністерства, в органах внутрішніх справ і внутрішніх військах; вживає заходів щодо реалізації галузевого співробітництва України з Європейським Союзом, у межах своїх повноважень забезпечує виконання Україною зобов'язань за Угодою про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом, іншими міжнародними договорами України, адаптацію законодавства України до законодавства Європейського Союзу, здійснює інші заходи щодо інтеграції України до Європейського Союзу.

МВС очолює Міністр, якого призначає на посаду і звільняє з посади Президент України. Міністр має перших заступників і заступників, які належать до числа керівників Міністерства та кількість яких визначається Президентом України. Перших заступників та заступників Міністра призначає на посади за поданням Прем'єр-міністра України і припиняє їх повноваження на цих посадах Президент України. Визначення ступеня відповідальності та розподіл обов'язків між першими заступниками та заступниками здійснює Міністр.

МВС здійснює свої повноваження безпосередньо та через утворені в установленому порядку головні управління МВС в АРК, місті Києві та Київській області, управління МВС в областях, місті Севастополі та на транспорті, районні, районні у містах, міські управління і відділи, а також підприємства, установи і організації, що належать до сфери його управління.

Організаційне, експертно-аналітичне, правове, інформаційне, матеріально-технічне та інше забезпечення діяльності МВС, його поточної роботи, а також забезпечення діяльності Міністра організовується першим заступником Міністра — начальником Головного штабу, який здійснює керівництво апаратом Міністерства. Для погодженого вирішення питань, що належать до компетенції МВС, обговорення найважливіших напрямів його діяльності її Міністерстві утворюється колегія у складі Міністра (голова колегії), його перших заступників та заступників за посадою, інших Керівних працівників Міністерства, а також підприємств, установ та організацій, що належать до сфери управління МВС. У разі потреби до складу колегії МВС можуть входити в установленому порядку інші особи. Члени колегії затверджуються та увільняються від обов'язків Президентом України за поданням Міністра.

Для розгляду наукових рекомендацій та пропозицій щодо основних напрямів діяльності МВС, обговорення найважливіших Програм та вирішення інших питань у Міністерстві можуть утворюватися наукова рада, інші консультативні та дорадчі органи.

Основні завдання і функції МВС в областях, містах і районах виконують відповідні структурні підрозділи органів нижчого підпорядкування системи МВС. Структура цих органів будується з урахуванням обсягу повноважень і змісту виконуваної роботи. Відповідно до місця в системі МВС управління МВС областей, міст і районів вирішують на своєму рівні завдання з організації охорони

громадського порядку, виявлення, припинення і розслідування злочинів, розшуку осіб, що їх вчинили, й інші завдання, аналогічні завданням МВС відповідно до своєї компетенції.

10.2. Організація і діяльність міліції в Україні

Центральне місце у структурі ОВС займає міліція як єдина система підрозділів, що входять у структуру МВС. Правову основу діяльності органів міліції складають КПК, Закон "Про міліцію", постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 1991 р. № 114 "Про затвердження Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ Української РСР" та інші.

Міліція — державний озброєний орган виконавчої влади, який захищає життя, здоров'я, права і свободи громадян, власність, природне середовище, інтереси суспільства і держави від протиправних посягань.

Завдання, принципи та основні функції міліції

Для захисту життя, здоров'я, прав та свобод людини, власності, інтересів громадянина, суспільства та держави від протиправних посягань на міліцію державою і Законом "Про міліцію" покладені наступні завдання:

- забезпечення особистої безпеки громадян, захист їх прав і свобод та інтересів;
- запобігання правопорушенням та їх припинення;
- охорона і забезпечення громадського порядку;
- виявлення і розкриття злочинів, розшук осіб, які їх вчинили;
- забезпечення безпеки дорожнього руху;
- захист власності від злочинних посягань; виконання кримінальних покарань і адміністративних стягнень;
- участь у поданні соціальної та правової допомоги громадянам, сприяння у межах своєї компетенції державним органам, підприємствам, установам і організаціям у виконанні покладених на них законом обов'язків.

Виконання завдання з забезпечення безпеки населення відбувається у рамках повноважень із запобігання загрози життю, безпеки, здоров'ю, гідності, власності громадян. Категорія безпеки чи небезпеки виникає як елемент суспільних відносин у державі, на виробництві та ін. Поняття безпеки пов'язане з конституційними нормами, що визначають певні права та свободи громадян. Безпека (наявність безпечних умов) дає можливість особі реалізувати свої права, а державі та суспільству — функції. Інакше, наявність небезпеки (небезпечних умов) — перешкоджає реалізації конституційних прав та свобод завдаючи шкоди державі, суспільству та особі. Суспільна безпека, як зазначає С.А. Тарарухін, це — суспільний спокій, недоторканність життя і здоров'я населення, наявність умов для праці та відпочинку громадян; нормальна діяльність державних та суспільних організацій, установ та підприємств. Загроза життю, здоров'ю, гідності, власності громадянина може виникнути у результаті протиправних дій або бездіяльності з боку інших осіб.

Запобігання і протидія злочинам полягає у виявленні різного роду обставин і факторів, що сприяють вчиненню протиправних дій, причин і умов у межах повноважень, визначених чинним законодавством. Виконання завдання нерозривно пов'язане із запобіганням злочинним проявам чи нейтралізацією факторів, які впливають на рівень злочинності.

Органи міліції при реалізації завдань з охорони і забезпечення громадського порядку, підтримують встановлений у державі порядок правовідносин між людьми. Вони також покликані забезпечувати захист життя, здоров'я, безпеки і власності осіб, які опинилися у надзвичайних (стихійні лиха, аварії, пожежі тощо) чи у небезпечних умовах, що можуть бути створені джерелом підвищеної небезпеки (транспорт, вибухові речовини, зброя).

Важливою і складною є завдання з розкриття злочинів. Для забезпечення розкриття злочинів проводяться дії, спрямовані на виявлення злочинів і розшук осіб, що їх вчинили. Значне місце у процесі розкриття злочинів відводиться заходам оперативно-розшукового характеру.

Багатопланова правоохоронна діяльність з забезпечення виконання значного обсягу роботи, яка пов'язана з охороною, захистом і виконанням функцій, покладених на міліцію, будується на основі принципів: законності; гласності; гуманізму і поваги до особистості; взаємодії з трудовими колективами, громадськими організаціями і населенням.

Законність — полягає у виконанні завдань, покладених на ОВС, відповідно до закону. Правовою основою діяльності міліції є: Конституція, Закон "Про міліцію", закони і постанови Верховної Ради України, постанови Кабінету Міністрів України, укази Президента України, правові акти МВС, Загальна декларація Прав людини, міжнародні правові норми, що були прийняті й ратифіковані Україною. Міліція зобов'язана виконувати свої завдання неупереджено, у точній відповідності з чинним законодавством. Жодні виняткові обставини або вказівки службових осіб не можуть бути підставою для будь-яких незаконних дій або бездіяльності міліції.

Гласність. Міліція інформує органи державної виконавчої влади і управління, підприємства, громадські організації, трудові колективи і населення через засоби масової інформації про свою діяльність, стан громадського порядку, заходи щодо його зміцнення та шляхи протидії злочинності й правопорушенням. Розголошенню не підлягає інформація, що стосується особистого життя людини і принижує її честь і гідність.

Гуманізм і повага до особистості відображені у ст. 5 Закону "Про міліцію", де вказується, що міліція поважає гідність особи і виявляє до неї гуманне відношення; захищає права людини незалежно від соціального походження, майнового й іншого стану, расової і національної належності, громадянства, віку, мови й освіти, відношення до релігії, статі, політичних та інших переконань.

Міліція має право тимчасово, в межах закону, обмежувати права і свободи громадян, якщо без цього не можуть бути виконані покладені на неї обов'язки, й зобов'язана дати особі відповідні пояснення з цього приводу. При цьому міліція повинна забезпечити право на юридичний захист та інші права затриманих і взятих під варту осіб, не пізніше як через 2 години повідомляє про їх місцезнаходження близьким родичам, адміністрації за місцем роботи чи навчання, а у разі необхідності — вживає заходів до негайного надання медичної та іншої допомоги затриманій особі.

Важливою складовою діяльності міліції є забезпечення прав заарештованої чи затриманої (взятої під варту) особи, що полягають у наступному: вжиття заходів (у разі необхідності) щодо негайного надання медичної та іншої допомоги затриманим та заарештованим (взятим під варту) особам; у разі заявлення затриманими або заарештованими (взятими під варту) особами усної або письмової вимоги про залучення захисника працівники міліції не мають права вимагати від них надання будь-яких пояснень або свідчень до прибуття захисника; забезпеченні можливості з моменту затримання або арешту (взяття під варту) захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника.

Коли працівники міліції не виконують вимог, що встановлені ст. 5 Закону "Про міліцію", особа, права якої були порушені, або її представники (родичі, захисник) можуть звернутися до суду із заявою про відшкодування шкоди у встановленому законом порядку. При цьому такі заяви звільнюються від сплати державного мита.

Відшкодуванню підлягають у повному обсязі:

1) заробіток та інші грошові доходи, які особа втратила внаслідок незаконних дій або бездіяльності працівників міліції; майно (в тому числі гроші, грошові вклади і відсотки по них, цінні папери та відсотки по них, частка у статутному фонді господарського товариства, учасником якого був громадянин, прибуток, який він не отримав відповідно до цієї частки, інші цінності), вартість вилученого майна, якщо його повернення в натурі та в тому ж стані стало неможливим;

- 2) суми, сплачені громадянином у зв'язку з поданням йому юридичної допомоги;
- 3) моральна шкода.

Відшкодування моральної шкоди провадиться у разі, коли незаконні дії або бездіяльність працівників міліції завдали моральної втрати громадянину, моральних страждань, призвели до порушення його нормальних життєвих зв'язків, вимагають від нього додаткових зусиль для організації свого життя. При цьому моральною шкодою визнаються страждання, заподіяні громадянину внаслідок фізичного чи психічного впливу, що призвело до погіршення або позбавлення можливостей реалізації ним своїх звичок і бажань, погіршення відносин з іншими людьми тощо.

Взаємодія міліції з іншими органами і населенням. Органи і структурні підрозділи міліції для виконання покладених на них завдань мають право залучати громадян за їх добровільною згодою до співробітництва у порядку, встановленому законом, що регулює профілактичну й оперативно-розшукову діяльність. Примусове залучення громадян до співробітництва з міліцією забороняється. Співпраця з органами та населенням не повинна перешкоджати виконанню міліцією основних функцій, покладених державою. У підрозділах міліції не допускається діяльність політичних партій, рухів та інших громадських об'єднань, що мають політичну мету. При виконанні своїх службових обов'язків працівники міліції незалежні від впливу будь-яких політичних, громадських об'єднань.

Міліція виконує наступні функції: адміністративну, профілактичну, оперативно-розшукову, кримінально-процесуальну, виконавчу й охоронну (на договірних засадах).

Структурні підрозділи міліції

Виконання зазначених функцій покладається Законом "Про міліцію" на структурні підрозділи:

- кримінальної міліції;
- міліції громадської безпеки;
- транспортної міліції;
- державної автомобільної інспекції;
- міліції охорони;
- судової міліції;
- спеціальної міліції;
- місцевої міліції.

Штатна чисельність і організаційна структура міліції визначається Кабінетом Міністрів. Зазначені підрозділи міліції покликані виконувати завдання, що стоять перед усіма структурними одиницями системи МВС.

Кримінальна міліція. Кримінальна міліція забезпечує припинення, розкриття і розслідування злочинів, розшук осіб, підозрюваних у вчиненні злочинів. Для виконання повноважень у складі кримінальної міліції створені і діють оперативно-розшукові підрозділи, підрозділи карного розшуку, підрозділи по боротьбі зі злочинами в сфері економіки, криміналістичний та експертно-криміналістичний підрозділи, спеціалізовані підрозділи по боротьбі з організованою злочинністю і підрозділ по боротьбі з незаконним обігом наркотиків.

Міліція громадської безпеки покликана вирішувати питання переважно місцевого рівня: забезпечення особистої безпеки громадян, охорону громадського порядку, попередження і припинення злочинів, надання допомоги фізичним і юридичним особам у межах компетенції міліції. Основу цього підрозділу складає служба охорони громадського порядку, до якої входять підрозділи патрульно-постової служби, паспортної системи та дозвільної системи.

З метою забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей та близьких родичів відповідно до наказу МВС від 19 листопада 2003 р. № 1390 "Про затвердження Положення про спеціальний підрозділ судової міліції

"Грифон" у структурі міліції¹ громадської безпеки були створені спеціальні підрозділи. Вони і створюються в головних управліннях МВС в АРК, місті Києві та Київській області, управліннях МВС в областях та місті Севастополі відповідно до типових штатів, затверджених МВС. Спецпідрозділ створюється як самостійний структурний підрозділ ГУМВС, УМВС та підпорядковується безпосередньо заступнику начальника ГУМВС, УМВС — начальнику міліції громадської безпеки. Загальне керівництво оперативно-розшуковою діяльністю спецпідрозділу, її організаційне та методичне забезпечення здійснює заступник начальника ГУМВС, УМВС — начальник кримінальної міліції.

Працівники спеціального підрозділу під час виконання завдання із забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їх сімей та близьких родичів здійснюють:

—забезпечення згідно із законом підтримання порядку в суді, припинення проявів неповаги до суду, а також охорону приміщень суду, виконання функцій щодо державного захисту суддів, працівників суду, забезпечення безпеки учасників судового процесу;

—забезпечення заходів безпеки при розгляді судових справ у всіх інстанціях, працівників правоохоронних органів, інших органів, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції, членів їх сімей і близьких родичів;

—уживають необхідних заходів для забезпечення безпеки судді, членів його сім'ї, збереження їх майна, якщо від судді надійде відповідна заява;

—уживають необхідних заходів для забезпечення безпеки при надходженні заяви учасника кримінального судочинства, члена його сім'ї або близького родича, звернення керівника відповідного державного органу; забезпечення охорони приміщень і територій установ судових експертиз Мін'юсту і Міністерства охорони здоров'я України, а також режиму утримання осіб, які перебувають під вартою і направлені на судово-психіатричну експертизу;

—вивчення рішень (постанов) про застосування спеціальних заходів безпеки осіб, узятих під захист, а також інших матеріалів, які зумовили прийняття такого рішення, а також розробку план-розрахунку ГУМВС, УМВС на здійснення спеціальних заходів безпеки та підготовку клопотання перед відповідними органами про їх скасування;

—обмін інформацією із зацікавленими органами та підрозділами ОВС, іншими органами виконавчої влади з питань забезпечення безпеки осіб, відносно яких здійснюються заходи особистої безпеки.

До виконання завдань по охороні громадського порядку, громадської безпеки і боротьбі із злочинністю в порядку, встановленому чинним законодавством, можуть залучатись інші працівники ОВС, військовослужбовці внутрішніх військ, особи рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої системи. На них (осіб рядового і начальницького складу кримінально-виконавчої системи, а також курсантів, слухачів, ад'юнктів, інших атестованих працівників, в тому числі й викладацького складу навчальних закладів МВС, ДДУПВП), поширюються права і обов'язки, гарантії правового і соціального захисту та відповідальність працівників міліції.

Транспортна міліція забезпечує розкриття транспортних злочинів, їх припинення і запобігання, а також розшук осіб, що вчинили злочини на транспорті. Цей підрозділ забезпечує охорону вантажу, який транспортується на усіх видах транспорту, і виконує функцію підтримання громадського порядку на транспорті.

Дії забезпечує реєстрацію й облік автотранспортних засобів, організує і здійснює керівництво роботою з забезпечення безпеки дорожнього руху. ДАІ контролює проведення органами виконавчої влади і транспортними організаціями роботи, що спрямована на запобігання дорожньо-транспортним правопорушенням.

Міліція охорони організує на договірних засадах охорону майна громадян, підприємств, організацій і установ усіх форм власності. Разом з іншими охоронними структурами проводить роботу для

підвищення надійності охорони об'єктів.

Спеціальна міліція покликана організувати і забезпечувати охорону громадського порядку при проведенні масових заходів у районі, місті, області чи у загальнодержавному масштабі. У разі необхідності ці підрозділи беруть участь, поряд з іншими компетентними органами, у забезпеченні правового режиму надзвичайного чи воєнного стану при його введенні на території України. Спеціальна міліція бере участь у масштабних операціях із затримання членів злочинних угруповань і окремих злочинців.

Місцева міліція утворюється за рішенням органів місцевого самоврядування на підставі подання місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів рад, погодженого з МВС. Завданням місцевої міліції є забезпечення захисту життя, здоров'я, прав, свобод і законних інтересів громадян та охорони громадського порядку на відповідній території.

До складу місцевої міліції входять підрозділи дорожньо-патрульної служби, патрульно-постової служби, служби дільничних інспекторів міліції, а також приймальники-розподільники для неповнолітніх, приймальники-розподільники для осіб, затриманих за бродяжництво, спеціальні приймальники для осіб, підданих адміністративному арешту. У складі місцевої міліції можуть утворюватися й інші підрозділи. *Але формування цього підрозділу було призупинено, оскільки Державним бюджетом не передбачене виділення коштів на це.*

Обов'язки міліції

На органи і підрозділи міліції відповідно до вищезазначених завдань покладені наступні обов'язки:

- 1) забезпечувати безпеку громадян і громадський порядок;
- 2) виявляти, запобігати, припиняти та розкривати злочини, здійснювати з цією метою оперативно-розшукові та профілактичні заходи, передбачені законом;
- 3) приймати і реєструвати заяви й повідомлення про злочини та адміністративні правопорушення, своєчасно приймати у них рішення;
- 4) виявляти причини й умови, що сприяють вчиненню правопорушень, вживати в межах своєї компетенції заходів до їх усунення;
- 5) розшукувати осіб, які переховуються від органів дізнання, слідства і суду, ухиляються від виконання кримінального покарання, пропали безвісти, та інших осіб у випадках, передбачених законодавством;
- 6) виконувати прийняті в установленому законом порядку і в межах своєї компетенції рішення прокурора, слідчого, суду;
- 7) контролювати додержання громадянами та службовими особами встановлених законодавством правил паспортної системи, в'їзду, виїзду, перебування в Україні і транзитного проїзду через її територію іноземних громадян та осіб без громадянства;
- 8) охороняти на договірних засадах майно громадян, колективне і державне майно, а також майно іноземних держав, міжнародних організацій, іноземних юридичних осіб та громадян, осіб без громадянства;
- 8) забезпечувати в межах своїх повноважень виконання та контроль рішень сільських, селищних, міських рад із питань охорони громадського порядку, торгівлі, утримання тварин у домашніх умовах, додержання тиші в громадських місцях тощо, а також контролювати утримання в належній чистоті територій дворів і прибудинкових територій у містах та інших населених пунктах;
- 10) забезпечувати згідно із законом підтримання порядку в суді, припинення проявів неповаги до суду, а також охорону приміщень суду, виконання функції щодо державного захисту суддів, працівників суду, забезпечення безпеки учасників судового процесу;

- 11) забезпечувати затриманим або заарештованим (взятим підварту) особам право на юридичний захист;
- 12) виконувати інші обов'язки, що передбачені ст. 10 Закону "Про міліцію".

Права міліції

Для виконання покладених на міліцію обов'язків співробітники наділені наступними правами:

- 1) вимагати від громадян і службових осіб, які порушують громадський порядок, припинення правопорушень та дій, що перешкоджають здійсненню повноважень міліції, а в разі невиконання зазначених вимог застосовувати заходи примусу;
- 2) перевіряти у громадян при підозрі у вчиненні правопорушень документи, що посвідчують їх особу, а також інші документи, необхідні для з'ясування питання щодо додержання правил, нагляд і контроль за виконанням яких покладено на міліцію;
- 3) затримувати і тримати у спеціально відведених для цього приміщеннях:
- 4) осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, обвинувачених, які переховуються від дізнання, слідства чи суду, засуджених, які ухиляються від виконання кримінального покарання;
— осіб, щодо яких як запобіжний захід обрано взяття під варту, — на строк, встановлений судом, але не більше 10 діб;
— неповнолітніх віком до 16 років, які залишилися без опікування, — на строк до передачі законним представникам або до влаштування у встановленому порядку, а неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечні діяння і не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність, — до передачі їх законним представникам або направлення у приймальники-розподільники, але не більш як на 8 годин;
— осіб, які виявили непокору законній вимозі працівника міліції, — до розгляду справи судом, але не більше ніж на 24 години;
— осіб, які перебували в громадських місцях у стані сп'яніння, якщо їх вигляд ображав людську гідність і громадську мораль або якщо вони втратили здатність самостійно пересуватися чи могли завдати шкоди оточуючим або собі, — до передачі їх до спеціальних медичних закладів або для доставки до місця проживання, а за відсутності таких — до їх витвердження;
- військовослужбовців, які вчинили діяння, що підпадають під ознаки злочину або адміністративного правопорушення, — до передачі їх військовослужбовцям Військової служби правопорядку у Збройних Силах України або військового командування;
- осіб, які мають ознаки вираженого психічного розладу і створюють у зв'язку з цим реальну небезпеку для себе і оточуючих, — до передачі їх до лікувальних закладів, але не більш як на 24 години;
- 5) складати протоколи про адміністративні правопорушення, провадити особистий огляд, огляд речей, вилучення речей і документів, застосовувати інші передбачені законом заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення; здійснювати на підставах і в порядку, встановлених законом, гласні та негласні оперативно-розшукові заходи, фото-, кіно-, відеозйомку і звукозапис, прослуховування телефонних розмов з метою розкриття злочинів;
- б) входити безперешкодно у будь-який час доби:
  - а) на територію і в приміщення підприємств, організацій, в тому числі митниць, та оглядати їх з метою припинення злочинів, переслідування осіб, підозрюваних у вчиненні злочину, при стихійному лихові та інших надзвичайних обставинах;
  - б) на земельні ділянки, в жилі та інші приміщення громадян у разі переслідування злочинця або припинення злочину, що загрожує життю мешканців, а також при стихійному лихові та інших надзвичайних обставинах;
  - в) до житла чи до іншого володіння особи, яка перебуває під адміністративним наглядом, з метою перевірки виконання встановлених судом обмежень;

7) обмежувати або забороняти у випадках затримання злочинців, при аваріях, інших надзвичайних обставинах, що загрожують життю і здоров'ю людей, рух транспорту і пішоходів на окремих ділянках вулиць і автомобільних шляхів; зупиняти транспортні засоби в разі порушення правил дорожнього руху, наявних ознак, що свідчать про технічну несправність транспорту або забруднення ним навколишнього середовища, а також за наявності даних про те, що він використовується з протиправною метою; оглядати транспортні засоби і перевіряти у водіїв документи на право користування й керування ними, дорожні листи і відповідність вантажів, що перевозяться, товарно-транспортним документам, наявність страхового поліса (сертифіката) про укладення договору обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів; проводити технічний огляд автотранспорту;

8) вимагати від керівників підприємств, установ і організацій пояснення за фактами порушення законодавства, перевірка додержання якого віднесена до компетенції міліції, а також у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, проводити перевірки за фактами порушення законодавства, контроль за додержанням якого віднесено до компетенції міліції, вимагати проведення інвентаризацій і ревізій відповідних сфер фінансово-господарської діяльності;

9) видавати у разі наявності небезпеки для життя і здоров'я особам, взятим під захист, відповідно до чинного законодавства зброю, спеціальні засоби індивідуального захисту та сповіщення про небезпеку;

10) інші права, визначені ст. 11 Закону "Про міліцію".

У правоохоронній діяльності органи міліції застосовують оперативно-розшукові заходи і засоби. Правову основу оперативно-розшукової діяльності становлять Конституція, Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність", КК та КПК, закони "Про прокуратуру", "Про міліцію", "Про Службу безпеки України", "Про Прикордонні війська" та інші законодавчі акти та міжнародно-правові угоди і договори, учасником яких є Україна.

Оперативно-розшукова діяльність — це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних засобів.

Оперативно-розшукова діяльність ґрунтується на принципах законності, дотримання прав і свобод людини, взаємодії з органами управління і населенням.

МОВОЮ ДОКУМЕНТІВ

Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність"

(Відомості Верховної Ради України, 1992, № 22, ст. 303) (Витяг)

Стаття 5. Підрозділи, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність

Оперативно-розшукова діяльність здійснюється оперативними підрозділами:

Міністерства внутрішніх справ України — кримінальною, транспортною та спеціальною міліцією, спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю, судовою міліцією;

Служби безпеки України — контррозвідкою, військовою контррозвідкою, захисту національної державності, спеціальними підрозділами по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю, оперативно-технічними, внутрішньої безпеки, оперативного документування, боротьби з тероризмом і захисту учасників кримінального судочинства та працівників правоохоронних органів;

Служби зовнішньої розвідки України — агентурної розвідки, оперативно-технічними, власної безпеки;

Державної прикордонної служби України — розвідувальним органом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону (агентурної розвідки,

оперативно-технічним, власної безпеки), оперативно-розшуковими підрозділами відповідно спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах охорони державного кордону та його територіальних органів, підрозділами з охорони державного кордону органів охорони державного кордону та Морської охорони, забезпечення внутрішньої безпеки, забезпечення власної безпеки, оперативного документування та оперативно-технічними;

управління державної охорони — підрозділом оперативного забезпечення охорони виключно з метою забезпечення безпеки осіб та об'єктів, щодо яких здійснюється державна охорона;

органів державної податкової служби — оперативними підрозділами податкової міліції;

органів і установ Державного департаменту України з питань виконання покарань — оперативними підрозділами розвідувального органу Міністерства оборони України — оперативними, оперативно-технічними, власної безпеки.

Стаття 6. Підстави для проведення оперативно-розшукової діяльності

Підставами для проведення оперативно-розшукової діяльності є:

1) наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про:

— злочини, що готуються або вчинені невстановленими особами;

— осіб, які готують або вчинили злочин;

— осіб, які переховуються від органів розслідування, суду або ухиляються від відбування кримінального покарання;

— осіб безвісно відсутніх;

— розвідувально-підривної діяльність спецслужб іноземних держав, організацій та окремих осіб проти України;

— реальну загрозу життю, здоров'ю, житлу, майну працівників суду і правоохоронних органів у зв'язку з їх службовою діяльністю, а також особам, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членам їх сімей та близьким родичам, з метою створення необхідних умов для належного відправлення правосуддя;

2) запити повноважних державних органів, установ та організацій про перевірку осіб у зв'язку з їх допуском до державної таємниці і до роботи з ядерними матеріалами та на ядерних установках;

3) потреба в отриманні розвідувальної інформації в інтересах безпеки суспільства і держави.

Зазначені підстави можуть міститися в заявах, повідомленнях громадян, посадових осіб, громадських організацій, засобів масової інформації, у письмових дорученнях і постановках слідчого, вказівках прокурора, ухвалах суду в кримінальних справах, що знаходяться в його провадженні, матеріалах органів дізнання, інших правоохоронних органів.

Закон України "Про міліцію"

(Відомості Верховної Ради України, 1991, № 4, ст. 20) (Витяг)

Стаття 12 Умови і межі застосування заходів фізичного впливу, спеціальних засобів і вогнепальної зброї

Міліція має право застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю у випадках і в порядку, передбачених Законом.

Застосуванню сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї повинно передувати попередження про намір їх використання, якщо дозволяють обставини. Без попередження фізична сила, спеціальні засоби і зброя можуть застосовуватися, якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю громадян чи працівників міліції.

Забороняється застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю до жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку або з вираженими ознаками інвалідності та мало-

літніх, крім випадків вчинення ними фупового нападу, що загрожує життю і здоров'ю людей,

працівників міліції, або збройного нападу чи збройного опору.

У разі неможливості уникнути застосування сили вона не повинна перевищувати міри, необхідної для виконання покладених на міліцію обов'язків і має зводитись до мінімуму можливості завдання шкоди здоров'ю правопорушників та інших громадян. При завданні шкоди міліція забезпечує подання необхідної допомоги потерпілим в найкоротший строк.

Про застосування фізичної сили, спеціальних засобів примусу працівник міліції рапортом доводить до відома безпосереднього начальника.

Про поранення або смерть, що сталися внаслідок застосування фізичного впливу і спеціальних засобів, а також про всі випадки застосування зброї працівник міліції зобов'язаний негайно і письмово повідомити своєму начальнику для сповіщення прокуророві.

Перевищення повноважень по застосуванню сили, в тому числі спеціальних засобів і зброї, тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

Стаття 13.Застосування заходів фізичного впливу

Працівники міліції мають право застосовувати заходи фізичного впливу, в тому числі прийоми рукопашного бою, для припинення правопорушень, подолання протидії законним вимогам міліції, якщо інші способи не забезпечили виконання покладених на неї обов'язків.

Стаття 14 Застосування спеціальних засобів

Працівники міліції мають право застосовувати наручники-, гумові кийки, засоби зв'язування, слезоточиві речовини, світлозвукові пристрої відволікаючої дії, пристрої для відкриття приміщень і примусової зупинки транспорту, водомети, бронемашини та інші спеціальні і транспортні засоби, а також використовувати службових собак у таких випадках:

- 1) для захисту громадян і самозахисту від нападу та інших дій, що створюють загрозу їх життю або здоров'ю;
- 2) для припинення масових безпорядків і фупових порушень громадського порядку;
- 3) для відбиття нападу на будівлі, приміщення, споруди і транспортні засоби, незалежно від їх належності, або їх звільнення у разі захоплення;
- 4) для затримання і доставки в міліцію або інше службове приміщення осіб, які вчинили правопорушення, а також для конвоювання і тримання осіб, затриманих і підданих арешту, взятих під варту,якщо зазначені вище особи чинять опір працівникам міліції або якщо є підстави вважати, що вони можуть вчинити втечу чи завдати шкоди оточуючим або собі;
- б) для припинення масового захоплення землі та інших дій, що можуть призвести до зіткнення фуп населення, а також діянь, які паралізують роботу транспорту, життєдіяльності населених пунктів, посягають на громадський спокій, життя і здоров'я людей; для припинення опору працівникові міліції та іншим особам,які виконують службові або громадські обов'язки по охороні громадського порядку і боротьбі із злочинністю;
- 7) для звільнення заручників.

Стаття 15.Застосування вогнепальної зброї

Працівники міліції як крайній захід мають право застосовувати вогнепальну зброю у таких випадках:

- 1)для захисту громадян від нападу, що загрожує їх життю і здоров'ю, а також звільнення заручників;
- 2)для відбиття нападу на працівника міліції або членів його сім'ї,якщо їх життю або здоров'ю загрожує небезпека;
- 3)для відбиття нападу на охоронювані об'єкти, конвої, жилі приміщення громадян, приміщення державних і громадських підприємств,установ і організацій, а також звільнення їх у разі захоплення;
- 4)для зафіксування особи, яку застали при вчиненні тяжкого злочину і яка намагається втекти;

- 5) для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожує життю і здоров'ю працівника міліції;
- б) для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю громадян або працівника міліції.

Забороняється застосовувати і використовувати вогнепальну зброю при значному скупченні людей, якщо від цього можуть постраждати сторонні особи.

Працівники міліції мають право використовувати зброю для подання сигналу тривоги або виклику допомоги, для знешкодження тварини, яка загрожує життю і здоров'ю громадян або працівника міліції.

Працівник міліції має право оголосити вогнепальну зброю і привести її у готовність, якщо вважає, що в обстановці, яка склалася, можуть виникнути підстави для її застосування. Спроби особи, яка затримується працівником міліції з оголеною вогнепальною зброєю, наблизитися до нього, скоротивши при цьому визначену ним відстань, чи доторкнутися до його зброї, дають працівникові міліції право застосовувати вогнепальну зброю згідно з Законом.

Стаття 15-1. Гарантії особистої безпеки озброєного працівника міліції

Працівник міліції має право оголосити вогнепальну зброю і привести її у готовність, якщо вважає, що в обстановці, яка склалася, можуть виникнути підстави для її застосування. При зафіксуванні злочинців чи правопорушників або осіб, яких працівник міліції запідозрив у скоєнні злочинів чи правопорушень, а також при перевірці документів у підозрілих осіб, працівник міліції може привести у готовність вогнепальну зброю, що є попередженням про можливість її застосування.

Спроба особи, яка затримується працівником міліції із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши при цьому визначену ним відстань, чи доторкнутися до зброї, дають працівникові міліції право застосувати вогнепальну зброю.

Положення

про порядок застосування вогнепальної зброї

Затверджене

постановою Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 1992 р. № 575

1. Посадові особи, яким відповідно до чинного законодавства дозволено володіння вогнепальною зброєю, мають право застосовувати її як крайній захід у таких випадках:

для відбиття групового та збройного нападу на зазначену особу, членів її сім'ї або окремих громадян, якщо їхньому життю чи здоров'ю загрожує небезпека;

для захисту від злочинних посягань на своє житло та майно;

для затримання особи, яка вчинила злочин і намагається втекти або вчинити збройний опір;

для відбиття збройного чи групового нападу на приміщення державного і громадського підприємства, установи і організації, де працює ця посадова особа;

для знешкодження тварин, що загрожують життю чи здоров'ю посадової особи, членів її сім'ї або окремих громадян.

Перед застосуванням вогнепальної зброї посадова особа повинна попередити про намір її застосування, крім випадків, коли її життю чи життю інших громадян загрожує безпосередня небезпека.

2. При враженні нападаючого внаслідок застосування вогнепальної зброї посадова особа повинна негайно викликати карету швидкої медичної допомоги для пораненого, вжити заходів до забезпечення охорони місця події, сповістити органи прокуратури та міліції про застосування зброї.

3. Забороняється застосовувати і використовувати вогнепальну зброю при значному скупченні людей, якщо від цього можуть постраждати сторонні особи, а також по відношенню до жінок з явними ознаками вагітності, осіб похилого віку чи з вираженими ознаками інвалідності та малолітніх (крім випадків вчинення ними групового нападу, що загрожує життю чи здоров'ю громадян, або збройного нападу чи збройного опору).

4. Порядок застосування вогнепальної зброї військовослужбовцями Міноборони, Держкомкордону,

Служби безпеки, Управління державної охорони та МВС визначається відповідними актами законодавства України.

Служба в органах міліції

На службу в органи міліції приймаються на контрактній основі громадяни, що за своїми особистими, моральними якостями, освітнім рівнем і фізичною підготовкою здатні виконувати покладені на міліцію завдання і функції. При прийнятті на службу може бути встановлено іспитовий термін до 1 року. Працівники міліції приймають Присягу.

Особовий склад органів міліції складається з працівників, що проходять службу в підрозділах міліції з присвоєнням їм спеціальних звань і видачею єдиного форменого одягу. Особовий склад спеціального підрозділу міліції для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів, осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей та близьких родичів комплектується на конкурсній основі з числа найбільш професійно підготовлених працівників міліції, які мають необхідний рівень бойової та фізичної підготовки і стаж роботи в ОВС не менше 2 років та осіб, які проходили службу в спеціальних підрозділах правоохоронних органів, Міністерства оборони України та Державної прикордонної служби України, з часу звільнення яких в запас минуло не більше року.

Командир спеціального підрозділу призначається на посаду та звільняється з неї наказом начальника ГУМВС, УМВС. Командир спеціального підрозділу є прямим начальником підпорядкованого особового складу і відповідає за організацію оперативно-службової діяльності підрозділу, забезпечення його постійної готовності до виконання покладених завдань, а також за використання за призначенням сил і засобів, збереження озброєння, боєприпасів, автотранспорту, іншої техніки та спеціальних засобів, за комплектування спеціального підрозділу і проведення виховної роботи з підлеглими.

Працівники спеціального підрозділу призначаються на посади та звільняються з посад відповідними наказами начальника ГУМВС, УМВС. На посади старшого та середнього начальницького складу призначаються, як правило, особи, які мають вищу спеціальну освіту.

Працівники міліції не мають права займатися підприємницькою діяльністю, бути членами політичних партій і інших суспільних об'єднань, що переслідують політичні цілі.

З метою вдосконалення діяльності ОВС, підвищення ефективності їх роботи, поліпшення добору, розстановки і виховання кадрів, стимулювання підвищення кваліфікації, ініціативності, творчої активності та відповідальності працівників за доручену справу проводиться атестація осіб рядового і начальницького складу. Строки атестації рядового і начальницького складу визначаються МВС. При проведенні атестації осіб рядового і начальницького складу всебічно оцінюються ділові, професійні, моральні та особисті їх якості, рівень культури і здатність працювати з людьми, робляться висновки про відповідність займаній посаді і даються рекомендації щодо подальшої служби.

Атестація осіб середнього, старшого і вищого начальницького складу проводиться на кожній із займаних посад через 4 роки, а також при призначенні на вищу посаду, переміщенні на нижчу посаду і звільненні з ОВС, якщо переміщення по службі або звільнення провадиться по закінченні року з дня останньої атестації, а у виняткових випадках незалежно від цього строку.

Працівники міліції і службові особи у випадку здійснення протиправних дій несуть дисциплінарну або кримінальну відповідальність. Якщо працівник міліції при здійсненні своїх обов'язків завдав шкоди, то відшкодування відбувається за рахунок держави. Контроль за діяльністю підрозділів міліції здійснюється Ка бінетом Міністрів України, МВС і місцевими радами у межах установлених повноважень. Нагляд за діяльністю цих підрозділів і н і дотриманням законності при виконанні міліцією своїх повноважень здійснюється Генеральним прокурором і підлеглими йому прокурорами.

10.3. Участь МВС в діяльності Інтерполу

Інтерпол — міжнародна організація, що створена для забезпечення співробітництва відомств поліції різних країн у боротьбі з кримінальною злочинністю.

Інтерпол — це і механізм, і посередник у практичному співробітництві служб кримінальної поліції різних держав у їх повсякденній роботі з розкриття злочинів, у координації, що проводяться ними, у спостереженні, переслідуванні, розшуку і затримці міжнародних кримінальних злочинців. У цьому співробітництві Інтерпол діє як єдиний світовий центр з вироблення спільної поліцейської стратегії і тактики боротьби з міжнародною кримінальною злочинністю. З цього погляду Інтерпол — унікальна, єдина міжнародна організація, що бере безпосередню практичну участь у попередженні і зменшенні тиску "міжнародної злочинності".

ЗО вересня 1992 р. Кабінет Міністрів України прийняв постанову "Про вступ України до Інтерполу", а у зв'язку з прийняттям України до Міжнародної організації Інтерпол, 25 березня 1993 р. — постанову "Про Національне центральне бюро Інтерполу".

Національне центральне бюро Інтерполу (Укрбюро Інтерполу) представляє Україну в Міжнародній організації кримінальної поліції — Інтерполі і є центром координації взаємодії правоохоронних органів країни з компетентними органами закордонних держав щодо боротьби зі злочинністю, яка має транснаціональний характер чи такий, що виходить за межі країни.

Повноваження Укрбюро Інтерполу покладаються на МВС, у рамках якого створюється робочий апарат Бюро.

Правове регулювання діяльності Укрбюро Інтерполу ґрунтується на Конституції, законодавчих актах по боротьбі зі злочинністю, міжнародних договорах України, інших нормативних актах Інтерполу, актах МВС і Положенні про Національне центральне бюро (НЦБ) Інтерполу.

Основними завданнями НЦБ Інтерполу є:

1. Координація діяльності правоохоронних органів країни у боротьбі зі злочинністю, що має транснаціональний характер чи виходить за межі країни.
2. Забезпечення взаємодії з Генеральним секретарем і відповідними органами держав-членів Інтерполу в боротьбі зі злочинністю.

Оцінка рівня поширення в Україні злочинності, що має транснаціональний характер і погрози злочинної діяльності громадян України за кордоном. Укрбюро Інтерполу виконує наступні **функції**:

—забезпечує обмін офіційною і конфіденційною інформацією у межах Інтерполу і правоохоронних органів України з питань боротьби зі злочинністю;

—направляє до Генерального секретаріату і НЦБ Інтерполу держав-членів міжнародної організації запити і відомості правоохоронних органів країни, які пов'язані з інформацією про Злочини і злочинців, предмети, документи, та здійснює нагляд за особами, що підозрюються у вчиненні злочинів;

—надає допомогу представникам компетентних органів іноземних держав, що прибули до України, у здійсненні оперативного-розшукових й інших заходів щодо боротьби зі злочинністю;

—формує на підставі інформації, отриманої у ході правоохоронної діяльності, банк даних про злочини і злочинців, предмети і документи;

—бере участь у проведенні кримінологічної експертизи законодавчих, нормативних актів і міжнародних договорів України, із прийняттям і укладенням яких може відбутися поширення злочинності;

—інші функції, визначені Положенням про НЦБ Інтерполу.

Укрбюро Інтерполу при виконанні покладених на нього

функцій взаємодіє з правоохоронними органами, центральними і місцевими органами державної влади в Україні, що керують органами і структурними підрозділами Інтерполу, правоохоронними органами іноземних держав.

Укрбюро Інтерполу одержує інформацію від правоохоронних органів, центральних і місцевих органів виконавчої влади України з питань, що належать до його компетенції, і надає їм отриману лінією Інтерполу інформацію безкоштовно.

Для визначення науково обґрунтованої державної антизлочинної політики та розроблення рекомендацій і пропозицій щодо боротьби зі злочинністю, що має транснаціональний характер або виходить за межі країни, Укрбюро Інтерполу може звертатися до радників, які виконують виключно консультативні функції на договірних засадах.

Склад радників визначається МВС за погодженням з Мін'юстом і СБУ. Робочий апарат Укрбюро Інтерполу є самостійним структурним підрозділом центрального апарату МВС. Структура і штатна чисельність робочого апарату затверджується Міністром внутрішніх справ України.

Співробітництво каналів Інтерполу з правоохоронними органами закордонних країн у запобіганні, розкритті і розслідуванні злочинів транснаціонального характеру інтенсивно розвивається. Обмін інформацією та інші форми взаємодії налагоджені з правоохоронними органами 121 країни світу, серед яких правоохоронні органи Польщі, Німеччини, Росії, Білорусі, Молдови, Словенії, Румунії, Туреччини, Нідерландів, Бельгії, Латвії, Естонії, Болгарії, Канади, Данії, Норвегії, Швеції, Великобританії, США.

Загальновизнаною і важливою формою співробітництва, налагодження контактів у рамках Міжнародної організації кримінальної поліції є участь у конференціях, нарадах, симпозиумах, які проводяться Генеральним секретаріатом організації за різними напрямками боротьби зі злочинністю. Співробітники українських правоохоронних органів беруть активну участь у цих заходах. Результатом участі працівників апарату НЦБ у конференціях стало створення у вересні 1997 р. на базі НЦБ національного консультативного пункту з проблем комп'ютерних злочинів, завдяки чому з'явилася можливість більш оперативної, професійної, кваліфіковано виробляти як стратегію, так і тактичні прийоми боротьби з цим видом злочинності, що являє реальну загрозу для економіки, фінансової і банківської систем української держави.

З метою удосконалення співробітництва правоохоронних органів України з правоохоронними структурами іноземних держав у рамках Інтерполу з метою підвищення ефективності боротьби зі злочинністю була розроблена Інструкція про порядок використання правоохоронними органами можливостей НЦБ Інтерполу в Україні у попередженні, розкритті й розслідуванні злочинів, затв. спільним наказом МВС, Генеральної прокуратури України, СБУ, Держкомкордону України, Державної митної служби України, Державної податкової адміністрації України від 9 січня 1997 р. № 3/1/2/5/2/2. Вона визначає порядок використання правоохоронними органами України можливостей НЦБ для співробітництва з Генеральним секретаріатом Інтерполу і правоохоронними органами інших держав у період здійснення діяльності, пов'язаної з запобіганням, розкриттям і розслідуванням злочинів, які мають транснаціональний характер чи виходять за межі України.

Останнім часом відзначається зростання міжнародної організованої злочинності. Розширення меж міжнародної злочинності виявляється у збільшенні ринків збуту наркотичних засобів, викрадених речей, людей, зброї, радіоактивних речовин і інших товарів і послуг, що поставляються й обробляються через мережу злочинних комерційних організацій, які охоплюють увесь світ. Обсяг таких угод складає сотні мільярдів доларів, що перевищує національні бюджети багатьох держав. Міжнародні злочинні співтовариства ставлять під загрозу економічні, політичні інтереси не однієї, а одразу декількох держав, перешкоджають нормальному міжнародному співробітництву, реалізації законних прав й інтересів громадян у багатьох країнах. Відкриті кордони дозволяють

численним злочинним формуванням практично вільно проникати на територію іншої країни, вчиняти там злочини, а потім ховатися за кордоном. Тому ефективна боротьба з організованою злочинністю можлива тільки за активної взаємодії країн світового співтовариства на рівні міжнародних організацій — Інтерпол, Європол.

Взаємодія з правоохоронними органами інших країн під час проведення оперативних дій щодо окремих категорій справ здійснюється у сферах:

- 1) економіки і фінансів;
- 2) боротьби з незаконним виготовленням підроблених грошових знаків;

Це цікаво

Швейцарський журнал, що видається у Цюриху, дає дуже докладний опис переліку покарань, які застосовуються у різних країнах до нетверезих водіїв.

В Австрії за управління автомобілем у нетверезому стані водію призначається тюремне ув'язнення, а в місцевій газеті великим шрифтом друкуються імена засуджених під заголовком — "Учора "під мухою" — сьогодні під стражею".

У Малайзії порушника "сухого" закону відправляють до в'язниці разом із дружиною, якщо винний одружений. У Туреччині п'яний водій повинен пройти пішки без відпочинку не менш ніж 30 км під конвоєм поліцейського, а у Центральноамериканській республіці Сальвадор п'яний водій може бути засуджений до страти.

Те що ми знаємо — обмежене, а

що не знаємо — безмежне

Апулей — адвокат

Розділ XI АДВОКАТУРА УКРАЇНИ

11.1. Історія розвитку української адвокатури Зародження і розвиток адвокатури в дореволюційний період

Історія української адвокатури починалася ще в часи Київської Русі (IX—XII ст. ст.), коли роль захисників у суді виконували родичі та друзі сторін, "послухи" (свідки обвинуваченого), "ви-доки" (свідки вчиненого стороною або спірного факту). Цей етап розвитку українського судочинства характеризується пануванням звичаєвого права і повною його перемогою над писаним законом, робота захисника в судах мала характер суспільного, громадського, товариського, а не професійного заняття.

Професійна адвокатура в Україні сформувалася в польсько-литовський період (XIV—XVI ст. ст.). Вперше організація професійної адвокатури з'являється в міських судах, а потім — у загальних публічних. Назва "адвокат" у значенні захисника прав сторін уперше вживається в "Правах, за якими судиться малоросійський народ" — пам'ятці козацького права 1743 р. До цього Перший Литовський статут 1529 р. вживає термін "прокуратор", а слова, що зустрічаються, "адвокат" і "адвокатуе", стосуються адміністративних службовців. Перші спроби упорядкувати справи судового захисту і чітко виділити адвокатську діяльність як професійну була зроблена нормами Литовського статуту і Магдебурзького права (1648 р. — кінець XVIII ст.).

До 1864 р. роль адвокатів виконували приватні особи — стряпчі чи заступники у справах. Їх функції не були законодавчо регламентовані, будь-яких вимог щодо фахової освіти не було. І навіть створення в 1832 р. інституту присяжних стряпчих у силу сословного характеру їх діяльності не могло гарантувати новим соціальним прошаркам України захист їх інтересів у суді й інших установах.

У XIX ст. Україна входила до складу Російської Імперії, тому судова реформа 1864 р., що відбувалася в Росії, стосувалася й українських судових органів, зокрема, адвокатури. Одержавши законодавче закріплення, вона стала новою юридичною установою. Відповідно до судових статутів 1864 р. адвокати розділялися на 2 категорії — присяжні повірені і приватні повірені. Присяжні повірені були поєднані в особливу корпорацію — сословно-присяжних повірених. Для таких корпорацій було характерно внутрішнє самоврядування у вигляді виборних органів (ради присяжних повірених) і нагляд за їхньою діяльністю з боку судових органів.

283

До завдань адвокатури, крім захисту у кримінальних справах, входило представництво сторін у цивільному процесі та надання юридичної допомоги населенню, в тому числі безкоштовні консультації для бідних.

Присяжними повіреними могли бути особи, які досягли 25 років, мали вищу юридичну освіту та 5 років судової практики чиновника судового відомства чи помічника присяжного повіреного. У деяких випадках для кандидатів влаштовувалися іспити з метою перевірки їх практичної підготовленості. Підставою для затвердження на посаді приватного повіреного та одержання права на участь у розгляді цивільних справ у мирових суддів і в загальних судах було одержання особливого посвідчення, що видавалося тими судами, в окрузі яких приватний повірений здійснював клопотання у справах.

Мала свою особливість організація і діяльність адвокатури на західно-українських землях, що

було обумовлено тим, що ця частина України свого часу була захоплена Угорщиною, Польщею, Молдавією. Ця особливість полягала в тому, що інститут адвокатури на цих землях сформувався трохи раніше і увібрав у себе риси адвокатури цих країн.

У такому вигляді інститут присяжних і приватних повірених проіснував до листопаду 1917 р.

Становлення Української адвокатури радянського періоду

Жовтнева революція в Росії ліквідувала старий інститут адвокатури. 24 листопада 1917 р. Раднарком прийняв Декрет про суд № 1, що ліквідував весь апарат буржуазної юстиції й окружних судів, царську адвокатуру і прокуратуру, інститут судових слідчих.

На Україні, де до влади прийшла Центральна Рада, процес ліквідації суду здійснювався в такий спосіб. До революції на тодішній території України діяло три судових палати (Київська, Харківська, Одеська), 10 окружних судів, 102 мирових з'їздів і 805 мирових суддів. Центральна Рада 30 грудня 1917 р. прийняла закон, відповідно до якого замість судових палат створювалися апеляційні суди у межах судових округів, що існували раніше. Був також створений Генеральний суд УНР, що мав у своєму складі департаменти: цивільний, кримінальний і адміністративний. Організацію і діяльність присяжної адвокатури і приватних повірених, що не входили до складу присяжної адвокатури, а були приписані до відповідних судових установ (судових палат, окружних судів, з'їздів окружних суддів), Центральна Рада залишила без змін.

Постановою Народного Секретаріату України від 4 січня 1918 р. була ліквідована присяжна і приватна адвокатура як корпорація. Передбачалося, що всі засідання судів повинні бути відкритими, а присутні в залі судового засідання були вправі брати участь у обговоренні справи. Усім громадянам старше 18 років надавалося право бути захисниками в суді та на попередньому слідстві. Відповідно до Декрету про суд від 14 лютого 1919 р. були ліквідовані судові інстанції, що існували на території України до встановлення Радянської влади. Були створені дві самостійні судові системи: народні суди і революційні трибунали. Для забезпечення захисту в народних судах України були створені колегії обвинувачів і колегії правозахисників (захисників).

Правозахисники не тільки виступали на судових засіданнях народного суду, але і надавали юридичну допомогу населенню у галузі адміністративного і трудового права. У консультаціях юридичну допомогу надавали безкоштовно. Списки осіб, що повинні виконувати обов'язки захисників на судових процесах, складали народні судді, працівники рад народних суддів, профспілкові і партійні організації, а також працівники відділів юстиції. Списки готувалися два рази на рік: 1 січня і 1 липня.

Створення радянської прокуратури зумовило зміни у організації судового захисту і судового представництва. Виникла необхідність організувати нову, радянську адвокатуру. НКЮ України приступив до розробки нового Положення про адвокатуру на початку травня 1922 р., і вже у вересні колегія НКЮ УРСР схвалила його. На членів колегії були покладені обов'язки з ведення, призначення та узгодження справ у судових органах, а також надання населенню юридичної допомоги. Членами колегії могли бути особи, що мають стаж практичної роботи в органах радянської юстиції не менш 2 років або відповідну теоретичну і практичну підготовку.

Після прийняття Конституції СРСР 1936 р. було розроблено нове Положення про адвокатуру, затверджене РНК СРСР 16 серпня 1939 р. На підставі цього Положення колегії адвокатів створювалися в республіках, областях. Крім членів колегії захисників право здійснювати захист у суді мали родичі обвинуваченого і потерпілого (тільки близькі), представники підприємств, установ і ВЦРПС. Членами колегії могли бути особи, які мали вищу юридичну освіту, закінчили юридичну школу, за наявності стажу практичної роботи в судових, прокурорських і інших органах юстиції не менше 1 року. Поряд з ними функції захисту могли здійснювати особи, що не мали юридичної освіти, але такі, що пропрацювали не менше 3 років на посадах у судових, прокурорських органах та органах юстиції.

Прийняті в 1958 р. Основи законодавства про судоустрій встановили, що колегії адвокатів діють з метою здійснення захисту в суді, надання юридичної допомоги громадянам, підприємствам і організаціям. Колегії є добровільними об'єднаннями осіб, що займаються адвокатською діяльністю, і діють на підставі Положення, затвердженого Верховною Радою УРСР.

У 1978 р. правове становище радянської адвокатури було закріплено в Конституції УРСР, після чого був прийнятий Закон "Про адвокатуру", де були врегульовані питання організації і діяльності адвокатури в республіканському масштабі.

В Україні після проголошення незалежності було реформовано інститут адвокатури, що підвищило її роль і місце у механізмі захисту прав та інтересів громадян.

11.2. Організація діяльності адвокатури

Захист прав і законних інтересів громадян і організацій забезпечує функціонування дієздатного інституту адвокатури ч чітко визначеним статусом адвоката, адвокатських об'єднань та адвокатської діяльності.

Діяльність адвокатури ґрунтується на нормах Конституції, де у ст. 59 передбачено, що кожен має право на правову допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Для забезпечення права на захист від обвинувачення та надання правової допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах діє адвокатура.

Адвокатура України є добровільним професійним громадським об'єднанням, покликаним згідно з Конституцією сприяти захисту прав, свобод людини та представляти законні інтереси громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства, юридичних осіб, надавати їм іншу юридичну допомогу.

Поняття адвокатури відповідно до Закону "Про адвокатуру" є узагальнюючим і не повністю відповідає загальним цілям, професійним правам та обов'язкам адвокатури як незалежного правового інституту. Виходячи з функцій та завдань адвокатури її не можна ототожнювати з об'єднанням громадян, яке передбачено Законом України від 16 червня 1992 р. "Про об'єднання громадян", тому що громадські організації — об'єднання громадян — створюються ними для задоволення та захисту своїх законних, економічних, соціальних, релігійних, творчих, ідеологічних та інших спільних інтересів. Професійне громадське об'єднання адвокатури створюється, в першу чергу, для захисту інтересів інших фізичних і юридичних осіб.

Визнавши адвокатуру об'єднанням, законодавець визначає його з одного боку як професійне, з іншого — як громадське об'єднання. Слід також зазначити, що і раніше колегії адвокатів розглядалися як громадські організації з огляду на притаманні таким організаціям ознаки: незалежність від державних органів, спільність інтересів, самоврядування, добровільність об'єднання, єдність цілей, що поставлені перед ними, недержавний характер організації тощо. Разом з тим, є певні відмінності: об'єднання громадян лише одного професійного напрямку, наявність спеціального дозволу на здійснення діяльності, виконання в межах організації професійної роботи за оплату, обов'язкова відповідальність за неналежне здійснення обов'язків.

Ознака добровільності у визначенні адвокатури полягає в тому, що визначення роду занять особою, яка має вищу юридичну освіту, є, безумовно, добровільним, особа вільно виявляє бажання складати кваліфікаційні іспити, приймати присягу та брати на себе професійні обов'язки, її не можна примусити займатись адвокатською діяльністю. Добровільність об'єднання полягає у можливості за бажанням вільно вийти з числа осіб, які складають адвокатуру. Конституція передбачає, що надання правової допомоги не є виключною компетенцією адвокатури. Тому в державі правова допомога надається не тільки адвокатурою, яка є основним органом, що надає юридичну допомогу, а і юрисконсультами

підприємств, юридичних відділів, радниками з правових питань. Представниками сторін у цивільному процесі, обвинуваченого і потерпілого в кримінальному процесі можуть бути близькі родичі, а також особи, які мають учені ступені і звання у галузі правознавства, що не перебувають в органах адвокатури. Відповідно до чинного законодавства, особа, яка має юридичну освіту, може, не складаючи кваліфікаційного іспиту, займатися юридичною практикою на засадах підприємництва, не набуваючи статусу адвоката.

КСУ у 2000 р. було дано тлумачення ст. 59 Конституції щодо вільного вибору захисника. Суд дав роз'яснення, що підозрюваний, обвинувачений, підсудний, особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, можуть обирати захисником особу, яка є фахівцем у галузі права і за законом має право на подання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи.

Своїм Рішенням від 16 листопада 2000 р. у справі № 13-рп/2000 за конституційним зверненням громадянина Г.І. Солдатова КСУ визнав неконституційними положення ч. 1 ст. 44 КПК, згідно з яким захисником могла бути особа, яка має свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю, а також положення, що до захисту допускаються за згодою підсудного лише близькі родичі, опікуни, піклувальники, чим обмежується право на вільний вибір підозрюваним, обвинуваченим і підсудним як захисника своїх прав іншої особи.

Разом з тим, спеціального закону щодо фахівців у галузі права на сьогодні не існує. Тому КСУ у відповіді на звернення з'їзду Спілки адвокатів України з цього приводу пояснив, що закріпивши в Конституції право кожного на одержання правової допомоги і вільний вибір захисника, держава відповідним чином гарантує при цьому належну кваліфікацію юристів, які можуть надавати правову допомогу. Критерії, які свідчать про відповідний рівень професійної кваліфікації особи, яка може бути допущена до такого захисту, повинні бути визначені Верховною Радою України, бо вона є єдиним законодавчим органом.

Незважаючи на можливість інших фахівців у галузі права, надавати юридичну допомогу, основне навантаження із захисту прав і інтересів суб'єктів правових відносин покладається саме на адвокатів.

Важливою гарантією забезпечення належного рівня професійного захисту, консультування та іншої правової допомоги є наявність спеціальних професійних прав, встановлення професійних обов'язків, правил адвокатської етики, передбачено адвокатську таємницю, а головне, передбачено відповідальність за неналежне здійснення адвокатом своїх професійних обов'язків або зловживання адвокатськими правами. Процес притягнення адвоката до юридичної відповідальності відбувається за визначеною процедурою. Що стосується інших осіб, яким також надано право надавати правову допомогу, законодавством чітко не передбачено їх права, обов'язки і відповідальність. Недосконалим на сьогоднішній день є порядок надання правової допомоги безоплатно, який передбачено ст. 59 Конституції. Відповідно до цієї норми ст. 47 КПК передбачає, що коли підозрюваний, обвинувачений, підсудний бажає запросити захисника, але не може цього зробити через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин, особа, яка проводить дізнання, слідчий чи суд можуть призначити захисника у встановленому законом порядку через адвокатське об'єднання. При цьому така вимога є обов'язковою для керівника адвокатського об'єднання. А міліція відповідно до ст. 5 Закону "Про міліцію" повинна забезпечити право на юридичний захист та інші права осіб, затриманих за підозрою у вчиненні злочинів і взятих під варту. Виходячи з положень постанови Кабінету Міністрів України від 14 травня 1999 р. № 821 "Про затвердження Порядку оплати праці адвокатів з надання громадянам правової допомоги в кримінальних справах за рахунок держави", оплата праці адвоката здійснюється за рахунок державного бюджету в розмірі 15 гривень за повний робочий день. Кошти за надання правової допомоги перераховуються адвокатському об'єднанню Головним управлінням юстиції Мін'юсту в АРК, обласними, Київським та Севастопольським міськими управліннями юстиції протягом 10 днів після одержання від них документів, про надання правової допомоги. На жаль, на практиці виникають непоодинокі випадки відмови надавати безоплатну

правову допомогу. В одних випадках посилаються на ст. 12 Закону "Про адвокатуру", яка передбачає, що оплата праці адвоката здійснюється на підставі угоди між адвокатом і громадянином, а адвокати свою діяльність здійснюють індивідуально. В інших випадках посилаються на Конституцію, де не передбачено безкоштовна праця адвоката, і голови адвокатських об'єднань не можуть примушувати адвоката працювати безоплатно, бо ст. 43 Конституції наголошує, що використання примусової праці забороняється. А в окремих районах, районних центрах взагалі відсутні адвокатські об'єднання, і адвокати надають юридичні послуги на приватних засадах.

Не слід вважати адвокатуру органом сфери послуг (подібних до служб побуту), тому що послуги, що надаються адвокатурою, мають особливий правоохоронний характер. Адвокатура не є комерційною організацією, тому що оплата діяльності адвоката не є прибутком, а являє собою оплату праці.

Конституційно визначені завдання адвокатури значною мірою відповідають основним напрямам, у яких ведеться адвокатська діяльність, а саме: здійснення повноважень захисника у кримінальному процесі, представництва фізичних і юридичних осіб, надання правової допомоги громадянам України, особам без громадянства, іноземним громадянам та юридичним особам, тобто тим, хто її потребує.

Виходячи з завдань адвокатури можна зробити висновок, що вона є одним з інститутів правової системи держави. Адвокатура як правовий інститут є посередником між державою та суб'єктами у громадському суспільстві. Національне законодавство та міжнародні документи містять норми щодо необхідності дотримання прав і свобод людини; адвокатська діяльність є одним із найважливіших механізмів сприяння виконанню цих норм.

Основним завданням адвокатури є надання юридичної допомоги, конкретні види якої визначені ст. 5 Закону "Про адвокатуру". Так, адвокати:

- надають консультації й роз'яснення, усні й письмові довідки з правових питань і законодавства;
- складають заяви, скарги, клопотання й інші документи правового характеру;
- посвідчують копії документів у судових справах, які вони ведуть;
- здійснюють представництво фізичних і юридичних осіб у суді й інших органах влади;
- надають юридичну допомогу підприємствам, установам і організаціям;
- допомагають у правовому забезпеченні підприємницької і зовнішньоекономічної діяльності фізичних і юридичних осіб;
- беруть участь у кримінальному судочинстві як захисники і представники потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача.

Основою всієї організації і діяльності адвокатури є **принципи** адвокатської діяльності, що законодавчо передбачені ст. 4 Закону "Про адвокатуру".

Адвокатура України здійснює свою діяльність на принципах верховенства закону, незалежності, демократизму, гуманізму і конфіденційності.

Верховенство закону — основний принцип, закріплений у ст. 8 Конституції: "В Україні визнається і діє принцип верховенства права". Конституційне визнання принципу верховенства права створює належні умови захисту прав і свобод людини, дає можливість стверджувати, що вітчизняне законодавство не повинно суперечити природним правам людини (на життя, свободу, безпеку, рівність, захист тощо). Принцип верховенства права повинен бути складовою частиною державної правової системи, відповідно до Статуту Ради Європи (ст. 3).

Для адвокатури принцип верховенства права набуває особливого значення, оскільки адвокатська діяльність спрямована на захист загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, основним пріоритетом якого є права і свободи людини і громадянина. Адвокатура, керуючись своїм конституційним призначенням, дотримуючись принципу верховенства права, бере активну

участь у побудові правової держави.

Основною невід'ємною ознакою правової держави є верховенство права. Принцип верховенства права означає, що адвокат зобов'язаний вести захист чи представництво тільки законними правовими засобами; відстоювати законні інтереси клієнта; негайно реагувати на порушення, що допускаються в судових органах, у прокуратурі та іншими учасниками процесу, якщо їхні дії порушують права і свободи обвинуваченого інтереси якого представляються; оскаржувати в інтересах клієнта незаконні і необгрунтовані рішення суду й інших правоохоронних органів.

Згідно зі ст. 6 Правил адвокатської етики у своїй професійній діяльності адвокат зобов'язаний дотримуватись чинного законодавства України, сприяти утвердженню та практичній реалізації принципів верховенства права та законності, застосовувати всі свої знання і професійну майстерність для належного захисту і представництва прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб. Адвокат не має права в своїй професійній діяльності вдаватися до засобів та методів, які суперечать чинному законодавству.

Незалежність адвокатських об'єднань (бюро, колегій, контор, фірм) — неприпустимість будь-якого втручання з боку державних органів, суспільних об'єднань і громадян. Цей принцип сприяє здійсненню професійних повноважень адвокатів, які спрямовані на захист прав і свобод фізичних і юридичних осіб, на забезпечення конституційного права кожного на правову допомогу. Основні положення про роль адвокатів, прийняті у 1990 р. VIII Конгресом ООН із запобігання злочинам, звертають особливу увагу на необхідність забезпечення прав людини та ефективну можливість користуватися юридичною допомогою. Допомога здійснюється незалежною юридичною професією, при цьому встановлюється, що асоціації адвокатів забезпечують юридичну допомогу всім, хто її потребує.

Поряд з міжнародними нормами принцип незалежності детально регламентований чинним законодавством. Так, ст. 10 Закону "Про адвокатуру" проголошує заборону щодо будь-якого втручання в адвокатську діяльність, вимагання від адвоката та його помічника, службових осіб, та технічних працівників адвокатських об'єднань відомостей, що становлять адвокатську таємницю. Стаття 397 КК передбачає відповідальність за вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення правомірної діяльності захисника чи представника особи з надання правової допомоги або порушення встановлених законом гарантій їх діяльності та професійної таємниці. Правилами адвокатської етики передбачено, що з метою дотримання принципу незалежності адвокат у своїй професійній діяльності зобов'язаний протистояти будь-яким спробам посягання на його незалежність. Однією з необхідних умов здійснення адвокатської діяльності є незалежність у виконанні своїх професійних прав та обов'язків, що передбачає його свободу від будь-якого зовнішнього впливу, тиску чи втручання в його діяльність, зокрема з боку державних органів, а також від впливу своїх особистих інтересів (ст. 5 Правил адвокатської етики).

Рішення ключових питань організації і діяльності адвокатури приймаються об'єднаннями адвокатів чи самостійно без втручання з боку органів виконавчої влади. Мін'юстом не встановлюються правила оплати праці адвокатів. Питання оплати регулюються Законом "Про адвокатуру" і статутами адвокатських об'єднань. Свобода діяльності адвокатських об'єднань і відсутність контролю з боку держави не свідчить про свавілля. Відповідно до Основних положень про роль адвокатів професійні асоціації адвокатів кооперуються з урядом та іншими інститутами та державними уставами для досягнення цілей правосуддя і суспільного інтересу.

Демократизм діяльності адвокатури характеризується тим, що вона спрямована на забезпечення і гарантування захисту прав і свобод особи, яка потребує цього захисту. Свобода одного виступає в єдності зі свободою усіх. Адвокатські бюро, колегії, фірми й інші об'єднання рівні у своїй діяльності і керуються Конституцією України, українськими і міжнародними законодавчими актами,

договорами й угодами. Захист інтересів фізичних і юридичних осіб є реальним втіленням у державі найважливіших людських цінностей — свободи, рівності, справедливості, що здатні приносити користь особі, суспільству і державі. ! Демократичний принцип діяльності адвокатури полягає у добровільному характері професійної діяльності; доступності набуття статусу адвоката; вільному виборі організаційних форм здійснення адвокатської діяльності (адвокатські об'єднання, адвокатські бюро, колегії, фірми); забезпеченні суспільних інтересів, соціальних та професійних прав адвокатів; колегіальності у вирішенні проблем діяльності адвокатури; самоврядуванні адвокатських об'єднань тощо.

Гуманізм як правовий принцип характеризується тим, що адвокатура призначена для служіння суспільству й людині в ньому, для захисту її життя, здоров'я, безпеки, честі, гідності, власності й інших особистих, соціально-економічних і політич-' них прав і свобод. Існування адвокатури як правового інституту, ' який покликаний професійно захищати права і свободи людини, представляти інтереси громадян у різних організаціях та перед фізичними особами, свідчить про особливу гуманну роль цієї громадської установи. Гуманізм адвокатської діяльності виявляється у поважному ставленні без будь-яких обмежень та перешкод до кожної людини, тільки з урахуванням її особистих якостей і індивідуальних здібностей.

Елемент гуманності нерозривно пов'язаний з **милосердям**, що являє собою готовність допомогти конкретній людині. Милосердя, поєднане з гуманністю, підвищує, возвеличує будь-яку людину, що володіє можливістю впливати на долі інших людей.

Конфіденційність адвокатської діяльності полягає у можливості всебічного захисту прав і інтересів людини і гарантуванні збереження у таємниці всієї інформації, отриманої в результаті здійснення захисту. Відсутність елемента конфіденційності виключає можливість надання юридичної допомоги клієнтам, тому що вони відчували б недовіру до адвоката. Законом "Про адвокатуру" передбачено обов'язок адвоката зберігати адвокатську таємницю. Предметом адвокатської таємниці визнано питання, з яких громадянин або юридична особа звертались до адвоката, суть консультації, порад, роз'яснень та інших відомостей, що були надані адвокатом у результаті здійснення професійної діяльності та надання правової допомоги. Відповідно до Правил адвокатської етики дотримання принципу конфіденційності є необхідною умовою довірчих відносин між адвокатом і клієнтом, без яких неможливо надання належної професійної правової допомоги. Адвокати, які порушили принцип конфіденційності та розголосили відомості досудового слідства, несуть юридичну відповідальність. *Адвокатські об'єднання діють на засадах добровільності, самоврядування, колегіальності та гласності.*

Добровільність адвокатських об'єднань полягає у можливості, з одного боку, вільного вступу до цих об'єднань, а з іншого — виходу за власним бажанням. Адвокат на свій розсуд вирішує питання, об'єднуватись з іншими адвокатами чи працювати індивідуально. Питання добровільного об'єднання останнім часом почали обговорювати на предмет обов'язкового членства у колегіях усіх адвокатів, які набули такого правового статусу. Можна зауважити, що це буде порушенням принципів демократизму і добровільності.

В.Д. Басай наголошує на необхідності організаційної єдності, яка потрібна для більш ефективного здійснення адвокатурою покладених на неї завдань, захисту професійних прав та інтересів адвокатів, зміцнення їх гарантій, представництва перед державою всього адвокатського корпусу, контролю за якістю надання адвокатських послуг. Він також зазначає, що створення такої єдиної організаційної структури як Національна професійна асоціація адвокатів України забезпечить координацію діяльності розпорощених адвокатських об'єднань.

Самоврядування у діяльності адвокатських об'єднань полягає у можливості за власним бажанням осіб, які відповідно до закону отримали свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю, утворювати об'єднання для здійснення професійної діяльності та надання правової допомоги.

Адвокати, що входять до об'єднання, обирають керівний орган, встановлюють порядок діяльності, структуру, штатну чисельність та інші питання, що пов'язані з організацією діяльності адвокатського об'єднання.

Колегіальність як принцип функціонування адвокатського об'єднання, означає, що певні рішення приймаються групою адвокатів, а голова об'єднання виконує певні господарські та розпорядчі функції. Питання організації, повноважень та функціонування входять до компетенції загальних зборів або іншого колегіального органу адвокатського об'єднання, відповідно до статуту цього об'єднання.

Гласність у діяльності адвокатури — це можливість одержувати інформацію про діяльність професійної організації шляхом участі у зборах колегії адвокатів, виконанні функцій члена кваліфікаційно-дисциплінарної комісії. Адвокат може внести на розгляд зборів будь-яке питання, що стосується діяльності цієї організації. Діяльність адвокатури відкрито обговорюється громадськістю і висвітлюється в засобах масової інформації. Принцип гласності тісно пов'язаний з адвокатською таємницею. Дані досудового слідства, які стали відомі адвокату у зв'язку з виконанням ним своїх професійних обов'язків, можуть бути розголошені тільки з дозволу слідчого або прокурора.

Організаційні форми діяльності адвокатури

Законом "Про адвокатуру" передбачені організаційні форми здійснення адвокатської діяльності. Діяльність будь-якої з організаційних форм ґрунтується на законі та статуті адвокатського об'єднання.

Адвокат має право займатись адвокатською діяльністю індивідуально, відкрити своє адвокатське бюро, об'єднуватись з іншими адвокатами в колегії, адвокатські фірми, контори та інші адвокатські об'єднання.

Зайняття адвокатською діяльністю можливо як зі створенням юридичної особи, так і без створення. Постановою Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури від 10 березня 2000 р. затверджено Положення про Єдиний реєстр адвокатів України (ЄРАУ). ЄРАУ — це база даних, яка містить усі необхідні відомості про адвокатів України.

Адвокат, який індивідуально займається адвокатською діяльністю без створення юридичної особи, повідомляє про одержання свідоцтва про право зайняття адвокатською діяльністю місцеві органи влади. Потім відбувається реєстрація у податкових органах, постановка на облік у Пенсійному фонді, відкриття поточних та депозитних рахунків в банках на території України (а у випадках, передбачених законодавством, в іноземних банках). Адвокат має печатку і штамп.

Організаційною формою діяльності адвокатури зі створенням юридичної особи, за якої адвокат діє один, є адвокатське бюро. На відміну від попередньої форми, адвокат має право наймати технічних та інших працівників, крім адвокатів. Він також користується усіма правами та несе обов'язки, що притаманні юридичній особі.

Адвокати можуть здійснювати свою діяльність з надання юридичної допомоги не тільки індивідуально, але й об'єднуватись з іншими адвокатами в колегії, фірми, контори й інші об'єднання зі створенням юридичної особи. Ці об'єднання діють відповідно до Закону "Про адвокатуру", статутів адвокатських об'єднань і на основі принципів добровільності, самоврядування, колегіальності і гласності. Адвокатські об'єднання реєструються Мін'юстом зі справлянням реєстраційного збору в розмірі 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Для реєстрації до Мін'юсту подаються наступні документи: заява, підписана уповноваженим представником об'єднання; статут адвокатського об'єднання; установчий договір чи протокол зборів адвокатів про створення адвокатського об'єднання; дані про кількісний склад адвокатського об'єднання, наявність у його членів свідоцтв про право на заняття адвокатською діяльністю. Відповідно до ст. 19 Закону "Про адвокатуру" адвокати й адвокатські об'єднання можуть створювати регіональні,

загальнодержавні і міжнародні спілки та асоціації.

Спілки та асоціації адвокатів представляють інтереси адвокатів у державних органах і об'єднаннях громадян, захищають соціальні та професійні права адвокатів, здійснюють методичну і видавничу роботу, сприяють підвищенню професійного рівня адвокатів, можуть створювати спеціальні фонди і діють відповідно до своїх статутів.

Діяльність спілок і асоціацій не можна ототожнювати з діяльністю адвокатських об'єднань. По-перше, адвокатські об'єднання утворюються для здійснення професійних функцій із захисту прав і свобод людини, представництва прав і законних інтересів фізичних осіб. Спілки адвокатів створюються для захисту соціальних і професійних прав своїх членів. По-друге, адвокатські об'єднання захищають інтереси осіб, які не є членами адвокатського об'єднання. Спілка захищає інтереси тільки адвокатів, членів асоціації чи спілки. По-третє, за надання правової допомоги адвокатські об'єднання, на відміну від спілок і асоціацій, отримують оплату відповідно до договору з клієнтом, або від держави (надання безоплатної допомоги). І останнє, законом передбачено різний порядок реєстрації: для адвокатських об'єднань обов'язкова реєстрація у Мін'юсті, а асоціації і спілки адвокатів реєструються в місцевих органах влади.

Більше десяти років діє громадська організація "Спілка адвокатів України". Діяльність Спілки поширюється на всю територію України. Спілка адвокатів України — всеукраїнська організація адвокатів, метою якої є об'єднання зусиль адвокатів у сприянні формуванні демократичної правової держави, підвищення рівня правової допомоги, піднесення ролі і авторитету адвокатури в суспільстві й державі, вдосконалення законодавчого регулювання діяльності адвокатури, сприяння досягненню адвокатурою повної самостійності та самоврядування, захист законних інтересів членів Спілки, поширення історичних традицій української адвокатури та адвокатських об'єднань.

У своїй діяльності Спілка адвокатів України сприяє розвитку і поглибленню міжнародних зв'язків адвокатів з державними органами, громадськими організаціями, закордонними і міжнародними організаціями. Для реалізації вищезазначених цілей Спілка адвокатів України виконує наступні завдання:

- вносить пропозиції до органів влади та управління, щодо питань регулювання діяльності адвокатури;
- сприяє підвищенню кваліфікації й обміну досвідом роботи адвокатів;
- розробляє і поширює норми адвокатської етики;
- сприяє науковим розробкам питань, пов'язаним з діяльністю адвокатури;
- розвиває міжнародні зв'язки, співробітництво з міжнародними організаціями.

11.3. Правовий статус адвоката і гарантії адвокатської діяльності

Надання адвокатом юридичної допомоги громадянам чи юридичним особам (клієнтам) неможливе без наявності у адвоката певних професійних прав та обов'язків, що, значною мірою, визначають правовий статус адвоката.

Адвокат — фізична особа, покликана надавати юридичну допомогу фізичним і юридичним особам на всій території України без будь-яких обмежень.

Клієнт — особа, права і свободи якої адвокат захищає або чий законні інтереси він представляє, або котрій він безпосередньо надає правову допомогу в інших формах, передбачених чинним законодавством.

Адвокатом може бути громадянин України, що має вищу юридичну освіту (академія, університет, інститут), стаж роботи за спеціальністю юриста, або помічника адвоката не менше 2 років. Особа, що відповідає цим вимогам, допускається до складання кваліфікаційного іспиту. І тільки після його здачі, одержання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю та прийняття Присяги адвоката України, особа вважається адвокатом.

Законом "Про адвокатуру" чітко визначено коло осіб, які мають право на заняття адвокатською

діяльністю. Таке право надається тільки громадянам України, а особи без громадянства і іноземні громадяни не мають права займатись адвокатською діяльністю в Україні. Однак, коли іноземці або апатриди набувають у законному порядку громадянства України, вони набувають права займатись адвокатською діяльністю.

Певні дискусії виникають з питання про надання можливості адвокатам інших країн здійснювати адвокатську діяльність в Україні. Але законодавчо це питання вирішено однозначно: ніхто, крім громадян України, не може здійснювати адвокатську діяльність у державі. Втрата громадянства України передбачає анулювання свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю.

Питання щодо обмежень стосовно громадянства було досліджено Спілкою адвокатів України за зверненням Мін'юсту. Всебічно дослідивши проблему Спілка дійшла висновку, що за умов відсутності в Україні законодавства про адвокатуру, яке б повною мірою відповідало міжнародним стандартам та без створення єдиної професійної організації адвокатів, небезпечно вилучати з чинного законодавства обмеження щодо громадянства осіб, які бажають займатись адвокатською діяльністю.

З цього приводу Вища кваліфікаційна комісія адвокатури 24 травня 2002 р. висловила іншу думку. Норму, яка стосується обмеження щодо громадянства можна виключити, але за умови, що іноземець чи особа без громадянства, які бажають здійснювати адвокатську діяльність відповідно до ст. 2 Закону "Про адвокатуру", склали б у спеціалізованому вузі іспит з державної мови, не менше 3 років працювали б в Україні на посаді помічника адвоката, мали б в Україні постійне місце проживання та були зареєстровані як платники податків.

Наступною важливою умовою набуття статусу адвоката є наявність вищої юридичної освіти. Законодавством передбачено підготовку фахівців у вищих навчальних закладах (I—IV рівнів акредитації) з відповідним освітньо-кваліфікаційним рівнем за напрямом підготовки "Право" ("Правознавство" та "Правоохоронна діяльність"). Вища кваліфікаційна комісія адвокатури встановила, що особи, які допускаються до складання кваліфікаційного іспиту для отримання свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю, мають пред'явити диплом про вищу освіту вузу не нижче III рівня акредитації.

Можна цілком підтримати думку Т.В. Варфоломеевої та С.В. Гончаренка, які підкреслюють, що право на складання іспиту не може ставитись у залежність від вищого навчального закладу, що його закінчив претендент.

Ще однією умовою складання іспиту та отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю є стаж роботи за спеціальністю юриста чи помічника адвоката. На практиці виникає певне непорозуміння з приводу стажу, набутого до отримання диплому про повну вищу освіту відповідного рівня акредитації. У законодавстві відсутня норма яка б регламентувала дозвіл чи заборону з цього приводу. Виходячи з практики, що склалась останнім часом, коли студенти останніх курсів юридичних факультетів працюють у правозастосовній сфері на різних посадах, така робота, що підтверджується відповідними документами, повинна зараховуватись до стажу роботи за спеціальністю юриста незалежно від наявності диплому про повну вищу освіту.

Особа, яка повністю відповідає вимогам закону, і на неї не поширюються законодавчі обмеження, звертається до атестаційної палати при кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури з заявою про допуск до кваліфікаційного іспиту, складання якого є необхідною умовою для набуття статусу адвоката.

Досвід іноземних країн

Російська Федерація

Надання юридичної допомоги фірмам і організаціям у РФ здійснює незалежна адвокатура. Для набуття статусу адвоката Федеральний Закон "Про адвокатську діяльність та адвокатуру у Російській Федерації" передбачає наступні умови: вища юридична освіта, отримана у закладах вищої професійної освіти, які пройшли державну акредитацію, або науковий ступінь з юридичної спеціальності, відсутність обмежень та складання кваліфікаційного іспиту. Претенденти на отримання статусу адвоката повинні у строк від 1 до 2 років пройти стажування у адвокатській установі або мати стаж роботи за юридичною спеціальністю не менше 2 років. До юридичного стажу, необхідного для допуску до кваліфікаційного іспиту, у Російській Федерації зараховується стаж роботи як судді, адвоката, помічника адвоката, нотаріуса, викладача юридичних дисциплін в закладах середньої, вищої та післявузівської професійної освіти, на посадах, в тому числі державних, що вимагають наявності вищої юридичної освіти, у федеральних органах державної влади, органах державної влади суб'єктів РФ, інших державних органах, у державних органах СРСР, РРФСР та Російської Федерації, які знаходились на території РФ та існували до прийняття Конституції РФ, в муніципальних органах, в органах Судового департаменту при Верховному Суді РФ, в юридичних службах організацій, в науково-дослідних установах.

Федеральним Законом "Про адвокатську діяльність та адвокатуру у Російській Федерації" також встановлені певні обмеження щодо набуття статусу адвоката. Так, не може набутти статус адвоката і право займатись адвокатською діяльністю особа, яка в установленому законом порядку була визнана судом обмежено дієздатною, недієздатною, та яка має непогашену чи не зняту судимість за вчинення умисного злочину. До речі, за законодавством України при визначенні судимості не має значення, вчинила особа злочин умисно чи з необережності.

Колегія адвокатів створюється за заявою фірми засновників, що складається з осіб, які мають вищу юридичну освіту, чи з ініціативи виконавчого органу відповідного суб'єкта РФ.

Основною робочою ланкою адвокатури є юридичні консультації, створювані президією відповідної колегії адвокатів. Члени колегії адвокатів входять до складу будь-якої юридичної консультації і там проводять свою роботу. Консультацією керує завідувач, що призначається президією колегії адвокатів з числа членів колегії. В даний час у РФ діє понад 4 тисячі юридичних консультацій.

Крім адвокатури, юридичне обслуговування населення й організацій у РФ ведуть приватні юридичні фірми, діяльність яких з 1998 р. не ліцензується. На відміну від адвокатів, приватні юристи не зобов'язані безкоштовно надавати допомогу фірмам у кримінальних справах в порядку призначення. У той же час, тільки адвокати мають право виступати як захисники громадян у кримінальному процесі на стадії досудового слідства і дізнання.

США

Цікавим є досвід регулювання діяльності адвокатури у США. Надання дозволу на юридичну діяльність більшою мірою регулюється штатом, аніж федеральним законом, і кожен штат розробляє свій чіткий комплекс вимог до адвокатури. В усіх штатах правникам необхідно отримати ліцензію на здійснення юридичної діяльності від державного органу з питань професійного регулювання. Штати використовують два різновиди таких органів. У деяких штатах ці органи є державними (наприклад, Верховний Суд штату), в інших існують "об'єднані адвокатури". Штат делегує своїх представників до Асоціації адвокатів штату з повноваженнями нагляду за регулюван ням професійної діяльності. Членство в Асоціації є обов'язковим. В обох випадках Верховний Суд штату здійснює загальний контроль у юридичній сфері. Ліцензія на діяльність у судах штату не дає право адвокату працювати у федеральному суді. Тому вони, отримавши дозвіл практикувати у штаті, повинні ще отримати спеціальний дозвіл або сертифікат у федеральному окружному суді на право юридичної діяльності. Адвокатам з

чужого штату для участі у судовому процесі штату необхідно отримати спеціальний дозвіл судді (рго Нас УІСЄ), дійсний лише для цього процесу. Якщо адвокат бажає працювати у Верховному суді США або апеляційному суді США того чи іншого округу, то він повинен отримати сертифікат у цьому суді.

У США для отримання права займатися адвокатською діяльністю складаються іспити. Адвокатські іспити поділяються на 2 частини. Перша — різні запитання із загального права. Друга — письмові відповіді на запитання з законодавства конкретного штату, де складається іспит. Окремі штати, зацікавлені в точному визначенні компетентності кандидатів, поряд з традиційними тестами проводять розширене тестування. Наприклад, штати Аляска, Колорадо та Каліфорнія включають до іспитів тести на вміння підготувати меморандум, незаперечний судовий доказ або свідчення у справі. Перед адвокатськими випробуваннями випускники правничих шкіл проходять 6-тижневий курс підготовки.

Законом "Про адвокатуру" встановлено заборону бути адвокатом і займатись адвокатською діяльністю особи, яка має судимість. Якщо судимість погашена у порядку ст. 89 КК або знята відповідно до ст. 91 КК то особа має право набувати статусу адвоката.

При видачі кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю особа, яка отримує цей документ, урочисто приймає Присягу адвоката України.

Присяга адвоката. *Беручи на себе обов'язки адвоката, урочисто клянусь: у своїй професійній діяльності суворо додержувати законодавства України, міжнародних актів про права і свободи людини, правил адвокатської етики, з високою громадянською відповідальністю виконувати покладені обов'язки, бути завжди справедливим і принциповим, чесним і уважним до людей, суворо зберігати адвокатську таємницю, всюди і завжди берегти чистоту звання адвоката, бути вірним Присязі.*

Зобов'язання адвоката, які передбачені Присягою, стосуються не тільки виконання професійних функцій — додержання законодавства, правил адвокатської етики та ін., а й дотримання загальнолюдських цінностей — зобов'язання бути чесним та справедливим.

Законодавством передбачені певні обмеження щодо можливості суміщати адвокатську діяльність з іншою роботою. Так ст. 2 Закону "Про адвокатуру" передбачає, що адвокат не може працювати в суді, прокуратурі, державному нотаріаті, ОВС, СБУ, державного управління.

Професійні права адвоката

Для здійснення професійної адвокатської діяльності адвокат наділяється певними законодавчо визначеними правами.

Права адвоката — можлива поведінка адвоката, яка передбачена та дозволена чинним законодавством України, Правилами адвокатської етики адвоката та Статутом адвокатських об'єднань.

А.І. Миколенко та А.Н. Миколенко права адвокатів розподіляють на 3 групи: права, які мають усі громадяни України, права адвоката як члена адвокатського об'єднання та права адвоката при здійсненні захисту та наданні правової допомоги. З таким розподілом прав важко погодитись, тому що перша група прав належить до суто людських невід'ємних конституційних прав будь-якого громадянина (право на життя, працю, відпочинок), а не тільки адвоката. Тому вважаю за доцільне права адвоката, відповідно до його статусу, розподілити тільки на 2 групи.

До *першої групи* прав належать ті, які адвокат може реалізувати відповідно до законодавства у межах адвокатського об'єднання: обирати інших адвокатів або висувати свою кандидатуру до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, до Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури. Також до цієї групи належить право займатися адвокатською діяльністю індивідуально або об'єднатися з іншими адвокатами і діяти на підставі закону і статутів адвокатських об'єднань.

До *другої групи* належать права, які адвокат може здійснювати у зв'язку зі здійсненням професійної

діяльності. При наданні юридичної допомоги, захисті інтересів клієнта адвокат має право: — за дорученням фізичних або юридичних осіб захищати чи представляти їхні інтереси в усіх установах чи організаціях підприємствах, до компетенції яких належить вирішення питань, що виникають під час здійснення представництва. Так, адвокат має право представляти інтереси клієнта у всіх державних (судах, прокуратурі, МВС, СБУ, митній службі, виконкомах і ін.) і недержавних органах.

Повноваження адвоката в судовій і будь-якій іншій справі із захисту і представництва інтересів клієнта підтверджуються ордером;

— збирати відомості, про факти, які можуть бути використані як докази в цивільних, кримінальних, господарських справах і справах про адміністративні правопорушення. При цьому вимога адвоката про надання необхідних документів є обов'язковою для відповідних державних органів і громадських організацій. Адвокат самостійно чи за допомогою помічника запитує та отримує документи або їх копії від підприємств, організацій чи громадян (за їх згодою); знайомиться на підприємствах чи в установах з необхідними для виконання доручення документами і матеріалами, за винятком тих, які становлять таємницю

(державну, комерційну, військову), що охороняється законом;

— за згодою клієнта і за його рахунок одержувати письмові висновки фахівців з питань, що виникають при розгляді господарських, цивільних чи кримінальних справ, та потребують спеціальних знань; застосовувати науково-технічні засоби відповідно до чинного законодавства;

— під час досудового слідства та у судовому засіданні заявляти відводи, клопотання, представляти докази, знайомитися з матеріалами кримінальної справи, виступати в судовому засіданні, оскаржувати акти слідства, вирок або рішення суду. Адвокат, що представляє в судовому засіданні інтереси потерпілого, цивільного позивача чи відповідача, користується всіма процесуальними правами цієї особи, за винятком випадків, коли деякими правами позивач чи відповідач розпоряджається самостійно;

— виконувати інші дії, передбачені законодавством. Адвокат наділений деякими професійними правами, які прямо не

зазначені як професійні права адвоката, але вони стосуються реалізації ним своїх повноважень при здійсненні захисту або представництва. Адвокат має право на оплату праці, що здійснюється на підставі угоди між громадянином, юридичною особою й адвокатом. Якщо адвокат бере участь у кримінальній справі за призначенням (у випадку звільнення громадянина від оплати за надання юридичної допомоги через малозабезпеченість) оплата праці здійснюється за рахунок держави в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Незалежність особи адвоката значною мірою залежить від ступеня її соціальної захищеності та економічної незалежності. З метою забезпечення цих вимог адвокату законодавство гарантує соціальне забезпечення, передбачене Конституцією України для усіх громадян, та дозволяє самостійно визначити розмір винагороди (гонорар), яку він отримує на підставі угоди про надання правової допомоги клієнту.

Гонорар — передбачена угодою про надання правової допомоги винагорода за виконані адвокатом дії з надання правової допомоги; гонорар не включає кошти, що вносяться клієнтом (його представником) на покриття фактичних витрат, пов'язаних з виконанням угоди.

Указом Президента України від 30 вересня 1999 р. № 1240/99 "Про деякі заходи щодо підвищення рівня роботи адвокатури" зазначено, що органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування, керівникам підприємств, установ і організацій слід сприяти реалізації права адвокатів збирати відомості про факти, які можуть бути використані як докази в цивільних, господарських, кримінальних справах і справах про адміністративні правопорушення, надавати безоплатно відповідні відомості та копії документів за запитами адвокатів та адвокатських об'єднань

у справах, що перебувають у їх провадженні.

Відповідно до Основних положень про роль адвокатів адвокати мають право брати участь у публічних дискусіях з питань права, здійснення правосуддя, забезпечення і захисту прав людини, а також право об'єднуватися або створювати місцеві національні і міжнародні організації та відвідувати їх збори без побоювання обмеження професійної діяльності з причин їх законних дій або членства в організації, дозволеній законом.

Обов'язки адвоката

Специфіка професійної діяльності адвоката зумовила певний обсяг обов'язків, які закріплені у Законі "Про адвокатуру", Правилах адвокатської етики та Присязі адвоката України. Адвокат зобов'язаний:

- при здійсненні захисту чи представництва дотримуватися вимог законодавства;
  - використовувати всі передбачені законом засоби захисту прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб;
  - не використовувати свої повноваження на шкоду особі, в інтересах якої він діє;
  - не відмовлятися від прийнятого на себе захисту підозрюваного, обвинувачуваного чи підсудного.
- Основні положення про роль адвокатів містять наступний перелік обов'язків адвоката:
- по-перше, надавати консультації клієнту про його права та обов'язки, з роз'ясненням принципів роботи правової системи, оскільки вони прямо стосуються прав і обов'язків клієнта;
  - по-друге, надавати допомогу клієнту будь-яким законним способом та вчиняти правові дії для захисту його інтересів;
  - по-третє, надавати клієнту допомогу в судах, трибуналах і адміністративних органах.

Захист повинен вестися допустимими засобами. Коли адвокат надав до слідчих чи судових органів докази, які були отримані з порушенням прав сторін, то вони вважаються неприпустимими. Адвокат зобов'язаний використовувати всі дозволені законом засоби для захисту прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб.

Адвокат не має права приймати доручення про надання юридичної допомоги, якщо він у цій справі надає чи раніше надавав таку допомогу особам, інтереси яких суперечать інтересам особи, що звернулася з проханням про ведення справи. Обставини, що виключають участь адвоката у справі, є об'єктивними факторами, за наявності яких він не може бути захисником і зобов'язаний скласти повноваження (якщо раніше у цій справі виступав як суддя, прокурор, слідчий, дізнавач, експерт, фахівець, перекладач, потерпілий, свідок тощо). Родинні та інші близькі стосунки з особою, яка проводить розслідування чи судовий розгляд справи громадянина, що звернувся з проханням про надання правової допомоги, також є перешкодою до участі як захисника.

Обсяг обов'язків адвоката, які передбачені Правилами адвокатської етики, дещо збільшений порівняно з тим, що передбачений ст. 7 Закону "Про адвокатуру". Це можна пояснити різноманітністю адвокатської діяльності, необхідністю розроблення найбільш оптимальних засобів захисту за умов, коли адвокат виступає носієм обов'язків, іноді суперечливих відносно клієнтів, суду та інших державних органів, адвокатури та окремих адвокатів, суспільства в цілому. Порушення адвокатом професійних обов'язків може призвести до притягнення його до дисциплінарної відповідальності. Обов'язок адвоката при здійсненні професійної діяльності застосовувати передбачені законом засоби захисту полягає у тому, що адвокат, подаючи докази, обов'язково повинен перевірити їх достовірність; заборонено подавати завідомо неправдиві докази, брати участь у їх формуванні, пред'являти позовні вимоги, клопотання, інші процесуальні документи, що свідомо для захисника не ґрунтуються на чинному законодавстві. Правилами адвокатської етики адвокату забороняється приймати доручення, якщо способи його досягнення, на яких наполягає клієнт, є протиправними. В Основних положеннях про роль адвокатів передбачено, що адвокати повинні постійно дбати про честь і гідність своєї професії, як важливі учасники здійснення правосуддя. Надаючи допомогу

клієнтам при здійсненні правосуддя, адвокати повинні додержуватися прав людини й основних свобод, визнаних національним і міжнародним правом, діяти вільно і наполегливо відповідно до закону і визнаних професійних стандартів та етичних норм.

Адвокат зобов'язаний зберігати адвокатську таємницю. Адвокатська таємниця — необхідна умова здійснення адвокатської діяльності — встановлюється законом в інтересах здійснення правосуддя, захисту професійних відносин між адвокатом та клієнтом, укріплення авторитету та престижу адвокатури.

Адвокатська таємниця — це інформація, що одержана від клієнта та про клієнта, яка стала відомою адвокату у зв'язку з поданням юридичної допомоги, здійсненням захисту і представництва, щодо якої відсутня згода клієнта на її розголошення.

Адвокатська таємниця включає такі елементи: факт звернення до адвоката і питання, з яких особа (фізична або юридична) звертається за правовою допомогою; інформація, що стосується злочину, його учасників, наслідків, даних про особисте життя, що повідомляються обвинуваченим, потерпілим, позивачем чи відповідачем, якщо немає згоди зацікавленої особи на їхнє розголошення при вчиненні слідчих і судових дій; аналогічні відомості, що були повідомлені близькими родичами підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного при зверненні за юридичною допомогою; усі відомості, що були повідомлені клієнтом у цивільній чи адміністративній справі при представництві його інтересів у державних і громадських органах; відомості, відображені у листуванні адвоката і клієнта, які зберігаються у адвокатському дос'є.

При характеристиці адвокатської діяльності детально був розглянутий принцип конфіденційності. Правила адвокатської етики розрізняють інформацію, що є конфіденційною, та інформацію, що становить адвокатську таємницю. Конфіденційність певної інформації може бути скасована тільки особою, зацікавленою в її дотриманні (або спадкоємцями такої фізичної особи чи правонаступниками юридичної особи), в письмовій або іншій фіксованій формі. Адвокат не несе відповідальності за порушення принципу конфіденційності у випадках, коли його допитали в установленому законом порядку як свідка щодо обставин, які виходять за межі предмета адвокатської таємниці, визначеного чинним законодавством, хоча й охоплюються предметом конфіденційності інформації. Розголошувати відомості, які складають адвокатську таємницю, заборонено за будь-яких обставин, включаючи незаконні спроби органів дізнання, слідства і суду допитати адвоката про обставини, що становлять предмет адвокатської таємниці.

Не розголошувати адвокатську таємницю повинні не тільки адвокати, а й їх помічники, посадові особи адвокатських установ. Звільнити адвоката, його помічника та інших посадових осіб адвокатських об'єднань від обов'язку зберігати професійну таємницю може лише клієнт.

Відомості, отримані адвокатом від клієнта, зберігаються в таємниці безстроково, навіть якщо особа, що довірила ці відомості, померла. Для розголошення такої інформації необхідна згода правонаступників померлої особи.

Гаранти адвокатської діяльності

Адвокатська діяльність неможлива без обов'язкової наявності забезпечених державою гарантій незалежності адвоката як суб'єкта відносин, пов'язаних з поданням правової допомоги громадянам та юридичним особам. Гарантії адвокатської діяльності є необхідною складовою права на отримання кваліфікованої правової допомоги як одного з основних конституційних прав людини. Гарантії полягають у тому, що усі права, честь, гідність, свобода й особиста недоторканність адвоката охороняються законом. Надані державою і передбачені законом професійні права адвоката повинні беззастережно виконуватися, без перешкод з боку будь-якої особи. Порушення цих прав або створення

перешкод щодо їх здійснення неприпустимі, а у разі допущення таких порушень та перешкод особи, які вчинили такі дії, повинні нести юридичну відповідальність.

Так, ст. 397 КК передбачено відповідальність за втручання в діяльність захисника чи представника особи, до якого законодавець відносить порушення гарантій діяльності захисника чи представника та порушення професійної таємниці, вчинення в будь-якій формі перешкод до здійснення їх правомірної діяльності з подання правової допомоги. Статтею 398 КК передбачено відповідальність за погрозу або насильство щодо захисника чи представника особи; ст. 399 КК — відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи і, нарешті, ст. 400 КК — відповідальність за посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги.

Законом не дозволяється допитувати адвоката як свідка з питань, що становлять адвокатську таємницю. КПК передбачено заборону допитувати адвоката як свідка з приводу того, що йому довірено або стало відомо при здійсненні професійної діяльності (якщо його не звільнено від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, яка довірила ці відомості адвокату (ст. 69), що захищає адвокатів від незаконного кримінального переслідування та втручання в їх професійну діяльність. Адвокату гарантується рівність прав з іншими учасниками судового процесу.

Питанням дотримання законодавства про гарантії адвокатської діяльності присвячені міжнародні та національні нормативно-правові акти. Гарантії адвокатської діяльності передбачені Основними положеннями про роль адвокатів:

1) Уряд держави має забезпечити адвокату:

— можливість здійснювати професійні обов'язки без залякування, перешкод, завдання незручностей й недоречного втручання;

— можливість вільно пересуватися і консультувати клієнта у своїй країні та за кордоном;

— виключення можливості піддання покаранню або погроз його застосуванням та можливості обвинувачення, уведення адміністративних, економічних та інших санкцій за дії, вчинювані відповідно до визнаних професійних обов'язків, стандартів та етичних норм.

— Обов'язком компетентних органів держави є створення умов для здійснення професійних прав адвоката щодо своєчасного ознайомлення з інформацією, документами, матеріалами справи.

2) Адвокат повинен мати кримінальний і цивільний імунітет від переслідувань за заяви, що стосуються справи, зроблені у письмовій або усній формі при сумлінному виконанні свого обов'язку й здійсненні професійних обов'язків в суді або іншому адміністративному органі.

3) Уряд держави повинен визнавати і дотримуватись конфіденційності консультацій та спілкування адвоката з клієнтом у відносинах, пов'язаних з виконанням адвокатами своїх професійних обов'язків.

В Указі Президента України "Про деякі заходи щодо підвищення рівня роботи адвокатури" наголошується на необхідності додержання органами, які проводять досудове слідство, гарантій адвокатської діяльності; усунення порушень професійних прав адвокатів, втручання в їх діяльність, фактів тиску на них.

Усі документи, що зберігаються в адвоката та пов'язані з виконанням його професійних обов'язків, не підлягають огляду, вилученню чи розголошенню без його згоди. Забороняється без санкції прокурора прослуховувати телефонні розмови при проведенні оперативно-розшукових заходів.

Кримінальну справу проти адвоката можуть порушити Генеральний прокурор України, його заступники, прокурор АРК, областей, міст Києва та Севастополя. Адвокат не може бути притягнутий до кримінальної, матеріальної, дисциплінарної та адміністративної відповідальності у зв'язку з наданням юридичної допомоги громадянам, організаціям відповідно до закону.

Адвокат та його помічник користуються правом на відпустку, на загальнообов'язкове державне

соціальне страхування. Адвокат та його помічник мають право на надання їм усіх видів матеріального забезпечення та соціальних послуг за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням відповідно до закону.

Правила адвокатської етики

Необхідною умовою повноцінного існування адвокатури, здійснення важливої соціальної ролі в суспільстві є адвокатська етика. Питання деонтологічних вимог і правил тривалий час обговорювалося адвокатською спільнотою. У результаті цього обговорення Вища кваліфікаційна комісія адвокатури у жовтні 1999 р. схвалила Правила адвокатської етики.

Правила адвокатської етики покликані бути системою орієнтирів для адвокатів у практичному застосуванні своїх багатогранних функцій, прав і обов'язків і відповідати завданням, принципам організації та діяльності адвокатури. Вони так само повинні закріпити єдину систему критеріїв оцінки етичних аспектів поведінки адвоката.

До основних **принципів** адвокатської етики належать:

---незалежність;

1) дотримання закону;

2) домінантність інтересів клієнта;

3) неприпустимість представництва клієнтів, інтереси яких суперечать один одному, одним адвокатом;

4) конфіденційність;

5) компетентність та добросовісність;

6) чесність і порядність;

7) повага до адвокатської професії;

8) культура поведінки;

10) обмеження рекламування діяльності адвоката.

Дисциплінарна відповідальність адвоката

Дисциплінарна відповідальність більшості працівників регулюється КЗпП і настає за несумлінну працю, недодержання трудової і технологічної дисципліни. Стосовно адвокатів — членів адвокатських об'єднань правила дисциплінарної відповідальності зазначені у Законі "Про адвокатуру" та у статутах відповідних об'єднань.

Дисциплінарна відповідальність адвоката настає за порушення національного та міжнародного законодавства щодо прав і свобод людини, законодавства в галузі адвокатури, Присяги адвоката, статуту об'єднання чи колегії та вимог адвокатської етики, які регулюють професійну діяльність адвоката. Отже, порушення закону, принципів та правил адвокатської професії є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності.

Порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності та порядок оскарження рішень кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатів передбачено Положенням про кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури і Положенням Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури, затвердженим Указом Президента України від 5 травня 1993 р. № 165/93.

Дисциплінарні стягнення накладаються дисциплінарною палатою кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури і характеризуються наявністю спеціальних заходів дисциплінарного впливу.

Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури утворюється терміном на 3 роки для визначення рівня професійних знань осіб, які мають намір займатися адвокатською діяльністю, вирішення питань про дисциплінарну відповідальність адвокатів у АРК, областях, містах Києві та Севастополі.

Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури утворюється і діє у складі 2 палат — атестаційної та дисциплінарної. Порядок формування та організаційне забезпечення функціонування комісії

покладається на Раду міністрів АРК, обласні та Київську і Севастопольську міські ради.

Структура та склад Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури

Кваліфікаційно-дисциплінарна комісія адвокатури (КДК)

Атестаційна палата утворюється у складі 11 членів — 4 адвоката; 4 членів 5 адвокатів; 2 судді; по одному представнику від Ради міністрів АРК, обласної, міської ради, Головного управління юстиції Мін'юсту в АРК, Київської і Севастопольської міських рад, Головного управління юстиції, міських управлінь юстиції, Мін'юсту в АРК, обласних, Київського та Севастопольського міських управлінь юстиції, відділення Спілки адвокатів України.

Повноваження **атестаційної палати** КДК адвокатури:

- а) розглядає заяви осіб, які мають намір займатися адвокатською діяльністю;
- б) допускає чи відмовляє у допуску особи, яка бажає скласти кваліфікаційний іспит;
- в) приймає кваліфікаційні іспити;
- г) ухвалює рішення про видачу або відмову у видачі свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю.

Повноваження **дисциплінарної палати** кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури:

- а) розглядає скарги громадян, окремі ухвали судів, постанови суддів, постанови, подання слідчих органів, голови кваліфікаційно-дисциплінарної комісії або її членів, заяви адвокатських об'єднань, підприємств, установ, організацій на дії адвокатів;
- б) вирішує питання про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності та розглядає порушені з цих питань справи, приймає рішення про застосування стягнення або про відмову у притягненні адвоката до дисциплінарної відповідальності;
- в) узагальнює дисциплінарну практику палати та адвокатських об'єднань за рік.

До адвоката за рішенням дисциплінарної палати КДК адвокатури можуть бути застосовані наступні заходи дисциплінарного стягнення:

- 1. Попередження** — виноситься у письмовій формі та полягає в осуді дій адвоката, попередженні його про неприпустимість таких протиправних дій у подальшій адвокатській діяльності. Цей захід дисциплінарного впливу застосовується, переважним чином, до адвокатів, які вчинили незначне порушення норм адвокатської етики. Попередження морально впливає на сферу адвоката-порушника.
- 2. Призупинення дії свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю** — призначається терміном до 1 року. Протягом дії стягнення адвокат не може користуватись правом на зайняття адвокатською діяльністю. Цей проміжок часу надається адвокату для того, щоб він переосмислив свою поведінку і не припускав більше порушень правил адвокатської етики. Після закінчення терміну дії дисциплінарного стягнення адвокат може надавати правову допомогу громадянам та юридичним особам. На відміну від попереднього виду стягнення, призупинення дії свідоцтва, впливає не тільки морально, а й матеріально на адвоката.

3. Анулювання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю. Це — найбільш суворий вид дисциплінарного стягнення, що полягає у тому, що адвокат позбавляється права займатися певним видом діяльності з надання правової допомоги. Таке стягнення застосовується за грубе або неодноразове порушення професійних обов'язків, правил адвокатської етики.

- Адвокат має право оскаржити рішення про накладення будь-якого з дисциплінарних стягнення незалежно від того, ким воно було накладено — кваліфікаційно-дисциплінарною комісією, дисциплінарною палатою, або адвокатським об'єднанням. Таке рішення оскаржується до Вищої кваліфікаційної комісії адвокатури або до суду у разі, коли адвокат не згоден з видом дисциплінарного стягнення або вважає, що не вчиняв ніяких порушень норм закону чи адвокатської етики.

Припинення адвокатської діяльності.

Припинення адвокатської діяльності відбувається на підставі рішення кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури в наступних випадках:

- засудження адвоката за вчинення злочину після набрання вироком законної сили, за яким адвоката визнано винним;
- обмеження судом дієздатності або визнання адвоката недієздатним;
- втрати громадянства України;
- грубого порушення вимог національного законодавства, яке регулює адвокатську діяльність та Присяги адвоката України.

ПРАВООХОРОННІ ОРГАНИ ОЧИМА СТУДЕНТІВ

Судебная система

- Судьи выносят приговор коллективно в тайной комнате.
- После рассмотрения всех дел и высказываний присяжные дают приговор "виновен" или "невиновен", а судья говорит, на сколько лет должен сесть обвиняемый.
- Коллегиальное рассмотрение дел — это когда собираются коллеги.
- В состав районного суда входят председатель, судьи, консультант и пухалтер.
- Повышение судьи в должности происходит в случаях: за определенные успехи и достижения в судебных делах; за предприимчивость.
- Судьи областных судов назначаются на должность Верховным Судом Украины не без участия Верховного Совета.
- На одного председателя суда, например, в районе приходится примерно 8—9 судей.
- Судья вышедший в отставку, имеет право выйти из нее и занять свой пост.
- Судья прослушивает представления должностных лиц в суде. Заслушав их, он отправляется в тайную комнату на 5-10 минут. Затем выносит приговор.

- Если судья удачно пройдет первый срок, то его могут назначить до 65 лет.
- Только Верховная Рада может назначить судье пожизненный срок, исключением является его смерть или 65 лет.

- Освободить судью от должности может только тот орган, который его нанял.
- Судебные исполнители — это завершающая фаза судебного процесса, они возникают после приговора или решения суда.

Принципы правосудия

- Открытое судебное заседание для большинства у кого есть интерес. Если зал переполнен, то судья может удалить большую половину.

- В закритих засіданнях розглядаються справи неповнолітніх і особисте життя сторін.
- Принцип гласності — це коли дається свобода висловити своє ставлення до цього чи іншого засідання суду.
- Презумпція невинуватості — це коли підсудимого обвинують, то він винуватий, а коли не обвинують, то він невинуватий.
- Якщо підсудимий не може знайти собі захисника, то йому його запропонують.
- Якщо громадянин неплатоспроможний, то послуги захисника повинен оплатити орган, який його затримав.
- До 1917 року всі суди безпосередньо підкорялися царю, а далі суди підкорялися хоча б не прямо, а опосередковано керівництву партії.
- Правосуддя стосується до всіх людей незалежно від кольору шкіри, віросповідання, матеріального і фізичного стану.
- Суд виносить вирок після розгляду справи з усіх сторін.
- Участь громадськості — т.б. в процесі беруть участь особи, які в даному випадку заздалегідь подали заяву на участь.
- Згідно Конституції, особи, які залучені в судовий розгляд, рівні перед законом.
- Кожен суддя повинен дати присягу в тому, що він буде незалежний і неприкосновенний до своєї особистості, особистих документів, збережених в його офісі, своєї честі і гідності.
- Суддя повинен бути конфіденційним.

Принцип состязательности

- Сторони змагаються в доведенні істини в умовах рівності.
- Сторони змагаються за те, щоб правосуддя вказало на одну з сторін. При цьому змагаються з іншою стороною.
- Вислухавши всі сторони, суддя виносить вирок, тут змагання майже непомітно, але воно є.

Функции правоохранительной деятельности

- Захист громадян від злочинців, рецидивистів і терористів.
- В функції п/діяльності входять: а) проводити слідство і дознання і давати рекомендації порушителям; б) охороняти всю територію держави, включаючи проживаюче на ній населення; в) утримання злочинців в тюрмах і психіатричних лікарнях.
- Служба по справах неповнолітніх виконує наступні функції: 1) борються з наркологією, проституцією і підлітками, які ведуть безладну сексуальну життя; 2) ведуть боротьбу з дрібними і великими хуліганствами; 3) шукають притулку для бездомних підлітків; 4) захищають підлітків від батьків, які ведуть недостойний спосіб життя.

Прокуратура

- Генеральний прокурор той у кого найбільша зірка.
- Верхньою точкою в системі органів прокуратури є Генеральний прокурор.
- Кандидатура Генерального прокурора затверджується Верховним Радою за пропозицією Президента.
- В систему органів прокуратури входять міста Київ і Севастополь.
- Прокурор, який бере участь в розгляді справ в суді дивиться за принципами незалежності.
- Прокурор району не може скасувати наказ директора про звільнення працівника з посади.
- Якщо в справі немає прокурора, то вона вважається неіснуючою.

Прокурор може бути запрошений на справу, і якщо потрібно, знайде в ній помилки.

Из истории прокуратуры (разное)

В связи с проведенными реформами Петром I в 1917 году созданы физкальи.

- В этапе происходящих правовых реформ 19 века возникают физкальи.
- Зародком прокуратуры, каковой она является в настоящее время были фискальные формирования Петра I.

Адвокатура

- Чтобы быть адвокатом нужно иметь хорошую биографию и купить патент.
- Нельзя требовать вменяемости от адвоката, прослушивать его телефон, и вообще, мешать заниматься делами.
- Деятельность адвоката порешили в Законе "Об адвокатуре".
- Адвокатская деятельность на Украине рассматривалась еще во времена Киевской Руси.

Нотариат

- Нотариат создается для регулирования государственно политико-правовых и частно-бывовых отношений.
- Наследники по закону делятся на очереди.
- Пособие по утрате кормильца выдается лицам прожившим в течении 1 года с умершим, находящимся на его иждевении.
- После присвоения звания все нотарииси могут открывать контори.
- Все нотарииси не могут разглашать завещание дос. Смерти завещателя.
- Совершение нотариальных действий возлагается на нотарщиков.
- Нотариус сохраняет тайность в оформлений документов.
- Обязанности нотариуса: составить юридически правильное, с желанием и поправками заказчика, документ по какому-либо вопросу, ознакомить с конечным результатом заказчика, и заверить его своей подписью, подписью заказчика и печатью контори.
- Нотариусн дают клятву о сохранении всех тайн.

Милиция

- Милиционер, выполняющий свои обязанности, ходит с собакой обнюхивает людей и если они ему не нравятся, то задерживает их.
- Задержанного могут держать в течении 72 часов пока не будет успех.
- Войские формирования МВД.
- Систему милиции возглавляет Министерство внутренних органов.
- Милиция делится на криминальную и общественную. Криминальная — оперативные и рознские дела.
- В МВД входят три злемента: СБУ, отдельные подразделения внутренних войск, органы дознания и сыска.
- МВД — военизированный орган, который выполняет функцию охраны граждан от правопорядка.

СБУ

СБУ разжигает конфликты, террористические акты и массовые беспорядки, а прокуратура за зтим наблюдает.

Зміст.

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

- 1.1. Правоохоронна діяльність та органи, які її здійснюють: поняття, ознаки та функції
  - 1.2. Система нормативних актів, що регламентують діяльність судових і правоохоронних органів..
  - 1.3. Предмет і система дисципліни
- "Судові та правоохоронні органи України"

Розділ II ОРГАНІЗАЦІЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

- 2.1. Поняття судової влади
- 2.2. Характеристика судової системи
- 2.3. Правосуддя в Україні

Розділ III КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

- 2.4. Історія розвитку конституційного контролю в Україні та у світі
- 2.5. Організація і діяльність Конституційного Суду України

Розділ IV СИСТЕМА СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Глава 1. Основні етапи розвитку судової системи України

Глава 2. Загальні суди України

- 2.6. Місцевий суд — головна ланка судової системи України
- 2.7. Апеляційні суди України

Глава 3. Спеціалізовані суди України

- 3.1. Господарські суди України
- 3.2. Адміністративні суди України....
- 3.3. Вищі судові органи спеціалізованих судів України

Глава 4. Верховний Суд України

Розділ V ПРОФЕСІЙНІ СУДДІ, НАРОДНІ ЗАСІДАТЕЛІ ТА ПРИСЯЖНІ

- 5.1. Правовий статус суддів
- 5.2. Народні засідателі та присяжні
- 5.3. Вища рада юстиції

Розділ VI ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУДІВ

- 6.1. Правове регулювання організаційного забезпечення діяльності судів
- 6.2. Суддівське самоврядування як складова частина незалежності судової влади
- 6.3. Державна судова адміністрація

Розділ VII ОРГАНИ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

- 7.1. Організація і діяльність органів юстиції України
- 7.2. Порядок організації і діяльності державної виконавчої служби

- 7.3. Органи нотаріату у структурі установ юстиції
- 7.4. Інші структурні підрозділи органів юстиції

Розділ VIII ПРОКУРАТУРА УКРАЇНИ

- 8.1. Історія розвитку прокурорського нагляду
Система, структура і організація діяльності органів прокуратури
- 8.2. Прокурорський нагляд та інші функції прокурора
- 8.3. Кадри органів прокуратури

Розділ IX СЛУЖБА БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

- 9.1. Основні завдання, принципи і напрями діяльності Служби безпеки України
- 9.2. Система, організація діяльності та повноваження Служби безпеки України
- 9.3. Статус працівників Служби безпеки України

Розділ X ОРГАНИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

- 10.1. Завдання та структурні підрозділи органів внутрішніх справ
- 10.2. Організація і діяльність міліції в Україні
- 10.3. Участь МВС в діяльності Інтерполу

Розділ XI АДВОКАТУРА УКРАЇНИ

- 11.1. Історія розвитку української адвокатури
  - 11.2. Організація діяльності адвокатури
  - 11.3. Правовий статус адвоката і гарантії адвокатської діяльності
  - 11.4. **Правоохоронні органи очима студентів**
- Список використаної та рекомендованої літератури**